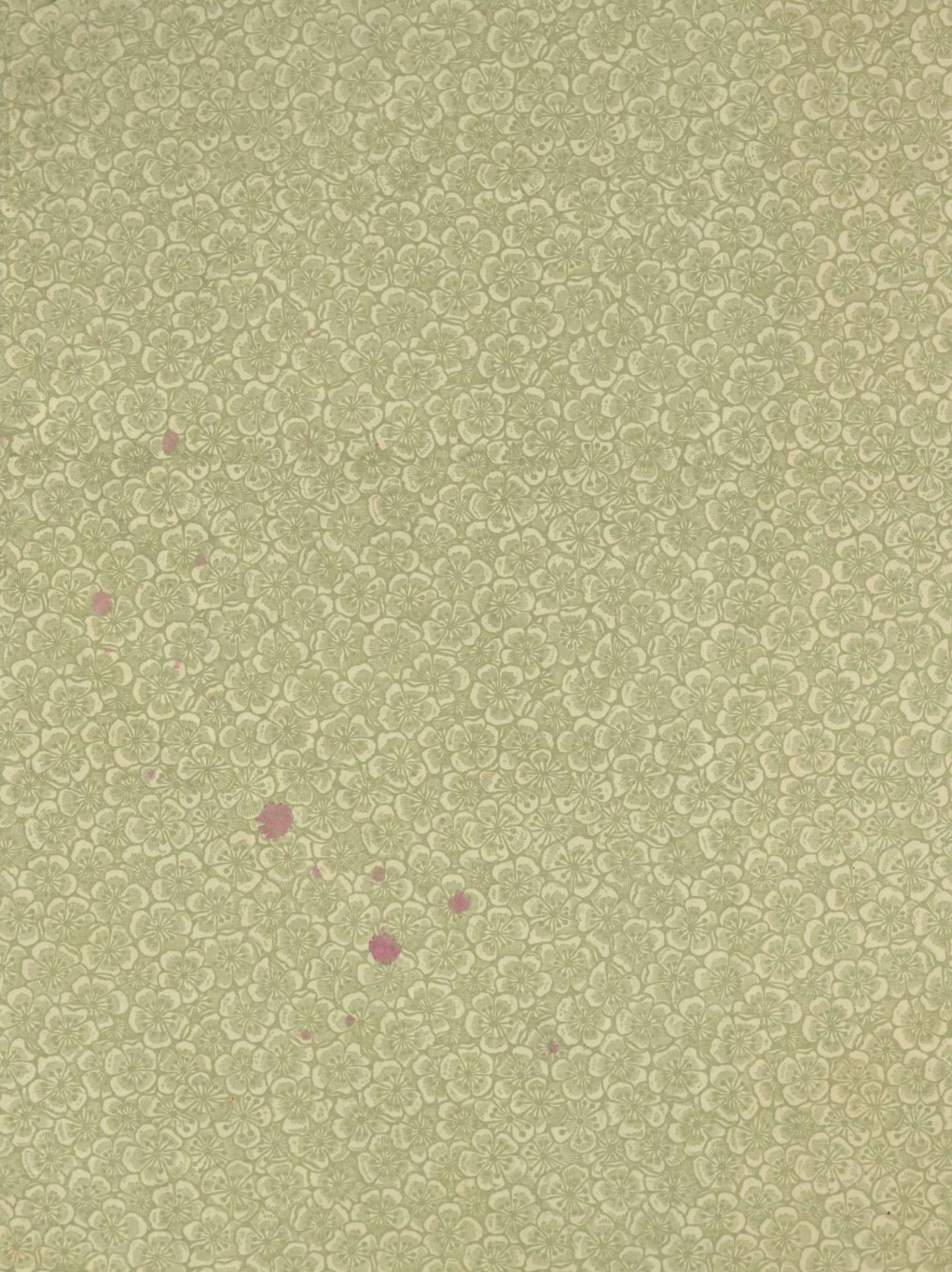

1283-1883

SPOMENIK
O
ŠESTSTOLETNICI
HABSBURŠKE VLADE NA SLOVENSKEM

DR. D. TREO
ODVETNIK
GORICA

SPOMENIK
O
ŠESTSTOLETNICI
ZAČETKA HABSBURŠKE VLADE
NA SLOVENSKEM

ZALOŽILA IN NA SVETLO DALA

MATICA SLOVENSKA

V LJUBLJANI

NATISNILA IG. V. KLEINMAYR & FED. BAMBERG

1883

elg. n.

SPOMENIK
O
ŠESTSTOLETNICI
ZAČETKA HABSBURŠKE VLADE
NA SLOVENSKEM

ZALOŽILA IN NA SVETLO DALA

MATICA SLOVENSKA

V LJUBLJANI

NATISNILA IG. V. KLEINMAYR & FED. BAMBERG

1883

NATISNILA

«IG. V. KLEINMAYR & FED. BAMBERG».

RISAL

IVAN DUFFÉ, MESTNI INŽENIR IN ARHITEKT.

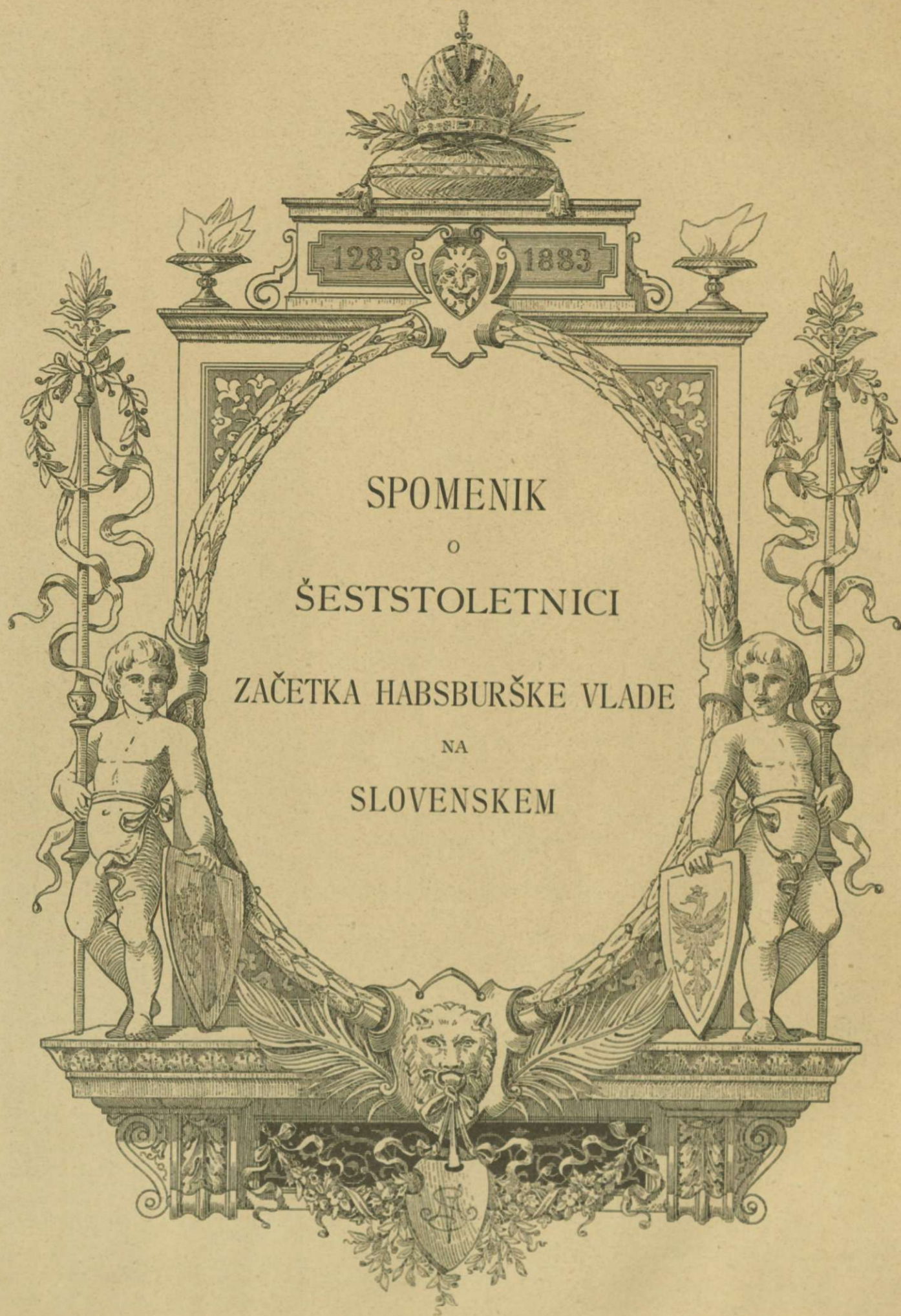
PAPIR

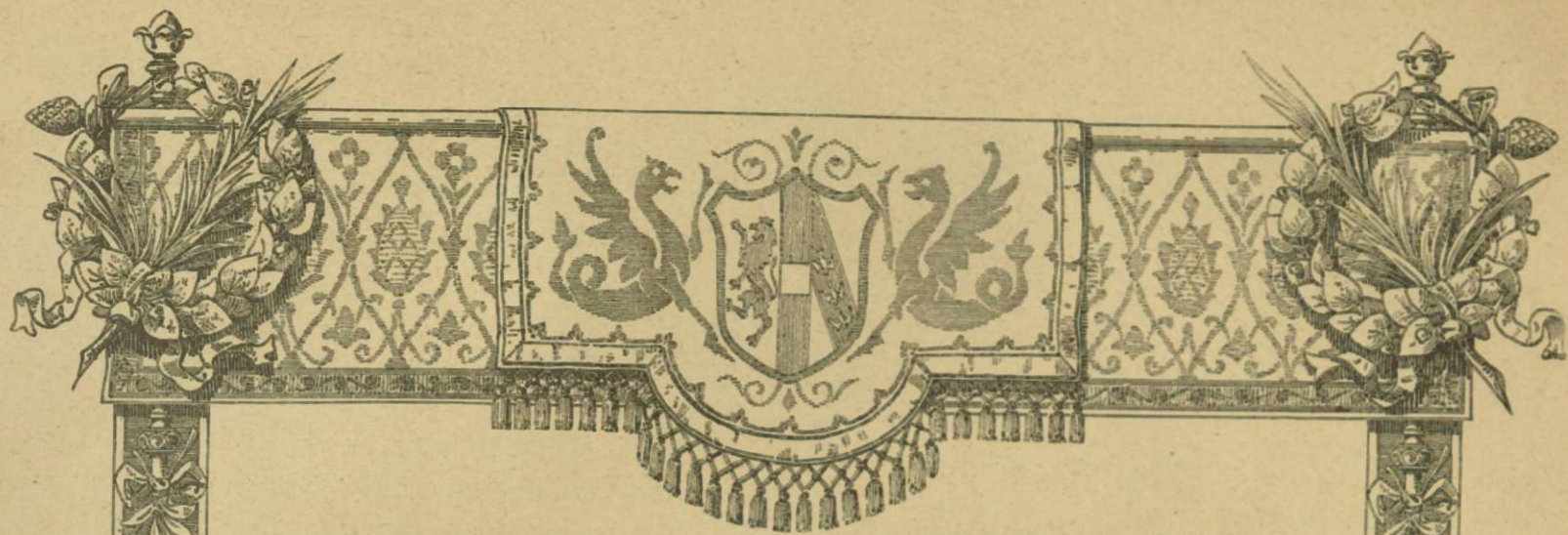
DELNIŠKE DRUŽBE «LEYKAM-JOSEFSTHAL».

IL 32163 b

030006370

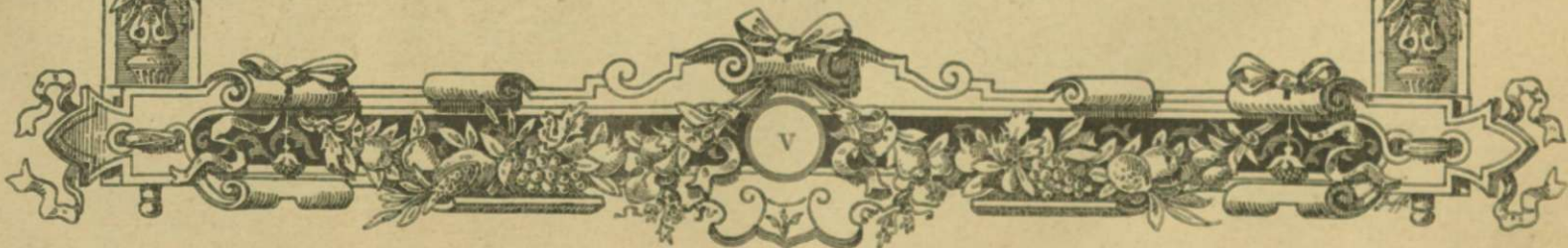

OTOVO radost in hvaležnost navdaja srce vsakemu Slovencu, ako se spomina, da je šest dolgih stoletij že preteklo, odkar je habsburški orel razpel svoje peroti tudi črez naše slovenske pokrajine in je našo osodo priklenil na osodo presvitle vladarske rodovine, ki je znala po modrem vladanji si srca Slovencev tako pridobiti, da so se ves čas zvesto držali prestola, s katerega je močna roka jih vzdržavala, da vsled svojega majhnega števila niso izginili o burnih časih, ampak so okrepčavši se napósled po blagi besedi, z istega prestola izrečeni, povzdignili se do zavednega narodnega življenja in začeli si zidati hramič slovenske izobraženosti. O tem njih težavnem prizadevanji, o katerem se jim je na vse strani bojevati z mnogoterimi zaprekami, jih navdaja trdna vera, da jim bode kakor do sedaj tako tudi od seh dob sijala pospešujoča milost z visokega prestola; da jim bode mogoče, razvijati se po onih načelih, katera je Bog v srca zapisal narodom.

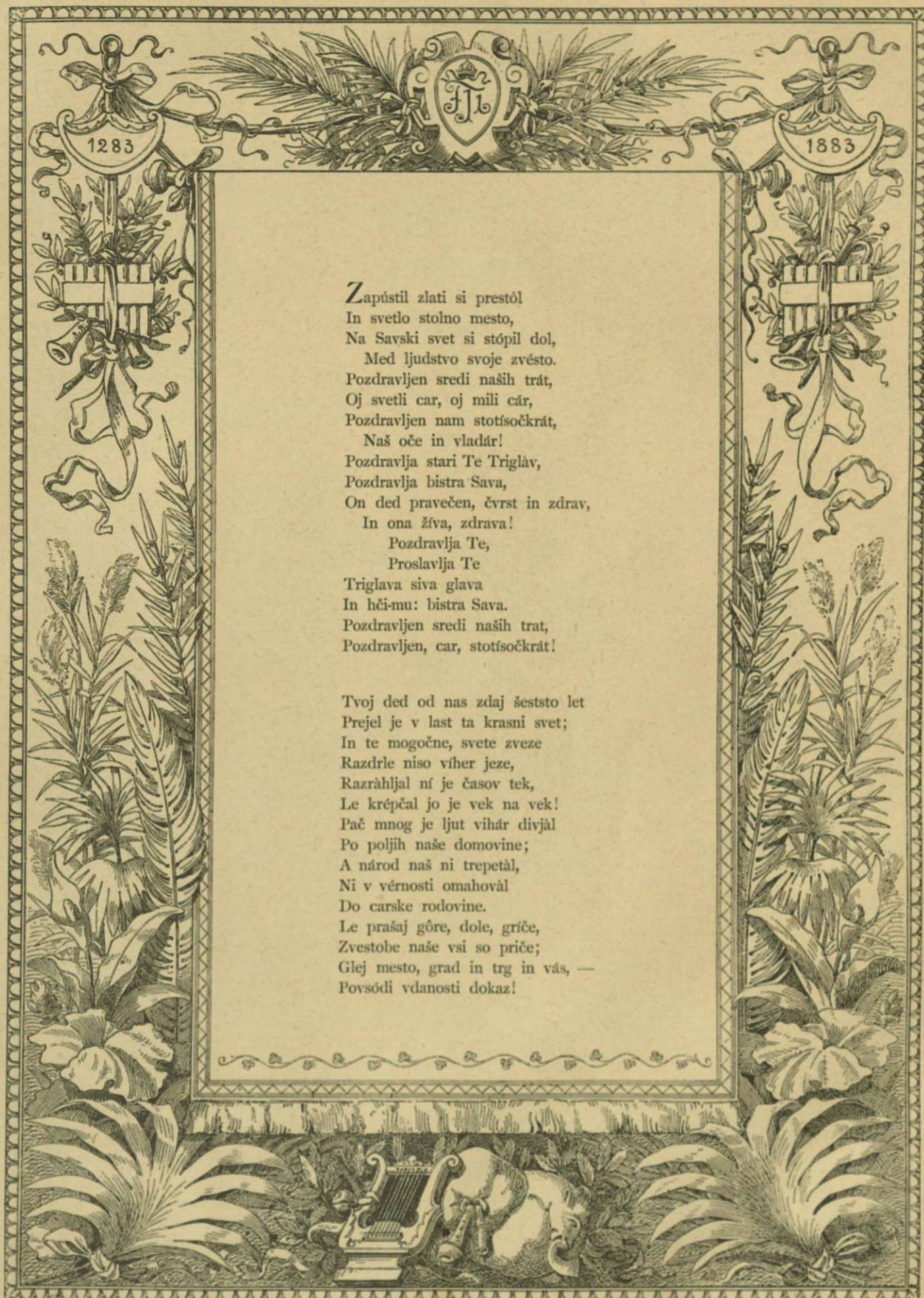
Zato je o tej priliki, ko naše pokrajine slovesno obhajajo ta šeststoletni spomin, tudi Matica Slovenska, štejoč si v dolžnost, po svoje izraziti svojo radost in hvaležnost, na svetlo dala ta «Spomenik» ter ga sklenila preponižno izročiti presvitlemu našemu vladarju **Francu Jožefu I.**, ki je blagovolil o tej slovesnosti priti med svoj narod, da znova sprejme od njega zagotovilo neomahljive udanosti in zvestobe.

Naj bode tedaj ta «Spomenik» vidno in trajno znamenje odkritosrčne ljubezni, katero goji slovenski narod do Njegovega Veličanstva, čegar ime je neizbrisno zapisano v hvaležna srca kakor vseh avstrijskih

narodov tako še posebno verno udanih mu Slovencev. Naj pa še izlasti pričuje o tem, da so se pod Njegovim modrim in blagim vladarstvom raztrgale spone, katere so ovirale razvitek naše slovenske besede, da se je začela povsodi glasiti, kjer ji gre mesto, ter razširjati tako oni blagodejni čut, ki izpodbada narod k požrtvovalnemu delovanju za visoke namene, postavljene človeštvu, in razlivati luč izobraženosti, katera vodi do narodske sreče in katera bode tudi nas privedla do srečnejših časov, — tega se trdno nadejamo od večne, svetovladne modrosti božje, ki nam bode blagoslovila naše prizadevanje, in od milosti naše presvitle dinastije, ki bode še dalje svojo mogočno roko držala nad našim narodom.

Zapústil zlati si prestól
In svetlo stolno mesto,
Na Savski svet si stópil dol,
Med ljudstvo svoje zvésto.
Pozdravljen sredi naših trát,
Oj svetli car, oj mili cár,
Pozdravljen nam stotísočkrát,
Naš oče in vladár!
Pozdravlja stari Te Triglàv,
Pozdravlja bistra Sava,
On ded pravečen, čvrst in zdrav,
In ona žíva, zdrava!
Pozdravlja Te,
Proslavlja Te
Triglava siva glava
In hči-mu: bistra Sava.
Pozdravljen sredi naših trat,
Pozdravljen, car, stotísočkrát!

Tvoj ded od nas zdaj šeststo let
Prejel je v last ta krasni svet;
In te mogočne, svete zveze
Razdrle niso viher jeze,
Razráhljal ní je časov tek,
Le krépal jo je vek na vek!
Pač mnog je ljut vihár divjál
Po poljih naše domovine;
A národ naš ni trepetál,
Ni v vérnosti omahováł
Do carske rodovine.
Le prašaj góre, dole, gríce,
Zvestobe naše vsi so priče;
Glej mesto, grad in trg in vás, —
Povsódi vdanosti dokaz!

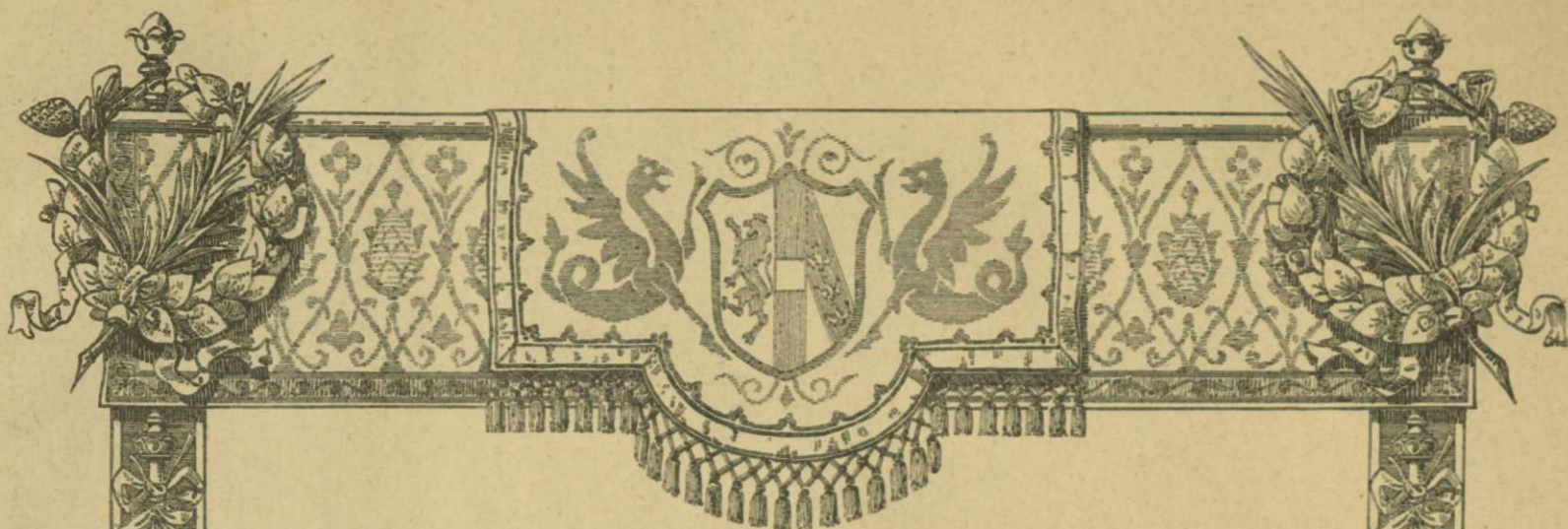
1283

1883

Poglej na davna polja bôjna,
 Viharna nekdej, zdaj pokojna, —
 Na dnu krvavih teh grobów
 Kerdela hrabra spé nebrojna,
 To čete Slave so sinów!
 Za dede Tvoje in očete
 So lile krí te hrabre čete!
 Pač so zasuli dede v grobe,
 A njih krepóst zamrla ní;
 Njih hrábrosti in njih zvestôbe,
 Ponósni dédiči smo mí.
 Le glej bojišča naših dní,
 Tam zá Te mi smo lili kri!

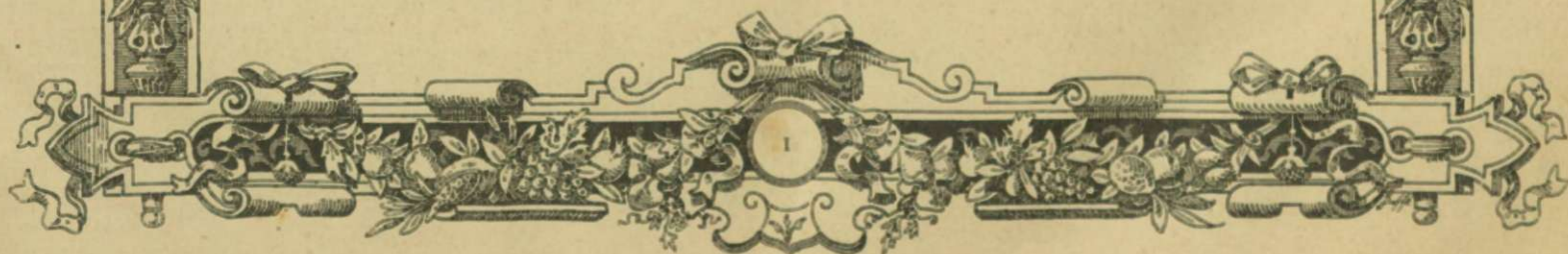
Ta krasni svet, ta vrli rod
 Pač zlate vreden je osóde, —
 Od Tebe, carski naš gospód,
 Naš rod naj zlate dni dobode!
 Zaupno kot na dede dèd
 Na Té mi vpiramo pogléd:
 Osreči, mili car, osreči,
 Naš národ Te srčno ljubeči,
 Da srečen rod naš in naš svet
 Slavil Te bo še poznih let.
 A mi zdaj prisegujemo,
 Da radi Ti žrtvujemo
 Blagó in kri.
 Če vstane kje vihár srdít,
 Le naj hrumí, le naj besní,
 Rešilen meč, branilen škit,
 Ti bomo mi!
 Srčno mi planemo na boj,
 In zmanemo sovražni roj,
 Pojóc sred bojnega viharja:
Bog živi dom, Bog živi carja!

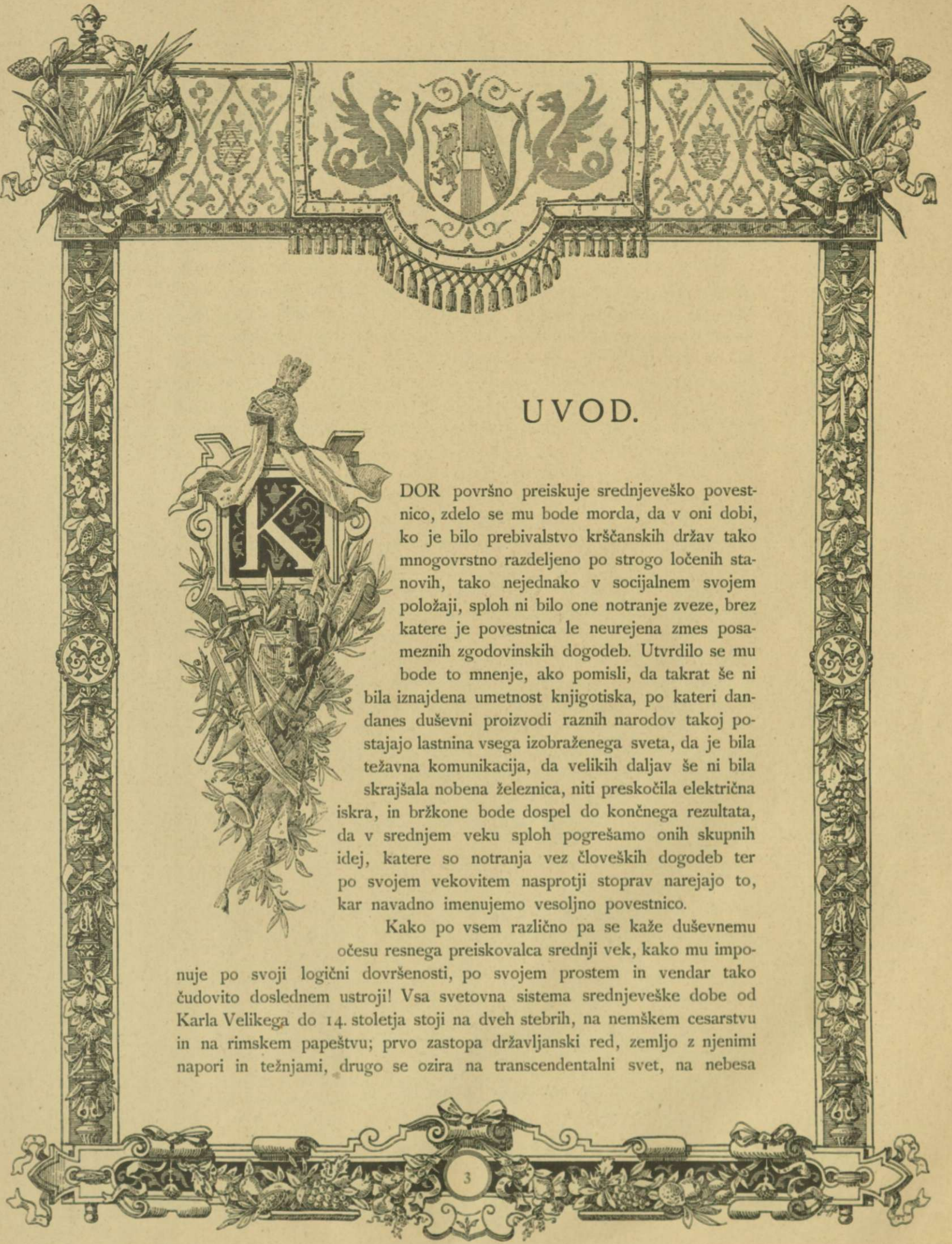
S. GREGORČIČ.

AVSTRIJSKO MEDVLADJE
IN
USTANOVITEV HABSBURŠKE VLADE
NA AVSTRIJSKEM.

(1246 — 1283.)

UVOD.

DOR površno preiskuje srednjeveško povestnico, zdelo se mu bode morda, da v oni dobi, ko je bilo prebivalstvo krščanskih držav tako mnogovrstno razdeljeno po strogo ločenih stanovih, tako nejednako v socialnem svojem položaji, sploh ni bilo one notranje zveze, brez katere je povestnica le neurejena zmes posameznih zgodovinskih dogodeb. Utvrdilo se mu bode to mnenje, ako pomisli, da takrat še ni bila iznajdena umetnost knjigotiska, po kateri danes duševni proizvodi raznih narodov takoj postajajo lastnina vsega izobraženega sveta, da je bila težavna komunikacija, da velikih daljav še ni bila skrajšala nobena železnica, niti preskočila električna iskra, in bržkone bode došel do končnega rezultata, da v srednjem veku sploh pogrešamo onih skupnih idej, katere so notranja vez človeških dogodeb ter po svojem vekovitem nasprotju stoprav narejajo to, kar navadno imenujemo vesoljno povestnico.

Kako po vsem različno pa se kaže duševnemu očesu resnega preiskovalca srednji vek, kako mu imponuje po svoji logični dovršenosti, po svojem prostem in vendar tako čudovito doslednem ustroji! Vsa svetovna sistema srednjeveške dobe od Karla Velikega do 14. stoletja stoji na dveh stebrih, na nemškem cesarstvu in na rimskem papeštvu; prvo zastopa državljanski red, zemljo z njenimi napori in težnjami, drugo se ozira na transcendentalni svet, na nebesa

ter skrbi za duševne potrebe krščanskega ljudstva. Soglasje teh svetovnih oblastij, cesarja in papeža, katerih je bil eden poklican, da brani državo in cerkev, drugi pa, da vodi človeštvo do duševne sreče, je v istini tako velikanska in poetična misel, da so se za njo lahko navduševali najglobokomiselnejši možje srednjega veka in da se še dandanes kljub po vsem spremenjenim razmeram marsikateremu zgodovinsko izobraženemu toži po minuli krasoti srednjega veka! Prav lepo sodi o temeljnih napravah te dobe protestantovsk pisatelj našega časa, rekoč: *«Die Verkörperung der die damalige Menschheit lenkenden Principien in diesen beiden Weltfiguren wird ein ewig staunenswürdiges, ein nie mehr wiederholbares Erzeugnis der Geschichte bilden.»*¹

Vendar se pa nikdar ne sme prezreti, da je idealno to ravnotežje obstajalo le v teoriji, da se pa dejansko nikoli ni po polnem uresničilo. Obe oblasti, cesarska in papeška, prestopali ste vedno svoje področje, ter ste skušali pridobiti si univerzalno gospodstvo. Cesarji so hoteli ponižati cerkev ter se je posluževati kakor dekle v svoje posvetne namene, papeži pa, počenši od Gregorja VII., katerega smelo prištevamo duševnim velikanom občne zgodovine, skušali so po svojih nazorih voditi svetovno oblast. Uže v 12. stoletji imenuje papež Inocencij II. cesarstvo *«beneficium papae»*, in misel ostane ista, ako tolmačimo njegov izraz kot *«fevd»* ali manj določeno in bolj splošno, kot *«dobroto papežev»*. Razvijajoč te nazore poudarjal je potem veliki Inocencij III. v imenitnem kapitularu *«Venerabilem»*, da ima le papež pravico, podeljevati cesarsko krono ter presojudi vrednost dotičnih kandidatov. Jasno razvija isti papež še večkrat svoje mnenje o razmerah posvetne in duhovne oblasti. On je iznašel znano, tolikrat ponavljano in posnemano podobo, v kateri se duhovna oblast primerja solncu, posvetna pa mesecu. Naravno sklepa, da kakor luna stoprav od solca dobiva svojo svetlobo ter je v vsakem oziru, gledé velikosti in kakovosti, mnogo slabejša od solca, tako tudi posvetni vladarji stoprav od papeštva dobivajo veljavo in sijajnost. Prednost duhovne oblasti nasproti cesarstvu ni nikdo bolj odločno poudarjal, nego Inocencij III., oni filozofski veleum, ki je svoje dni celo knjigo bil napisal o zaničevanju sveta, *«de contemptu mundi»*!

Po vsem naravno je tedaj, da se je moral iz nasprotja obeh po svojem izviru vendar le sorodnih oblastij roditi oni veliki boj, ki označuje zlasti zgodovino staufovske rodbine. Poostrila se je borba med cesarstvom in papeštvom, ko je cesarsko krono nosil eden najbolj genialnih in

¹ Gregorovius, Gesch. der Stadt Rom im Mittelalter, V. 260.

energičnih cesarjev Friderik II. (1212—1250); do svojega vrhunca pa je vzkipelo to protivje, ko je Friderik II. nameraval pod svojim žeslom zediniti vso Italijo ter ustvariti monarhijo, v kateri ni bilo prostora za cerkveno državo papežev. Ali baš svoje posvetno posestvo so papeži smatrali za vidno znamenje svetovne svoje oblasti, za *«signum universalis dominii»*, kakor to krepko izrazuje Gregor IX. v pismu s febr. 1240 *«Attendite ad petram»*.¹ Pripravljeni so bili, se zanje boriti vztrajno in odločno; v tej borbi pa se je združila rimska kurija s svobodnimi idejami italijanskega meščanstva, papeži so podpirali demokratska načela italijanskih mest, in proti tej zvezi, merodajni za vso bodočnost, propal je Friderik II., ž njim pa za vselej ideja nemškega cesarstva kot neomejene svetovne oblasti!

Zgodovinska ta borba se je pričela l. 1227 ter se z večjo strastjo ponovila 24. marca 1239, ko je papež Gregor IX. cesarja Friderika II., ki je baš Lombarde bil premagal, vnovič izobčil ter njegove podložnike vseh priseg in dolžnostij do njega odvezal. Cesar sicer se upira papežu, imenuje ga častilakomnega, papeštva nevrednega duhovnika ter se v pismu do drugih knezov sklicuje na občen koncil. Toda ne oziraje se na protest Friderikov objavi sivolasi, skoraj 100letni Gregor IX. 20. jun. 1239 svojo protiizjavo, polno mladeniškega ognja in veličastnih izrazov. «Dvignila se je iz morja žival, bogokletvic polna, divjaje z medvedjimi lapami in z levovim žrelom, v ostalih udih panterju podobna; odpira svoje žrelo v proklinjanje božjega imena in z istim orožjem napada njegovo svetišče in svetnike, ki v nebesih stanujejo», s takimi pripodobami, vzetimi iz sveto-pisemskega skrivnega razodetja, začenja se papeževa okrožnica, katera še dandanes z gorečo svojo razvnetostjo in mogočno dikcijo čudno pretresa vsakega čitatelja.²

Boj, katerega je pričel Gregor IX., nadaljeval je in sijajno dovršil drugi njegov naslednik, Inocencij IV., prej imenovan Sinibald Fieschi, iz Genove (1243—1254). *«Perdidi bonum amicum, quia nullus papa potest esse Gibellinus»*, — proroške te besede je, kakor poroča italijansk pisatelj iste dobe, cesar Friderik izrekel — in ni se varal cesar, še poostril se je

¹ Huillard-Bréholles, *Historia diplomatica Friderici II.*, tom. V. 2., 776—779. Dotične besede se glasé: «... *patrimonium beati Petri, quod inter cetera imperii jura que seculari principi tanquam defensori sacrosancta commisit Ecclesia, ditioni sue in signum universalis dominii reservavit.*» 777.

² Huillard-Bréholles, V. 1., 327—340. Začetek se glasi v izvorniku: «*Ascendit de mari bestia blasphemie plena nominibus que pedibus ursi et leonis ore descivens, ac membris formata ceteris sicut pardus, os suum in blasphemias divini nominis aperit, tabernaculum ejus et sanctos qui in celis habitant, similibus impetere jaculis non ommittit.*»

boj pod novim papežem. Inocencij zapusti Rim, uide cesarju ter se črez morje prepelje v svoje rodno mesto Genovo, kjer guelfsko meščanstvo navdušeno sprejme svojega rojaka, potem pa jo krene črez Alpe, zbere v Lyonu občen koncil ter tam slovesno izobči in odstavi cesarskega svojega protivnika.¹ Zastonj se za Friderika II. poteguje njegov zastopnik, odličen govornik in pravnik Tadej Sueski; v pomenljivo znamenje ugasnili so cerkveni očetje lyonskega zbora goreče sveče, katere so imeli v rokah, ugovor cesarskega poslanca pa je zadušil krepek «*Te deum*», s katerim je papež takoj po objavljeni odstavi cerkveni zbor zaključil (17. jul. 1245).

Ali zgodovinski ta sklep lyonskega cerkvenega zbora ni vplival samo na Italijo, kjer se je nadaljevala strastna borba, dokler ni bila razbita cesarska oblast in uničena vsa rodbina staufovskega Friderika, temveč imel je prevažne nasledke tudi za Nemčijo in njej sosedne dežele. Na Nemškem je postavila cerkvena stranka zaporedoma dva protikralja proti staufovskemu vladarju in njegovemu sinu, namreč turinškega deželnega grofa Henrika Raspeja in po njegovi zgodnji smrti Vilhelma grofa Holandskega; v jugovzhodnih deželah nemške države pa, v današnji zapadni Avstriji je vplivalo nasprotje Guelfov in Gibelinov tako silno na vse razmere, na vse javno življenje, da njegovega razvoja niti razumeti ne moremo, ako se ne oziramo na omenjene dogodbe vesoljne povestnice ter na pomenljivi razvoj cerkvene politike. Še le sedaj, ko smo si nekoliko ogledali protivje med cesarstvom in papeštvom, hočemo se seznaniti z zgodovinskimi premembami, ki so se takrat vršile v avstrijskih pokrajinah, polagoma pripravljajoče osnovo habsburškega vladarstva, najprej na avstrijsko medvladje in na ustanovitev Otakarjeve velike države.

¹ O lyonskem cerkvenem zboru ter o sklepih 17. jul. glej *Raynaldi Annales Ecclesiastici*, XIII. 540—543, § 33—45, in *Potthast, Regesta Pontificum Romanorum*, 997 (11733). Konec se glasi: *Fredericum principem . . . qui se imperio et regnis omnibus honore ac dignitate reddidit tam indignum, quique propter suas iniquitates a Deo ne regnet vel imperat, est abjectus, suis ligatum peccatis et abjectum omnique honore ac dignitate privatum a Domino ostendimus, denunciamus ac nichilominus sententiando privamus, omnes . . . auctoritate apostolica firmiter inhibendo, ne quisquam de cetero sibi tamquam imperatori vel regi pareat vel quomodolibet parere intendant . . . Illi autem in eodem imperio quibus imperatoris spectat electio, eligant libere successorem.*

I. POGLAVJE

(1246—1273).

OTAKARJEVA VLADA NA AVSTRIJSKEM.

Med tem, ko je po Italiji in po Nemškem razsajal ljuti boj Friderika II. s cerkvijo, vladal je v združenih avstrijskih deželah vojvoda Friderik II., s priimkom «Bojeviti», katerega si je po svojih večnih prepirih s svojimi sosedi in podložniki v istini bil zaslužil. Od svojega očeta je podedoval vojvodini Avstrijo in Štajersko, potem one fevde na Kranjskem (okolo Škocijana na Dolenjskem), katere je bil Leopold VI. 5. aprila 1229 po dunajski pogodbi kupil od brižinskega škofa Gerolda;¹ v svojih listinah imenuje se uže gospodarja na Kranjskem, «*dominus Carniole*». Po hudem boji s cesarjem sta se oba Friderika sprijaznila, in bojevitega avstrijskega vojvodo smemo zadnji čas njegovega vladanja prištevati cesarski stranki. Še se hrani med pismi nesrečnega cesarskega kancelarja Petra de Vineis zanimiv načrt, da bode cesar avstrijskemu vojvodi podelil kraljevo krono, kranjski deželi pa vojvodinski naslov,² ali bržkone se je tudi Friderikova zvestoba omajala; vsaj če se smemo zanašati na listino 14. jun. 1246, na oporoko avstrijskega vojvode, pripadal je pred svojo smrtjo uže privrženec papeževe stranke.³ Takoj potem pa, 15. jun., bil je v boji z Madjari na Litavi smrtno ranjen, in britko so njegove dežele čutile izgubo svojega vladarja v tako osodnih časih, še boljše pa, kakor to dobro poudarja Joh. Victoriensis, ker Friderik II. ni zapustil potomcev ter je ž njim izumrla slavna rodbina Babenberžanov v moškem kolenu.⁴

¹ Zahn, Codex diplom. Austriaco-Frisingensis, Font. Rer. Aust. XXXI. 128 (129), in Meiller, Reg. zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge von Oesterreich aus dem Hause der Babenberger, 144 (240).

² Meiller, l. c. 181 (148).

³ Meiller, l. c. 183 (154): «*Quoddam testamentum confecimus, sed quasi occultum . . . sicut apostolico per integre scripto expressimus . . . Item scias, quod nos nostram animam, Terram et homines tunc temporis apostolice subjecimus dicioni ad hoc, ut tu et alii . . . possint interea ad ipsum papam appellare.*»

⁴ Joh. Victoriensis ap. Boehmer, Fontes Rer. Germ. I. 282: «*Hic sine herede discessit, quod terram plus quam ejus interitus perturbavit.*»

Od vse te imenitne rodovine ste tedaj le še dve ženski živeli, Friderikova sestra Marjeta, vdova Staufovca Henrika († 1242), in njegova nečakinja Gertruda, katero je pred svojo smrtjo bil v zakon dal starejšemu sinu češkega kralja, mejnemu grofu moravskemu Vladislavu. Palacky¹ sicer trdi, da so Avstrijci mladega Vladislava bili sprejeli za svojega vojvodo, vendar ni videti, da bi bil češki kraljevič, slabo podpiran od skopega svojega očeta Vaclava I., kaj vplival na naše dežele. Sicer je pa Vladislav, kateri je bil po sodbi avstrijskega zgodovinarja *«ein persönlich unbedeutender Mensch, der hohe Ansprüche und Pläne mit einem schwachen Willen und wenig Energie verband»*,² uže 3. jan. 1247 umrl in s tem so bile vsaj začasno uničene nade čeških Přemyslidov gledé babenberške zapuščine. In vendar je postala ta zapuščinska zadeva posebno važna baš sedaj, kajti ozirala sta se na izpraznjene državne fevde ob enem cesar Friderik II. in njegov protivnik na prestolu sv. Petra.

Ne da se tajiti, da je imel Friderik II. kot nemški cesar nedvomno pravico, razpolagati z izpraznjenimi državnimi fevdi. Tej pravici ne nasprotuje sumljiva oporoka zadnjega Babenberžana niti svoboščinsko pismo avstrijskih vojvodov, tako zvani *Privilegium Fridericianum minus*, kajti v njem se govori le o hčerah zadnjega vojvode in njih nasledstvu in, kakor je znano, Friderik Bojeviti sploh ni bil zapustil zakonskih otrok. O tej pravici sicer tudi papež nikakor ni dvomil, ali cerkvena stranka je bila sedaj uže v tem položaji, da Friderika II. sploh ni več priznavala za cesarja in Inocencij IV. je moral s svojega stališča vsakakor zabraniti, da se moč njegovega protivnika ne pomnoži po neposredni pridobitvi teh dežel. Med tem tedaj, ko cesar avstrijskim deželam postavi Otona grofa Ebersteinskega za državnega namestnika³ ter potrdi Dunajčanom in Dunajskemu Novemu Mestu svoboščine l. 1237,⁴ pokliče papež Marjeto in Gertrudo pred svoje sodišče ter hoče rešiti zapuščinsko pravdo med njima. Pri papeževi razsodbi so bili merodajni pač le politični oziri: ker se je postarna Marjeta branila omožiti se s Hermanom grofom Henneberškim, katerega je za ženina predlagal papež,⁵ razsodi Inocencij IV. za bolj pokorno Gertrudo ter pre-

¹ Palacky, *Gesch. Böhmens*, II. 1., 190; primeri sicer tudi, kar k letu 1246 omenja istodobni vir, *Contin. praedicatorum Vindobon.*: *«Ipso anno rex Bohemiae Batsla misit filium suum in Austriam, qui duxit Gertrudem . . et dux efficitur.»* Mon. Germ. SS. IX. 728.

² Besede *Ot. Lorenza*, *deutsche Geschichte im 13. und 14. Jahrh.*, I. 60.

³ Oton Ebersteinski imel je naslov: *«Sacri imperii per Austriam et Styriam capitaneus et procurator»*; glej *J. F. Boehmer*, *Regesta imperii*, edid. *Jul. Ficker*, V. 636 (3559, a).

⁴ *Boehmer-Ficker*, I. c. 647 (3620, 3621).

⁵ *Erben*, *Regesta. diplom. Bohemiae et Moraviae*, I. 545 (1167).

skrbi mladi vdovi drugega, cerkveni stranki udanega moža, mejnega grofa Hermana Badenskega.¹ Trudi se tudi, da pridobi Gertrudi zaveznikov in podpornikov, ter se v ta namen obrne do Filipa, izvoljenega nadškofa solnogradskega, do ogerskega kralja Bele IV. in češkega Václava I. 14. septembra 1248 potrdi papež Hermanu Badenskemu, da mu je njegova soproga Gertruda kot zakonita posestnica avstrijske vojvodine izročila to deželo *«rite et liberaliter inter vivos»*,² kmalu potem pa, bržkone ker je vendar sam dvomil o svoji pravici, tako oblastno deliti posestva nemške države, pozove (31. jan. 1249) svojega varovanca, nemškega kralja Vilhelma, naj izroči Avstrijo pravnemu dediču, Gertrudi.³ Iz vsega se tedaj vidi, da se je papež po svoji moči trudil, Gertrudi varovati nasledno pravo ter njej in njenemu soprogu ohraniti mirno posest vsaj avstrijske vojvodine.

Ali papeževa podpora v tem slučaju vendar ni bila dovolj krepka in izdatna! Celó duhovenski letopisi se nič kaj častitljivo ne izražajo o papeževem varovanci,⁴ kako so še le ž njim postopali posvetni, večjidel gibelinski plemenitaši! Pa tudi cesarski namestnik ni imel dovolj vpliva, in ne smemo se čuditi, da se je kmalu naveličal sitne svoje odgovornosti ter resno mislil na to, kako bi se je odkrižal. Vsaj avstrijski letopisi pripovedujejo, da so l. 1248 plemenitaši avstrijski in štajerski z Otonom Ebersteinskim se podali v gorenjo Italijo, novega vojvodo si izprosit od cesarja, da so dolgo Friderika II. čakali v Veroni, da pa cesarja niso mogli videti.⁵

¹ O papeževem posredovanji gledé Gertrudinega zakona *Potthast*, I. c. 1078 (12816), kjer jo hvali kot *«zelo fidei et devotionis accensa et femineae cogitationi masculinum animum inserens»*.

² *Erben*, I. 560 (1210), *Potthast*, 1095 (13022).

³ *Potthast*, 1108 (13190); isto pismo, pa k 13. febr. ima *Erben*, I. 570 (1228): *«nos serenitatem tuam rogamus, quatenus . . . uxori suae, nepti ejusdem ducis liberaliter conferre ac ipsam investire procures.»*

⁴ *Continuatio Garstensis* ad a. 1248 pravi o Hermanu Badenskemu: *«Qualia obstacula habuit undecumque, ipsum experientia docuit satis bene.»* SS. IX. 598. *Cont. Sancti Crucensis II.*: *«Hermannus marchio de Paden voluit esse dux Austrie, sed non valuit.»* SS. IX. 642.

⁵ *Cont. Garsten*. SS. IX. 598. *«Ministeriales et omnes majores Austrie et Styrie ab imperatore usque Veronam invitantur, sed quidam a Phyllipo Salzpurgensi archielecto spoliuntur, captivantur in itinere constituti, quidam autem procedentes nec imperatoris faciem perviderunt nec aliquem dominum receperunt sed apud Veronam nuncios solummodo et capitaneos acceperunt.»* *Cont. Sancti Cruc.* SS. IX. 642 pa pravi o Otonu Ebersteinskemu: *«cum quibusdam ministerialibus et civibus utriusque terre ad imperatorem repedavit Veronam, sperans ab ipso suscipere nepotem suum, filium Margarete regine, nomine Fridericum, in principem terre Austrie, sed cum sociis suis frustratus est et in Austriam non est reversus.»* Primeri o tem *Boehmer-Fickerja*, I. c. 666 (3707), kateri misli, da avstrijski poslanci zaradi sovražnega postopanja lombardskih mest, zlasti Brescie in Mantove niso do cesarja mogli priti.

Friderik njih želji tudi sicer ni ustregel, temveč je mesto ebersteinskega grofa Avstriji postavil bavarskega vojvodo Otona za državnega oskrbnika, Štajersko pa je izročil v varstvo Majnhardu, grofu goriškemu. Pa tudi ta dva nista ničesar opravila in tedaj ste bili lepi deželi nekaj let brez pravega vladarja, izročeni vsem strastim strankarskega boja, brez krepke roke, katera bi branila javnemu neredu in hudobnemu poželenju.

Splošni ta nered pa je postal še mnogo silnejši, ko 4. okt. 1250 nagla smrt pobere Hermana Badenskega; sedaj se nikdo ni več oziral na njegovo vdovo in njena otročiča.¹ 13. dec. 1250 pa je po burnem življenji, sredi razsajajoče borbe večni pokoj našel eden najsilnejših cesarjev, Friderik II., neomahljiv do zadnjega dihljaja, neporažen kljubu osodnim udarcem, zvest svoji ideji, oni genialni pomoti, katera je uničila toliko odličnih zmožnostij! V svoji oporoki, datovani od 17. dec. (tedaj štiri dni po smrti), ozira se cesar tudi na avstrijske dežele ter imenuje vojvodom Avstrije in Štajerske svojega vnuka Friderika.² Ko bi pred leti, takoj po smrti bojevitega Friderika, se za to bil odločil, ne bilo bi nemogoče, da bi bil ohranil lepe te pokrajine staufovski rodbini. Sedaj pa je uže razsajal velik nered po naših deželah, in mladoletni Staufovec je imel kaj malo nade, polastiti se namenjene mu časti. Vrh tega izgine mladenič uže 1. 1251, — zgodnja smrt je bila tudi njemu odločena!

A kako je takrat bilo vse zmeteno po Avstriji in sosedni Štajerski, kako je pretilo občno barbarstvo! Ne poznamo bolj odurne slike nego jo nam kaže tedanje štajersko plemstvo, ta sebična in brutalna svojat, lakomna in ropoželjna, brez prepričanja in značajnosti, semtertja tirana od divjih svojih nagibov. Med štajerskim plemstvom³ nahajamo tudi Ulrika Lichtensteinskega, malovrednega pesnika, kateri o vedenji svojih drugov toži:

*Man roubt diu lant naht unde tac,
dâ von viel dörfer wueste lac;
die reichen wurden sô gemuot,
daz si den armen nâmen ir guot.⁴*

¹ Herman Badenski je zapustil dvoje otrok, Agnezo, katera se je potem omožila z Ulrikom Koroškim, in Friderika, zvestega tovariša nesrečnega Konradina, kateri je s prijateljem vred smrt storil na neapolitanskem morišči 1268.

² Friderikovo oporoko glej pri *Boehmer-Fickerji*, I. c. 690—691, zlasti odstavek 3. in 16. Tudi ta veljavna avtoriteta se je odločila za pristnost listine ter proti temu, da bi bila ponarejena po Manfredu. *«Die annahme einer eigenmächtigen unterschiebung nur durch Manfred ist zweifellos ausgeschlossen.»*

³ *«Unter diesem ritterlichen Raubgesindel»* glasi se energični izraz *Ot. Lorenza*, I. 76.

⁴ Ulrich von Lichtenstein, Frauendienst, citira *Krones*, Die Herrschaft König Ottokars in Steiermark (1252—1276) v: *Mitth. des histor. Vereins für Steiermark*, XXII. 46.

Vsaj je iz lastne skušnje znal marsikatero bridko povedati v tem oziru: tudi njega so bili ujeli na njegovem gradu Frauenburgu ob Muri ter ga potem eno leto in tri tedne držali v ostrem zaporu, katerega se je le rešil s hudimi žrtvami.¹ Enako toži o tedanjih razmerah Otakarjev štajerski pesenski letopis, rekoč:

*Nu pegund auch peinen
Die Herren umb ir hercz
Der Jamer und der Smercz
Den man tegleichen sach
An den Strasszen man abprach
Pilgreimen und Chauflewten,
Ich khan Ew nicht bedewotten
Was dem Lande geschach
Ze Laid vnd ze Vngemach.²*

Da je obupni ta položaj posebno mučil nižje stanove, kmete in meščanstvo, ne treba nam posebno poudarjati; pa tudi drug faktor je silno trpel o tedanjih razmerah — in ta je bil mnogo vplivnejši v politiki — namreč duhovni mogotci, kateri so imeli na Avstrijskem, Štajerskem ter po vseh alpskih pokrajinah našega cesarstva zelo obširna in prebogata posestva. Baš v onem trenutku, ko si je cerkev priborila najslavnejšo zmago ter porazila svojega protivnika na cesarskem prestolu, bila je v Avstriji brez orožja, brez izdatne pomoči proti mnogoštevilnim tlačiteljem, ki so drzno si prisvojili cerkvene dohodke ter brezobzirno plenili duhovsko premoženje. Natančnega v tem oziru vemo sicer le o solnogradski nadškofiji, ali sklepati smemo, da tudi druge škofije niso bile na boljem, temveč da je vsled lakomnosti in ropateljnosti plemenitašev vsem cerkvenim veleposestnikom pretilo uničenje, — sekularizacija!³

Ni čuda, da je o prežalostnih teh razmerah, ko je na Avstrijskem kruto gospodovala surova sila, cerkvena stranka in ž njo vred ogromna večina mirnega prebivalstva željno se ozirala po energičnem vladarji. In tega vladarja je pričakovala baš iz sosedne Češke, kjer je mladi kraljevič Přemysl Otakar v sebi združeval vse lastnosti, potrebne za ta težavni posel.

¹ Muchar, Gesch. der Steiermark, V. 220—223.

² *Steierische Reimchronik* (napačno imenovana po Otakaru Horneškem) pri Hieronym. Pessu, *Scriptores Rerum Austriacarum*, III. Cap. XIV. 26.

³ Primeri zanimivo razpravo Ot. Lorenza, *Ottokar von Böhmen und das Erzbisthum Salzburg*, v: *Drei Bücher Geschichte und Politik*, 411—460, preje natisneno v: *Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften*, XXXIII. 472—524.

Přemysl, kakor mu je bilo prvotno ime, ali Otakar, kakor se je sam imenoval kesneje, bil je sin češkega kralja Vaclava I. in staufovske kraljičine Kunhute (Kunigunde). Kedaj se je rodil, sicer za gotovo ni znano, ali vse kaže, da je okolo l. 1230 zagledal beli dan. Smrt starejšega brata Vladislava napravila ga je mejnim grofom moravskim in prestolnim naslednikom češkega kraljestva; prvo njegovo vladarsko opravilo na Moravskem je menda bila njegova razsodba v pravdi olomuškega samostana sv. Petra proti vnukom nekega Zmislava od 27. marca 1247.¹ Toda kmalu ga nahajamo v razporu z lastnim očetom. Ker je bil Vaclav I. kot vladar nemaren in zanikaren, skop in pohoten, nastala je proti njemu zarota čeških baronov, kateri je pristopil tudi Otakar. Veliko nasprotje cesarske in cerkvene stranke pokaže se sedaj tudi na Češkem, kajti Vaclav se opira na duhovščino, zlasti na olomuškega škofa Bruna, in papež Inocencij IV. mu prihití na pomoč ter pooblasti 5. maja 1248 škofa rezenskega in mišenjskega, naj izobčita iz cerkve vse upornike na Češkem in Moravskem. Otakarjevega imena ne nahajamo v listini, tedaj smemo sklepati, da se takrat še ni bil vzdignil proti svojemu očetu. Vendar papeževo pismo ni imelo zaželenega uspeha, kajti uže 31. jul. so vstaši v Pragi, kjer se poklanjajo mlademu Přemyslu, in dasi je Vaclav srečno se bojeval pri Mostu (Brüx) zoper upornega sina, mora mu vendar naposled dovoliti kraljevi naslov in sovladarstvo. Od 4. nov. 1248 se nam hranite uže dve sicer enakoglasni izvirni listini, v katerih se oba, oče in sin, imenujeta z naslovom «*Rex Bohemie*».²

Ali ta pogodba ni bila dolgo veljavna. Uže 22. apr. 1249 prijavi papež pismo iz Lyona, v katerem mišenjskega škofa pooblasti, da izobči kraljeviča češkega in dva dni kesneje odveže kralja Vaclava one prisege, s katero je svojemu sinu vlado bil odstopil.³ Sedaj napade Vaclav energično svoje protivnike ter se polasti 5. avg. stolnega mesta Prage, kjer se mu prestrašeni poklonijo uporni plemenitaši. Osamljen, od svojih privržencev zapuščen, hoče Přemysl Otakar domovino zapustiti ter ubežati; to bi bil tudi storil, ako ga ne bi udan služabnik, Herman Richnovski iz rodbine Kauniške, skoraj s silo nekoliko časa bil obdržal na svojem gradu Mulensteinu. Na tem gradu preživi Otakar nekaj tednov v samotí in ta

¹ *Boehmer*, Reg. Otakars (Addit. II. ad Reg. Imperii), 425; listina pri *Erbenu*, I. 544 (1165).

² *Erben*, I. 561 (1213, 1214). Ne morem razumeti, zakaj da *Boehmer* l. c. 426 dvomi o pristnosti Otakarjeve listine. Primeri tudi *Lorenz*, I. 84, in *Dudík*, Gesch. Mährens, V. 363.

³ Papeževa pisma pri *Erbenu*, I. 570—571 (1230, 1231), *Potthast*, 1117 (13298, 13304).

čas je bil zanj odločilne važnosti: spoznal je, da je moč gibelinske stranke uničena, da mora predruščiti svojo politiko, sprijazniti se z očetom, potem pa se ozirati na avstrijske vojvodine, kjer so se ravnokar pripravljale velike premembe. In tako se je zgodilo, da je kmalu bila gotova sprava z Vaclavom, in odsihmal nahajamo Přemysla Otakarja zopet kot mejnega grofa na Moravskem ter čitamo njegovo ime po listinah z naslovom: *«marchio Moraviae.»*¹

Ko je prenehal notranji prepir na Češkem, pokaže se kmalu vpliv češkega kraljestva po sosednih deželah. Staufovska rodbina ni imela v nemški državi zvestejšega privrženca nego bavarskega vojvodo Otona. Da se tedaj prikupita papežu in cerkveni stranki, udarita Vaclav in Otakar l. 1251 na Bavarsko ter pustošita deželo, kakor je bila uže žalostna navada v srednjeveških vojskah. Zastonj se trudi sin Friderikov, kralj Konrad IV., da bi napravil mir s Čehi; še videti ga nečeta,² temveč z bogatim plenom se vrnete domu, svetu dokazujoč, da je bavarska sila preslabotna češkim nameram nasproti.

Vojaska moč češkega kraljestva, katera se je bila pokazala v tej vojni, in udanost cerkvi nasproti vplivali ste gotovo izdatno na javno mnenje v Avstriji, kjer se je potreba krepkega vladarja vsak dan bolj čutila. Zlasti cerkveni krogi so bili odločno za Otakarja, pa tudi med plemstvom si je skušal radodarni mladi knez pridobiti nekoliko pristašev.³

O podrobnostih, kako da se je potem ustanovila njegova vlada na Avstrijskem, pa nič gotovega ne vemo. Obširno sicer pripoveduje klepetavi štajerski letopis o shodu avstrijskih plemenitašev v Triebensee, kako so sklenili, odposlati svoje poslanca v Mišenj, da tam poprosijo mejnega grofa, svaka nekdanjega Friderika Bojevitega, naj jim enega svojih sinov prepusti za vladarja. Dalje pravi, da so se poslanci na svojem potovanju ustavili v Pragi, kjer jih je kralj Vaclav skušal pridobiti za svojega sina, kar se mu je tudi, deloma z žuganjem, deloma s podkupovanjem, posrečilo. Poslanci se vrnejo takoj domu in njihovemu nasvetu, naj se Otakar izvoli,

¹ Da se tu ne oziramo na istočasni vir: Wenczelai I. regis Historia, SS. IX. 167, ter ne govorimo o Otakarjevem zaporu, se da opravičiti z listinami. Nahajamo namreč pri *Erbenu* Otakarjeve listine od 14. sept., 22. sept. in 17. nov.; to se pa nikakor ne strinja s pripovedko o njegovem zaporu (20. sept.) in jasno govori proti *Palackemu*, Gesch. Böhmens, II. 1. 133.

² *Hermannus Altahensis*, SS. XVII. 398: «*Chunradus tamen in festo apost. Petri et Pauli cum Ottone duce Chambe venit, quos rex Bohemorum videre contempsit.*»

³ Kako zgodaj da si je prizadeval Otakar, ustanoviti si stranko na Avstrijskem, vidi se iz njegovih listin od 14. jun. in 17. nov. 1249 (*Erben*, I. 569 in 577).

uda se potem vsa dežela. — Ta pripovedka štajerskega Otakarja je našla kmalu svojo pot najprej v poznejše zgodovinske vire in iz teh se je prikradla potem skoro v vsa zgodovinska dela, ki se pečajo s povestnico te dobe.¹ Ker pa po našem prepričanju pesenski letopis nikakor ne zasluži onega zaupanja, s kojim ga odlikujejo zlasti nemški zgodopisci, potem pa, ker o tem shodu trdovratno molče vsi istočasni avstrijski in češki letopisi, katerim bi sicer moral vendar dobro znan biti, smo prisiljeni, triebenseeski deželni zbor zanikati ter v celi tej zadevi pomanjkljivost svojega znanja odkritosrčno poudarjati.

Gotovo je tedaj le, da se je v Avstriji ustanovila Otakarju prijazna stranka, katera ga je vabila, da prevzame vlado v vojvodini.² Tako si je bil v svesti povoljnega uspeha, da je uže med potom, še prej nego je prekoračil avstrijsko mejo, v Netolicah v neki listini se imenoval «*Premysl, marchio Moraviae et dux Austriae*».³ Nikjer ni našel upora, povsod so ga radostno sprejemali; mnogo je k temu pripomagalo spretno in previdno postopanje novega vladarja.⁴ 7. dec. 1251 nahajamo Otakarja uže v Klosterneuburgu, 12. dec. datuje uže listino z Dunaja ter potrdi ob istem času

¹ Glej: *Lambacher*, Oesterr. Interregnum, 42; *Kurz*, Oesterreich unter K. Ottokar und Albrecht, 9; *Lichnowsky*, Gesch. des Hauses Habsburg, I. 176—178; *Muchar*, V. 233; *Kopp*, Gesch. der eidgenössischen Bünde, I. 137; *Palacky* (v nemški izdaji), II. 1. 136—139, kateri vsi več ali manj naglašajo stanovsko zborovanje v Triebenseeu in mišensko poslanstvo. *Krones*, v svojih preiskavah precej konservativen učenjak, pravi v: *Handbuch der Gesch. Oesterreichs*, I. 638: «*Wir möchten ihn (den Triebenseer Landtag) jedoch als Parteitag der babenbergisch gesinnten Ständeschaft festhalten und auch die Sendung desselben an den Meissner Hof und Wenzels I. erfolgreiche Zwischenaction . . nicht ableugnen.*» Še bolj previdno se izraža v najnovejšem delu: *Grundriss der österr. Geschichte*, 293, kjer pravi: «*Die angeblichen Ständetage zu Wien und Triebensee. Botschaft an den Meissner Hof wohl nur problematisch.*» Odločno zanika celo stvar *Ot. Lorenz*, I. 90—92; prim. tudi *Dudik*, V. 387, opomb. — Naša dvomba se naslanja zlasti na naše nazore o zgodovinski vrednosti in zanesljivosti pesenskega letopisa, kojega v važnejših vprašanjih načelno le takrat porabljam, če se njegova poročila vjemajo z listinami ali se dajo utemeljiti na kak drug način.

² Otakar sam pripoveduje v listini 29. apr. 1253: «*Cum post obitum nobilium principum Austrie et Styrie . . . per nobiles ducatum eorundem comites et barones provide invitati . .*» *Erben*, I. 612 (1326). O Otakarjevi stranki glej *Contin. Sancrucensis*: «*Otacarus subjugavit sibi totam Austriam auxilio patris sui et auxilio quorundam nobilium de Austria*», SS. IX. 643; enako *Annales S. Rudberti Salisburg.*, SS. IX. 792. *Hermannus Altahensis*, SS. XVII. 396: «*Postremo misericordia Dei et de coelo prospiciente fatigatis et depauperatis jam nimium optimatibus terre dominus Premisel . . consilio patris et vocatione magnatum et civitatum Austrie et Styrie utrumque ducatum sibi attraxit.*»

³ *Erben*, I. 592 (1279).

⁴ Prim. *Contin. Garstensis*, SS. IX. 599.

Dunajskemu Novemu Mestu svoboščino cesarja Friderika II., dasiravno se to mesto takrat navadno ni prištevalo Avstriji, temveč sosedni Štajerski.

Vlado na Avstrijskem si je pridobil Otakar zlasti vsled podpore duhovščine in cerkvene stranke; ni čuda tedaj, da se je ravnal po Salustovih besedah: «*Omne imperium iisdem artibus tenetur, quibus partum est*», ter je svojo radodarnost v obilni meri izkazal raznim cerkvam in samostanom. Ker so pa nekateri vedno še mislili, da imajo ženski potomci babenberške rodbine neko nasledno pravico, uda se češki kraljevič pri-govarjanju pasovskega škofa Berhtolda ter sklene v zakon stopiti s po-starno Marjeto. V istini se vrši 11. febr. 1252 v Hainburgu na ogerski meji poroka med tako različnima zaročencema; Marjeta je bila 46letna vdova, Otakar pa je kot 22leten mladenič bil v cvetu svoje mladosti. Baš iz žalostne te zveze smemo sklepati na izredno važnost, katero je Otakar sam pripisoval pridobitvi avstrijskih pokrajin. Sicer so pa nejednakost tega zakona dobro čutili istodobni pisatelji, in pri štajerskem letopisci govori kralj Vaclav te-le tolažilne besede:

*Ist aber sy in der Gestalt,
Dasz sy euch leicht dunkeht ze allt,
Des ergczet Ewern Leib,
Ir vindet ze Wienn schone Weib
Der Mynne so suesset
Dasz Ir Euch so sanffte puesset
Wes Ir habt gepressten dort.¹*

Otakarjeva žrtva je bila tem večja, ker je bil zadnji moški potomec pre-myslidskega rodú in ker od priletne svoje soproge ni bilo več pričakovati zaroda. Ali odločili so politični oziri in v istini je bila sedaj njegova vlada tem bolj utemeljena, ker mu je nevesta pri poroki izročila svoboščinsko pismo, na katero se je naslanjalo njeno dozdevno nasledno pravo, znani *Privilegium Fridericianum minus*.

Ali če je bila zdaj Otakarjeva vlada priznana po vsej Avstriji,² bile so mu razmere na Štajerskem vendar mnogo bolj neugodne. Tudi tu se je sicer ustanovila neka njemu prijazna stranka, kateri na čelu si moramo misliti solnogradskega nadškofa Filipa in Ulrika Lichtensteinskega, ali večina štajerskih plemičev je mislila na lastnega, samostojnega kneza ter se ozirala na bavarskega vojvodo Henrika. Ta je iskal podpore pri svo-

¹ *Reimchronik*, Cap. XIX. 30.

² «*ut non esset angulus, qui ejus dominium aliquallyter recusaret*», pravi *Garstenski letopis*, SS. IX. 599.

jem tastu, Beli IV., ogerskem kralji, in Bela je bil pripravljen, boriti se proti Otakarju, a ne svojemu zetu na ljubo, temveč samemu sebi na korist. Uže davno je namreč prežal ogerski kralj na lepo štajersko vojvodino; babenberška Gertruda mu je odstopila svoje pravice in tudi papež Inocencij IV. je bil naklonjen tako udanemu privržencu, kakor je bil Bela. Tedaj se vname uže l. 1252 divji boj med Ogersko in Otakarjem, in z živimi bojami nam opisujejo avstrijski letopisi, kako kruto da so razsajale ogerske čete po avstrijski zemlji. Vendar niso Madjari na Štajerskem ničesar opravili; komaj osvojeno deželo morajo zapustiti, in 17. maja 1253 nahajamo Otakarja v Ljubnem na Gorenještajerskem, obdanega od štajerskih mogotcev, Wulfinga Stubenberškega, Dietmarja Weisseneškega, Ulrika Lichtensteinskega in drugih plemenitašev.¹ Še 17. dec. 1253 se vede Otakar v svoji listini, dani v Pragi, kot deželni vladar štajerski,² in ker iz vse dobe do 3. aprila 1254 nimamo nobene ogerske listine za Štajersko, moramo sklepati, da ogerski napad ni razrušil Otakarjeve vlade v tem vojvodstvu, temveč da je Otakar še l. 1254 užival knezovske pravice v tej deželi.³ S tem se zlagajo razni avstrijski letopisci, n. pr. Contin. Sancrucensis II., katera pravi: *«Eodem anno Ottokarus dux Austrie assignavit Beli regi Ungarie Styriam.»*⁴

Ali vendar je silil dvojen pomislek Otakarja, da se odpové vojvodini štajerski. Mogočni papež Inocencij je podpiral Belo, hotel je varovati politično ravnotežje udanih mu vlastij tudi v alpskih pokrajinah in zato je posredoval med prepirajočima se knezoma.⁵ Sicer je njegov poslanec, minorit Velascus, še 17. sept. 1253 v Kremsu prejel Otakarjevo prisego, s katero se je ta zavezal, pokoren biti rimski cerkvi in kralju Vilhelmu, dokler bode ta vztrajal v milosti in pokornosti proti cerkvi. Uže iz naslova Otakarjevega *«dux Austriae et Styriae et marchio Moraviae»* je razvidno, da je Otakar takrat še upal, ohraniti obe deželi. Ali ko papež drugega legata odpošlje, izvoljenega škofa neapolitanskega Bernarda, in ko Otakar po smrti svojega očeta 22. sept. 1253 prevzame češko kraljestvo ter ž njim vred celo kopo težavnih opravkov in nadlog, mora se udati ter mir

¹ Erben, I.; Muchar, V. 253.

² Emler, Reg. dipl. nec non epistol. Bohemiae et Moraviae, II. 4 (6).

³ S Kronesom, Die Herrschaft König Ottokars in Steierrn., I. c. 54.

⁴ Cont. Sancrucensis II., SS. IX. 643.

⁵ Uže 1. jul. 1253 naznanja papež pismeno kraljema Beli in Vaclavu ter Otakarju, da je odposlal Velasca, mir napravljat: *«dantes ei cogendi contradictores et rebelles per excommunicationis in personas et terras ipsorum interdicti sententias plenariam potestatem.»* Erben, I. 614 (1334).

skleniti z Belo. Budimski mir (3. apr. 1254), mojstersko delo papeževe politike, podari ogerskemu kralju oblast na Štajerskem. Vendar ni prišla vsa dežela Madjarom v roke, temveč trditi smemo, da se je razkosala na tri deleže. Severni del, županija Trunska in grofija Pittenska z Dunajskim Novim Mestom je ostala pri Otakarji, Aniško dolino je prejel Otakarjev zaveznik, solnogradski Filip in le ostala dežela je prišla pod madjarsko oblast. Kakor dandanes, bila je tudi tedaj meja med Štajersko in Avstrijo Semerniško sleme in razvodje alpinskega gorstva.¹

Tako je bil sklenen mir z vnanjim sovražnikom; sedaj je še trebalo tudi znotraj pomiriti avstrijsko vojvodino. Otakar razglasi tedaj deželni mir po vsej svoji državi ter ga brani s krepko roko. Več nemirnih plemenitšev, kateri se deželnemu miru niso hoteli pokoriti, bilo je zasačenih in na Otakarjevo povelje ob glavo dejanih. Koristna in potrebna ta strogost je vplivala kaj dobro: kmalu so se polegli razburjeni valovi in splošen mir je zavladal po Avstriji.²

Koncem l. 1254 stopi Otakar zopet za odločen korak naprej; prične namreč prvo križarsko vojsko zoper poganke Pruse. Odkar je poljski vojvoda Kunrat Mazovski l. 1226 v deželo bil privabil nemški viteški red, niso več prenehali ljuti boji s pruskimi malikovalci. Vendar ni zadostovala moč nemških vitezov, da bi ukrotili litvanske Pruse in še l. 1253 jih je zadela občutna izguba. Inocencij IV., od nekdanj velik podpornik nemškim vitezom, poganjal se je sedaj za nemški red, in veliki mojster njegov, Popo iz Osterne, prihiti sam na Češko, kralja Otakarja pomoči prosit. Češkemu vladarju je prišlo to povabilo baš o pravem času: viteška bojovita narava, njegova želja, udanega se izkazati rimski kuriji, ob enem pa lepa prilika, združiti pod zastavo verskega boja vse sile mlade svoje države, vse to

¹ Budimski mir pri Emlerji, II. 2 (3). Primeri izmed avstrijskih letopisov *Annales Mellicenses*, SS. IX. 509: «*Inter ipsum regem et Otakarum post multas et graves bellorum tempestates amicabilem compositio intercessit, tali pacto quod partem Styrie videlicet a monte, qui dicitur Semtirich, donec per montana in Agmund (i. e. Admont) veniatur, reliquit regis dominio et hoc secundum quod aquae pluviales distinguunt decurrentes.*» O Dunajskem Novem Mestu pravi Anon. Leobensis: «*Unde exortum est, ut isti in nova civitate et circum quaque dicuntur Australes, cum tamen eadem civitas sita sit in terra Styrie.*»

² «*Otakerus . . in tribus suis principatibus, Bohemia, Moravia et Austria, tanquam princeps omni probitate praeclarus, inopinatam et optimam pacem fecit*», pravi bavarski vir, Herm. Altah., SS. XVII. 397. Da se to ni godilo brez strogosti, razvidno je iz avstrijskih letopisov: «*Otakerus dux captivavit quosdam nobiles ob eorum malitiam, ex quibus duos jussit decollari, scil. illum de Ekkartsove et quendam nomine Eberanum.*» *Cont. Sanctrucensis II.*, SS. IX. 643.

je moralo napotiti Otakarja, da se je podal v boj v oddaljeno Prusijo z veliko vojno, dobro oskrbljeno z mnogovrstnimi potrebščinami za tako nevarno potovanje.

O Otakarjevi križarski vojski poročajo nam obširno trije med seboj po polnem neodvisni viri: letopis pruskega samostana Olive, Peter iz Dusburga in češki *«Annales Otakariani»*. Njih poročila se vjemajo; vsi pripovedujejo, da je Otakar 25. dec. prišel v Vratislav, tam se združil s svojim svakom Otonom Braniborskim ter potem krenil proti Elbingu, kjer se mu je pridružil drugi svak, mejni grof Henrik Mišenjski. Če smemo verovati izvrstnemu zgodopiscu, kateri nam je popisal zgodovino Prusije,¹ udeležil se je vojske v Otakarjevem spremstvu tedaj še malo poznani grof, — Rudolf Habsburški! Ostra zima, katera je z debelim ledom pokrila vse vodovje, je bila Otakarju kaj ugodna. Njegovi vojski, broječi kakih 50—60000 mož, pruski Samlandci niso mogli se ustaviti, temveč po kratkem boji so se podvrgli ter se dali krstiti. Potem ko je Otakar nemškim redovnikom še nasvetoval, naj sezidajo na ustji reke Pregla močan grad (sedaj tako imenitno mesto Königsberg), vrnil se je češki kralj nazaj v svojo domovino. Itinerar njegov nam je precej znan; nahajamo ga 6. febr. v Opavi, 18. febr. v Brnu, kjer potrdi olomuškim dominikancem neko kapelo Sv. Mihaela *«cum arceis adjacentibus»*,² 23. marca je v avstrijskem Seitenstettenu, 10. maja pa zopet v svoji stolici, v zlati Pragi.

Strinjajočim se poročilom vseh istodobnih virov so verovali dosedaj tudi zgodovinarji naše dobe, zlasti Voigt in Palacky, in poročali so nam o tej križarski vojski, kakor smo gori na kratko povedali. Stoprav Ot. Lorenz se spotika nad prekratim časom, poudarja, da je po vsem nemogoče, da bi Otakar toliko bil dosegel v kratki dobi od 25. decembra 1254 do 6. febr. 1255. Ta pisatelj pride tedaj do končnega rezultata, da je Otakar sicer v istini sam popotoval v te kraje, da je nemške viteze podpiral z vsemi silami svojih dežel, da se pa boja samega vsaj osobno ni udeležil.³ V istini se ne da zanikati, da so kronologični oziri, na katere Lorenz opira svojo trditev, velike važnosti, in nekoliko ga podpira tudi to, da

¹ Voigt, Gesch. Preussens, III. 77, citira Palacky, Dějiny národa českého, II. 1. 25.

² Emler, II. 21 (48).

³ Lorenz, I. 134: *«Hält man alle diese Umstände zusammen, so ergibt sich als gewiss, dass Ottokar an dem Feldzuge persönlich so gut wie nicht theilgenommen hat, dass er zwar die Eroberung von Samland durch den Deutschen Orden mit allen Kräften seiner Länder unterstützt haben mag und wohl auch selbst eine Reise nach dem Norden gemacht hat, aber dass das, was von seiner persönlichen Antheilnahme an dem Kriege gemeldet wird, zu verwerfen oder nur mit grosser Vorsicht zu gebrauchen ist.»*

Inocencijev naslednik, papež Aleksander IV., še skozi celo leto 1255 izpodbuja minorita brata Bartolomeja, naj pridiguje po Češki, Moravski, Poljski in Avstriji križarsko vojsko zoper Pruse ter v posebnem pismu tudi češkega kralja priganja k novi vojski. Ali baš izrazi tega pisma, v katerem Aleksander češkega kralja hvali, češ da je on, »zaznamenovan s svetim križem, osobno se podal z veliko vojsko v one kraje ter tam pogane z močno roko tako premagal, da je celo deželo krščanski vladi podvrgel»,¹ govore vendar proti hipotezi dunajskega učenjaka in ne ostaja nam drugega nego misliti, da je Otakarjeva vojska še dalje časa v Samlandiji se mudila, ter da je kralj sam takoj po prvi odločilni bitki se vrnil v domovino.

Kmalu po tej srečni ekspediciji češkega kralja je bil iz novega izpraznjen prestol nemške države, kajti kralj Vilhelm, pokorno orodje papeževe politike brez prave samostalnosti, bil je od Frizov ubit 28. jan. 1256. Dokler je Vilhelm živel, se je Otakar kaj malo brigal za to senco državnega vladarja; smrt njegova pa ga je spravila na važno razpotje. Tedaj namreč je nastalo vprašanje na Nemškem, kdo bode Vilhelmov naslednik in v tem oziru je bilo mnenje zelo različno. Neka stranka, kateri je bil na čelu baje nadškof moguntinski Gerhard, potegovala se je za nasledno pravo štiriletnega Staufovca Konradina, ali odločnost, s katero je papež Aleksander IV. v svojem pismu do moguntinskega nadškofa prepovedal enake namere zaradi podedovanega sovraštva staufovske rodbine do rimske cerkve, preprečila je te poskušnje.² Baš takrat se je mudil v Pragi nadškof kolinski; kaj je tam iskal, ali je v istini Otakarju ponujal nemško krono ali se je ž njim le sploh hotel razgovarjati in pogajati zaradi volitve, se ne da več po virih določiti, in naši zgodovinarji so v tem oziru jako različnega mnenja.³ Gotovo je, da se

¹ Listina pri Emlerji, II. 32 (82): «*Quod tu olim pro fide catholica in Prussiae partibus . . . magnifice promovenda, crucis assumpto signaculo illuc personabiliter cum magna et famosa bellatorum multitudine processisti, paganos in terra Sambiae conterendo taliter virtute tui brachii, quod ipsam per dei gratiam christiano dominio subjugasti.*» Potthast ima to pismo ad a. 1255, II. 1328 (16153). Ne razumemo, zakaj da Palacky to pismo pripisuje ne Aleksandru, temveč Gregorju X., poudarja »*slowum papeže Řehoře X. (nikoli Alexandra IV.) ve psaní k Otakarovi*«. Hudo ošteva slavni češki zgodovinar Ot. Lorenza, kakor se vidi iz njegove opazke: »*Mluvíti tak . . . podobá se více drzé všetečnosti nežli vážné a soudné kritice.*» (Dějiny, II. 1. 27, opomba.)

² Papeževo pismo pri Raynaldu, Ann. Ecclesiastici, XIV. 17—18, § 3—7; Potthast, 1353 (16506): »*In hoc pravo genere patrum in filios cum sanguine derivata malitia. . .*»

³ O potovanju kolinskega nadškofa v Prago pripoveduje Cont. Cosmae, SS. IX. 176: »*Eodem anno XVI. cal. Aug. Conradus archiep. Coloniensis Pragam venit . . . et a principe terre*

Otakar za nemško krono takrat ni poganjal in da se tudi iz začetka ni odločil za enega ali drugega kandidata za nemški prestol. Trditi moramo, da je bila njegova politika v tej zadevi kaj malo odkrita. Ko so namreč 13. jan. 1257 nekateri volilni knezi, kolinski nadškof, kateri je ob enem glasoval za ujetega moguntinskega izbornika, in brata Ludevika Palatinski in Henrik Bavarski, podkupljeni po velikih svotah, katere je po Nemčiji trosil grof Rihard Cornwaleski, brat angleškega kralja, tega grofa si izbrali za nemškega kralja, pritrdili so tej volitvi tudi Otakarjevi poslanci. To je razvidno iz pisma od 22. jan. 1257, v katerem novoizvoljeni Rihard papeževemu legatu Ivanu Mesinskemu javi, da so mu Otakarjevi zastopniki v Kolinu poročili, da je češki kralj privolil v njegovo izvolitev ter da se mu bode poklonil, kakor hitro na Nemško pride, in mu s 16000 možmi služil. Ali ko nasprotna stranka 1. aprila drugega tujca, Alfonza X., kralja kastilskega, za nemškega vladarja proglasi, sklicuje se tudi nadškof trevirski na pooblastilo češkega kralja. Morda bi se z Boehmerjem¹ dalo dvomiti o pristnosti te izjave trevirskega nadškofa, ali prejasno govori pismo papeža Klementa IV. od 7. nov. 1268, v katerem naglašja, da je Otakar zaporedoma svoj glas dal obema kraljema.² Nehoté se nam vsiljuje misel, da je notranji razpor in prepir na Nemškem posebno ugajal

decenter receptus et in expensis procuratus est, ut credimus, cum principe Bohemiae de imperio tractaturus.» Več pripoveduje o tem štajerski pesenski letopis; ta vir pravi, da je kesneje purgraf Henrik (sic!) Norimberški Otakarja opominjal:

*Herre, Ich was das Pot
Das Euch sunder spot
Das Reich ward angesuecht
Vnd das Ir sein nicht geruecht
Zu derselben Zeit.*

(*Reimchronik*, Cap. CXV. 125.) Iz njega izpisuje *Joh. Victoriensis*, Font. Rer. Germ., I. 289: «*Otakarus renuit dicens, se data sibi divinitus gloria contentari.*» Drugi viri po polnem molče o tem pogajanju. — Naravno tedaj, da tudi novodobni zgodopisci kaj različno sodijo o tej zadevi. *Palacky*, II. 1. 166, in v češki izdaji, II. 1. 27, zastopa to misel, da je bila takrat Otakarju v istini nemška krona ponujena. *Boehmer*, Reg. Otakars, 433, ugiba, da sta se takrat z nadškofom kolinskim le pogajala zaradi splošnega položaja nemške države in dvomi glede ponudbe nemške krone. Odločno jo zanika *Lorenz*, I. 150, še jo pa brani *Ficker* v svoji izdaji *Boehmerjevih* regestov, V. 991 (5289 a).

¹ *Boehmer*, l. c. pravi: «*Uns jedoch drängt sich die Frage auf, ob wohl jenes Vorgehen . . . so ganz seine Richtigkeit habe.*»

² Merodajne so vendar besede Klementa IV.: «*Si quidem ignorare non debes, quod cum in utrumque dictorum electorum tua vota licet successive direxeris.*» *Emler*, II. 243—245 (627). Primeri tudi *Fickerja*, l. c. V. 993 (5291).

Otakarjevi politiki in da ga je premeteni češki kralj navlašč netil zarad tega, da je med tem po alpskih deželah nemške države tem lažje širil svoje vladarstvo.¹

Skoraj ob istem času, ko sta se dva inostranca začela pripravati za prazno senco kraljeve časti, zamotal se je Otakar najprej v boj z Bavarsko, potem pa v homatije solnogradske cerkve, katere so provzročevale zopetno vojsko z Madjari. O prvi vojski nam ni treba biti obširnim, ker za naše avstrijske dežele nima nikake posebne važnosti; le to hočemo omeniti, da je Otakar po dogovoru s pasovskim škofom Otonom Londorskim napadel bavarska brata, da je pa bil kmalu prisiljen, umakniti se jima, ter da ga je zadela izdatna izguba pri Mühldorfu (24. avg. 1257), kjer je palo najmanj 400 Čehov in Avstrijcev. Vendar ta neuspeh ni vplival na Otakarjeve razmere s solnogradsko nadškofijo, o katerih moramo več povedati, ker so baš one mu pripomogle, da je pridobil važno in lepo deželo Štajersko.

Na prestolu solnogradskih metropolitov nahajamo od l. 1247 kot izvoljenega nadškofa Filipa Koroškega iz vojvodske rodbine Sponheimov, sina vojvode Bernharda in sorodnika češkega kralja. Po svojem vedenji in značaji pripada onim *«grands seigneurs»*, sinovom velikih rodbin, kateri so bogate svoje cerkvene prebende le uporabljali v to, da so s polno mero uživali slasti življenja, ne oziraje se na dolžnosti svojega duhovskega stanu. Bil je ob enem lakomen in zapravljiv, predrzen in bojevit, podel in nepošten, sploh v vsakem oziru pravo nasprotje dušnega pastirja. Dasi zgodaj namenjen duhovskemu stanu, 1240 uže prošt na Višehradu, 1247 nadškof solnogradski, 1248 celó apostolski legat, vendar ni nikdar imel višjih blagoslovov, in gotovo ga je papež Inocencij IV. le zarad tega toliko časa trpel na njegovem vzvišenem mestu, katero je s svojim vedenjem bil onečastil, ker se je sicer bal zamere pri vplivnih njegovih sorodnikih na Koroškem in Češkem. Zapravljivost in umazana lahkomišelnost Filipova spravi ga kmalu v nasprotje z lastnim kapiteljem, kateri je bil posebno razdražen, ko je Filip neki denar izneveril, kateri je bil namenjen v poravnanje starega dolga pri rimski kuriji.² Vendar je bil njegov položaj kljubu opravičenim antipatijam še dokaj varen, zlasti potem, ko je bojaželjni nadškof, kateremu je konj oklopnik mnogo bolj

¹ Kar Lorenz po svoje krepko tako-le izrazuje: *«Nicht auf eine Aussöhnung, nicht auf eine Aussöhnung mit dem deutschen Kaiserthum, sondern lediglich auf eine Schwächung Deutschlands zielten die Gedanken des stolzen Vasallen.»* I. 151.

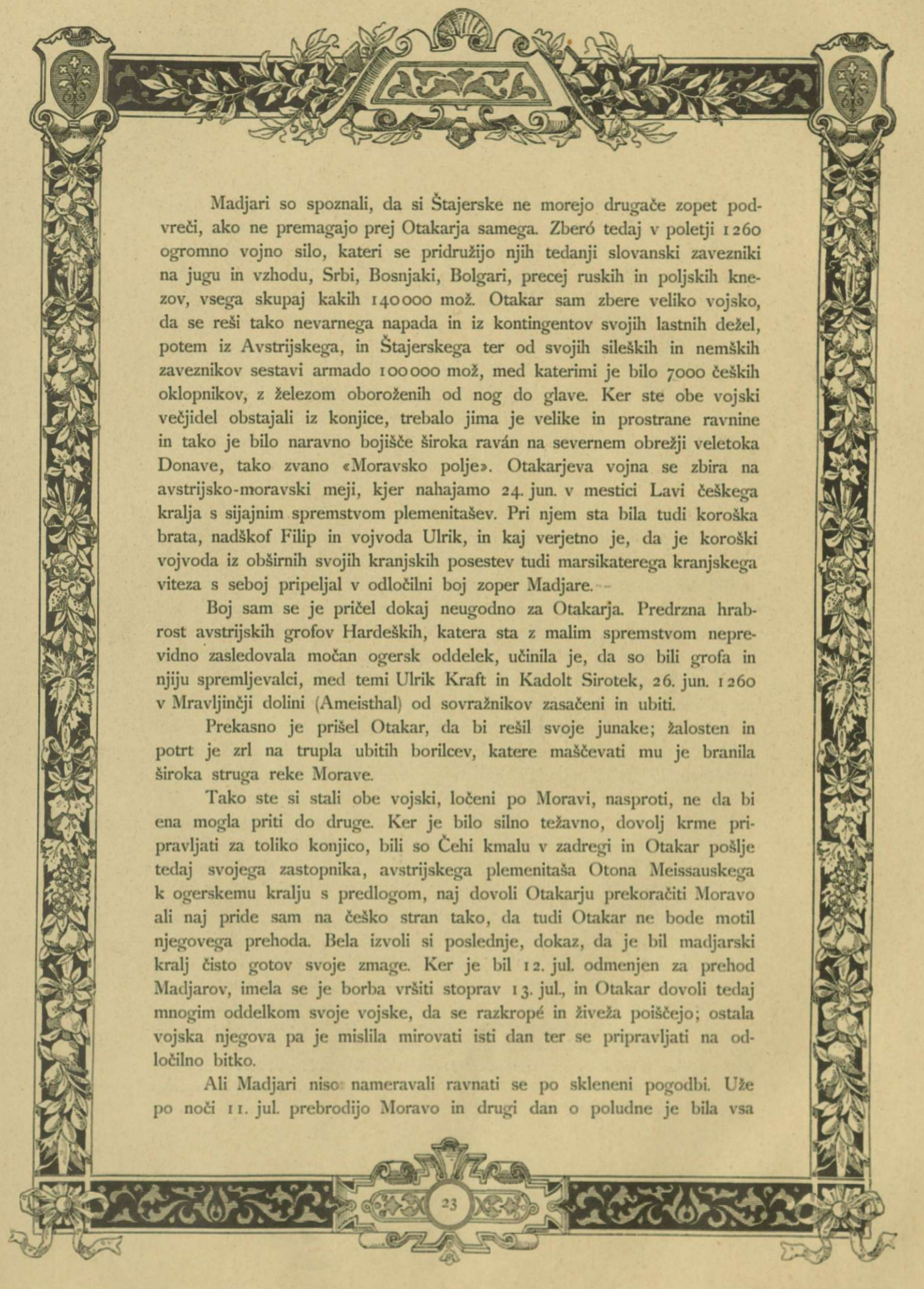
² Lorenz, S. B. A. W. XXXIII. 507.

ugajal nego pridržnica, l. 1252 v bitki pri Greifenburgu po polnem premagal svoja protivnika, goriška grofa. Ali 5. aprila 1255 objavi papež Aleksander ukaz, da morajo vsi »izvoljeni« tekom enega leta sprejeti blagoslov, sicer naj se jim izberó nasledniki.¹ Z veseljem se poprime solnogradski kapitelj ugodne prilike, in ker Filip le ni blagoslova sprejeti hotel, ga odstavijo njegovi kanoniki ter mesto njega izberó kot njegovega naslednika Ulrika, škofa sekovskega. Vsa togota Filipova je malo koristila, kajti papež, do katerega so solnogradski kanoniki odposlali svoje zastopnike, je po daljšem odlašnji v istini potrdil Filipovo odstavo in izvolitev njegovega naslednika. Ker se pa Filip ni mogel ločiti od bogatih dohodkov svojega dostojanstva ter se ni dal odpraviti s praznimi pismi ali s cerkvenimi svarili in kaznimi, vname se v nesrečni nadškofiji divji boj, v katerega so se kmalu začele mešati tudi druge vlasti. Filipu priskočita njegova sorodnika, Ulrik Koroški in češki Otakar, Ulrik Sekovski pa najde zaslombo pri Henriku Bavarskem in pri Madjarih.

Kmalu se pa pokaže, da nadškof Ulrik, po dolgem pogajanji vendar v Rimu posvečen, svoji nalogi nikakor ni bil kos. Imel je premalo vplivnih rodbinskih zvez, premalo mogočnih pokroviteljev in tudi blagajna njegova je bila slabo preskrbljena. Hudo so ga težili dolgovi, katere mu je nakladala njegova pravda v Rimu. Ker je Otakar z vojaki in z denarjem krepko podpiral Filipa, iskal in našel je Ulrik podporo pri madjarskem kralji Beli IV. Temu zastavi mesto Ptuj na Štajerskem za 3000 mark, in Madjari udarijo potem na Koroško proti Filipovemu bratu, vojvodi Ulriku. Ali Koroška je bila sprejeta v budimski mir l. 1254, in z omenjenim napadom se je tedaj prelomil tudi mir z Otakarjem in češki kralj je bil tem bolj pripravljen na vojsko, ker je bila madjarska vlada po Štajerskem silo nepriljubljena in ker so štajerski plemenitaši le ugodne prilike čakali, da se otresejo ogerskega jarma.

Da so bili Madjari iz Koroške nazaj potisnjeni, vplivalo je kaj močno tudi na štajerske razmere. Nezadovoljni Štajerci se dvignejo ter tekom enajstih dnij ogerskega namestnika Štepana, bana hrvatskega, iz dežele prepodijo. Ker so se pa sedaj morali bati, da jih bode ogerski kralj zaradi tega upora hudo kaznoval, jim ni ostalo druge rešitve, nego da so pomoči iskali pri mogočnem sosedu Otakarji. Na to je pa češki kralj baš čakal in pozvan od štajerskih plemenitašev in meščanov jim pošlje pomočno vojsko, katera pod svojim poveljnikom avstrijskim grofom Hardeškim srečno ubrani deželo pred novim napadom spomladi 1260.

¹ »*Olim ecclesiarum cathedralium*«, Potthast, 1389 (16998).

Madjari so spoznali, da si Štajerske ne morejo drugače zopet podvreči, ako ne premagajo prej Otakarja samega. Zberó tedaj v poletji 1260 ogromno vojno silo, kateri se pridružijo njih tedanji slovanski zavezniki na jugu in vzhodu, Srbi, Bosnjaki, Bolgari, precej ruskih in poljskih knezov, vsega skupaj kakih 140 000 mož. Otakar sam zbere veliko vojsko, da se reši tako nevarnega napada in iz kontingentov svojih lastnih dežel, potem iz Avstrijskega, in Štajerskega ter od svojih sileških in nemških zaveznikov sestavi armado 100 000 mož, med katerimi je bilo 7000 čeških oklopnikov, z železom oboroženih od nog do glave. Ker ste obe vojski večidel obstajali iz konjice, trebalo jima je velike in prostrane ravnine in tako je bilo naravno bojišče široka raván na severnem obrežji veletoka Donave, tako zvano «Moravsko polje». Otakarjeva vojna se zbira na avstrijsko-moravski meji, kjer nahajamo 24. jun. v mestici Lavi češkega kralja s sijajnim spremstvom plemenitašev. Pri njem sta bila tudi koroška brata, nadškof Filip in vojvoda Ulrik, in kaj verjetno je, da je koroški vojvoda iz obširnih svojih kranjskih posestev tudi marsikaterega kranjskega viteza s seboj pripeljal v odločilni boj zoper Madjare. --

Boj sam se je pričel dokaj neugodno za Otakarja. Predrzná hrabrost avstrijskih grofov Hardeških, katera sta z malim spremstvom nepredvidno zasledovala močan ogersk oddelek, učinila je, da so bili grofa in njiju spremljevalci, med temi Ulrik Kraft in Kadolt Sirotek, 26. jun. 1260 v Mravljínjci dolini (Ameisthal) od sovražnikov zasačeni in ubiti.

Prekasno je prišel Otakar, da bi rešil svoje junake; žalosten in potrť je zrl na trupla ubitih borilcev, katere maščevati mu je branila široka struga reke Morave.

Tako ste si stali obe vojski, ločeni po Moravi, nasproti, ne da bi ena mogla priti do druge. Ker je bilo silno težavno, dovolj krme pripravljati za toliko konjico, bili so Čehi kmalu v zadregi in Otakar pošlje tedaj svojega zastopnika, avstrijskega plemenitaša Otona Meissauskega k ogerskemu kralju s predlogom, naj dovoli Otakarju prekoračiti Moravo ali naj pride sam na češko stran tako, da tudi Otakar ne bode motil njegovega prehoda. Bela izvoli si poslednje, dokaz, da je bil madjarski kralj čisto gotov svoje zmage. Ker je bil 12. jul. odmenjen za prehod Madjarov, imela se je borba vršiti stoprav 13. jul., in Otakar dovoli tedaj mnogim oddelkom svoje vojske, da se razkropé in živeža poiščejo; ostala vojska njegova pa je mislila mirovati isti dan ter se pripravljati na odločilno bitko.

Ali Madjari niso nameravali ravnati se po skleneni pogodbi. Uže po noči 11. jul. prebrodijo Moravo in drugi dan o poludne je bila vsa

madjarska vojska na desnem bregu Morave, pri Kressenbrunnu ter je začela pritiskati na prevarane Čehe. Iz silne zadrege reši Otakarjevo vojsko le njegova težka konjica; brez vitezov oklopnikov bil bi Otakar gotovo uničen. Ker pa madjarska lehkooborožena konjica ničesar ni mogla opraviti proti težki kavaleriji češki, bili so Ogri kmalu nazaj potisnjeni proti Moravi. Mladi kralj Štepan sam je bil ranjen ter je moral zapustiti bojišče, vojska njegova pa se je valila v divjem begu nazaj, v valove reke Morave. 18 000 mož je bilo Madjarom ubitih v bitki, nič manj nego 14 000 jih je utonilo na begu, tako da vsa izguba madjarska iznaša 32 000 mož. Otakar sam se je odlikoval v borbi z možato hrabrostjo pred drugimi in tako je poravnal, kar je zakrivilo nespretno njegovo strateško vodstvo, katero pač ne kaže posebne nadarjenosti za velike vojske.¹

Madjarska vojska je bila popolnoma potolčena in ogerska država ni imela nikake armade več, da bi branila zmagujočemu sovražniku prehod preko ogerskih mej. Ali kljub temu Otakar vendar ni mogel ali ni hotel misliti na stalno osvojenje posameznih madjarskih pokrajin ter je poročal papežu, da »hoče rajše v miru živeti s svojim sosedom nego pustošiti in rušiti veliko ogersko državo ter tako Tatarom pot odpirati v svoje lastne dežele».² V mirovni pogodbi, katera je bila potem sklenena v Požunu, odpovedala sta se kralja Bela IV. in Štepan vsej Štajerski, in tudi iz Ptuja se je morala umakniti ogerska posadka. Da se utrdi mir, bilo je dogovorjeno, da naj drugorojeni sin Belin v zakon vzame Otakarjevo nečakinjo, Kunhuto Braniborsko, vsa pogodba pa naj se postavi pod poroštvo papeževo, kateri bi naj vsak prelom kaznoval z globo 10 000 mark.

¹ Najobširnejše poroča o kressenbrunnski bitki pismo Otakarjevo do papeža Aleksandra IV. od 4. okt., natisneno v *Cont. Cosmae*, potem pri *Emlerji*, II. 103 (271). Obširno pripoveduje o njej tudi štajerski pesenski letopis, na katerega se naslanja tudi *Ot. Lorenz*. V istini obžalujemo, da duhoviti ta zgodovinar tolikokrat Čehom nasproti v strastno strankarstvo zabrede; tako n. pr. tudi tu, ako I. 201. 1. na ravnost pravi: »*Was die Annal. Otak. betrifft, so sind sie zwar nicht »poëtisch«, wohl aber böhmisch, zwar nicht geschrieben, aber gedacht; wir benutzen sie daher nur oberflächlich und überall dort nicht, wo sie von böhmischen Heldenthaten sprechen.*» Naravno tedaj, da je tudi ob Moravi po Lorenzu le zmagala »deutsche Tapferkeit«!

² *Emler*, I. c. 104: »*Quamvis igitur . . . regnum Ungariae nostre dicioni potuerimus subjugare et idem in perpetuam premere servitutem, advertentes tamen quod melius sit bonum habere vicinum concordem quam superare et exterminare rebellem . . . maluimus pacis federa reformare, quam vastando et debilitando magnum regnum Ungariae ad idem et nostri terras dominii Tataris aditum aperire.*»

Uže v bitki pri Kressenbrunnu so se bojevali Štajerci v Otakarjevih krdelih, pod svojo staročastno zastavo, katero opisuje štajerski pesenski letopis:

*Ain Panyr gruen als ein graz
Darinne ein Pandel swebt
Planch als ob er lebt.¹*

Kmalu potem najdemo Otakarja na Štajerskem.² Najkesneje koncem maja, tedaj še pred odločilno bitvijo, podelil je deželno glavarstvo v tej deželi svojemu avstrijskemu privržencu, Henriku Lichtensteinskemu, ki je pa le nekaj mesecev obdržal to dostojanstvo. Potem se pa češki kralj osobno poda v Gradec, kjer ostane čez božič 1260, spremljan od zvestega svojega služabnika, škofa olomuškega Bruna, od Voka Rosenberškega in mnogih drugih čeških plemenitašev. Nič manj nego sedem listin nam je ohranjenih iz te dobe in v vseh deli Otakar razne milosti štajerskim cerkvam in samostanom, jasen dokaz, da je tudi na Štajerskem si prizadeval, pridobiti svoji vladi veljavno podporo redovništva in posvetne duhovščine.³ V eni teh listin⁴ nahajamo kot štajerskega deželnega glavarja zaslužnega češkega mogotca, Voka Rosenberškega, kateremu je Otakar izročil upravo novopridobljene dežele. Ko je pa Vok Rosenberški uže čez eno leto umrl, postavi Otakar za njegovega naslednika najodličnejšega svojih državnikov, olomuškega škofa; baš iz te naredbe smemo sklepati, kako izredno važnost je češki kralj pripisoval novi svoji pridobitvi.

Srečni izid Otakarjevega boja proti Madjarom je tako silno pomnožil njegovo slavo, da so ga daleč okolo le nazivali «železnega» ali tudi «zlatega» kralja. Vendar tudi njegova sreča ni bila popolna v vsakem oziru: rodbinsko življenje mu ni bilo veselo! Od svoje priletne soproge ni imel nobenega zaroda ter ga od 55letne žene tudi ni mogel več pričakovati. To pa je bila silna nevarnost za obstanek velike njegove države, kajti on je bil zadnji moški potomec svojega rodu in ž njim in njegovo smrtjo je moralo razpasti tudi njegovo kraljestvo. Ker je imel Otakar od neke dame svojega dvora nezakonskega sina in dve hčeri, poskušal je najprej, da temu sinu pridobi nasledno pravo. V istini legitimuje 6. oktobra 1260 papež tega sina, Nikolaja, ter mu dovoli, da sme sprejeti vsa

¹ *Steir. Reimchronik*, Cap. LXII., 74.

² *Muchar*, V. 282, sicer trdi, da je Otakar uže koncem l. 1259, dasi brez vojne, na Štajersko prišel. Proti temu *Krones*, Mitth., XXII. 67: «eine Thatsache, die da und dort unkritischer Weise bereits Ende 1259 angesetzt erscheint.»

³ *Emler*, II. 108—109 (280—286).

⁴ *Emler*, II. 108 (284).

dostojanstva in časti, brez obzira na njegovo nezakonsko rojstvo.¹ Ali uže 21. okt. 1261 omeji Aleksander IV. svoje dovoljenje ter Otakarju izrečno poudarja, da s tem njegovemu sinu nikakor ni dal nobene pravice do nasledništva in do vladarstva, od katerega mora za zmeraj biti izključen.² Trditi smemo, da je Otakar s svojo prošnjo do papeža nameraval, skrbeti za svojo državo, ob enem pa ne žaliti svoje soproge; sedaj mu je bila ta nada uničena in prisiljen je bil, ločiti se od Marjete.

Znano je vsakemu, kateri pozna novejše nemško slovstvo, kako sodi o Otakarji in njegovi razmeri do Marjete veliki pesnik, s katerim se avstrijski Nemci po vsej pravici najbolj ponašajo, Fr. Grillparzer. Odlični dramatik, kateri v svojem igrokazu *«Ottokars Glück und Ende»* nam precej odurno, zgodovinsko neopravičeno podobo češkega kralja podaja, zajemal je iz kalnega vira štajerskega pesenskega letopisa, kateri dotično poglavje pričenja s besedami:

*Der Tiefel riet dem Kunig daz,
Das er in Neyd und Has
Gevie die Kunigin Margreth
Die man ym empfallen het
Auf sein Sel und auf sein Trew.³*

Ne le da trdi pesenski letopis, da je Otakar proti papeževi volji odstranil svojo soprogo ter jo poslal v Krems, kjer jo je pustil živeti v revščini, temveč on beseduje celó, da je češki kralj zastrupil prvo svojo ženo. Zastonj iščemo po drugih istodobnih virih enakih bedarij, le mimo gredé omenjajo to dogodbo, kateri ne pripisujejo nikake važnosti. Pač pa je našel Palacky l. 1237 v vatikanskem arhivu regest, iz katerega je razvidno, da je blaga Marjeta sama pri apostolski stolici podpirala želje svojega soproga ter se sklicavala na to, da je po smrti prvega svojega moža v samostan vstopila in obljubo čistosti storila; bržkone stvar niti istinita ni bila!⁴ Opiraje se na njeno izjavo, ločili so uže deželni škofje

¹ Emler, II. 102 (260).

² Emler, II. 106 (275): *«Veruntamen scire te volumus, quod nequaquam nostre intencionis extitit vel existit, quod idem Nicolaus vel dictae filiae vel aliqua ex eis per hujusmodi literas seu earum pretextu obtinere vel habere possint regnum Boemiae vel ejusdem regni regiam dignitatem aut succedere in eisdem.»*

³ Reimchronik, Cap. LXXVII.

⁴ Tako sodi Dudík, V. 464: *«Dass dies ersonnen war, sehen wir aus der Dispens des Papstes vom J. 1253, wo von Verwandtschaftsgraden, aber nicht von Hindernissen, welche das feierliche Gelübde der Keuschheit hervorruft, die Rede ist.»*

njiu zakon, kateri je bil neveljaven vsled *«impedimentum voti»*, papež pa je s pismom 20. apr. 1262 njih razsodbo potrdil in novi zakon Otakarjev z ogersko Kunhuto odobril.¹

18. okt. 1261 zapusti Marjeta kraljevi grad v Pragi ter se preseli v svojo dedno lastnino, krumavski grad.² Tu je živela še nekaj let v miru ter je umrla 29. okt. 1267, zelo pogrešana od ubogih, katerim je bila velika podpornica. Le en istočasen vir omenja njeno smrt s pomenljivim dostavkom: *«1266 (sic!) obiit domina Margareta, verus heres terre et sic terra vero herede orbata est.»*³ Uže 25. okt. 1261 pa se je z vsem sijajem v Požunu praznovala Otakarjeva poroka z lepo kraljicino Kunhuto, vnukinjo ogerskega kralja Bele IV.

Še o drugi potomki babenberške rodbine govoriči štajerski letopis, o Gertrudi namreč, ter pripoveduje, da jo je Otakar grdo in neusmiljeno iz dežele iztiral.⁴ Ne bi omenjali prazne te pripovedke, ako ne bi neki novodoben zgodovinar⁵ skušal tudi v tej zadevi braniti veljavo zgovornega vira. Naj zadostuje, da se sklicujemo na avtoriteto vestnega preiskovalca Kronesa,⁶ na listine,⁷ v katerih nahajamo Gertrudo še l. 1261 in 1263 omenjeno, zlasti pa na tako zvano štajersko *«računsko knjigo»* (*rationarium Styriae*), kjer so njeni letni dohodki zaračunjeni z visoko svoto 400 mark. Gotovo je, da je Gertruda vsaj do l. 1271 deloma v Judenburgu, deloma v Voitsbergu mirno uživala svojo pokojnino.

Kmalu potem, ko je Otakar v novi zakon stopil, hotel je še na drug način si zagotoviti svoja posestva: prosil in dobil je od rimskega kralja Riharda Cornwaleskega v fevd češko kraljestvo, potem pa vojvodini Avstrijo in Štajersko (6. avg. 1262). Vprašanje še dandanes ni po vsem dognano, ali je to bilo zakonito in pravnoveljavno podeljenje ali le formalno priznanje. Prvo misel zastopa Palacky,⁸ nasprotnega mnenja je ogromna večina nemških preiskovalcev, med njimi v prvi vrsti Boehmer

¹ Papežovo pismo pri Emlerji, II. 137 (355).

² Ne pa, kakor se navadno pripoveduje, v Krems. Primeri *Anonymi Chron. Rhythm.*, SS. XXV. 363, in *Boehmer-Ficker*, V. 1046.

³ *Ann. Zwettl.*, SS. IX. 679.

⁴ *Reimchronik*, Cap. LVI. 69.

⁵ *Ot. Lorenz*, I. 206: *«Dagegen war Gertrude von Ottokar auf sehr grausame Weise aus ihrem Erbe verdrängt, indem er sie mit Gewalt zur Auswanderung zwingen liess.»*

⁶ Uže *Muchar*, V. 304, zametuje izmišljotino pesenskega letopisa; *Krones*, Mitth. 93—94, stavi prognanstvo Gertrude v l. 1271 ter je odločno proti l. 1261.

⁷ *Emler*, II. 117 (314), in *Krones*, 122.

⁸ *Palacky*, *Gesch. von Böhmen*, II. I. 186, in *Dějiny*, II. 48.

in Lorenz, katerima se je pridružil tudi Dudik.¹ Dasi bi se zlasti proti Lorenzu marsikaj dalo navesti, hočemo vendar tudi poudarjati, da se je celo ufevdenje vršilo po listini, tedaj brez osobne prisege, brez prič itd., na vsak način po vsem izredno in nenavadno, tako da so pomisleki proti pravni veljavnosti te podaritve gotovo dobro utemeljeni.

Prva leta po sedaj omenjenih dogodbah so bila razmerno mirna in kaj ugodna razvoju Otakarjevega vladarstva. Solnogradske zadeve so se rešile zanj povoljno, kajti ko je Filip vendar enkrat se odpovedal svojemu dostojanstvu (l. 1264), in ko je tudi Ulrik, spoznavši svojo nezmožnost, odstopil od svoje časti, bil je izvoljen Otakarjev sorodnik, Vladislav Těšinski za solnogradskega nadškofa (10. nov. 1265) in vpliv Otakarjev na to nadškofijo se je sedaj še bolje utrdil. Z bavarskim vojvodom se je sicer vnela nova vojska, ali izdatnega niso dosegli na nobeni strani, in 1267 je bil sklenen mir, s katerim se je nehalo barbarsko pustošenje odprte bavarske dežele.

Tu utegne biti primerno mesto, da si nekoliko natančneje ogledamo osobo in značaj češkega kralja Přemysla Otakarja II. Ni lahko delo, naslikati njegovo podobo, kajti ona strast in ono nehvaležno, krivično strankarstvo, katero nam nasproti zija iz malo kesnejših zgodovinskih virov, iz štajerskega pesenskega letopisa in iz češkega Dalimila, vplivalo je vsaj deloma tudi na naše zgodopisje in združeno z vplivom naših političnih predsodkov je provzročevalo marsikatero krivično sodbo o svitli tej zgodovinski osobi. Z druge strani je pa slavni zgodovinar češkega naroda, Fran Palacky,² gorečega rodoljuba navdihnen in poln narodne navdušenosti, sem ter tja zabredel v nasprotno zmoto ter pretirano hvalil in slavil Otakarja in njegovo delovanje. Srednjo pot hoditi med skrajnimi nazori, varovati zgodovinsko objektivnost, najlepšo in najpotrebnejšo lastnost zgodovinarja, je sila težavno, ali uže stari izrek pravi: *«in magnis et voluisse sat est»*, in tedaj hočemo vsaj poskusiti, v velikih potezih narisati podobo levo-srčnega Otakarja.

¹ Boehmer, Addit. II. 438; Lorenz, I. 217: *«Im Sinne einer wahren und rechtsverbindlichen Belehnung könnte man aber umsoweniger die Urkunde Richards auffassen, als Ottokar gar nicht persönlich bei dem Könige in Aachen erschien und also auch den Eid nicht leistete, welcher bei der Lehnverleihung immer noch als ein entscheidendes Moment vorgeschrieben war. Die Belehnungsurkunde Richards ist eine formelle Anerkennung des factischen Besitzstandes des Königs Ottokar, ohne dass der Belehnungsact selbst vor sich gegangen wäre.»* Primeri o tem Boehmer-Ficker, V. 1008 (5388), in Dudik, VI. 6—7.

² Palacky v nemški izdaji II. 273—289, in v prilogi: Zeugenverhör über König Otakar, 375—392, še bolj obširno v češki izdaji II. 158—201.

Vnanjost češkega kralja nam popisuje Habsburžanom udani vir, letopis kolmarski.¹ Slika ga kot lepega mladega moža, temne barve, srednje velikosti, širokih prs in velikih ust; kar se tiče duševnih lastnostij, imenuje ga pogumnega, modrega ter tako zgovornega, da je v tem oziru prekosil modrijane in filozofe. Gotovo laskava sodba iz ust odločnega protivnika! Kritična zgodovina ji tudi ne more lahko ugovarjati. Da je bil Otakar izredne osobne hrabrosti, v tem se vjemajo vsi viri; pač pa moramo izreči, da onih zmožnostij, katerih pričakujemo od velikega vojskovodje, zlasti od odličnega stratega, in katere nahajamo v tako obilni meri pri Otakarjevem nasprotniku Rudolfu Habsburškem, pri češkem kralji pogrešamo. Da Otakar ni bil izboren poveljnik, se da dokazati iz njegove vojne zgodovine, posebno iz povestnice bavarskih, deloma tudi ogerskih bojev, potem pa zlasti po boji l. 1278. Nikakor se pa ne da dvomiti o njegovem odličnem državniškem razumu; jasno pričuje o njegovi izredni nadarjenosti v političnih zadevah veliki njegov poskus, združiti alpinske pokrajine avstrijske s češkimi deželami ter iz velike te skupine ustanoviti neodvisno vevlast, kakor so jo kesneje v istini ustanovili Habsburžani, katere smemo v tem oziru nazivati naslednike in posnemovalce Otakarjeve politike. Zgovornost njegovo hvalijo vsi istodobni viri,² isto tako njegovo radodarnost. Mnogo se nam tudi pripoveduje o njegovi milosrčnosti, njegovem usmiljenji nasproti ubogim, vdovam in sirotam;³ posebno se poudarja tudi pobožnost češkega kralja in njegova udanost do matere cerkve.⁴ Poslednja lastnost se da lahko dokazati, ako tudi preziramo češke in sploh Otakarju prijazne vire; smelo trdimo, da v veliki državi Otakarjevi ni bilo cerkve ali samostana, kateri ga ne bi bil moral prištevati svojim dobrotnikom; ogromno mnoštvo njegovih listin nam dokazuje, kako zelo je cenil preveliko važnost cerkvenih zavodov za omiko svojih narodov in kako skrbno je podpiral koristne cerkvene naprave in blagodejni njih vpliv.

¹ Chron. Colmar, SS. XVII. 245: «Hic erat juvenis pulcher, fusco colore, statura mediocriter longa, pectore magno, ore amplo, fortis, sapiens, eloquentia sapientes et philosophos praececellens.» Drugi vir, Cont. Claustroeburg. IV., pravi: «Otakar, rex Bohemiae, sapiens et disciplinatus et honestissimis moribus ornatus», SS. IX. 648. Dunajski letopis: Hist. annorum, ga hvali: «laudabilis et famosus princeps, prudens, disciplinatus, auctor divini cultus, nimiumque locuples», SS. IX. 654.

² N. pr. Ann. S. Rudb. Salisburg. ad a. 1278: «milites suos, quos saepe turbaverat motivis eloquiis, quibus ultra consuetudinem aliorum principum, quotiens voluit, habundavit», SS. IX. 802.

³ Obsirno Cont. Cosmae, SS. IX. 194.

⁴ Ibid. ter Historia annorum, SS. IX. 654, in drugod.

Ali je pa bil Otakar v istini oni krivični, krvoločni samosilnik, kakor ga slika štajerski pesenski letopis in za njim cela tolpa avstrijskih zgodopiscev?¹ Prisiljeni smo, da tudi to trditev kot zgodovinsko neutemeljeno zavržemo in zanikamo. Nje izvir tiči marveč v naravnem nasprotju krepkega deželnega vladarja in nepokojnega, nebrzdanega plemstva. Da je Otakar temu plemstvu, zlasti pa zdivjanim avstrijskim in štajerskim plemenitašem nasproti se kazal strogega, dasi pravičnega, da jim je rušil roparske gradove, da je skrbno čuval nad deželnim mirom ter ostro kaznoval one, ki so ga bili prelomili, tudi če so bili zločinci plemenite krvi, — to imenujemo na ravnost eno njegovih najsijajnejših zaslug in tudi v tem oziru so ga hvalevredno posnemali uže prvi Habsburžani. In ker je Otakar kmalu izprevidel, da se krepka država ne da ustanoviti le na podlagi fevdalnega ustroja, da treba državni oblasti iskati kako zaslombo še drugod nego pri samopašnem plemstvu, gojil je skrbno mesta in meščanstvo, pomnožujoč mestno prebivalstvo s tujimi, zlasti nemškimi naseljenci, obdarujoč jih z raznimi svoboščinami. Koliko je Otakar v tem oziru storil za mesta na Češkem in Moravskem, kako radodarno je podpiral Dunaj, kako izdatno je pospeševal razvoj meščanstva tudi po Štajerskem, kjer je n. pr. veliko storil za Judenburg in ustanovil Bruck na Muri! Baš njegova mestom prijazna politika, njegova vztrajna skrb za povzdigo gmotnega blagostanja, za razvoj obrtnije, trgovine in rudarstva zagotavlja temu češkemu kralju častno mesto med srednjeveškimi vladarji. Veseli nas, da se v tem oziru lahko sklicujemo na enako sodbo nekaterih imenitnih avstrijsko-nemških zgodovinarjev, med njimi Ot. Lorenza in Kronesa.² Ako sicer zadnji preiskovalec misli, da je Štajerska morala Otakarjevo politiko podpirati z izdatnimi denarnimi doneski, s hudimi davki, vjema se vendar taka trditev le slabo s faktično razmero, kakor jo kaže štajerski *«rationarium»*, da namreč vsi dohodki Otakarjevi iz te dežele niso presegali skromne svote 7334 mark, t. j. okolo 150 000 for. naše veljave.

Ako se pa oziramo na Otakarjevo delovanje, na njegovo notranjo in vnanjo politiko, ne smemo pozabiti najzvestejšega njegovega privrženca in pomagača, škofa olomuškega Bruna. Ta čestitljivi mož, rodom Nemec iz rodbine grofov Holstein-Schaumburških, izveden v vseh opravkih, diplomat in bogoslovec, vojak in državnik, je gotovo ena najzanimivejših oseb

¹ Tako Muchar, Tangl in po njem Dimitz, kateri tudi l. 189 še govori *«von der Tyrannie Ottokars»*.

² Kronos n. pr. poudarja: *«Strenge der Rechtspflege und die genaue Wahrung des landesfürstlichen Vortheiles, verbunden mit einer entschiedenen Begünstigung der Kirche, des Bürger- und Bauernstandes,»* Handbuch, I. 647.

Otakarjeve dobe. Pri vseh važnejših činih češkega kralja nahajamo previdnega škofa Bruna poleg njega, in gotovo ni nikdo toliko vplival na Otakarja kakor izobraženi in izkušeni državnik v škofovskem talaru. Na duhovenske koristi in na posvetna opravila, na vse je obračal Bruno svojo pozornost in previdno delavnost. Svoji olomuški cerkvi ustanovil je velik krog udanih vazalov,¹ na Štajerskem pa, kjer je bil osem let deželni glavar, zapustil je v dolgotrajen spomin umnega svojega gospodarstva takrat ustanovljeno mesto Bruck ob Muri in uže navedeno računsko knjigo, *«rationarium Styriae»*, katero je dal sestaviti 1265 po svojem beležniku Helviku Turinškem.

Koncem l. 1267 loti se Otakar druge križarske vojske proti poganskim Prusom, toda z nepovoljnim uspehom. Uže l. 1264 mu je ponujal papež Aleksander IV. v jako laskavem pismu vladarsko oblast po vseh deželah, katere bi odvzel poganskim Litvancem in razkolniškim Malorusom;² ali Otakar je imel še druge namene. Politična samostalnost in nezavisnost njegove države se mu je zdela nepopolna in neutrjena, dokler je bila v cerkvenih zadevah podrejena tujim nadškofijam, moguntinski in solnogradski. Otakar tedaj naprosi papeža, da ustanovi iz Češke in Moravske ter iz onih dežel, katere je mislil priboriti si v poganskem severo-vzhodu, novo nadškofijo v Olomucu. Ali sreča mu ni bila mila: zima je bila premehka, reke in močvirja niso hotela zmrzniti in ni bilo mogoče prodreti v vlažne pokrajine. Otakar je sicer prodrł do Chlma na Visli (Culm), potem ga pa je prisililo vreme, da se je vrnil v svojo domovino. Njegov itinerar ga nam kaže 11. dec. 1267 še v Pragi, 3. jan. 1268 v Chlmu, 16. febr. zopet v Pragi. Tu je baje prejel odgovor papeža Klementa IV. (od 20. jan.) na svojo prošnjo zarad olomuške nadškofije; papež se je branil, izpolniti Otakarjevo željo, oziraje se na pravice moguntinske cerkve.³ Ne da se tajiti, da se je odsihmal Otakarjevo navdušenje za tako draga in neplodna podjetja kakor križarske vojske izdatno ohladilo, ter da ga ni več mikalo, ustreči papeževi želji in v odljudnih teh pokrajinah priboriti si nadškofijo *«in partibus infidelium»*.

¹ Med temi vazali olomuške cerkve nahaja se tudi plemenita, pozneje grofovska rodbina Chorinskih, katerim je Bruno 29. marca 1263 v fevd podelil vas Chorin. *Emler*, II. 161 (417).

² *Potthast*, 4. jun. 1264, 1533 (18937); *Emler*, II. 176 (453). Urban hvali Otakarja: *«quod . . . ut velut fidelis athleta Christi solerter intendis ad ampliandum inter barbaras nationes cultum nominis christiani»*; ponuja mu: *«ut terrae Rutenorum et Lituanorum . . . in tuo et heredum tuorum dominio perpetuo debeant permanere.»*

³ *Potthast*, 1629 (20230), *Emler*, II. 229 (594).

Baš v tej dobi, ko se je Otakar vračal s svojega potovanja na Prusko, se je vršila neka dogodba, katera se šestokrat navaja kot dokaz Otakarjeve krivičnosti in njegovega nasilstva. Obširno namreč pripoveduje štajerski pesenski letopis,¹ da je kralj prišedši v Vratislav, dal pred se pozvati šest najodličnejših štajerskih plemenitašev; tam baje eden izmed njih, Friderik Ptujski, nastopi kot tožnik svojih drugov ter svoje prijatelje obdolži neke zarote. Otakar zaukaže potem štajerske gospode, neizimši izdajalca Friderika Ptujskega, zapreti ter jih v zaporu drži in muči tako dolgo, da mu izroče svoje gradove, katere potem ukaže razdreti. Izrečno poudarja naš vir, da so gospodje sedeli celih 26 tednov:

*Sunst hetin die Herren Pein,
Wol sechs und zwainczsch Wochen*

ter da so bili izpuščeni iz zavora stoprav na cvetno nedeljo:

*Es geschach an dem Palm-Tag,
Das die Herren ledig wurden
Von ir Venknussch purden;*

omenja potem še, da je Otakar, pustivši jih iz ječe, bogato jih obdaroval s srebrom in dragoceno obleko.

Nekateri zgodopisci so kar na ravnost vse iz štajerskega letopisa prepisali ter so s tem hoteli rešiti svojo nalogo;² drugi so se trudili, da odstranijo kronologične in stvarne težave njegovega poročila in ob enem razložé vzroke Otakarjevega postopanja. Zmetena kronologija štajerskega pesnika je prisilila uže Boehmerja,³ da je postavil zapor štajerskih plemenitašev v dobo od 17. sept. 1268 do 17. marca 1269, tedaj za celo leto kesneje, kar se pa zopet ne strinja z drugimi podrobnostmi štajerskega vira. Ot. Lorenzu, kateri sicer jako trezno sodi o tej zadevi, pripetila se je vendar nezgoda, da na več mestih govori o 26mesečnem zaporu,⁴ in še le Krones⁵ dokazuje, da je morala vsa pravda, pričenski od prvega pozvanja plemenitašev do njih oproščenja, vršiti se v primerno kratki dobi od 3. jan. do 1. aprila, tedaj komaj v dvanajstih tednih.

¹ *Reimchronik*, Cap. LXXXVI. 95—98.

² Tako n. pr. *Muchar*, V. 320—325.

³ *Boehmer*, *Reg. Otakars*, 443.

⁴ *Lorenz*, I. 271—273, toda vendar pristavlja: «dass der König Ottokar mit diesen Elementen, die er vermöge seiner Emporkunft lange geduldet oder doch nur sanft anfassen konnte, endlich in seinen Ländern entschieden gebrochen hat, darüber haben wir heutigen Menschen gewiss keine Ursache, ihm einen Vorwurf zu machen.»

⁵ *Krones*, *Mitth.* XXII. 79—83.

Če smo tedaj v nasprotji s pesenskim letopisom gledé časa onega zapora, se pa tudi ž njim ne moremo strinjati gledé tega, kar pripoveduje o njegovih vzrokih. Sumljivo je vendar v vsej pripovedki, da izdajico Friderika Ptujskega doleti ista osoda kakor njegove žrtve, dalje, da ne čujemo ničesar o kaki drugi kazni, kakor je bila navadna v slučajih nezvestobe ali felonije, temveč da se je poravnala stvar s tem, da so zaprti plemiči kralju izročili nekaj nepostavno sezidanih gradov, katere je potem dal razrušiti. Zarad tega se nam nehoté vsiljuje misel, da je bil kratki zapor le upravno sredstvo, s katerim je Otakar hotel plemiče prisiliti, da mu izroče svoje javnemu miru nevarne utrjene stavbe.¹ Da je pa v ta namen rabil tako drastično in po naših nazorih nezakonito sredstvo, nad tem se bode čudil le oni, kateri srednjeveške običaje meri z merilom naših pravnih načel.

Kmalu potem, 29. okt. 1268, sta bila usmrtena na neapolitanskem morišči nesrečni Staufovec Konradin in njegov zvesti prijatelj Friderik, sin avstrijske Gertrude. Dober teden po tej krvavi dogodbi pa je Klement IV. češkemu kralju pisal pismo, v katerem ga kara zarad tega, ker zopet misli na novo volitev. Posebno važen je sklep tega pisma,² kajti papeževe besede nam pojasnjujejo tudi dvoumno politiko Otakarjevo o priliki nemške volitve l. 1257.

Še tekom l. 1268 sklene Otakar v Poděbradu važno dedinsko pogodbo, vsled katere je prišla kmalu Koroška s Kranjsko in Slovensko Krajino v njegovo oblast. Takrat je gospodoval v teh deželah vojvoda Ulrik, kateri je, ne oziraje se na svojega brata Filipa in na njegovo dedinsko pravo,³ v poděbradski pogodbi 4. dec. 1268⁴ vsa svoja posestva, dežele in fevde bil zapustil Otakarju zarad sorodstva in ker je bil od njega prejel *«multa amicitie beneficia et indefesse dilectionis argumenta»*.

¹ Da Otakarjevo ravnanje ni bilo po vsem protipostavno, je razvidno iz določbe deželnega mira: *«Man sol auch alle schedelich veste brechen, di in dem urretze gebawen sint.»*

² Pismo papeževo pri Emlerji, II. 243—245 (627); sklep se glasi: *«Si quidem ignorare non debes, quod cum in utrumque dictorum electorum tua vota licet successive direxeris, illorum saltem alterutrum velut officax tibi tercio consentiendo in alterum revocare non licet; sed et potius, dum de illorum juribus pendet discussio ab electione tercii et propter juris exigentiam et propter etiam decentiam omnimodis abstinendum.»*

³ Ali je kralj Vilhelm v istini 21. marca 1249 potrdil nasledno pravo Filipovo? Chmel in Krones (Mitth. XXII. 110, Reg. 7) sodita, da je dotična listina ponarejena; njeno pristnost zastopa tudi proti Boehmerjevi avtoriteti Ficker, le da sodi: *«Wie die Urkunde vorliegt, wird sie erst 1251 ausgefertigt sein unter Wiederholung von Zeugen und Zeit aus einer früheren Ausfertigung oder Aufzeichnung.»* Boehmer-Ficker, V. 935 (4972).

⁴ Dedinska pogodba poděbradska pri Emlerji, II. 248.

Vzrokov temu ravnanju pač ne smemo iskati drugod nego v tem, da je Ulrik dobro poznal silovitost, zapravljivost in lehkomiselnost svojega brata ter bil prepričan, da bode pridružitev k Otakarjevi veliki državi njegovim deželam mnogo bolj ugajala nego nezavisnost pod tako slabim vladarjem kakor je bil Filip. Stvar se je obravnavala jasno, brez vsake skrivnosti in med pričami pogodbe nahajamo Albrehta Goriškega, Ulrika Heunburškega in mnogo drugih plemenitih gospodov. Tako znana je bila imenitna ta listina, da jo omenjajo skoraj vsi letopisi iste dobe.¹ Tem bolj se moramo čuditi, ako koroški povestničar Tangl² še dandanes trdi, da edini Filip ničesar ni znal o listini, katera je vendar znana bila vsemu svetu. Mnogo verjetneje je, da sta se bila Otakar in Ulrik prej dogovorila s Filipom, da mu bodeta v odškodbo preskrbela kako bogato cerkveno dostojanstvo, kar je Filipu tudi ugajalo.

V istini doseže kralj Otakar z velikim svojim vplivom, da oglejski kapitelj po smrti oglejskega patriarha Gregorja iz Montelonga (8. sept. 1269) uže 23. sept. izvoli Filipa za naslednika. Bila je to gotovo dogovorjena stvar, če prav ne gremo tako daleč kakor slavni češki zgodovinar, kateri izrečno govori o formalni Filipovi odpovedi gledé koroškega vojvodstva.³ Ne da se tudi dvomiti, da je bil novi patriarh kaj zadovoljen s to zameno; veselje njegovo nad izvolitvijo je le kalila bojazen, da ga papež po svojih solnogradskih skušnjah ne bode hotel potrditi na njegovem vzvišenem mestu. Kmalu potem, 27. okt. 1269, umre vojvoda Ulrik in kralj Otakar pošlje takoj svojega zastopnika, prošta Konrada Brnskega, da v njegovem imenu prevzame vlado na Koroškem in Kranjskem.

Ali stvar se vendar ni izpeljala tako gladko. Prvi upor proti Otakarju se vzdigne baš v naši Kranjski, kjer se je 2. nov. 1269 v Ljubljani v poslopji nemškega reda zavezalo pet odličnih ministerijalov: ljubljanski kastelan Rudelin, Herman Rabensteinski, Gerold in Oton Turjaška in

¹ Lorenz, I. 293: *«Herren aus Oesterreich, Böhmen und Mähren werden unter den Zeugen dieser wichtigen Urkunde aufgeführt, die kein geringes Aufsehen erregt haben mag, da sich nur wenig Jahrbücher jener Zeit über die merkwürdige Verfügung des Herzogs nicht unterrichtet zeigen.»*

² Tangl, IV. 5: *«Diese Urkunde war vielmehr ein zwischen König Otakar und Herzog Ulrich verabredetes Machwerk und heimlich vor Philipp zu Stande gebracht.»* Njega se drži tudi Dimitz, kateri pogodbo celó v l. 1269 stavi.

³ Palacky, II. 1. 205, Anm. 372: *«Als daher Philipp auf die Erbfolge in Kärnten verzichtete»,* in Dějiny, II. 61. — Vojvoda Ulrik se zahvaljuje tudi Otakarju za enoglasno volitev oglejskega kapitlja, katera se je posrečila le *«mediantibus vestris apicibus et precibus»*. Emler, II. 257 (663).

Gerloch Hartemberški, da bodo zvesto služili Filipu ter ga branili z vsemi svojimi silami.¹ Med pričami važne te listine nahajamo brata Dietricha, predstojnika nemških vitezov v Ljubljani, tri brate istega reda, potem pa ljubljanskega sodnika Urbana Pucla. Sedaj se tudi Filip na enkrat domisli, da bi bilo morda vendar mogoče, poleg duhovske svoje časti ohraniti si tudi posvetno gospodarstvo; ker najde obilo zaslombe po deželi, polasti se takoj vsega Koroškega in Kranjskega, zlasti potem, ko se mu pridruži celó Otakarjev pooblaščenec, prošt Konrad. Še važneje pa je bilo, da si je Filip kot zaveznika pridobil ogerskega kralja Štepana V.

Vendar pa Otakarjeva reč s tem še ni bila izgubljena. Izdatno ga podpirajo škofje, najbogatejši in najvplivnejši posestniki po deželi, in tudi med visokim plemstvom je imel mnogo pristašev. To nam kaže listina² od 2. febr. 1270, s katero mu je podelil Konrad, škof brizinski, vse fevde svoje cerkve, kateri so bili vsled Ulrikove smrti izpraznjeni v omenjenih deželah; potrdili so jo med drugimi pričami tudi vplivni plemenitaši kranjski: «Gebhardus de Lilienberg, Ortolfus de Gurchueld, Chunradus de Lok, Chunradus dictus Galle» in drugi.

Da si utrdi gospodarstvo na Koroškem ter se izogne drugi preteči nevarnosti, izroči mlado vdovo vojvode Ulrika, 19letno Agnezo, hčerko babenberske Gertrude, v zakon svojemu pristašu, bogatemu grofu Ulriku Heunburškemu.³ Filipu samemu pa v pismu 1. apr. bridko očita, da se je

¹ Listino ima *Bianchi*, Archiv für österr. Gesch., XXII. 386, bolj obširno v nemški prestavi *Tangl*, IV. 4.

² Glej *Zahn*, Cod. diplom., 309 (284, 285), in *Emler*, II. 266 (688, 689).

³ Nekateri zgodopisci Otakarju v zelo štejejo to ženitev ter se sklicujejo zlasti na Anonym. Leob. in Chron. Austral. Sicer poroča tudi *Cont. Vindob.*, tedaj istodoben vir, SS. IX. 704: «Eodem anno illustrissima domina Agnes, pronepos incliti Leupoldi ducis Austriæ, relicta Ulrici ducis Karinthie ad generis depressionem ab Otacaro rege Bohemie cuidam comiti Ulrico dicto de Heunburch tradita est in uxorem.» Nečemo tajiti, da je Otakar nameraval in dosegel dvojen političen namen, hvaležnega se izkazati svojemu pristašu in preprečiti vse terjatve, katere bi Agneza mogla staviti, kakor hitro bi se poročila z možem knežje rodbine — vendar pa ne smemo prezreti, da celó Otakarju sovražen vir, pesenski letopis, le o mejsebojni ljubezni zaročencev pripoveduje:

*Die Herczogin Gedrawoten
Sy gab ym die Trawten
Ir Tochter ze Weib*

*Daß nym jch auf die Tretwe mein
Daß sy wol an ym gefur*

*Es hieng geleich an einer snur
Ir paider Hercz und ir Wille.*

polastil nekaterih njegovih gradov, dasi mu je lastni brat zaradi njegove malopridnosti odvzel vsako dedno pravico; ako ne bi Filip ničesar se lotil proti Otakarju, bi tudi on ž njim ravnal primerno in dostojno, tako pa se bode tudi on združil s svojimi prijatelji ter odbijal Filipove napade in sovražnosti.¹

Predno pa se je Otakar spravil nad svojega protivnika Filipa, moral se je še boriti z njegovim podpirateljem, z ogerskim kraljem. Vendar je prišlo kmalu do premirja, in uže 6. jul. naznanja Štepanov podkancelar, aradski prošt, Filipu, da so tudi njega sprejeli v to premirje s tem pogojem, da se zdrži vsake sovražnosti. Ker pa Filip tega le ni storil, temveč se je spravil nad Otakarjev grad Pordenone na Furlanskem, ni bil sprejet v mir, katerega sta Otakar in Bela sklenila 16. okt. 1270 med Pottendorfom in Požunom, najprej na dve leti.² Vendar madjarsko pogajanje ni bilo odkritosrčno, kakor se je kesneje pokazalo, temveč Madjari so nameravali, na zavraten način napasti nepripravljenega Otakarja. Ker pa je češki kralj za sedaj imel proste roke, sklenil je takoj prijeti Filipa ter jo udaril najprej na Kranjsko.

Začetkom novembra 1270 nahajamo tedaj Otakarja na Dunaji, od tod se pomika s svojo vojsko na jug, se mudi nekoliko časa v Slovenjem Gradci, takrat oglejskem posestvu, ter udari potem na Kranjsko, kakor pričuje njegova listina, datovana iz Zatičine, 24. nov.³ Potem se obrne proti Ljubljani; njegovo prednjo stražo je vodil Ulrik Lichtensteinski, kateremu je bilo ob enem izročeno dostojanstvo «maršala». O tem, kar se je takrat godilo pred našo belo Ljubljano, poroča nam pesenski letopis:

*Vor Laibach er lag,
Stille vncst an den dritten Tag
Do hiez er vil frue
Mit einem Sturm greyffen czu
Damit gewan man die Stat
Vnd do dew Purch nicht anhat*

Reimchronik, Cap. XXVIII. 37. Ako se nekateri sklicujejo na listino l. 1279, v kateri se zakonska pritožujeta čez Otakarjevo nasilstvo, omenja *Krones*, da se je to nasilstvo godilo gotovo kesneje (Mitth. 92—93). Ne razumemo tedaj *Dimitza*, ako pravi: «*Auch die Witwe Herzogs Ulrichs zwang der habsüchtige König, auf die derselben angefallenen Herrschaften in Krain zu verzichten, als er sie zu der Heirat mit dem Grafen Ulrich von Heunburg nöthigte.*» I. 184.

¹ Otakarjevo pismo od 1. aprila iz Budina (?) pri *Emlerji*, II. 268 (965).

² Dotične pogodbe pri *Emlerji*, II. 279—282 (722—726).

³ Izvirna listina iz Zatičine, bržkone edina Otakarjeva, katera se hrani na Kranjskem, je v ljubljanskem muzeji. Regest njen pri *Emlerji*, II. 282 (718).

*Dhainen Won noch Trost
 Das sew Herr Philipp erlost
 Da muesten sis dem Kunig geben
 Man lie dauon mit dem Leben
 Alle die darauf warn.¹*

Mesta tedaj se polasti češki kralj z naskokom, potem se mu uda tudi posadka na ljubljanskem gradu. Še nekaj drugih gradov se polasti Otakar na Kranjskem, med njimi Kamnika in Kostanjevice, potem izroči deželno upravo novemu deželnemu glavarju Ulriku točaju Habspaškemu ter jo udari preko Gorenjskega, baje mimo Radovljice čez Trebiž na Koroško. Tu ne najde nikakega upora; brez boja se mu udajo Filipovi privrženci. Štajerski letopis celó pripoveduje, da se je tudi Filip uže takrat udal svojemu sorodniku, mu odstopil obe deželi ter za to prejel sodnijo in mitnico v Kremsu in grad Pösenbeug; ali ker nahajamo Filipa še leto kesneje na Furlanskem kot Otakarjevega protivnika, ne pa na Avstrijskem, moramo soditi, da tudi v tem slučaju štajerski pesnik ni govoril gole istine. Pač pa se da po listinah dokazati, da je Otakar 12. dec. 1270 v Judenburgu imel shod z novoizvoljenim nadškofom solnogradskim, Fridrikom Walchenskim, kateri mu tam v fevd podeli vsa posestva solnogradske cerkve, katera so imeli prejšnji avstrijski in štajerski vojvode; ob enem se določi mirovno sodišče, katero naj bi do 1. maja 1271 rešilo vse stare prepire med Otakarjem in solnogradsko nadškofijo.²

Črez greben alpinskega pogorja jo krene Otakar na Štajersko v Mursko dolino ter se hoče od tam preko Semernika podati v Avstrijo. Ali kakor strela iz jasnega zadene ga vest, ki mu je došla o pravem času, da Madjari v Schottwienu, na semerniškem znožji nanj prežé, da bi ga zavrtno ujeli. Zima je bila, debel sneg je pokrival gorske vrhove, a vendar se razkačeni Otakar ne prestraši vremenskih nezgod, temveč jo na ravnost po drugem potu udari črez planine ter pri Lilienfeldu srečno na Avstrijsko pride. In takoj se vname nov boj med Otakarjem in Madjari.

Glavna težava gledé vojske l. 1271 je pač, da nam o njej govorijo dvojna, po vsem nasprotna poročila, namreč češko uradno poročilo³ in iz njega zajemajoči avstrijski letopisi, na drugi strani pa madjarski viri, Simon

¹ *Reimchronik*, Cap. CX. 102. Primeri tudi *Cont. Vindob.*, SS. IX. 704, katera Ljubljano in Kostanjevico na Koroškem išče.

² Dotične pogodbe s Solnogradom pri *Emlerji*, II. 282—284 (730, 731, 732).

³ V preimenitni zbirki Otakarjevih pisem, katera je prijavil l. 1803 slavni naš rojak *Tomaž Dolinar* (Dolliner) pod naslovom: *Codex epistolaris Primislai Ottocari II.* nahajamo na prvem mestu pismo češkega kralja, o katerem misli učeni izdajatelj, da ga je pisal

de Kezai in Ivan Thurocz,¹ katerima moramo pridejati nekaj listin Štepanovega sina, kralja Ladislava. Otakarjevo poročilo in njemu prijazni viri poročajo o sijajni zmagi češke vojske, madjarski viri pa pripisujejo zmago Madjarom. Jasno je toliko, da se o po polnem uspehu češkega kralja ne da govoriti. Istina je sicer, da se je iz prvega prav srečno boril; vojska njegova polasti se Požuna, osvoji celo severno-zahodno Ogersko do reke Vage, prestopi potem na desno obrežje Donave ter si prisvoji več imenitnih gradov in trdnjav, med njimi Altenburg in Wieselburg. Tako je bil Otakar preplašil Madjare, da so se že začeli pogajati zaradi miru; ali ko je Otakar zahteval, naj se mu izroči vsa osvojena dežela do Vage, razbijejo se obravnave, in 21. maja bije se odločilna bitka ob Rabnici, po kateri si zmago pripisujete obe stranki. Ali vendar razpusti Otakar tri dni kasneje svojo vojsko in takoj po njegovi zmagi uderó ogerska krde na Niževavstrijsko in Moravsko ter pustošijo nesrečne te pokrajine po stari madjarski navadi. Ene tedne kasneje dogovoré škofje mir, katerega sprejme Štepan 3. jul., Otakar deset dni pozneje; v tem miru pa se ne govori več o čeških pridobitvah na Ogerskem.² Če sodimo po mirovni pogodbi, potem pač nobena stranka ni priborila onih uspehov, s katerimi se ponaša. Kajti če je Otakar svojemu protivniku vrnil vse osvojene kraje, ni se to gotovo zgodilo, kakor pripoveduje avstrijski vir,³ zaradi tega, ker je bil ogerski kralj z zvijačo ujel Otakarjeve poslance ter na ta način njega prisilil, da jih reši z omenjenimi trdnjavami. Gotovo si pa tudi Madjari niso mogli pripisovati istinite zmage, sicer ne bi bil Štepan privolil v mir, kateri je bil vendar njegovemu protivniku zelo ugoden, ter mu je izročil pravi objekt vsega prepira, mirno oblast v novih njegovih pridobitvah na Koroškem in Kranjskem.⁴

Otakar svoji soprogi Kunhuti *«vel alteri cuidam»*, 1—5. Lorenz sumi (I. 326, op. 2.), da je bilo to uradno poročilo, katero se je razposlalo mnogim osobam, tudi samostanom in letopiscem; mi mu pritrjujemo.

¹ Simon de Kézai pri Endlicherji, Monum. Arpad., I. 120: *«qui Boemie regem nomine Otacarum ante fluuium Rebeha contra eum uenientem . . . expulit uirtuose»*, — in Thuroczy pri J. G. Schwandtnerji, SS. R. Hung., I. 188: *«ante fluviam Rapeha devicit viriliter ac fugavit.»*

² Emler, II. 295—302 (753).

³ Contin. Lambacensis, SS. IX. 560: *«Sed Stefanus rex Ungariae cum eo fraudulentè treugas faciens nuncios honestos ipsius regis captivavit, pro quorum solutione munitiones omissas rehabuit.»*

⁴ Čudno, da bistroumnemu preiskovalcu Ot. Lorenzu ta mir nikakih težav ne dela! On govori mirno o popolni madjarski zmagi in o *«gänzliche Niederlage»* češkega kralja; kako pa je mogel potem resni letopisec Herman. Altah., SS. XVII. 406, svoje začudenje nad

V tem miru se namreč odpoveduje kralj Štepan slovesno vsem pravicom, katere so imeli on in njegovi nasledniki do Štajerskega in Koroškega, do Kranjske in Slovenske Krajine.¹ Vsak naj ima svoje dežele v tem obsegu, kakor so jih imeli njih predniki; mejne prepire naj razsodita nadškof strigonski in škof olomuški, za manj važne zadeve pa so postavljeni za vsako deželo posebni pooblaščenici, in sicer za Koroško in Kranjsko od ogerske strani hrvaški ban, od Otakarja deželni glavar koroški in kranjski, da razsodita s polno oblastjo vse pravde zaradi državnih mej. Ker sta dva plemenitaša iz Kranjskega in Koroškega, baje kot posredovalca med Štepanom in Filipom, Vilhelm Scharfenberški in Nikolaj Löwenberški, zelo razkačila češkega kralja, moral mu je Štepan obljubiti, da jima odtegne svojo milost ter ju odpravi iz svoje službe.² S temi pogoji se je sklenil mir in papež Gregor X. ga je potrdil v posebni listini.³

Sedaj preidemo k oni stvari, na katero se sklicujejo vsi oni, kateri nam slikajo Otakarja kot krvoločnega samosilnika, z nogami teptajočega pravico in človeštvo: k smrti štajerskega plemenitaša Seifrida Marenberškega. Obširno jo popisuje štajerski pesenski letopis;⁴ le-ta kronist, čegar sovraštvo do Otakarja prodira na tolikih mestih, razklada na široko, kako se je češki kralj, sprejemši fevde od solnogradskega nadškofa, vrnil

tem mirom izraziti z besedami: «*ad inopinatam et subitam pacis concordiam redierunt?*» Celó navdušeni Madjar Szalay si ne upa tega trditi, temveč imenuje le bitko ob Rabnici eno onih, «*bei welcher sich jeder Theil für den Sieger hält*». Gesch. Ungarns, II. 103—107. Tangl, kateremu se pristranost za Otakarja gotovo ne more očitati, pravi vendar IV. 60: «*Aus den Artikeln dieses Friedens geht klar hervor, dass König Ottokar als der Sieger, Stefan aber als der Besiegte angesehen wurde.*» Njemu pritrjuje Krones, Mitth. XXII. 90: «*Ottokar aber gieng aus dem Kampfe mit entschiedenem Erfolge hervor, den der Pressburger und Prager Friede vom 3.—13. Juli darlegt.*»

¹ Emler, II. 300: «*Insuper d. Stephanus rex Ungariae renuntiavit omni juri et actioni, quod et quae sibi videbantur competere, seu etiam competebant in ducatibus Styriae, Karinthiae et dominiis Carnioliae, Marchiae, nullam de cetero suam vel heredum suorum nomine contra nos et heredes nostros super illis moturus materiam quaestionis.*»

² «*Exclusit etiam rex Ungariae supradictus Wilhelmum de Scharfenberch et Nicolaum de Leumberch terrarum nostrarum profugos a suo servitio, gratia et favore, promittens in defendendis et detinendis castris ipsorum eos contra nos et nostros homines non juvare.*» Ibidem.

³ Emler, II. 311 (779). Listina Gregorja X., dat. iz Laterana 5. maja 1272.

⁴ Reimchronik, Cap. XCIX., 112—113. Nekoliko dvomi o vsej tej stvari Muchar, V. 347—348, jako obširen pa je Tangl, IV. 83—95, poln neutemeljenih in na ravnost bedastih napadov na Otakarjevo vlado. Celó Krones, sicer tako trezen in vesten, veruje vendar še v istinitost te pripovedke: Mitth. 96—98, Handbuch der österr. Gesch., I. 653, kjer pa vendar pristavi: «*Aber auch hier mahnt die alleinige Zeugenschaft der Reimchronik zur Vorsicht.*»

skozi Dravsko dolino, veselo pozdravljan od kmetov in meščanov,¹ in kako so se mu klanjali vsi plemiči, edinega Marenberžana izvzemši, kajti bogati ta posestnik je bil baš takrat bolan. Ali zlobni obrekovalci ga začrnijo pri Otakarji in zato ukaže češki kralj, toliko da se vrne v svoje stolno mesto, deželnemu glavarju Ulriku Drnholckemu, naj se polasti zanikarnega plemenitaša ter ga izroči Otakarju. Volja njegova se izpolni: pri obedu, kamor ga zavratno izvabi Ortolf Slovenjegraški, ga primejo in ga pošljejo v Prago. Tam ga mučijo na razne načine, potem ga ukaže Otakar na vešala obesiti, tako da mu je glava navzdol visela. V teh silnih mukah je živel revež še dva dni, dokler mu neki češki župan, ki je na straži stal, s silnim udarcem glave ni razdrobil ter ga rešil bolečin.

Tako pripoveduje štajerski letopis, obširno in natančno, kakor da bi znal za vse podrobnosti žalostne dogodbe. Vendar moramo na ravnost povedati, da mu v tem oziru čisto nič ne verujemo. Uže kronologične težave so take, da se jih ne moremo izogibati. Kedaj je bil Otakar takrat sploh na Koroškem in Štajerskem? Iz listin vemo, da koncem l. 1270 in začetkom 1271; takrat je prejel ufevdenje od solnogradskega nadškofa,² ali takoj potem se je vrnil preko Murske doline, čez Judenburg in Gorenještajersko na Avstrijsko, ne pa skozi Dravsko dolino, kakor pripoveduje letopis. Pred ogersko vojsko tedaj tega popotovanja ne moremo staviti, ali tudi kesneje skoraj nimamo primerne časa zanje. Za celo leto 1271 so nam ohranjene listine, iz katerih se da določiti, kje da je takrat bival Otakar in zmerom ga nahajamo v severnih njegovih deželah.³ Le za mali čas šestih tednov, od 14. jul. do 1. sept., smo brez takih dokumentov in le v to primerno kratko dobo mogli bi staviti njegovo obiskovanje južnih dežel, kar se pa tudi ne vjema z obširnimi podrobnostimi pesenskega letopisa.

Pa tudi sicer vsa povest nikakor ni verjetna. Da o tej zadevi trdovratno molče češki viri, dasi se je usmrtenje Seifridovo vršilo v Pragi in javno, in dasi je bil umorjeni eden najodličnejših štajerskih plemenitašev,

¹ *Reimchronik*, l. c. *Der Kunig gen Marichpurg chert,
Da wart er hoch geert,
Von dem Lantvolckh gemain.*

Iz tega je razvidna priljubljenost Otakarjeve vlade pri večini naroda.

² Ne pa, kakor *Muchar* trdi, 12. dec. 1271 (V. 347).

³ *Dudik*, VI. 99, Anm. 2, trdi sicer, da je bil Otakar 1. jan. 1272 v Gradci; vendar je to nemogoče, kajti 3. jan. 1272 nahajamo ga uže zopet v Pragi, in velikanske te poti vendar ni mogel premeriti v zimskem mrazu in po tedanjih cestah v dveh dneh. Primeri listino pri *Emlerji*, II. 309 (770), posebno pristavek: «*actum et datum.*»

je na vsak način čudno. Kaj se pa more reči o tem, da je bolan človek mogel prenašati težavo zimskega popotovanja, vse muke barbarske procedure srednjeveške, potem pa v grozovitem položaji še dva dni na vislicah viseti, dokler ga ni mahljaj usmiljenega češkega župana rešil njegovega trpljenja! Najtemeljitejši poznavatelj češke povestnice se izpotika uže nad tem, da pesenski letopis med prostimi stražniki navaja «župane», t. j. najodličnejše deželne uradnike, ter ironično dostavlja, da baje takrat v Pragi ni bilo navadnih prostakov in trabantov, da so morali župani opravljati njih posel.¹ Po vsem neverjetno pa je, da bi bil Otakar razmesarjeno truplo svoje žrtve na Štajersko poslal ter nasprotnikom svojim podaril spretno orožje proti samemu sebi in svoji vladi. Tedaj nam ne ostaja nič drugega, nego da priznamo, da je Seifrid Marenberški umrl med 6. dec. 1271 in febr. 1272, na potu v Prago ali v Pragi sami; o načinu njegove smrti pa da nikakor nič zanesljivega ne vemo.² Skoraj gotovo spada vsa pripovedka med one samostanske pravljičice in legende, s katerimi je srednji vek kaj rad okinčaval življenje in smrt samostanskih ustanovnikov, katerim moramo prištevati tudi Seifrída, kot ustanovnika nunskega samostana v Marenbergu.

Kmalu potem, ko se je Otakar tako srdito bojeval z Ogri, začel je naslovni rimski kralj Rihard vidno pešati. 12. dec. 1271 ga zadene mrtvoud,³ 2. apr. 1272 umre. Mož, dokler je živel, ni imel nikake važnosti za nemško

¹ Palacky, II. 1. 386: Zeugenverhör über Přem. Otakar II. — Kaj nerodno zagovarja Tangl Palackemu nasproti izmišljotino pesenskega letopisa, češ, da je štajerski Otakar mislil na domače slovenske župane, tedaj na navadne selske sodnike (IV. 90: «*Der Reimchronist Ottokar von Horneck war ein Steiermärker und gebrauchte daher jenes Wort [Župan] nur in der Bedeutung, in welcher es in seinem Vaterlande allgemein gang und gäbe war*»). Ali pri iskrenem tem zagovarjanji je pregledal koroški zgodopisec patetične verze Otakarjeve:

*Solt Ich jn nennen,
Ich geb jn wol ze chennen,
Wie er geheisszen wer
Der den Mernberiger,
Ertöt mit den Cholbenslag
Doch ist gut, daz ich's verdag
Wann er lebt noch laider
Freud und Eren paider
Werd jm schire mat.*

To se pa gotovo ne nanaša na navadnega vaškega župana, temveč le na odličnega veljaka.

² Precej enako sodi Lorenz, I. 306: «*Was Seifrid von Merenberg anbelangt, so ist die Sache vollkommen dunkel und aus unseren vorliegenden Quellen nicht zu enträthseln.*» Tudi Dudík, VI. 100—103, ne pripisuje romantično-tragični povesti nikake istinitosti.

³ Boehmer-Ficker, I. c. 1023.

državo, smrt njegova pa je bila jako važna za njen razvoj. Dokler je Rihard živel, bilo je le težko mogoče, zanemarjeno državo izročiti drugim, krepkejšim rokam, sedaj pa se je moralo pokazati, ali je nekdanja tako slavna država se v istini že po polnem preživela, ali je v istini po polnem zgrešila zgodovinski svoj poklic in ali se bode našel še kdo, ki bi z novim duhom skušal navdihniti onemoglo truplo nemškega cesarstva!

Pred vsem treba poudarjati, da ni Rihardova smrt čisto nič koristila njegovemu nekdanjemu tekmecu Alfonzu Kastilskemu. Na Nemškem nikdo nanj niti mislil ni, v Rimu pa mu je bil odločen protivnik papež Gregor X., kateri se je krepko potegoval za to, da se nemško cesarstvo zopet prerodi in ukrepi. Kajti če so baš papeži nekdanj, v borbi z Hohenstaufi, uničili državno oblast, morali so sedaj misliti na to, da se zapuščena in zanemarjena država izroči krepkemu vladarju. Imenitna izprememba rimske politike pa se naslanja na sledeče vzroke:

Potem ko je bila dolgo izpraznjena papeževa stolica — kajti 29. nov. 1268 umrl je Klement IV. in stoprav 1. sept. 1271 so se odločili kardinali, na katere je z gorečo zgovornostjo vplival slavni franciškan Bonaventura, dati mu naslednika — bil je izvoljen Tedald Placentinski, kateri si je pripeljal ime Gregor X. Novega papeža imenuje sovrstnik moža *«mirae experientiae in secularibus, quamvis modicae litteraturae»*;¹ bil je po vsem blag človek, v vsakem oziru vreden visokega dostojanstva. Pred vsem se je trudil za to, da se reši sveta dežela iz rok nejevernikov; po zgledu svojih prednikov združiti oborožene sile vsega krščanstva v veliki križarski vojski, to je bila njegova najsrčnejša želja, in da se obistini ta namera, trebalo je najprej nemškemu cesarstvu zopet postaviti — zmožnega vladarja! Na to misel so ga pa napotili tudi drugi nagibi. Pač so bile cerkvene ideje povsod sijajno zmagale, uporna oblast Staufov je bila potrta, uporni ta rod uničen, cerkvena država zopet priborjena, — ali vendar se papeštvo ni moglo veseliti svoje zmage. Takoj se je pokazalo, da tudi srednjeveški svet ni bil zrel za ideal Gregorijancev, za cerkveno univerzalno gospodstvo in da se idealna teokracija tudi v tedanjih razmerah ni dala uresničiti. Nemška vlada v Italiji je bila razrušena, ali na njeno mesto je stopila — francoska, in poleg prestola sv. Petra je prežal odurni,

¹ Besede Ptolemeja iz Luke pri *Muratoriji*, Script. Rer. Ital. XI. 1166; ta sodba se mi vidi mnogo bolj opravičena, nego ona, katero o tem papeži izraža *Busson*: *«Ein seelenguter, frommer Mensch . . . aber dabei unklar im höchsten Grade, ohne Verständnis für das unerlässlich Nothwendige, ein geradezu kindlicher Politiker.»* Glej razpravo: *Die Idee des deutschen Erbreiches und die Habsburger v: Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften*, LXXXVIII. 639—640.

obraz neapolitanskega kralja, Karla Angiovinskega. Tako nevarnemu zavezniku nasproti — bil je uže kralj v obeh Sicilijah, senator rimski, gospodar skoraj po vsej Italiji, — trebalo je o pravem času dobiti kako trdno zaslombo. Kje bi se pa potrebna podpora drugje dala dobiti, nego baš pri nemškem cesarji? Ves politični položaj je tedaj silil Gregorja, da je pomagal razpadajoči nemški državi. To pa je moralo silno vplivati tudi na razmere rimske kurije do Otakarjevega kraljestva; ako so dosihmal papeži, dokler jih je strašila staufovska sila, krepko podpirali in negovali češkega kralja, odtegnili so mu svojo podporo, kakor hitro so potrebovali nemškega cesarja kot zaveznika proti Angiovincu in francoski politiki.

Uže l. 1272 začno se na Nemškem priprave za novo volitev. Vsaj nam pripovedujejo Annales Otakariani,¹ da je kolinski nadškof uže avg. meseca prišel v Prago, ponujat Otakarju nemško krono, da je pa češki kralj sklical shod svojih čeških veljakov, na katerem je kraljevi komornik (Andrej Ričansky) tako odločno govoril proti ponudbi, da Otakar na zadnje ponujene krone sprejeti ni hotel. Opiraje se na ta češki vir, s katerim se strinjata vsaj deloma tudi štajerski pesenski letopis in njegov izpisovalec Johan. Viktrinški, trdili so potem tudi nekateri novejši zgodovinarji,² da se je l. 1272 Otakarju v istini ponujalo nemško kraljestvo, da pa on ponudbe ni sprejel. Vendar govori marsikaj proti tej hipotezi. Če se prav ne

¹ *Annal. Otakariani*, SS. IX. 189—190, polni smešnih deklamacij: «*Sede in solio patrum tuorum; tuum regnum et potestas per climata mundi famosius dilatatur et ad mare nomen tuum intonuit, jam et nutibus tuis cuncti terrarum principes famulantur. Ipse enim, si necesse fuerit, imperator tuis parebit mandatis scuto et clypeo in auxilium tue necessitatis.*» Primeri *Reimchronik*, Cap. CXV. 125.

² Mnenja v tej zadevi so jako različna. Tako navaja *Tangl*, IV. 75—76, te obravnave že k letu 1271 ter misli, da bi nemška država bila dobila vse drugačno obliko, ko bi bil Otakar imel dovolj poguma, sprejeti ponujeno vladarstvo. *Dudík*, VI. 97, odločno trdi, da so l. 1272 Otakarju nemško krono ponujali, da je pa sprejeti ni maral. *Kopp*, I. 147, izraža se bolj dvomljivo, odločno pa zanika to trditev *Lorenz*, I. 420. Tudi *Boehmer*, Reg. Otakars, 449, pravi: «*Hier nöthigen einmal die umstände zum widerspruch gegen eine bestimmte überlieferung. Die besprechung der königswahl versteht sich von selbst, aber das anerbieten des reichs und dessen ablehnung ist wohl nur eine aus der anwesenheit des erzbischofs entstandene und dann willkürlich ausgeschmückte vermutung.*» Isto tako dvomi *Krones*, Grundriss 323, Anm. 86., o celi dogodbi ter meni: «*Jedenfalls sind die Zeugnisse wenig beweiskräftig.*» Najkompetentnejši preiskovalec češke povestnice, *Fr. Palacky*, kateri v nemški izdaji še veruje v istinitost teh poročil (II. 1. 222—223), v češki novejši izdaji odločno zanika vse, kar se pripoveduje o tej zadevi ter trdi: «*Dotčená pak zpráva náleží mezi povídačky, které zrodily se to pameti lidské z paukého domyslu teprve po smrti Otakarově. Původ k ní dán bez pochyby nejasným to lidu rozpominaním se na skutečnou událost r. 1256.*» II. 1. 89.

oziramo na kronologično težavo, da namreč Cont. Cosmae popotovanje kolinskega nadškofa v l. 1256 stavi, Ann. Otakar. pa v l. 1271, tedaj gotovo v napačno leto, mora nas vendar osupniti, da v vseh kesnejših pismih in aktih ničesar o tem pogajanju ne najdemo in da se niti Otakar, niti njegovi nasprotniki na to stvar ne sklicujejo. Zlasti poslednji bi takrat, ko se je Rudolfova izvolitev obravnavala pred papežem, proti češkemu kralju gotovo bili navajali isti argument, katerega je porabil, kakor štajerski letopisec pravi, norimberški purgraf. Še bolj pa nego sumnjivo to molčanje govori proti tej pripovedki ves politični položaj v tedanji Nemčiji; baš takrat je šlo volilnim knezom za to, da prisilijo novega vladarja, naj svojo vrhovno oblast deli s kolegijem knezov izbornikov. V ta namen so potrebovali kakega bolj odvisnega, manj imovitega in manj silnega vladarja. Kako bi tedaj bili mogli misliti na Otakarja, kateri bi bil, za nemškega kralja izbran, s svojimi silami takoj lahko ukrotil vse centrifugalne oblasti! Preje bi se dalo misliti na to, da je Otakar sam kaj enakega si želel; vsaj se strinja s tem pismo kardinala Simona,¹ v katerem kralju priporoča spretnega beleznika Henrika Isernskega ter pri tej priliki upanje izražuje, da bode Otakar sam kmalu dospel do vrhunca cesarske visokosti. Tudi poročilo škofa olomuškega Bruna² do papeža Gregorja X., v katerem naglaša, da se mora na Nemškem izvoliti krepek vladar, kar gotovo na Otakarja meri, ni v nikakem nasprotju z našo trditvijo.

Ali med tem, ko se je na Nemškem pričelo in vršilo ono pogajanje, katero je končno Rudolfa Habsburškega, ustanovitelja preslavne naše cesarske dinastije, privedlo na kraljevi prestol, moral je Otakar vso svojo pozornost obračati proti vzhodu, kjer se je iz novega pričela vojska proti Madjarom. Sicer se je bil njih dosedanji zaveznik, bavarski Henrik, vendar enkrat naveličal, tlako delati svojim madjarskim sorodnikom ter je meseca jan. 1273 mir sklenil z Otakarjem;³ ali razmere v poldivji ogerski državi, kjer je po smrti kralja Štepana gospodovala njegova vdova, mati desetletnega Ladislava, Kumanica Elizabeta, in njen ljubimec, preširni ban Joakim Pektari, bile so tako čudne, nered tako grozen, da trajnega miru ni bilo pričakovati od takega soseda. Sicer pa tudi Otakar sam ni vestno izvrševal mirovnih pogojev od 13. jul. 1271, kajti na svojem dvoru je

¹ Dolliner, Cod. epist. 10—11: «*Quia speramus nos ad imperialis fasces culminis ascensurum, quin potius ardentibus desideriis prestolamur.*»

² Imenitno to poročilo pri Emlerji, II. 342—348 (845).

³ Mirovna pogodba med Henrikom Bavarskim in kraljem Otakarjem pri Emlerji, II. 326—328 (812).

sprejemal ogerske izseljence, proti oni določbi, katera je zabranjevala tako postopanje. Ko je grof Egid Budamirski k njemu pribežal ter mu izročil požunsko trdnjavo, odkáže mu Otakar takoj 2000 mark letnih dohodkov. Ali to odlikovanje razsrdi drugega madjarskega prognanca, Henrika Kuseškega, kateri se sedaj na Ogersko vrne ter tam, laskavo sprejet od kraljice in bana Joakima, Otakarjevega svaka Belo, kolovodjo češke stranke na madjarskem dvoru, usmrti in na grozovit način razmesari. Jeza češkega kralja je bila tem silnejša, ker je sedaj tudi grof Egid pobegnil in Ogrom zopet mejno trdnjavo požunsko izročil; vojska je bila tedaj neizogibna. Uže marca meseca 1273 se grozi Otakar v pismu do zvestega svojega Bruna,¹ da bode z božjo pomočjo Ogre zopet k miru prisilil, in še tisti mesec prihrujejo divje madjarske čete na Moravsko, Avstrijsko in Štajersko, priderejo celo po Dravski dolini na Koroško ter povsod plenijo, požigajo in prebivalstvo v sužnost odganjajo. Ko potem zopet prideró s 30 000 konjiki do moravske meje, se jim v bran postavi hrabri deželni glavar na Koroškem in Kranjskem, Ulrik Drnholcki, iz rodbine čeških Kavniccev, ali prevelika sovražna sila ga premaga in po junaškem boji ga ubijejo Madjari pri Lavi na avstrijsko-moravski meji. Med tem pa zbira Otakar svoje čete v dobro utrjenem taboru ob reki Taji; on plane na Madjare ter jih v beg zapodi. Potem jo udari za njimi na Ogersko in oblega ter si osvoji celo vrsto raznih tvrdnjav in mest, med njimi tudi Požun in Šopronj. Tudi mesta Raba se polasté avstrijski plemenitaši ter tam ujamejo pečuškega škofa Hioba in več drugih ogerskih velikašev. V Rabu podeli Otakar z vso slovesnostjo 50 vojakom viteštvo, med njimi tudi svojemu nezakonskemu sinu Nikolaju. Potem se vrne domov;² 3. okt. biva še v Šopronji, 14. okt. ga nahajamo uže sredi njegovih dežel, v Kremsu.³ Ali med tem se je pričel uže preobrat njegove sreče, kajti nemška država je dobila novega vladarja, in 29. sept. 1273 je bil izvoljen: preslavni Rudolf, iz rodbine habsburških grofov!

¹ Pismo ima *Dolliner*, Cod. epist. 8, in *Emler*, 330 (818).

² Stvar ni jasna, ali se je takrat mir sklenil med ogerskim in češkim kraljem, vendar bi se z ozirom na načrt mirovne pogodbe pri *Emlerji*, II. 339 (836), in na pismo Otakarjevo do srbske kraljice Katarine (*Dolliner*, Cod. epist. 35) odločili za to, da je bil mir tudi formalno sklenen.

³ Primeri listini pri *Emlerji*, II. 339 (837) in 340 (839).

II. POGLAVJE.

RUDOLF IN OTAKAR

(1273—1277).

Rudolf, novoizvoljeni kralj rimski, bil je iz imenitne in premožne rodbine alemanske, katera je imela svoja posestva v Švici ob Aari in Reussi, ob Vierwaldstättskem jezeru, potem ob Renu v Kletgauu in Sundgauu ter v Alzaciji. Izvir te rodbine so genealogi in zgodopisci uže davno skušali pojasniti ter so se lotili tega dela z vso temeljitostjo, ob enem pa s smešno lehkovernostjo, kakor jo navadno nahajamo pri starih pisateljih v enakem slučaju. Naj omenimo tu le Štajerca Jan. Stabija, kateri je v svojih genealogičnih preiskavah naravnost segal gor do očaka Noëta ter vrsto njegovih potomcev neposredno izpeljal do merovinškega kralja Sikambra, katerega je srečno proglasil kot pradedu Habsburžanov. Manj drzen je bil njegov vrstnik Jak. Manlij, kateri je rodovnik Habsburžanov pričel z onimi Trojanci, ki so bajé svoje dni pribežali v Galijo in tam postali predniki zgodovinskim Frankom. Naravno je, da enakim sanjarijam in domišljijam ne pripisujemo nikake vrednosti; njim nasproti je poskušal po listinah določiti zgodovinski izvir Habsburžanov najprej učeni benediktinec od Sv. Blaža, Moric Herrgott, kateri je kot ustanovitelj habsburške rodovine imenoval alemanskega Etika, živečega okolo 660—690 po Kr., ter od njega izvel Guntrama, kojega nahajamo v 10. stoletji med ustanovniki švicarskega samostana Muri. Herrgotta so se držali tudi drugi pisatelji, med njimi alzaški zgodopisec Schöpflin, vendar treba tu poudarjati, da je vsa genealogična vrsta pred Guntramom, tedaj pred 10. stoletjem, nejasna in hipotetična in da nahajamo habsburško rodovino stoprav v listinah 11. stoletja. Tako znamo, da je bil njih rodbinski grad Habsburg, t. j. Habichtsburg, pri Windischu ob Aari, sezidan 1028. l. po grofu Radbotu in njegovem svaku Wernerji, strassburškem škofu. Uže Radbotov sin, grof Werner I. (II.), se imenuje potem v listinah po tem rodbinskem gradu.¹

¹ Po *Kronesu*, Grundriss, 301—306.

V 13. stoletji se je slavna habsburška rodovina, sorodna drugim imenitnim alemanskim dinastijam, kakor Zährinžanom, Kyburžanom in drugim, razcepila v dve vrsti. Takrat je namreč Rudolfov ded, Rudolf s priimkom «Stari», uže priznan veljak med svojimi vrstniki,¹ l. 1232 umrl in njegova sina Albreht in Rudolf sta si razdelila rodbinsko premoženje ter ustanovila dve rodovinski veji, starejšo glavno in mlajšo ali laufenburško. Ustanovitelj starejše veje, Albreht s priimkom «Modri», poda se l. 1238 na božjo pet v sveto deželo ter tam umre «*transmarinis partibus*», grofovsko oblast in posestva svoja pa zapusti svojim sinom, izmed katerih je bil najstarejši, rojen 1. maja 1218 od Heilvige, hčere grofa Ulriha Kyburškega, naš Rudolf, s katerim je habsburški rod vstopil v svetovno zgodovino.

Te dve vrsti Habsburžanov ste si kmalu bili nasprotni po svojih političnih nazorih; mlajša poprime se cerkvene stranke, starejšo pa in Rudolfa nahajamo med privrženci Staufov, katerim je tudi zvest ostal, dokler je njih stranka sploh obstajala. Mladega grofa srečamo uže maja 1241 s cesarjem Friderikom II. v Italiji; tam ga nahajamo v cesarskem spremstvu tudi l. 1242 in pri tej priliki se tudi on mudi na obalah Celanskega jezera, kjer je 26 let kesneje za zmeraj bila uničena moč staufovskega rodú. L. 1245 čitamo njegovo ime med pričami one listine,² v kateri Friderik II. iz novega potrjuje tako zvani «*privilegium Fridericianum minus*». Zarad zvestobe do cesarja, po kateri se je Rudolf odlikoval v dolgotrajni borbi, zadene tudi njega in njegova posestva papežev interdikt,³ vendar se ne da omajati, in še febr. 1253 mu podeli kralj Konrad IV. desetino v Mühlhausenu, dokaza dovolj, da je Rudolf do zadnjega vztrajal pri svoji stranki. Po padu Staufov napravi mir s cerkvijo; le enkrat še se razdere to prijateljstvo za nekaj časa, ko je namreč Rudolf z nekaterimi tovariši bil napal in sežgal baselski samostan pokorjenic (*monasterium poenitentialium*), ali izobčenje,⁴ katero ga zadene zarad tega nasilstva, ni dolgo trajalo ali se pa morda celó ni izvršilo. Sploh se je grof Rudolf duhovščini nasproti vedno tako spodobno obnašal, da se mu proticerkveno mišljenje nikoli ni moglo očitati. Odkritosrčno spoštovanje cerkvenih služabnikov je pokazal zlasti l. 1260, ko je moguntinskega nadškofa Wernerja Eppsteinskega na njegovem popotovanji v Rim spremil od Strassburga

¹ Razvidno iz *Boehmerjevih* regestov ad a. 1210 (predictus princeps!) in 1214, 458.

² Glej *Meiller*, Regesten der Babenberger, 181 (147).

³ *Boehmer*, Reg. Rudolfs, 1. febr. 1249, 463.

⁴ *Potthast*, 1273 (15489), 18. avg. 1254.

do Alp, pomenljiva uljudnost, kajti ravno moguntinski vladika je kesneje največ pripomogel k temu, da je bil Rudolf povzdignen na prestol nemških vladarjev.¹

L. 1243 je stopil Rudolf v zakon z Gertrudo (od l. 1273 Ano imenovano) grofico Hohenberško, in srečni zakon ni ostal brez obilega potomstva. Imel je tri sinove, Albrehta, Hartmana in Rudolfa, in sedem hčerk. Ni čuda tedaj, da se je trudil, širiti svojo rodbinsko vlast in množiti svoje premoženje. Kmalu je postal nemirni švicarski grof po svojih bojevitih činih eden najbolj priznanih dinastov jugozahodne Nemčije in rastle mu moč in bojna slava po srečnih njegovih borbah s Kyburžani, s strassburškim škofom Walterjem, s Regensberžani in drugimi plemenitaši. V dobo raznih bojev, katere nimajo toliko važnosti, da bi jih razpravljali bolj obširno, spada kot zanimiva epizoda Rudolfova udeležitev pri Konradinovem popotovanji v Italijo; spremil ga je do Verone, kjer ga nahajamo še jan. 1268. Vrnivši se v svojo domovino, se zamota kmalu v srdit in dolgotrajen boj s Tockenburžani in njih stricem Henrikom, škofom baselskim. Tudi v tej borbi se izkazuje s svojo izredno vojniško nadarjenostjo; uže je oblegal svojega protivnika v Baselu (jul. do sept. 1273), ko mu dojde vesela vest, da ga nemški izborniki mislijo izbrati za nemškega kralja.

A kako je prišlo do tega, da se je baš Rudolfu namenilo najsjajnejše posvetno dostojanstvo? Ne smemo tu pozabiti, da se je tekom 13. stoletja v nemški ustavi vršila silno važna, dasi tiha in nehrupna prememba, namreč ustanovljenje nove oligarhije.² Izprva je bila volitev rimskega kralja priznana pravica vsega naroda; potem so se važnega tega prava polastili posvetni in duhovni velikaši kot zastopniki posameznih plemen in rodov; od l. 1202 pa, od kar je Inocencij III. proglasil imenitni capitulare «*Venerabilem*»,³ se je začela razvijati ustanova volilnih knezov. O sedmerih izbornikih govori uže, dasi le teoretično, ona zbirka pravnih nazorov in zakonov, katero po svojem izviru imenujemo «*Sachsenspiegel*». Vendar ti nazori še do l. 1257 niso po polnem prodrli, kajti še pri volitvi Riharda Cornwaleskega nahajamo med njegovimi volilci nekaj knezov, kateri ne pripadajo skupini knezov izbornikov. Ali uže 1263 je teorija, kakor jo proglašja «*Sachsenspiegel*»,

¹ Primeri *Kopp*, I. 17, Anm. 4.

² O tem važnem vprašanji govori najbolje *Philipps* v svoji razpravi: *Die deutsche Königswahl bis zur goldenen Bulle*, v: *Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften*, XXIV. 365—403, in XXVI. 41—186.

³ Glej *Potthast*, 142 (1653).

priznana tudi od rimske kurije in v pismu *«Qui coelum terramque»* od 31. okt. t. l. govori papež Urban IV. uže odločno o *«principes vocem in hujusmodi electione habentes, qui sunt septem numero»*.¹ Pravo tedaj, katero je nekdanj pripadalo vsemu narodu, kesneje njegovim knezom, postalo je sedaj predprava malega števila knezov, katero je na ta način seveda veliko prednost dobilo pred svojimi vrstniki. Tako se je tedaj na Nemškem razvila oligarhija knezov izbornikov.

Ni čuda, da so ti privilegovani volilni knezi sedaj, ko je splošna želja po novem vladarji prešinila tudi njih srca, vendar na to se ozirali, da si utrdé ugodni položaj ter si zavarujejo svoj delež pri vladanji. Pričenjajo se torej napor, državne razmere preurediti v istem zmislu, kakor jih nahajamo 220 let kesneje v dobi cesarja Maksimilijana I.; vodi jih moguntinski vladika, nadškof Werner. Da se delež volilnih knezov pri nemški vladi zakonito in ustavno zagotovi, zastopa nadškof to misel, da bodoči nemški vladar ne sme storiti ničesar, da se ne sme izvrševati noben važnejši čin v notranji ali vnanji politiki brez privolilnih pisem (Willebriefe) nemških izbornikov. Važna ta naredba, katera je vlado dejansko izročila sedmerim volilnim knezom, nahaja se takoj v polni veljavi pod Rudolfom I., in mi se tedaj po polnem strinjamo z novejšim preiskovalcem, kateri pravi: *«Es wird uns die Schlussfolgerung gestattet sein müssen, dass dieselbe (nova ta ustanova namreč) einer bestimmten und förmlichen vorhergegangenen Abrede ihren Ursprung verdanke.»*²

Naravno tedaj, da so volilni knezi takrat, l. 1273, le na takega vladarja mislili, le takega si želeli, kateri bi privolil v njih predpravo ter se udal njihovemu vplivu. Hoteli so tedaj manj mogočnega vladarja, brez velikega rodovinskega imetja; torej se niso ozirali na nobenega oblastnega nemškega kneza, najmanj gotovo na češkega Otakarja, katerega so se kar na ravnost bali, temveč izbrali so si sicer osobno prav sposobnega, ali — kakor so mislili — bolj odvisnega kralja, kateri bi potem nemško državo moral vladati po nazorih svojih volilcev.³

Poudarjali smo uže, da je bil duša temu prizadevanju Werner, moguntinski nadškof, kateri je 17. jan. 1273 v Lahnsteinu pogodbo sklenil s palatinskim grofom Ludevikom;⁴ oba volilna kneza trudita se potem, da

¹ Potthast, 1511 (18635), in Raynaldi, Ann. Eccl. XIV. 92, § 53.

² Besede Ot. Lorenza, I. 416.

³ To poudarja tudi Busson v omenjeni razpravi: *«Die Kurfürsten hatten ihm ihre Bedingungen gestellt, Rudolf hatte dieselben acceptiert.»* SB. LXXXVIII. 638.

⁴ Boehmer, Reichssachen, 358.

tudi druge tovariše na svojo stran spravita. Pri tem ju podpirajo nekateri plemenitaši in manjši državni knezi, med njimi v prvi vrsti Rudolfov svak, Friderik Hohenzollerski, purgraf norimberški in praded sedanje nemške dinastije. Kmalu se razširi zveza, pristopita ji nadškof kolinski in trevirski, in 11. sept. sklene ta četvorica v Boppardu pogodbo,¹ da bode, ako se trije izmed njih zedinijo gledé kandidata, tudi četrti se udati moral brez ugovora; potem se hočejo pri novem kralji med seboj podpirati, da vsak dobi primerno odškodnino in da se varuje korist in čast vsakatega izmed njih. Prav za prav je bila s tem volitev že določena, kajti zvezani knezi izborniki so imeli že za-se večino v celi volilni skupini. Sicer so se tudi kmalu pogodili zarad kandidata; že 1. sept. sta bila postavljena dva kandidata za volitev v ožjem tem krogu, Sigfrid Anhaltski in Rudolf Habsburški.² Da je naposled zadnji zmagal, o tem gre zasluga poleg moguntinskega nadškofa zlasti Frideriku Norimberškemu, kateri je svojemu svaku pridobil prevažni glas palatinskega Ludevika. To se mu je posrečilo, ko je obljubil, da bode Rudolf eno svojih hčerk v zakon izročil osornemu in v zakonskih zadevah prestrogemu vdovcu.

Tako daleč je bilo dospelo pogajanje do 22. sept., ko je Friderik Hohenzollerski, gotovo že oziraje se na bodočo volitev, premirje napravil med Rudolfom in baselskim škofom. Kmalu sta se pridobila tudi bramborski in saksonski glas; tudi saksonskemu volilnemu knezu Albrehtu II. se je obljubila ena Rudolfovih hčer. Ko so tedaj poslanci obeh dvorov o določenem času prišli v Frankobrod, bila je šestorica volilne skupine že odločno za moguntinskega kandidata, za Rudolfa Habsburškega.

Ali še sta dva kneza zahtevala, da se udeležita volitve — in gledé teh stvar ni bila po vsem jasna. To sta bila kralj Otakar, zastopan po svojem poslancu, škofu Berhtoldu Bamberškem, in vojvoda Henrik Bavarski, katerega je zastopal v diplomatičnih zadevah izvedeni prošt Henrik Oettinški. Ali je imel češki kralj v istini volilno pravico? Sicer pravi že saksonsko pravo, tako zvani «Sachsenspiegel»: «*De scenke des rikes, de Konig von Behem, de en heft neuen Kore, vmme dat he nicht düdesch n'is*»,³ ter tako češkemu kralju odreka pravico voliti; a vendar so se bile razmere toliko izpremenile, češko kraljestvo bilo se je tako povzdignilo, da se je

¹ Ta pogodba sedaj tudi pri *Emlerji*, II. 338 (835).

² Pogodba od 1. septembra med Wernerjem in Ludevikom sedaj tudi pri *Emlerji*, II. 336 (833).

³ *Lorenzov* poskus, nadomestiti kauzalni veznik «vmme dat» s pogojnim «wenn» ni obveljal.

njegov glas všteval pri vseh volitvah 13. stoletja in da ga je tudi rimska kurija v mnogih listinah jasno bila priznala. Kljub temu je nasprotoval Otakarjevemu volilnemu pravu Henrik Bavarski, kateri je sklicujoč se na svoje vojvodstvo, *«ratione ducatus»* zahteval, da se naj šteje njegov glas. Kedo se bode čudil, da so knezi izborniki, češkemu kralju itak protivni, njegovo oporekanje prezirali ter volilni glas pripoznali bavarskima bratoma? S tem se je sicer neka krivica zgodila češkemu kralju, ali dosegla se je enoglasna volitev, popolno soglasje, in vrhu tega treba vendar pomisliti, da tudi osamljeni glas Otakarjev ne bi bil mogel preprečiti končnega volitvenega izida in da bi bil šestorici Rudolfovih volilcev tudi v tem slučaju nasproti stal le en protiven glas. Na volitev samo tedaj in na njeno pravno veljavnost preziranje Otakarjevih pravic nikakor ni moglo vplivati.

Volitev sama se je potem vršila 29. sept. na ta način, da volilci niso sami glasovali, temveč so se sporazumeli, da naj Ludevik Palatinski v lastnem imenu ter v imenu vseh izbornikov za nemškega kralja slovesno proglasi Rudolfa Habsburškega. Veselo novico, da je njegova volitev srečno dognana, mu prinese zvesti svak, purgraf norimberški; takoj jo sprejme Rudolf, sklene mir s svojim protivnikom škofom Henrikom ter se poda na pot v Frankobrod. Še nam poročajo letopisci, kako hudo je škofa Henrika zbodla vest o visoki časti, katera je doletela njegovega zopernika. Mathias Neuenburgensis pravi, da je v svoji nejevoljnosti vzkliknil: *«Sede fortiter domine Deus, vel locum occupabit Rudolfus tuum.»*¹ Enako pripoveduje strassburški vir, Ellenhardov letopis, da je škof Henrik od same žalosti zaradi Rudolfovega odlikovanja smrtno zbolel ter še na smrtni postelji tožil: *«Si homini in hac vita patere posset meatus ad Deum et in locum ipsius succedendi, quod iste dominus Ruodolphus succederet in locum ejus.»*²

Rudolf, povsod zlasti pa v porenskih mestih sprejet z nepopisnim veseljem, dospé srečno v Frankobrod ter se tam lahko sporazume s svojimi volilci. Najprej mora ustreči njih sebičnosti, katera se pokaže tudi pri tej priliki: prisiljen je bil denarja si izposoditi, da je knezom izbornikom vrnil njih stroške pri volitvi in pri kronanji, katere so si bržkone dvojno zaračunili. Ko je bil ta posel odpravljen, odpravi se sprevod iz Frankobroda v Moguncijo, kjer so se novemu vladarju izročile državne dragocenosti, in potem v Achen, v staroslavno mesto, kjer so se po starem običaji kronali nemški kralji. Tu prejme Rudolf in njegova soproga 24. okt. 1273 kraljevo

¹ Mathias Neuenburg. (Albertus Argent.) pri *Boehmerji*, Font. Rer. Germ. IV.

² *Ellenhardi Chronicon*, Mon. Germ. SS. XVII. 123.

krono iz rok kolinskega nadškofa in potem se mu poklonijo vsi knezi. Istodoben vir¹ pripoveduje pri tej priliki, da so se knezi, ker slučajno ni bilo žesla, izprva branili klanjati se, da si pa je Rudolf urno pomagal iz zadrege, zagrabilši križec in glasno rekoč: «Glejte znamenje, v katerem smo odrešeni mi in ves svet, to znamenje služilo bode tudi meni kot žeslo!» Na to so se vsi mu poklonili brez ugovora. Lepa pripovedka! Le žal, da morda ni resnična in izvirna, kajti podoben slučaj se je pripetil že l. 1235, ko je Oton Lüneburški cesarju Frideriku zvestobo prisegal «*connexis palmis super sancta cruce imperii, quae ibidem tenebatur*».² Še v Acheni izpolni Rudolf one obljube, katere je bil Friderik Norimberški storil v njegovem imenu: s palatinskim Ludevikom poroči svojo najstarejšo hčer Matildo, drugo pa, Agnezo, da saksonskemu vojvodi Albrehtu II. v zakon. Zapustivši potem Achen, popotuje po Nemčiji, povsod vestno izpolnjujoč svoje vladarske dolžnosti.

Oglejmo si sedaj nekoliko natančneje novoizvoljenega rimskega kralja, pradedu svetlih naših vladarjev! Pač je moral biti Rudolf v vsakem oziru, tudi po svoji vnanjosti, izredna prikazen! Najboljša podoba njegova je bil njegov kip na grobnem spomeniku v spirski stolni cerkvi; po tem sedaj zelo poškodovanem kipu je posneta kopija, katera se nahaja na Dunaji v tako zvani ambraški zbirki. Ta nam kaže Rudolfa visoke postave v kraljevi opravi, obraz je blede, podolgast in nebradat, nos krepak in dolg, obrvi tenke in visokoobočene, energične in vendar dobrohotne poteze, obdane od rujavih, deloma osivelih las.³ S tem se strinja kolmarski letopis, tako rekoč rodbinska kronika Habsburžanov, kateri ga nam tako-le popisuje: «Bil je mož dolgega telesa (v dolgost meril je sedem črevljev), vitke rasti, majhne glave, bledega obličja in dolgega nosa; imel je malo las, njegovi udi so bili drobni in dolgi, bil je zmeren v jedi in pijači ter v drugih rečeh, moder in pameten.»⁴ Oziraje se na njegove duševne lastnosti moramo mu v prvi vrsti priznati izredno vojniško nadarjenost;

¹ *Eberhardus Alahensis*, Mon. Germ. SS. XVII. 408.

² *Kopp*, I. 27, Anm.

³ Primeri zanimivo razpravo dr. Ed. barona Sackena: Ueber die authentischen Porträts König Rudolfs und dessen Grabsteine, v spomeniku, katerega so o šeststoletnici izdala zgodovinska društva na Dunaji, 117—129. Pridejana je tudi podoba.

⁴ *Chron. Colmar.*, Mon. Germ. SS. XVII. 240. Gotovo se pa tu ne sme misliti na našo mero, kajti enemu kodeksu je pristavljena opazka: «*minus duobus digitis . . . dominus de Baldeck 7 pedes et 4 partes, quarum decem faciunt pedem. Homines communes (habent) sex pedes cum latitudine duorum digitorum.*» Toliko se pa sme vendar sklepati, da je bil Rudolf izredno visoke rasti.

zlasti če si ogledamo njegove boje z Otakarjem, prištevali ga bomo prvim nemškim vojskovodjam ne le njegovega veka, temveč nemške povestnice sploh.¹ Zgodaj so skusili njegovo bojevitost sosedje in v oni nemirni dobi, ko je Nemčija pogrešala pravega vladarja, bali so se ga tako, da o njem pripoveduje Ellenhardi chronicon: «*quod ipse solus timebatur per totam Alsatiam et Sueviam*» ter dostavlja: «*fama per partes mundi volavit, quod non esset bellicosior eo.*»² Kljubu temu je bil v svojem vedenju prijazen, priprost in ves šaliv in dovtipen. Ne treba poudarjati, da se je s tem vedenjem močno prikupil zlasti nižjim stanovom, kmetom in meščanom, tudi svojim vojakom, in baš zarad tega se je ohranil njegov spomin tako živo v narodni fantaziji, da o nobenem nemškem vladarji, izvzemši Friderika I., nimamo toliko narodnih pravljič kakor o Rudolfu. Eno najveselejših narodnih pripovedek nam hrani istodobnik v kolmarskem letopisu.³ Nekega mrzlega zimskega jutra — tako pripoveduje, — ko je bil Rudolf v Mogunciji, zapazi v neki pekariji obilo žarjave ter vstopi, da bi ogrel otrple ude. Lastnica pekarice vpraša priprosto oblečenega moža, kedo da je, in ko se ta odreže, da je Rudolfov vojak, začena klepetava ženska takoj na vse pretege psovati in preklinjati tega kralja, češ da je on kriv, da meščani obožavajo. Na zadnje začne poditi svojega gosta iz pekarije in ker le ni hotel z lepo iti, prime za korec vode ter ga pošteno polije. Ves premočen a vendar dobre volje se vrne kralj na svoj dom ter ukaže potem pri pojedini, katero so mu priredili z vsem sijajem, vina in jedil oni pekarici poslati, češ da ji to pošlje vojak, kateri se je bil na jutro tako dobro ogrel pri njenem ognju. Pozneje jo reče pred-se pripeljati, a kako se prestraši ženska, ko v psovanem svojem gostu spozna — presvetlega kralja samega! Vrže se na kolena, prosi odpuščanja — ali smeje odgovori Rudolf, da ji ne prizanese, ako ne ponovi svojih psovč ter ga sedaj vpričo zbrane gospode ne ošteje tako izdatno, kakor je to bila storila zjutraj. In zares, na veliko radost vse družbe mora se žena udati ter iz novega pričeti dolgo vrsto svojih psovč.

Da je bil kralj Rudolf pobožen po strogocerkvenih nazorih iste dobe, kljubu temu da je dolgo pripadal gibelinski proticerkveni stranki,

¹ Tako o njem sodi strokovnjak, pruski general G. Köhler v: *Forschungen zur deutschen Geschichte*, XIX. 309—310.

² *Ellenhardi Chron.*, SS. XVII. 123.

³ *Chron. Colmar.* v: M. G. SS. XVII. 251—252. Enako vesela je pripovedka, katero nam (po Chron. Erford.) pripovedujeta *Lichnowsky*, *Gesch. des Hauses Habsburg*, I. 365, in *Kopp*, I. 462.

o tem govore dokaj jasno istočasni letopisi in to je tudi razvidno iz vseh njegovih pisem in listin. Hvalijo njegovo poštenost in zvestobo, njegovo viteško mišljenje, katero se pač v najlepšem svitu kaže, ako se oziramo na njegovo vedenje po Otakarjevi smrti. V njegovi politiki občudujemo modro previdnost in premišljeno postopanje, zlasti pa nam imponuje treznost njegova, vsled katere je takoj izprevidel ničevost visokoletečih staufovskih namer ter odločno zapustil napačno italijansko politiko svojih prednikov, omejujši se na praktične potrebe svoje države in na dejanjsko korist svoje obitelji. Sploh vlada v treznopametni naravi Rudolfovi čudovita harmonija duševnih sil, lepo soglasje zmožnostij in namenov in težko se da razsoditi, ali moramo v njem bolj občudovati odličnega vojskovodjo ali razumnega državnika.

Dasi je pa Rudolf po svojih lastnostih kakor navlašč ustvarjen bil za vzvišeno mesto, kamor ga je poklicala volitev knezov izbornikov, bilo je vendar takoj gotovo, da ne bode mogel mirno zasesti svojega prestola. Kralj Otakar, najmogočnejši knez tedanje nemške države, razžaljen vsled preziranja svojih zastopnikov pri frankobrodski volitvi, po politični tendenciji svoje novoustanovljene velevlasti protivnik vsakemu prenavljanju in okrepcavanju nemške države, pritoži se uže mesec kesneje pri najvišji instanciji tedanjega sveta, pri papeži Gregorji X. Pismo njegovo¹ toži bridko, da so knezi izborniki v «*Wrauwenwert*», neoziraje se na ugovor njegovih poslancev svoje glasove zjedini na «nezmožnega grofa»² ter ga z veličastjo svetega diadema venčali «*in grauamen imperij nostrumque preiudicium*». V pretiranih izrazih prosi svetega očeta, naj nikakor ne dopušča, da bi cesarstvo, pred katerim se ponižno klanja ves svet, last postalo osobam, katere «zakriva neplemenitost imena in sramotno teži malha beraška».³ Svoje pismo konča z ginljivim vzklikom: «*Pater clementissime, miserere!*»

¹ Otakarjevo pismo nahajamo v zbirki *Dollinerjevi*, 16—19, po njem tudi pri *Emlerji*, II. 340—341 (840). — Zeló poučne so opombe učenega našega rojaka, zlasti 10., v kateri Dolliner na ravnost trdi, kar po vsem odobravamo: «*Ottocarus ipsemet imperium ambiebat et sperabat.*» To je gotovo mnogo bolj opravičeno nego neutemeljene kombinacije *Dudikove*, VI. 96—97.

² «*in quendam comitem minus ydoneum.*» Ibid.

³ «*personis, quas fame recondit obscuritas, que virium destituuntur potencia et penuriose gravantur sarcina paupertatis.*» Gotovo zeló pretirano, ali če *Lorenz*, I. 434, Anm. 1, trdi, da iz tega pisma izvira napačna misel o ubožtvu Rudolfa Habsburškega, treba se vendar tudi ozirati na *Chron. Colmar.*, SS. XVII. 240, in težko da bomo pritrdili *Lorenzu*, ako pravi: «*ganz anders dachten die Colmarer und Strassburger Annalen über den armen Grafen.*»

Ali še drugega protivnika se je moral bati kralj Rudolf! Še se je ponašal z naslovom rimskega kralja Alfonz X. Kastilski, katerega so bili l. 1257 nekateri od njega podkupljeni volilni knezi izvolili za nemškega vladarja. Smrt njegovega tekmeca Riharda mu je bila ugodna in celó to ga ni strašilo, da mu je papež Gregor X. odločno odbil prošnjo glede cesarske krone.¹ V gorenji Italiji so se zbirali ostanki gibelinske stranke pod Alfonzovim praporom in uže se je pripravljaj, osobno podati se v Italijo ter si tam prisvojiti cesarsko dostojanstvo.

Vse je bilo tedaj odvisno od tega, ali se bode Gregor X. odločil za Rudolfa ter kot naprošen sodnik v prestolni pravdi Habsburžanu priznal nemško krono. Dobro ste to razumeli obe stranki. Otakarju priskoči njegov zvesti prijatelj in služabnik, olomuški škof Bruno, ter obširno poroča papežu o teh zadevah. Še nam je ohranjeno izvirno poročilo,² v katerem modri škof z državniško bistrornostjo a vendar z očitno pristranostjo in tendencioznostjo slika tedanje razmere na Nemškem in po sosednih deželah. Kdor pazljivo prečita zanimivo spomenico, našel bode kmalu, da je njeno jedro oni del, v katerem Bruno razlaga tužni položaj nemške države, češ da tam duhovni in posvetni knezi, le na lastno korist se oziraje, ali take vladarje izbirajo, kateri bi vsled svoje slabosti morali drugim pokorni biti ali pa cepijo svoje glasove.³ Med volitvama l. 1257 in l. 1273 ne vidi nobene razločka; če sta bila prej izvoljena — pravi — španski kralj in grof Rihard, izvoljena sta sedaj zopet dva vladarja, španski kralj in grof Rudolf.⁴ Z živimi bojami slika nevarni in žalostni položaj krščanstva v omenjenih deželah: nevarnost pretečo od poganskih Tatarov, nered na Ogerskem, kjer se prebivalstvo zopet pogrezuje v nekdanje malikovalstvo, cerkveni razkol med Ruteni, neslogo med Nemci — in le od ene države pričakuje rešitve in izdatnega varstva, od države češkega kralja Otakarja II.⁵

Pa tudi novoizvoljeni kralj Rudolf med tem ni rok križem držal. Uže koncem l. 1273 naznanja po lastnem pismu in po pismu kolinskega

¹ Papežev odgovor Alfonzu pri *Raynaldu*, Ann. Eccl. XIV. 197—199, § 33—38.

² Brunova spomenica od 16. dec. 1273 pri *Emlerji*, II. 342—348 (845).

³ «... horrentes juga superiorum in regum electionibus et etiam praelatorum aut tales eligunt, quos eis subesse potius oporteat quam praeesse aut in diversos dividunt vota sua.» Ibid. 343.

⁴ «Ecce pater et domine reverende, exemplum hujusmodi coram vestris oculis et nostris, jam praeteritum et jam instans: praeteritum in electione regis Hispaniae et comitis Richardi, et nunc regis Hispaniae et comitis Rudolphi.» Ibid.

⁵ «Soli regno Bohemiae imminere videtur in partibus nostris defensio fidei christianae.» Ibid. 344.

nadškofa papežu svojo izvolitev; spomladi 1274 pa pošlje v Lyon, kjer se je baš takrat zbiral cerkveni zbor, svoje poslanca, kancelarja Otona, prošta spirskega, norimberskega purgrafa Friderika in Gotfrida grofa Saynskega. Imeli so nalog, v Rudolfovem imenu potrditi cerkvi vse obljube njegovih prednikov, sploh pa obljubiti in izvršiti vse, kar bi papež zahteval, brez razkosanja države: *«sine demembratione imperii.»*¹ Spremimo tedaj Rudolfove poslanca na poti v cerkveni koncil, kateri se je spomladanske dni l. 1274 zbiral na rhodanskih bregovih, v onem Lyonu, kjer je bil pred 29 leti papež Inocencij IV. uničil moč in sijaj nemškega cesarstva.

Iz vseh poročil vidimo, da je bilo v Lyonu okolo Gregorja X. zbranih silo veliko cerkvenih dostojanstvenikov, nadškofov, škofov in opatov. Prav za prav se je imel mnogobrojni shod pečati le bolj s cerkvenimi zadevami ter z drugimi enakimi predmeti. Zjediniti se z grškimi razkolniki, preskrbeti potrebne sile, da se prihod zabrani Tatarom, pomagati sveti deželi, naposled urediti način papeževe volitve: to so bile imenitne naloge, čakajoče rešitve od duhovnih očetov drugega lyonskega koncila. Od javnih sej so bile tedaj politične zadeve skoraj po polnem izključene, obravnavale so se pa v kardinalskih konzistorijih, kjer se je tedaj vršila glavna akcija vsega koncila in kjer se je tudi reševalo nemško vprašanje. Obravnave so kmalu dospele do zaželenega uspeha. Praktičnotrezni Rudolf, dobro spoznavši ničevost sanjarske italijanske politike svojih prednikov, bil je takoj pripravljen, v vsakem oziru ustreči terjatvam rimskega papeža. V konzistorijalni seji 6. jun. zavežejo se v tem zmislu Rudolfovi zastopniki; pred 14 kardinali in 13 nemškimi nadškofi in škofi² prijavijo slovesno v Rudolfovem imenu, da novoizvoljeni kralj cerkvi s svojo prisego potrjuje vse svoboščine cesarjev Otona IV. in Friderika II.; to izjavo potrdé pismeno tudi navzočni nemški škofje in prevzamejo poroštvo za Rudolfove obljube in prisege.³ S tem je bila stvar prav za prav uže dognana; jasno je bilo, da bode papež priznal Rudolfa. Če se je pa javno priznanje vendar še zavleklo do 26. sept., moramo temu zadržavanju vzrokov iskati v papeževem pogajanju z Rudolfovima protivnikoma, z Otakarjem in Alfonzom.

Takoj po tej odločilni konzistorijalni seji odpošlje namreč Gregor X. Otakarjevega zastopnika, škofa Bruna, in Wernharda, škofa sekovskega,

¹ Rudolfovo pismo, datovano iz Rotenburga 9. aprila 1274, se nahaja pri Raynaldu, XIV. 221, potem pri Emlerji, II. 358 (867). Zanimiv je uže uvod: *«Sanctissimo in Christo patri et domino suo, Gregorio . . . Rudolphus rex semper Augustus, pedum oscula beatorum.»*

² Njih imena pri Koppu, I. 80—81.

³ Dotične tri listine pri Pertz, Mon. Germ. Legg. II. 395—398.

k češkemu kralju ter jima izroči pismo, v kojem se naglaša potreba, državi preskrbeti novega vladarja.¹ Ustno sta sprejela nalog, posredovati med Otakarjem in Rudolfom. Vestno se loti Bruno svojega posla, in uže od 12. jul. je datovan njegov odgovor papežu.² Previdni državnik je takoj spoznal, da se priznanje Rudolfa ne da več zaprečiti; rimska kurija je sicer priznavala volilno pravo češko, ali ob enem je zastopala po polnem pravilno mnenje, da je osamljeni češki glas nasproti šesterim ostalim glasovom vendar le v kaj neznatni manjšini. Bruno se tedaj tudi ne upira več zakonitosti in veljavnosti Rudolfove izvolitve ter se trudi le za to, da svojemu kralju, kateri bi pod tem pogojem se udal nemškemu vladarju, reši in ohrani njegove novopridobljene dežele. Papež je sicer zahteval, da se to zgodi brezpogojno. Ali Brunov odgovor nam kaže, da češki kralj nikakor ne namerava, brezpogojno se podvreči svojemu protivniku. Pripravljen je sicer, da ustreže papeževi želji, s križarsko vojsko na štiri leta odpotovati v sveto deželo, in vrnivši se od tod se hoče udati papeževi razsodbi, kateri naj preišče njegove pravice do omenjenih dežel ter naj potem ravna ž njim, kakor «je Bogu in poštenju drago».³ Otakar je tedaj stavil svoje pogoje in ker je Gregor X., dasi sicer pripravljen podpirati njegove terjatve, vendar le zahteval brezpogojno priznanje Rudolfa, moralo je nastati neko nasprotje med češkim dvorom in papežem in tako je Otakar izgubil prevažno cerkveno podporo, katera mu je bila preje največ koristila pri vseh njegovih pridobitvah.

Gregor X. se tedaj ni oziral na odgovor Otakarjev, še manj pa na terjatve Alfonza Kastilskega. Poslednjega pozove 11. jun., naj se odpové naslovu rimskega kralja ter mu v tem slučaju obljubi desetino cerkvenih dohodkov njegove države na šest let. Otakarju se zahvali na prav laskav način za ponujeno sodelovanje pri križarski vojski, ali stvarnega mu nič ne odgovori na njegove predloge,⁴ Rudolfovima poslancema pa, Henriku, lektorju minoritov, in Henriku, učitelju nemškega reda, izroči 26. sept. 1274 pismo, v katerem slovesno prizna Rudolfa kot nemškega kralja. Še tisti dan poroča to potrditev duhovskim in posvetnim knezom in mestom nemške države ter jih opominja, naj krepko podpirajo novega vladarja. Isto daje

¹ Emler, II. 363 (890); Potthast, 1678 (20838).

² Emler, II. 364—366 (892).

³ «Nihilominus in instanti vestrae gratiae se submittens, ut post peregrinationis suae reditum et tunc cognoscendis jurium suorum meritis secundum deum et honestatem in negotio procedatis eodem.» Ibid. 364.

⁴ Papeževega pisma regest pri Potthastu, 1685 (20906), ima datum 15.—20. avg.; Emler, II. 363 (891), je stavi pred pismo od 12. jul.

na znanje Otakarju; v jako previdnih izrazih ga opozoruje na negotovi izid vojsk in odločno mu svetuje, naj se po polnem sporazume z vladarjem one države, kateri tudi on pripada kot njen odličen knez.¹

Tako je Rudolf dosegel, kar je potreboval v prvi vrsti, priznanje papeževo in sankcijo rimske kurije.

Ne da se tajiti, da je papež vendar še nameraval, potegovati se za celokupnost Otakarjeve države, ako se češki kralj brezpogojno uda izpremenjenemu položaju; vsaj je neko ravnotežje med Rudolfom in Otakarjem najbolj ugajalo previdni papeževi politiki. Sedaj pa je nastalo važno vprašanje, ali je bil Rudolf sam pripravljen, privoliti v to celokupnost, ali ga niso marveč razmere silile, da se je oziral na alpinske pokrajine Otakarjeve velike države?

Razni zgodovinarji, razpravljajoči boj Rudolfov s češkim kraljem in Otakarjevo tragično osodo, grešili so navadno v tem, da so se pri tem vprašanji na pravno stališče postavili ter z njega hoteli soditi značaje in dogodbe. Tu kakor v premnogih enakih slučajih ugaja po našem mnenji veliko bolj politično stališče in le s tega moremo ob enem pravični biti Rudolfu in njegovemu nesrečnemu protivniku. Dokazati se da s tega stališča, da je Rudolf moral tako ravnati, ako se ni dejansko hotel odpovedati svoji vladi, pa tudi upor Otakarjev se bode mogel umeti in zadostovalo se bode lahko prvi dolžnosti zgodovinarski, mirni nepristranosti.

Ako se namreč oziramo na obseg kraljeve oblasti, kakor so jo zapustili staufovski cesarji svojim naslednikom in kakor se je rešila iz dolgega medvladja, vidimo takoj, da je bilo to dostojanstvo brez dejanskih pripomočkov. Kar je bilo državnih posestev in pravic, vse skoraj so Staufi razdelili ali pa je bilo prisvojeno od raznih plemenitih mogotcev. Nikdo ni povpraševal za vladarske pravice, nikdo ni branil državnih dohodkov, kateri so bili toliko časa *«ein herrenloses Gut»*. To velja posebno za severno Nemčijo, kjer se nikdo ni več brigal za osrednjo oblast, pa tudi na nemškem jugu ni bilo mnogo bolje, in zlasti v švabski domovini Rudolfovi so se bogatili mali in veliki gospodje brez pomisleka z državnim plenom in nikdo ni mislil odpovedati se lahko pridobljenemu posestvu novemu kralju na ljubo. Rudolf je tedaj prevzel krono in oblast brez dejanske podloge in tudi njegovo rodbinsko premoženje nikakor ni bilo tako izdatno, da bi se bila njegova vlada nanje mogla opirati. Ako se mu tedaj ni posrečilo, pridobiti si kake razprostrane dežele ter si ustanoviti rodbinsko vlast, potem je moral ostati — kralj za *«parado»*, gola senca

¹ Raynald, XIV. 232; Emler, II. 378 (905).

pravega vladarja, podoben Vilhelmu Holandskemu ali Rihardu Cornwaleskemu, orodje v rokah sebičnih svojih volilcev, in kdo mu more zameriti, da njegov veleum, viteško njegovo srce nikakor ni maralo za tako sramotno ulogo?

Ker je tedaj ne le osobna korist, temveč — in to naglašamo posebno — tudi državna korist odločno velevala, da se Rudolf pridruži mogočnim knežjim rodbinam, ker sicer ni bilo mogoče, prenarediti razpadajoče nemške države in rešiti kraljevo oblast vedno rastočih terjatev deželnih dinastov, zlasti pa knezov volilcev, moral je Rudolf Habsburški se truditi, da svoji rodovini pridobi obširna posestva. Storil je to ž njemu lastno vztrajnostjo in previdno doslednostjo. Pač je iz prvega skušal, zastopati pravno načelo proti vsem nezakonitim posestnikom državnega blaga,¹ ali dotični njegov ukaz ni imel zaželenega uspeha. Tedaj se je Rudolf moral ozirati na naše lepe pokrajine, na nekdanjo vlast Babenberžanov in Sponheimov ter skušati, pravnim potom jih izterjati od tedanjega posestnika kralja Otakarja. Ni treba misliti, da so zavistni knezi izborniki še pred volitvijo mu to kot pogoj nalagali,² — sam je moral spoznati, da je njegovemu kraljestvu realne podloge treba, in v tem oziru ne bi Otakar ničesar bil mogel doseči, tudi v tem slučaju ne, ako bi se takoj prostovoljno in ponižno bil udal novemu rimskemu kralju.³

Ali dasi po polnem pritrujemo premišljeni politiki prvega Habsburžana, moramo vendar priznati, da se tudi Otakarjev upor da vsaj razumeti. Istina je sicer, da so bile alpinske pokrajine gotovo državne dežele, ali Otakar jih je vendar uže 26 let imel v svoji oblasti ter jih je z velikim trudom pomiril, zmagovito in z mnogo nevarnostjo branil zoper sovražne sosedo. Kaj bi se bilo počelo z Avstrijo in Štajersko brez

¹ Ot. Lorenz, I. 432: «Jedenfalls schon vor dem 21. Februar 1274 wurde bereits eine Verordnung gegeben, alle dem Reiche abhanden gekommenen Krongüter aufzusuchen und ihre Restituierung zu bewirken, gewiss eine Massregel von der eingreifendsten Bedeutung... Leider lässt sich nicht ermitteln, ob der Erfolg der Absicht entsprochen und ob die Aufsuchung der Reichsgüter wirklich dahin geführt, dass eine selbständige haltbare Reichsgewalt hätte bestehen können. Blickt man aber auf den historisch beglaubigten Gang der Dinge, so möchte man wohl die Vermuthung aussprechen, dass der gute Wille Rudolfs nicht mehr durch den Erfolg gekrönt war.»

² Kakor trdi Palacky, gotovo napačno, v nemški izdaji, II. 1. 228.

³ Tu smo v nasprotju z Dudikom, kateri pravi (VI. 301): «Hätte er die Wahl Rudolfs von Habsburg anerkannt, wäre er vor ihn getreten, um jene Lehen... entgegenzunehmen: der römische König und die Reichsfürsten hätten sicher Anstand genommen, von ihm das bereits Besessene zurückzuverlangen. Otakar hätte mit der Huldigung alle seine Länder gerettet und den deutschen König gewiss auf ganz andere politische Vorkehrungen gebracht.»

krepke desnice češkega kralja! Poleg tega mu je njegova prva žena Margareta v zakon prinesla svoje pravice do babenberške zapuščine, in tudi na infevdacijo Riharda Cornwaleskega se je mogel sklicavati. Manj utemeljeno seveda je bilo njegovo pravo do Koroškega in Kranjskega, kajti vojvoda Ulrik nikakor ni smel prosto razpolagati z lastnijo nemške države. Vendar moramo tu pomisliti, da je vsa velika država češkega kralja nastala s pomočjo in podporo onega faktorja, kateri je bil od Inocencija IV. merodajen po vsem zapadnem svetu tudi v posvetnih zadevah, papeštva namreč. Nanj se zanašaje se Otakar ni brigal ne za zlovoljnost svojih sosedov, niti za pozive in grožnje kralja Rudolfa.

Ne da se natančno določiti, kedaj je prvič Rudolf dejansko pokazal svoj sklep, Otakarju odvzeti njegove nemško-slovenske dežele; vendar se sme sklepati iz Brunovega pisma od 12. jul. 1274, da se je to uže zgodilo v prvi polovici tega leta; sicer ne bi mogli umeti besed olomuškega škofa, kateri pravi: *«cum jam impetamini ab electo super terris vestris.»* Mesec kesneje nahajamo potem Rudolfa v Hagenauu, obdanega od duhovskih sosedov Otakarjevih, od škofov Leona Rezenskega in Petra Pasavskega ter od najnevarnejšega Otakarjevih protivnikov, od nadškofa solnogradskega, Friderika Walchenskega. Kaj da je napotilo te duhovske mogotce, da so se zavezali proti češkemu kralju, kateri jim nikdar ni povoda dal k opravičenim pritožbam, o tem ne vemo nič pozitivnega. Bržkone je vplivalo nanje naravno nasprotje krepke deželne vlade in cerkvene imunitete. Sicer v obeh listinah,¹ datovanih 4. avg. iz Hagenaua, Otakarjevega imena ne čitamo, ali pomenljivo je vendar, da se varstvo državnih pravic v naših deželah izročuje škofom in da jim Rudolf obljubuje, da jim bode kakor hitro mogoče zopet izročil vse, kar je kdo *«vi vel metu vel alias inciviliter»* od njih bil pridobil. Hagenauski pogovori so tedaj bili prvi in najvažnejši korak Rudolfov, storjen z namenom, da si ustanovi svojo stranko v Otakarjevih deželah.

Na 11. nov. 1274, na dan sv. Martina, bil je sklican v Norimberg prvi državni zbor, na katerem se je pričela pravda zoper češkega kralja. Udeležba pač ni bila mnogobrojna: shod je imel skoro lokalni značaj.² Navzoči so bili nadškof Werner Moguntinski z desetimi škofi in enim opatom, od posvetnih knezov pa le Ludevik Palatinski z nekaterimi grofi. Na trikratno vprašanje Rudolfovo je odgovoril kot sodnik po starem običaji Ludevik, palatinski grof, da mora kralj zopet izterjati vsa državna

¹ Listine pri *Emlerji*, II. 371 (900, 901).

² Besede *Ot. Lorenza*, II. 74.

posestva, kar jih je cesar Friderik II. imel pred svojim izobčenjem, dalje, da je Otakar izgubil vse svoje fevde, ker jih tekom enega leta ni bil pravilno ponovil. Končno je pozval Otakarja pred svoje sodišče na 23. jan. 1275 v mesto Würzburg, češ ako ne pride, da se bode potem siloma postopalo proti njemu.¹ Ali češki kralj, kateri se je bil pred enim mesecem v Pisku po polnem dogovoril z Henrikom Bavarskim,² se je malo brigal za norimberške sklepe; tudi na zelo slabo obiskovanem würzburgskem shodu se ni prikazal, in še se ni znalo, kaj da bode storil gledé državnega zbora, kateri je bil sklican v Augsburg na 15. dan maja 1275.

Med tem se je nadaljevalo pogajanje s papežem, kateri se je še trudil, da bi ohranil mir med kraljema. Še l. 1274 prosi Henrika Bavarskega,³ da naj posreduje med njima, Otakarju pa prigovarja, naj se sporazume z Rudolfom ter naj se zlasti varuje, nasprotovati mu v Italiji ali z Italijani se v zveze spuščati proti njemu.⁴

9. marca 1275 odgovori potem Otakar papežu v dveh listinah, kateri se še obe hranite v vatikanskem arhivu, eni javni in drugi tajni.⁵

¹ Norimberški sklepi pri *Pertz*, Mon. Germ. Legg. II. 399, in drugod. Nerazumljivo mi je, kar o tem shodu pisari *Dudik*, VI. 151: «*Sein (Otakars) Erscheinen auf dem Reichstage hätte die wider ihn gefassten Beschlüsse gewiss unmöglich gemacht ... Ein Otakar neben Rudolf hätten Europa beherrscht, ein Otakar wider Rudolf musste ein Marchfeld schaffen.*»

² *Bochmer*, Reg. Otakars 451; primeri tudi listini od 15. in 24. okt. «*apud Piskam*» pri *Emlerji*, II. 379—380 (907, 908).

³ Katerega posebno hvali zarad tega, «*quod te dicto Romanorum regi non adversatum nec adversari velle in aliquo, sed ad ipsius et memorati regis Bohemiae pacem laborasse et adhuc laborare paratum dictae literae fatebantur.*» *Emler*, II. 383 (918); primeri *Potthast*, 1691 (20964).

⁴ Papeževo pismo pri *Emlerji*, II. 384 (919): «*prudenter attendens, quam dispendiosum sit etiam quibusque potentibus statum proprium guerrarum eventibus incertis exponere.*» *Potthast*, 1691 (20963). Tudi Alfonzu Kastilskemu odločno piše Gregor X., da ga ne more kot cesarja priznati in kronati, kajti nemški knezi so v Achenu drugega kot rimskega kralja kronali in on je tedaj «*exigente justitia et cogente conscientia*» Rudolfu kraljevi naslov priznal ter mu bode kmalu tudi obrok za sprejem cesarske krone določil. Primeri *Potthast*, ibid. (20969).

⁵ Obe listini pri *Emlerji*, II. 392—396 (946—947). Uže *Bochmer*, Reg. Otakars 452, povprašuje: «*Wie lassen sich nun diese beiden Briefe, welche beide Palacky im vaticanischen Archiv vorgefunden hat, mit einander vereinigen?*» *Lorenz*, II. 82, Anm., pravi: «*Ich halte das zweite Schreiben unbedenklich für eine blosse Formel*» ter se tedaj nanje nič ne ozira. Ali tu treba poudarjati, da vatikanski arhiv hrani le izvirnike, nikakor pa ne formul listin. Primeri *Dudik*, VI. 165, Anm. Morda je drugo pisanje tajno ostalo zarad omenjenega izraza: «*Alioquin nos, licet invitos habere oportebit recursum, quod tamen salva reverentia vestra dicimus.*» Priznavamo sicer radi, da to, kar se zve o škofu Brunu in njegovi nalogi:

V obeh izjavlja, da je volján osobno nastopiti križarsko vojsko, ako ga Rudolf ne bode nadlegoval v njegovih deželah skozi šest let; vrnivši se iz svete dežele bode pred papeževim sodiščem z listinami dokazal svojo pravico do svojih dežel. Glavna vsebina je tedaj ista v obeh pismih, le da je pisava v drugem, tajnem pismu mnogo bolj energična ter proti koncu ima izraz, za katerim tiči skrito žuganje, nepremišljena grožnja proti papežu. Ta pa je tem manj mogla vplivati na Gregorja X., ker ga je angiovinska politika vedno bolj odločno nagibala na Rudolfovo stran.

Odgovor papežev, izdan 2. maja iz Orange-a (Arausicae), bil je jasen in Otakarju nič kaj ugoden. V njem poudarja papež, da naj se Otakar sprijazni z Rudolfom ter na zadnje pomenljivo naglaša, da on nikakor ne namerava, odpraviti državnih zakonov ter da se mu tudi ne spodobi prepovedati Rudolfu, izvrševati svoje vladarske pravice.¹ S tem je bilo jasno povedano, da se papež sam strinja z Rudolfovim postopanjem proti upornemu češkemu kralju.

Še enkrat, meseca januarija, odgovori Otakar razdražen ter se sklicuje od papeža na prihodnji cerkveni zbor. Protest njegov se ni ohranil, ali poznamo ga posredno iz papeževega odgovora. Le-ta, datovan iz Beaucaire-a 22. jul., krepko ošteva kralja, da se upa, sklicevati se od papeža, kateri vendar nima višjega nad seboj; čudi se, da je Otakar tako pot nastopil, on, ki je tolikrat poudarjal svojo udanost in zvestobo do cerkve, nikakor pa se ne da omajati v svoji Rudolfu simpatični politiki.² Tako je tudi Otakar moral spoznati, da od te strani nima ničesar pričakovati; sedaj preneha tudi njegovo nekdanj tako živahno občevanje s papeževim dvorom, in Gregorjev odgovor je zadnje znamenje njegove korespondencije z naslednikom sv. Petra.

Opirajoč se tedaj na papeževo podporo, Rudolf ničesar ne zamudi proti Otakarju. Trdili bi celó, da se je skoraj nekoliko prenaglil, vsaj kar se tiče pravnega postopanja. Uže 27. febr. 1275 je Filipu Koroškemu, kateri je s Koroškega k njemu bil pribežal, v fevd podelil Koroško, Kranjsko in Slovensko Krajino³ — in vendar še ni bil potekel tretji in zadnji obrok,

«quod nos et electus in Romanorum regem . . . stare deberemus ordinationibus ipsius domini episcopi Olomucensis super universis et singulis quaestionibus», velike težave dela.

¹ Pismo pri Emlerji, II. 400 (958): *«Sed nec imperii leges immutare intendimus aut ipsius consuetudinibus derogare; propter quod nec expedit nec nostrum deceret officium regi eidem interdicere quominus suo jure jura ejusdem imperii prosequatur.»*

² *«Non sufficimus amirari, cum causam non habeas, etsi occasionem procul dubio frivolum fingere videaris.»* Emler, II. 407—408 (974).

³ Lichnowsky, I., Reg. XXXV. (257); Boehmer, 157; glej tudi Tangl, IV. 167—168.

še ni bil obsojen Otakar, še ni bilo nobeno sodišče neveljavne proglasilo prejšnje pogodbe Filipove s češkim kraljem, jasen dokaz za to, kar smo preje povedali o Rudolfovih namerah! 15. maja snide se potem v Augsburgu državni zbor, kamor sta bila tudi Otakar in njegov bavarski zaveznik tretjič in zadnjič poklicana. Tudi ta zbor ni bil mnogo obiskan; od vseh volilnih knezov je prišel le Ludevik Palatinski,¹ potem trije škofje in nekaj gospodov in plemenitašev iz južne Nemčije; ali na tem zboru nahajamo tudi poslance Otakarjeve in Henrika Bavarskega. Kaj nespretno se je obnašal Otakarjev zastopnik, sekovski škof Wernhard;² ne spuščaje se v jedro celega vprašanja, katero se je vendar najbolj sukalo okolo Otakarjevih pridobitev, pobijal je Rudolfovo volitev ter ugovarjal volilnemu pravu lastnega zaveznika, bavarskega vojvode. S tem je učinil, da je takoj nastal prepir z bavarskimi zastopniki in da je Rudolf imel priliko, bližati se Henrik s tem, da je državni zbor, dasi nepostavno, bavarski vojvodini priznal volilni glas pri izbiranju nemških vladarjev.³ Gotovo je Otakarjev položaj sedaj bolj opasen bil nego preje.

¹ «Ubi convenerunt magni viri, sed de electoribus nonnisi dux Ludovicus.» Ann. S. Rudb. Salisburg., SS. XVII. 801.

² Obširno pripoveduje o poslanstvu sekovskega škofa *štajerski pesenski letopis*, Cap. CXII. 123; popisuje, kako je škof raztogotil posvetne kneze in plemenitaše s svojim latinskim govorom, katerega niso razumeli, ter pristavi:

*Latein manig Red ergie
Het er sew Dewtsch getan
Im wer zerlagen der Pan (tonsura)
Wie hoch ym was geschorn.*

Le Rudolf ga je varoval pred razjarjenimi knezi in le z veliko silo jo je odnesel neprevidnež srečno domu:

*Manigen list newen
Bischof Wernhart ervand
Damit er chom von dem Lannd.*

Joannes Victoriensis pristavlja o poslancih: «qui vix obtento securitatis conducto inaniter ad suos dominos sunt reversi.» Primeri o škofu Wernhardu tudi pismo nadškofa solnogradskega pri Mart. Gerbertu, Codex epistolaris Rudolphi I., 82.

³ O sklepu državnega zbora zaradi bavarske volilne pravice pravi Lorenz, II. 86: «wobei man aber die Frage, ob diese Stimme als die siebente oder als eine achte anzusehen sei, nicht weiter in Erwägung zog, sondern dem Gange der Dinge selbst überliess.» To se pa ne vjema z izrazom dotične listine: «ratione ducatus pro una in septem principum jus in electione . . . habentium numero computatis.» Kesneje, I. 1289 in 1290 26. sept., je Rudolf popravil to razsodbo. Emler, II. 634 (1469) in 652 (1515). — O razporu z bavarskimi zastopniki glej Ann. Salisburg., 801: «Et propositis questionibus de jure electionis imperii nuntii principum predictorum, si non discordes tamen non pariter curiam exierunt.»

Vendar še ni rešeno vprašanje, kake pravne posledke da je imelo augsburško zborovanje za kralja Otakarja. Sklepi tega zbora niso nikjer ohranjeni, in če Joh. Viktrinški prav trdi, da sta bila Otakar in Henrik oba enoglasno obsojena,¹ treba le pomisliti, da ta pisatelj ni istodoben vir, da je njegov izraz premalo jasen in določen, potem pa, da se gotovo moti gledé Henrika. Kajti ako bi bil tudi bavarski vojvoda takrat izobčen, kako se to strinja z onim njemu ugodnim sklepom istega augsburškega zbora, kateri mu varuje njegovo volilno pravo? Bržkone takrat niti Otakarja izobčili niso, temveč so mu le odrekli njegove «nemške» dežele, in norimberški purgraf dobil je nalog, ta sklep naznaniti Otakarju. Več se o tej zadevi v Augsburgu bajé ni sklenilo.²

Vedno nujnejše je vabil Gregor X. kralja Rudolfa, naj pride v Rim, da ga bode tam venčal s cesarsko krono, z vidnim znamenjem svetovnega vladarstva. Ker pa Rudolf vsled nemških homatij le ni mogel zapustiti Nemčije, odloči se papež, sniti se ž njim na posebnem shodu. Kraj se je določil ne predaleč od Lyona, v mestu Lausanne, na severnih obalah Genevskega jezera. Gregor pride tja uže 6. okt., 12. okt. se bliža tudi Rudolf, spremljan od svoje soproge in svojih otrok, s sijajnim spremstvom, ne v svoji navadni sivi obleki, temveč v dragoceni krasni opravi. V Lausanne-u izpolni Rudolf papežu srčno željo ter se z 500 vitezi zaveže na križarsko vojsko;³ tudi o cesarski kroni se je sukal razgovor in Rudolf je obljubil, da bode pripravljen sprejeti jo do binkoštij prihodnjega leta. Nikakor ne smemo misliti, da te obljube niso bile po polnem odkritosrčne, ali gotovo je vendar, da se niso nikoli uresničile,⁴ kajti Gregor X. je uže 10. jan. 1276 umrl in ž njim je zginil zadnji mož, kateri bi bil morda še preprečil odločilni boj med Rudolfom in Otakarjem.

¹ Joh. Victor. pri Boehmerji, Font. Rer. Germ. I. 304: «*Otakerus autem et Henricus dux in suis juribus, officiis et feodis ab imperio dependentibus communi omnium sententia sunt dampnati.*»

² Palacky, v nemški izdaji, II. 1. 239, trdi: «*Einstimmig wurden Otakar und Heinrich in die Reichsacht erklärt und zu deren Vollziehung die Kräfte des ganzen Reiches aufgeboten*»; isto tako v: Dějiny, II. 121—122. Proti njemu uže Kopp, I. 108, Anm. 3; Lorenz, II. 88, Anm. 1; Dudík, VI. 169. Le Krones, Grundriss 310, še pravi o purgrafu Frideriku, da je bil odposlan «*als Verkündiger der Reichsacht*».

³ Ann. Basiliens., SS. XVII. 198: «*Rex accepit crucem et regina et comes Phiretensis et comitissa et pene nobiles qui ad curiam papae venerant, universi. Rex plus quam 900 marcas expenderat in vestes preciosas.*»

⁴ Rudolf, kateri si je prizadeval, da ohrani krono svojim potomcem, moral se je uže iz tega vzroka resno poprijeti ponujenega cesarskega naslova. Primeri razpravo Bussonovo: Die Idee des deutschen Erbreiches und die ersten Habsburger, I. c. 88, 635—725.

Ali še predno se prične velika borba med tema vladarjema, začne se Otakarjeva vlada v alpskih deželah, zlasti na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem, silno rušiti. Dokazali smo sicer, da se je meščanom in kmetom dobro godilo pod njegovo krepko in pravično vlado, ali kakega pomena je to bilo v naših pokrajinah, kjer razvitega mestnega življa deloma še dandanes pogrešamo in kjer je takrat politično življenje določeval poleg cerkve edini zgodovinski faktor: nemirno in bojovito plemstvo! Naravno je, da plemeniti gospodje niso marali za vlado, katera jim je z železno roko branila, motiti javni mir, zidati roparske gradove, napadati krotke popotnike, pustošiti mirna sela in mesta. Nemško plemstvo teh dežel je komaj čakalo trenutka, da otrese nežnosni jarem; da je bil vladar po svoji narodnosti tuje krvi, Slovan, to jih ni motilo, kajti kmalu vidimo, da se isto nepokojno plemstvo iz istih vzrokov upira novemu, po vsem nemškemu vladarju, Habsburžanu Albrehtu I., le zarad tega, ker je tudi on po Otakarjevem zgledu strogo izvrševal svoje vladarske dolžnosti.¹ A tudi duhovski knezi, najbogatejši posestniki v naših deželah, dasi tako razvajeni, z raznimi milostimi obsipani od češkega kralja, začno se mu upirati ter, oziraje se na svoje imunitete, se zarotijo proti njegovi vladi. Poleg tega povsod okoli mali dinasti, nevoščljivo gledajoči sijajne uspehe češkega kralja ter zmeraj pripravljeni, ukoristiti se z njegovim plenom, na vzhodu pa — Madjari, večkrat v krvavih bitkah premagani od Otakarja, željno pričakujoči ugodne prilike za maščevanje: gradiva dovolj, da se napravi proti Otakarju silna zaveza, proti kateri je bila zámán vsa njegova hrabrost in vse bogastvo njegove države. Baš na to pa, da se proti Otakarju ustanovi taka mogočna koalicija, merila je čudovito premišljena politika kralja Rudolfa.

Najmanj trdna je bila Otakarjeva vlada v njegovi zadnji pridobitvi, na Koroškem. Ne da se sicer tajiti, da se je Otakar trudil, ustreči željam koroškega plemstva; ne le, da je po smrti Ulrika Drnholcskega Korošcem za deželnega glavarja bil postavil tirolskega plemenitaša Ulrika Taufersa, Kranjsko pa izročil Ulriku točajju Habspaškemu,² temveč tudi koroškega

¹ Nasproti hiperbolam in jalovim deklamacijam naših lokalnih zgodovinarjev, kakor Tangla, Dimitza in drugih, o češkem nasilstvu opozorujemo tu na zmerno razsodbo *Ot. Lorenza*, kateri o Otakarji pravi: *«So sehr dieser in seinem Verhalten gegen den Adel sich auf die Ausübung seiner landesfürstlichen Vorrechte beschränkte; so wenig war vorauszusetzen, dass sich der Adel nun in allen seinen Gliedern beugen werde... Freilich ahnten sie nicht, dass von Ottokars Nachfolger (Albrecht) die landesfürstliche Gewalt in nicht geringerer Ausdehnung gehandhabt werden würde.»* II. 122.

² Kar je razvidno iz listine 25. okt. 1273 pri *Zahnu*, l. c. 320 (397).

Filipa nahajamo od l. 1272—1274 na Koroškem, najpreje kot «*vicarius perpetuus Carinthie*», potem pa kot «*capitaneus*» iste dežele.¹ Tega si ne moremo drugače tolmačiti, nego da je Otakar, zanašaje se na utrjeni politični položaj, sprijaznil se s svojim protivnikom ter mu vsaj nekatere dohodke na Koroškem in častno dostojanstvo prepustil. Prave oblasti Filip bajé tudi sedaj ni imel in gotovo so pripadala vsa važnejša opravila deželne vlade na Koroškem Ulriku Tauferskemu.

27. dec. 1274 nahajamo Ulrika Taufersa še v službi, ali uže 30. marca 1275 vidimo na njegovem mestu Henrika Pfannberškega. Ker je med tem Filip iz dežele bil pobegnil in 27. febr. t. l. od Rudolfa v fevd bil prejel vojvodstvo Koroško in vlado na Kranjskem in v Slovenski Krajini, moramo sklepati, da je bil odpust Ulrika Tauferskega kazen za njegovo nemarnost, da ni Filipa bolj strogo nadzoroval in njegov beg zaprečil. Ali imenovanje novega deželnega glavarja je bila vsakako politična zmota, kajti Henrik Pfannberški je pripadal onemu koroško-štajerskemu plemstvu, katero sploh o Otakarjevi vladi ničesar ni hotelo vedeti ter se je uže takrat pripravljalo na javen upor.² S tem, da je Otakar takega moža Koroščem postavil za deželnega glavarja, organizoval je sam vstajo proti sebi, tem bolj, ker je bil Henrik Pfannberški v sorodstvu in ozki zvezi s sorodnima grofoma tirolsko-goriškima in z drugimi privrženci kralja Rudolfa.

Pa tudi na južnih mejah Otakarjeve države mu nastanejo novi nasprotniki, tudi tu se zbirajo črni oblaki proti češki vladi. Odkar sta l. 1272 oglejski kapitelj in čedadsko mesto Otakarju bila podelila dostojanstvo «generalnega glavarja furlanskega», bil je on tudi gospodar na Furlanskem ter opravljal vlado po svojem namestniku Henriku proštu Werdskem. Ali avg. 1274 pride na dolgo izpraznjeni stol oglejskih patriarhov zopet nov patriarh, Raimund della Torre, in takoj se je pokazalo, da se on Otakarju nasproti ne bode tako uljudno obnašal kakor njegov prednik Gregor. 7. in 8. avg. obravnava z Otakarjevimi poslanci v Vidmu; le-ti zahtevajo v imenu svojega gospodarja vse fevde oglejske cerkve, katere so prej uživali vojvode avstrijski, štajerski in koroški. Odgovor patriarhov, po svoji

¹ To dokazuje *Tangl*, IV. 120, na neovržen način s tremi, deloma še v izvorni obliki ohranjenimi listinami; popravi naj se tedaj, kar omenja *Ot. Lorenz*, II. 79, Anm., proti *Polackemu*: «*Diese Nachricht klingt fast unglaublich; wann mag das geschehen sein?*»

² Nečemo sicer ugovarjati *Tanglu*, kateri temu plemenitašu pripisuje vse viteške čednosti ter ga imenuje «*das Musterbild eines vollendeten Edelmannes, ein wahrer Ritter ohne Furcht und Tadel*». IV. 164. Vendar se s to pretirano hvalo kaj slabo vjema, kar *Tangl*, IV. 233, in drugod o istem Henriku Pfannberškem in njegovi silovitosti proti šenpavlskemu samostanu in drugim cerkvam piše.

obliki še dosti uljuden, bil je vendar stvarno Otakarju po vsem neugoden in iz vsega se je videlo, da se novi oglejski vladar zanaša na mogočne zaveznike in podpornike proti češkemu kralju.¹ V istini stopi Raimund kmalu v zvezo s kraljem Rudolfom; ta posreduje med oglejsko cerkvijo in nje starim tlačiteljem, goriškim grofom, in kmalu potem zatrjuje patriarh pismo² Rudolfu svojo neomejeno udanost ter mu obeta dejanjsko podporo v borbi zoper Otakarja.

Da se je Otakarjeva vlada tudi na Štajerskem le s silo obdrževala nasproti nezadovoljnemu plemstvu, je itak gotovo. Sicer dokler je deželni glavar Čeh Milota z Dědic gospodaril po deželi, opiraje se na češke posadke v važnejših mestih in gradovih, ni prišlo nikjer do uspešnega upora.³ Vendar je bil Otakar prisiljen, od plemenitih rodbin zahtevati tale za to, da ne bodejo motili javnega miru; če pa je kdo mejo prekoračil ter pisma prinašal Rudolfu ali od njega, bil je neusmiljeno s smrtjo kaznovan, kakor hitro je prišel Otakarju v roke. Nekateri plemenitaši so jo vendar srečno odnesli na Rudolfov dvor ter tam vedno priganjali nemškega vladarja, naj kmalu prične vojsko s svojim nasprotnikom; celo v Alzacijo so prišli, z enakimi prošnjami nadlegovat kralja Rudolfa.⁴

Najvažnejšo zaslombo pa je imel Habsburžan v prebrisanem solno-gradskem nadškofu Frideriku Walchenskem, kateri je med vsemi knezi Rudolfove stranke gotovo največ pripomogel k njegovi zmagi. Uže l. 1274 se je kazal odločnega nasprotnika češkemu kralju in takoj si je Otakar prizadeval, na raznoter način, s silo in z dobrikanjem ga pripraviti na svojo stran. Ali vse zastonj! Otakarjev namestnik Milota napade solno-gradska posestva, upepeli mesto Friesach na Koroškem ter napravi solno-

¹ Glej listino pri *Emlerji*, II. 372—377 (902).

² Dotično pismo pri *Gerbertu*, 128—130, in *Emlerji*, II. 431 (1035): «*Magnificentiam vestram scire cupio, quod viris et viribus congeram posse meum, ut quam cito de processu vestro felici contra regem Bohemiae . . . mihi constituit, me reddam pro viribus ad excellentiae vestrae servitia praeparatum.*»

³ *Cont. Vindob.*, SS. IX. 706, pripoveduje o uporih Hertnida Wildonskega na Štajerskem, Wernharda Wolkersdorferja in Vihofarja na Avstrijskem ter popisuje krutost Otakarjevo: «*nam heredes ipsorum . . . jubet machinis parentibus jacere ante ora.*» Prestrašeni stariši prepusté mu potem svoje gradove ter se podajo «*receptis suis hereditibus relictisque hereditatibus*» na Rudolfov dvor. — Dandanes sicer nikdo več ne veruje tako pretiranim poročilom.

⁴ *Chron. Colmar.*, SS. XVII. 245, pravi o Otakarjevih baronih: «*Ex tunc litteras et nuncios miserunt regi Romanorum, rogantes suppliciter, ut ad partes ipsorum veniat, quia terras ad imperium spectantes, quas rex Bohemiae per violentiam possidet, velint suo dominio subjugare.*»

gradski cerkvi škode za celih 40000 mark.¹ Friderik je bil sicer prisiljen, navidezno se pogajati z Otakarjem, ker mu Rudolf takrat ni mogel na pomoč priskočiti, ali pravega miru vendar ni sklenil in tudi za naprej je stal jako odločno na Rudolfovi strani.² Odločnost njegova je vplivala izdatno na njegove sufragane; vsi so se trdno zavezali z rimskim kraljem, izvemši edinega Konrada Brizinskega, katerega je Otakar z novimi milostimi pridobiti skušal.³ Pa tudi ta cerkveni velikaš ga je kesneje zapustil ter se ponižal pred zmagovalcem.

Tedaj je bilo začetkom l. 1276 vse toliko pripravljeno, da je mogel Rudolf resno misliti na vojsko proti svojemu nasprotniku. Zvestemu spremeljevalcu Filipu Koroškemu izkaže novo milost s tem, da 22. jan. za neveljavne proglasi vse njegove pogodbe z Otakarjem.⁴ Bržkone je poslal takrat norimberškega purgrafa Friderika v Prago, vsaj ako smemo verovati v tej zadevi gotovo dobro poučenim češkim virom.⁵ Ko pa ta v

¹ Primeri pismo solnogradskega nadškofa pri *Bodmannu*, Codex epistolaris Rudolphi, 136 (tudi pri *Gerbertu*, 70, in *Emlerji*, II. 414), in *Ann. Salisburg.* ad a. 1275, SS. XVII. 801: «Rex Bohemiae Salzburgensem ecclesiam hostiliter invadit, ad aestimationem publicam ad 40000 marcarum eandem dampnificando et maxime in distractione et exustione prediorum.»

² Primeri Friderikova pisma, katera so deloma ohranjena. Tako piše l. 1275 Rudolfu: «Onerosum dominium immo gravis oppressio — d. regis Bohemiae nec blandimentis seducere, nec tormentis subtrahere nos valebit a Romani imperii devotione. — Constantes erimus et immobiles persistemus, donec auxilium super nos regis aeterni per vestrum ministerium videamus.» *Bodmann*, 13. Ko se je moral začasno pogajati z Otakarjem, pisal je vendar Rudolfu: «et licet subditorum nostrorum importunitas statusque nostri dura conditio nos compellit illuc ire, quo nolumus, nulla tamen casus asperitas in hoc constantiam fidei nostrae vincet, ut devotionem debitam vobis et Romano imperio deseramus; de quo regia celsitudo non dubitet sed regali consilio tractus (sic!) cogitet, per quem modum nobis sic subito succurratis.» *Bodmann*, 16. Tudi po pogodbi z Otakarjem 29. maja 1275 Friderikova korespondencija nikakor ne preneha, kakor to kaže njegovo pismo pri *Gerbertu*, 110 (febr. ali marc. 1276), in Rudolfovo zahvalno pismo, *ibid.* 132.

³ Glej *Zahn*, I. c. 333, 334 in 336, in *Emler*, II. 424 in 426.

⁴ Pišč o Filipu postane celo suhoparni *Tangl* na enkrat poetičen, kakor je razvidno iz drastične podobe: «Man kann ihn der Sonnenblume vergleichen, welche ihre Scheibe immer der Sonne zuwendet. Was diese der Blume, das war dem Herzog der Kaiser.» IV. 178. — O Rudolfovi rabsodbi glej *Emler*, II. 419 (1000), in *Lichnowsky*, I, Reg. XLI. (316).

⁵ Odločilno se mi vidi, kar piše o Frideriku Norimberškem praški vir, *Contin. Cosmae*: «Anno quinto electionis suae (računjeno od l. 1272) Rudolfus misit nuncios ad Otakarum, regem Bohemiae, petens sibi restitui terras.» SS. IX. 190. Na pesenski letopis in na kompilatorja Anonym. Leob. se ne moremo ozirati; čuditi se moramo le tako vestnim in izvedenim preiskovalcem kakor n. pr. *Boehmerju*, kateri trdno verujejo v zanesljivost tega poetičnega vira. Natančno razlaga pogajanje z norimberškim purgrafom, kakor da bi sam bil med pričami

Pragi ničesar ne opravi, izobči Rudolf 24. jun. slovesno Otakarja, duhovski knezi pa še pridenejo cerkveno izobčenje. Dovolj je bilo odlašanja in diplomatskega pogajanja in — meč je moral rešiti dolgotrajne prepire!

Počasi zbira Rudolf svojo vojsko, dvignivši se iz svojih dednih dežel pomika se najprej ob Renu doli do Moguncije, od tam se obrne na vzhod ter prodere do Norimberga na frankovski zemlji. Morda ga je zaviralo nekoliko tudi slabo stanje njegove blagajnice, o katerem nam pripoveduje kolmarski letopis naslednjo mikavno povestico. Ko je namreč Rudolf do Moguncije prišel, vpraša ga plemeniti gospod Klingenski: «Gospod, kdo pa oskrbuje vašo blagajnico?» Kralj mu odgovori: «Nemam blagajnice niti drugega denarja nego teh pet beličev slabe kovine.» Začudivši se vzkligne plemenitaš: «Kako pa hočete potem preskrbeti svojo vojsko?» Ali mirno ga zavrne Rudolf: «Kakor mi je Bog dosihmal vedno pomagal, tako mi more pomagati tudi na tem popotovanji», in veselega srca nadaljeval je svojo pot.¹

Solnogradski nadškof bil je izdelal vojni načrt ter ga poslal kralju Rudolfu;² po tem načrtu bi se bila morala vojska deliti na tri oddelke. Glavni oddelek pod osebnim vodstvom Rudolfovim imel bi bil udariti na zahodno Češko prek Heba, z drugim krdelom bi naj napadla goriško-tirolska grofa Majnhard in Albreht južna posestva Otakarjeva, s tretjim pa bi naj kraljevi prvorojenec Albreht skozi Solnogradsko prodril proti Avstriji. Kaj enakega je pričakoval tudi Otakar. Zbral je tedaj svojo vojsko na Češkem okolo Tepla, da bi od tod branila važna prehoda pri Hebu in Domažlicah, in tako se je zanašal na ugodno svojo pozicijo, da se je med tem kratkočasil z lovom in enakimi zabavami. Štajersko imel je varovati deželni glavar Milota, za Avstrijo pa itak ni bil v skrbeh, kajti donavsko cesto mu je branil njegov zaveznik Henrik Bavarski. Mirno je tedaj pričakoval češki lev v svojem brlogu sovražnega napada, držeč se v močni defenzivi in gotovo je bilo silo nevarno za Rudolfa, v Češki si poiskati sovražno vojsko.

Kmalu sicer zadenejo razne nezgode češkega kralja v njegovih južnih vojvodinah. Koroškega se polasti tirolski grof Majnhard brez upora, isto stori s Kranjsko njegov brat Albreht, dasi se mu je tu ustavljal Ulrik

teh dogodbeb, ob enem pa niti purgrafovega imena ne ve ter ga dosledno imenuje «Henrika». Sicer se pa tudi ne da dokazati, da bi se bil Otakar sploh l. 1276 kedaj na Dunaji mudil, kamor pesenski letopis pogajanje z Rudolfovim poslancem stavi.

¹ *Chron. Colmar.*, SS. XVII. 246.

² *Bodmann*, 15; *Emler*, II. 417 (994).

Habspaški, kateri je bajé smrt storil v možatem boji za Otakarjevo vlado.¹ Sedaj vzplamti tudi na Štajerskem vstaja nezadovoljnega plemstva; najodličnejši ministerijali štajerski in koroški z nekaterimi kranjskimi se zberó 19. sept. 1276 v samóstanu Reunu nad Gradcem ter se tam slovesno zavežejo, z vsemi silami podpirati kralja Rudolfa ter se v tem boji nikakor ne ločiti drug od drugega. Konec dotičnega sklepa se glasi posebno energično; vsak, kateri prelomi to zvezo, izgubi naj svoje državne fevde in naj bode poleg tega *«periurus, exlex nec non a deo maledictus et hominibus»*.² Zastonj se upira Milota s češkimi posadkami rastočemu upor; z naskokom se polasté vstaši važnega Judenburga, kmalu se jim mora tudi Gradec udati in — konec je Otakarjeve vlade na Štajerskem!

Pa tudi na severnem bojišči se mu razmere kmalu kaj neugodno premenijo. Preje smo poudarjali, kolike važnosti da je bila za češkega kralja njegova zveza z bavarskim vojvodom, kateri mu je varoval donavsko cesto in vhod v Avstrijo. Dobro je to razumel rimski kralj in njegova stranka, in na vso moč so si prizadevali, da pridobé Henrika Bavarskega. Jasno govori v tem oziru pismo solnogradskega nadškofa, v katerem svetuje, naj se na vsak način mir napravi med bavarskima vojvodoma ter naj se Henrik pridobi za Rudolfa.³ In v istini se posreči rezenskemu škofu Leonu 29. maja 1276, pomiriti nasprotna si bavarska brata. Ker je pa vse nasprotje Henrika proti Rudolfu izviralo iz osobne mržnje do Ludevika, kateri je bil toliko pripomogel k Rudolfovi izvolitvi, bilo je s tem mirom uže mnogo pridobljeno tudi za rimskega kralja. Le-ta, kateri se vendar ni upal, z maloštevilno vojsko napasti sovražno češko deželo, obrne se, toliko da je prejel te vesele novice, proti jugu, spremeni takoj vojni svoj načrt, ufevdi Henrika Bavarskega v Reznú, zaroči njegovemu sinu Otonu svojo hčerko Katarino ter mu 24. sept. v Pasovu kot doto obljubi Gornjeavstrijsko, kakor hitro da se bode ta dežela odvezla češkemu kralju. Sedaj

¹ Ot. Lorenz, II. 138: *«während Graf Albert von Görz, nunmehr von dem Patriarchen von Aquileja unterstützt, in Krain und der Mark einfiel und den Kampf gegen den Schenken von Habsbach begann, der sich indessen mannhaft für Ottokars Herrschaft geschlagen zu haben scheint und vermuthlich in den Kämpfen, die nun folgten, sein Leben verlor.»*

² Dotična listina je uže večkrat tiskana, tako pri Gerbertu, 199, Emlerji, II. 432 (1040), in drugod. — Izmed kranjskih ministerijalov se nahajata *«Willehalmus et Hainricus Scharfenberk»*.

³ Bodmann, 13: *«Ante omnia unum vobis consulimus, ut d.d. duces Bavariae reducatís ad concordiae unionem et ducem H(enricum), cum quo multa de ista materia contulimus, a praedicti regis obsequiis subducatis. Ista sola concordia, sicut firmiter credimus, totam expediet eam, quae inter vos et regem vertitur quaestionem.»*

mu je bila pot v srce avstrijskih dežel na stežaj odprta, kajti Henrik ni več branil Donave temveč se celó pridružil s svojimi vojaki Rudolfovi vojski. Ko je tedaj Otakar čul o predrugачenem bojnem črteži svojega protivnika, moral je takoj zapustiti Češko; v silnih marših jo udari skozi gozdnate in malo obljudene pokrajine jugovzhodne Češke ter po mnogih izgubah vsled lakote in boleznij pride na Avstrijsko, da tam reši borne ostanke svojega gospodarstva.¹

6. okt. pride Otakar do Freistadta na Gornjeavstrijskem, ali široka Donava, čez katero takrat daleč okolo ni bilo mostov, zabrani mu na desno obrežje prestopiti, kjer se je med tem Rudolf urno in brez upora naprej pomikal. 10. okt. nahajamo kralja Rudolfa v Lincu, 15. okt. v Ennsu, katero mesto mu izroči Konrad Sumeravski, 18. okt. pa stoji uže pred Dunajem, češki vladi zvesto udanim mestom, kjer je župan Paltram, eden najbogatejših meščanov, energično podpiral vlado meščanom prijaznega Otakarja. Celih pet tednov oblega Rudolf dunajsko mesto ter med tem pomnoži svojo vojsko z onimi četami, katere so mu dohajale iz Avstrijskega ali katere sta mu pripeljala grofa Majnhard in Albreht. Posreči se mu tudi, da v svojo oblast dobi važni prehod čez Donavo, mesto Klosterneuburg, dobro preskrbljeno z živežem in drugimi potrebščinami.² Bridko je čutil češki kralj hudi udarec, ali nikakor še ni nameraval ponosni Otakar udati se svojemu protivniku. Sedaj pa se mu vzdigne v lastni deželi nov sovražnik, kateremu vsa njegova hrabrost ni bila kos: upor namreč čeških plemenitašev.³ Tudi na Češkem je sovražilo plemstvo kralja Otakarja, ker se je premalo oziral na njegove težnje, ker je absolutno vladal, kmeta in meščana varoval in branil ter strogo izterjeval zastavljena državna posestva; sedaj, v odločilnem trenutku, ko je trebalo

¹ Lorenz, II. 140, popisuje odpad Henrikov tako, kakor da ne bi bil mnogo vplival na bojne dogodbe; ali Otakarjeva pisma do svojih mišenskih in braniborskih sorodnikov, v katerih se bridko pritožuje zarad nepoštenosti odpadnika, kažejo jasno, koliko da je Otakar pričakoval od te strani in kako hudo ga je zadela ta izguba. (Glej Dolliner, 44—55, Emler, II. 434—436.)

² Zvižajo, s katero je Ludevik Palatinski osvojil imenitno mesto, popisuje obširno Chron. Colmar., SS. XVII. 247—248.

³ O tem uporu govore češki in nemški viri tako odločno, da se nikakor ne da dvomiti o njem. Tako pravijo *Annales Heinrici Heimburgensis*: «Ipso anno (1276) quaedam cognacio in Bohemia, cognomine Witigenses opposuerunt se regi Otakaro, quorum praecipui erant Zawiss et amici ejus et Borso de Risenburg.» SS. XVII. 715. Enako toži *Cont. Cosmae*, SS. IX. 181: «Eodem anno Vitkonides cum ingenti militia secesserunt a rege et multa mala per regnum Bohemiae pauperibus et claustralibus intulerunt et eo tempore rex nimium eorum auxilio indigebat.»

varovati češke zastave čast, dvignejo se nekateri plemenitaši proti lastnemu kralju in najvplivnejše plemenite rodbine Riesenburgov in Vitkovih zgrabijo orožje proti Otakarju. Na čelu vstašem stojita dva odlična plemenitaša, Boreš Riesenburški in Zaviš Falkensteinski, katerih prvi je bil uže dolgo časa v tajni zvezi z Rudolfom.¹ Zavratni napad lastnih podložnikov je bil najsilnejši udarec za Otakarja; od vseh strani obdan od izdaje, z vojsko broječo komaj 20000 mož proti mnogo močnejšemu nasprotniku ni mogel drugega nego udati se in desnico ponuditi — v mir.

Ako si pogledamo ohranjeno korespondencijo Rudolfa Habsburškega z nadškofom Friderikom, videli bomo, da je iz prvega nameraval, Otakarja do dobrega pobiti in njegovo oblast po polnem uničiti. In po starem pravnem običaji moralo se je tako ravnati z izobčenim upornikom, vsaj se je mir ž njim skleniti smel stoprav v njegovi deželi. Ali Rudolfova praktična politika se ni ozirala na enake zastarele nazore in bolje se mu je zdelo, zadovoljiti se z uže pridobljenim nego od negotovega boja pričakovati ugodnejše uspehe. Razni škofje, zlasti moguntinski nadškof z ene, Bruno Olomuški z druge strani, posredovali so v istem zmislu, in tako se zbere četvorica, katera je imela sestaviti mirovno pogodbo. Da se je mir napravil v obliki sodnijske razsodbe, to je bila formalna koncesija Otakarju, kateri se je s tem kot enakopravna oblast priznal rimskemu kralju nasproti. V mirovno sodišče so bili izbrani od Rudolfa Ludevik Palatinski in würzburški škof Berhtold, Otakarja pa sta zastopala mejni grof Oton Braniborski in zvesti škof Bruno. Iz tega, da je tudi deželni grof hesenski, Henrik, svoj pečat pridejal listini, sme se morda sklepati, da je bil on načelnik vsemu sodišču.² Prvič so se zbrali izvoljeni sodniki na nekem donavskem otoku, katerega kolmarski letopis «Camberg» imenuje; obravnave so tekle gladko ter kmalu dospele do zaželenega uspeha: 21. nov. 1276 je bila mirovna pogodba gotova.

¹ Gledé njegove zveze z Rudolfom primeri posebno Bodmann, 12: «*Confortare et esto robustus in fide, in devotione stabilis, in spe firmus, fidelis noster Karissime! nam per sceptrum juramus regium et in summa veritate, quae est Christus, tibi dicimus, quod nunquam te majestas regia deseret sed tibi tanquam carnali nostro filio aspirabit.*» Kako zeló je cenil Rudolf podporo Boreševo, je razvidno iz drugega pisma, v katerem hvali nekega privrženca, da podpira «*dilectum filium nostrum Borsonem, nostrum et imperii propugnatorem egregium*» ter še pristavlja: «*nos enim dictum Borsonem, quam diu regni habenas moderabimus, nunquam a nostrae protectionis et defensionis auxilio excludemus.*» Bodmann, 34. — O Zaviši pravi nemški vir, Eberh. Altah.: «*qui sepe fati regis Bohemiae validus fuerat persecutor.*» SS. XVII. 411.

² Tako Palacky, II. 1. 249; proti njemu Kopp, I. 162, Anm. 2. Listina sama pri Gerbertu, 200—201, in Emlerji, II. 437—439, ima le dostavek: «*Et quia Henricus, landgravius de Hassia premissis interfuit sigillum suum presentibus est adjectum.*»

Imenitna pogodba ima najst oddelkov ter vsaki stranki prisoja to, kar je tedaj imela v svoji oblasti, ko se je mir sklepal. Najprej se Otakar oproščuje državnega in cerkvenega izobčenja, potem se določuje, da se ima odpovedati vsem pravicam do Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske, do Heba in Pordenona, da mora izpustiti vse ujetnike in tale in od Rudolfa po zgledu svojih prednikov v fevd prejeti svoje dedne dežele, Češko in Moravsko. Prevažna baš zaradi svoje nejasnosti je določba, vsled katere se mir razteguje na vse služabnike obeh kraljev, katerim se imajo vrniti vsi gradovi in vsa posestva, ki so jim bila v vojski siloma odvzeta.

Imenitna je dalje določba zaradi rodbinske zveze med obema kraljema: Rudolf zaroči češkemu prestolonasledniku svojo hčer ter ji zastavi v doto severni del Nižje Avstrije onstran Donave, izvzemši mesti Krems in Stein, za 40 000 mark, Otakar pa stori isto s svojo hčerko, katero zaroči Rudolfovu sinu ter ji v doto zapiše vse svoje fevde in alode v Avstriji, tudi za 40 000 mark. Poleg nekaterih določeb, katere se ozirajo na posamezne privržence Otakarjeve in Dunaju varujejo njegove pravice, nahaja se v mirovni listini še poseben stavek, v katerem se mir razteguje na ogerskega kralja Ladislava, določujoč, da morata oba kralja, češki in ogerski, eden drugemu vrniti vse, kar sta si osvojila »gradov, mest, trdnjav, posestev in duš«. To so najvažnejše določbe novemberske pogodbe l. 1276.

Ali pa je bila ta mirovna pogodba po svoji vsebini taka, da je zamogla v istini biti trdna podlaga trajnemu in stanovitnemu miru? Mislimo, da nikakor ne, preveč je ostalo nerešenega in nejasnega;¹ zlasti v dveh določbah je tičala kal novega razpora. Določba glede kraljevih služabnikov se glasi: *«servitores utriusque regum — hujusmodi paci, concordie et reconciliacioni cum sinceritate firmissima includantur, castris eorum . . . cum integritate debita restitutis.»*² V tem stavku je nejasno, kdo da so ti »servitores« in ali ima ta izraz veljavo tudi za uporne podložnike Otakarjeve, kateri so toliko bili pripomogli k Rudolfovi zmagi; baš pri tem odstavku prične se kmalu nov prepir, iz katerega se zopet rodi krvava vojska. Pa tudi v drugem oziru je bila pogodba nedostatna; teritorijalna

¹ To poudarja tudi Lorenz, II. 150, rekoč: *«dass der ganze Vertrag in den meisten Punkten auf Schrauben gestellt war, und dass dem aufmerksamen Beobachter der ganze Ausgleich mehr als eine Waffenruhe zur Sammlung neuer Kräfte, denn als ein beiderseitig ernst gemeinter Friede erscheinen musste.»*

² Gerbert, 200; Emler, 437.

določba o severni Avstriji je izročila Otakarju vlast onstran Donave, s tem pa je bila raztrgana staroslavna vojvodina na dva kosa in tudi to ni moglo ugodno vplivati na ohranitev miru.

Vendar se takrat nobena stranka ni izpotikala nad nejasnostjo in neizpeljivostjo teh točk, temveč ker ste obe miru potrebovali, bil je takoj sklenen brez dolgega premišljevanja. 25. nov.¹ pokloni se ponosni Otakar po navadnem običaji rimskemu kralju in Rudolf mu v fevd podeli Češko in Moravsko. En dan kasneje, 26. nov., podpišeta oba kralja mirovno pogodbo ter nanjo prisežeta. Takoj potem odide Otakar v Korneuburg, Rudolf pa obhaja ene dni kasneje slovesen vhod v dunajsko mesto, katero mu je stoprav po sklenenem miru odprlo svoja vrata.²

Nekrvava zmaga skromnega Habsburžana in ponižanje oblastnega češkega kralja osupnilo je uže vrstnike tako, da so kmalu z več ali manj srečno izbranimi podrobnostimi okinčali zanimivo dogodbo. Naravno, da se tu ne oziramo na ono pravljico, katera govori o prerezanih vrveh kraljevega šotora: vsaj je to prazna izmišljotina kasnejših stoletij. Bolj nam ugaja kolmarski letopis, kateri tudi pri tej priliki poudarja pohlevnost kralja Rudolfa ter ga nam kaže nasproti krasno napravljenemu Otakarju — v navadni sivi suknjici! Zdravi humor Rudolfov se izraža v kavstični opombi: «Dostikrat se je češki kralj posmehoval moji sivi obleki, danes se

¹ Gledé dneva se zgodovinarji ne vjemajo. Kronologije, katero imamo v tekstu, se drži Lorenz, II. 151. Boehmer, Reg. Otakars, 454—455, ima le en datum, 26. nov., njega se drži Dudík, VI. 207, Anm. 2. Tudi Palacky je za 26. nov., II. 1. 250, in Dějiny, II. 132. Kopp, I. 163, kronologične določbe sploh nima.

² Dobro mi je znano, da trdita Boehmer in Lorenz, da se je Dunaj uže udal preje in da je zlasti izguba prevažnega tega mesta Otakarja k miru napotila. V najnovejši dobi se jima je pridružil Zeissberg, kateri v svoji slavnostni razpravi poudarja: «*Endlich entschied die Einnahme Wiens, das sich Rudolf unterwarf, den Krieg*» (Festschrift zur sechshundertjährigen Feier der Belehnung des Hauses Habsburg mit Oesterreich, 11). To se opira na pesenski letopis, Cap. CXXVI. 133, s katerim se strinjata Chron. Colmar., SS. XVII. 248, in deloma tudi Chron. S. Petr. — Odločno pa temu ugovarja Cont. Vindob., SS. IX. 709: «*Tunc primo Vienna et aliae civitates ad resignacionem ipsius regis Otacari regi Romanorum sunt aperte.*» Odločilen se mi pa vidi drug moment. Če je namreč Dunaj s tem, da se je udal Rudolfu, češkega kralja k miru prisilil, — kako se tolmači potem, da si je baš Otakar toliko prizadeval za ohranitev pravic in svoboščin Dunajčanov ter jim tudi v mirovni pogodbi priboril sledečo jako ugodno določbo: «*Inter cetera specialiter arbitramur, quod dom. noster rex Romanorum recipiat specialiter in suam gratiam et favorem . . . civitatem Wiennensem cum omnibus civibus et hominibus juribus et possessionibus ipsis attinentibus, nec permittat eos indebite molestari, libertatibus, privilegiis et immunitatibus eorum per omnia reservatis, reuocatis omnibus latis sentenciis contra eos.*» To pač ne more veljati o mestu, katero se je uže pogodilo z oblegovalcem in za to se držimo zgornje trditve.

pa bode moja siva suknja njemu posmehovala.»¹ Sicer imamo o infevdaciji Otakarjevi še drugo po vsem istočasno poročilo, namreč pismo nadškofa Friderika in njegovih sufragánov do papeža. Ali na njegove bombastične besede se ni treba ozirati, in če o Otakarji pripoveduje *«nobis praesentibus fracto quidem animo et genibus incurvatis devote petitam veniam obtinuit»*,² treba se le spominjati tega, da se je Otakarjevo ufevdenje vršilo ravno tako in nič drugače nego vse infevdacije iste dobe.

Premagan je bil nasprotnik in takoj po svoji zmagi se je lotil Rudolf prvotnega namena, iz priborjenih dežel ustvariti si močno rodbinsko vlast. Ali njegov položaj je bil kaj malo ugoden in silne težave so ga zavirale. Preveč je bilo takih, ki so hoteli svoj delež imeti od bogatega plena. Tu je bil v prvi vrsti Majnhard Tirolski, ki je bil tako izdatno podpiral Rudolfa ter mu v njegovi zadregi poleg vojne podpore tudi z velikim posojilom 30000 mark bil pomagal. Nanj se je moral Rudolf tem bolj ozirati, ker sta bila v bližnji svaščini po njegovem prvorojenci Albrehtu, kateri je uže 15. febr. 1276 bil poročen z Majnhardovo hčerjo Elizabeto, polsestro zadnjega Staufa Konradina. Sicer je Rudolf tirolskega zaveznika uže med vojsko imenoval državnim oskrbnikom na Koroškem; ali tu je bil zopet v zadregi zarad koroškega Filipa, kateremu je bil uže dvakrat, 27. febr. 1275 in 27. jan. 1276, prisodil Koroško in Kranjsko ter še 24. sept. ukazal grofom, plemenitašem in vsem prebivalcem omenjenih dežel, da mu imajo pokorni biti kot svojemu pravemu gospodarju.³ Poleg tega je trebalo Henrika Bavarskega odškodovati z Gornjeavstrijskim, severni del Nižje Avstrije pa se je moral prepustiti češkemu kralju. Ako še dostavimo, da je nepovoljno stanje blagajnice Rudolfu vedno preglavico delalo ter da so bile notranje razmere na Avstrijskem vsled vladne premembe in večletnega upora in boja zelo zmetene in neugodne, ako premislimo vse te zapreke in težave, bomo takoj spoznali, kako težka naloga da je čakala ustanovitelj naše vladarske dinastije.

Najprej je skrbel Rudolf za notranji red osvojenih alpskih dežel: uže 3. dec. 1276 proglasi deželni mir, *«formam pacis»*, za Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Ta je bila prva svoboščina, dana vsem štirim deželam.⁴ Če preudarimo vsebino dotične listine, vidimo takoj, da se previdni

¹ Chron. Colmar., SS. XVII. 249: *«Rex Bohemiae griseam meam vestem saepius derisit, nunc autem ipsum mea vestis grisea deridebit.»*

² Gerbert, 134, Emler, II. 440—441 (1054).

³ Emler, II. 433 (1041).

⁴ Deželni mir Rudolfov, veljaven za pet let pri Pertzu, Legg. II. 410—411; v predstavi pri Koppu, I. 164—168, Tanglu, IV. 226—230, Mucharji, V. 382—385.

Rudolf skrbno varuje, da se nebi zameril odločujočima stanovoma, plemstvu in duhovščini. Plemenitašem dovoljuje, da si smejo gradove zidati, le ne v okrožji ene milje od bližnjega gradu; v tem oziru se loči njegova uprava kaj zelo od stroge administrativne politike, katera je Otakarju med plemstvom toliko protivnikov provzročila. Tudi 8., 9. in 10. odstavek pospešuje koristi višjih stanov ter se obrača proti kmetom in meščanom. S kmeti smejo gospodarji ravnati po načelu: *«quod viderint expedire et quod fuerit consonum rationi»*, mesta pa je hudo zadela prepoved, sprejemati robove, ki bi pribežali v njih obzidje. Bile so to koncesije nemirnemu plemstvu, opravičene po tedanjem položaju.¹ Posebne svoboščine je podelil Rudolf Štajercem; potrdil jim je privilegij vojvode Otakarja VIII. in svoboščinsko pismo cesarja Friderika II. ter jim obljubil, da jim bode le onega za kneza postavil, katerega bode nasvetoval *«večji in boljši del»* deželnih stanov. Vrh tega jim ni trebalo zvestobe prisegati deželnemu knezu, dokler jim ni s prisego potrdil Rudolfovega pisma.²

Tudi na Koroško in Kranjsko se je morala ozirati Rudolfova politika. Da z nezmožnim in strastnim Filipom ne bode mogoče mirno vladati po teh deželah, spoznal je bistrumni vladar kmalu; zato se na njegove pravice tudi ni več oziral. Skoraj gotovo se je moral zadnji Sponheimec zadovoljiti z vojvodskim naslovom ter z nekaterimi dohodki in posestvi na Avstrijskem, Koroškem in Kranjskem, upravo njegovih dežel pa izroči Rudolf tudi za naprej svojemu zavezniku Majnhardu, kateri se nahaja od l. 1276 — 1286 po listinah z raznimi naslovi, sedaj kot *«capitaneus Carinthie»*, sedaj zopet kot *«gospodar» (dominus)* na Koroškem in Kranjskem. Kedaj je ta pogodba bila sklenena, ne da se določi; da pa Filip ž njo ni bil zadovoljen, smemo sklepati iz tega, da ga nič več ne nahajamo na Rudolfovem dvoru in da se tudi njegovo ime ne prikazuje več med pričami in svedoki Rudolfovih listin. Pozabljen od sveta, životari nemirni mož še nekaj let v Kremsu; 22. jul. 1279 sklene svoje življenje, od nikogar pogrešan, prav svarilen zgled, kam slabotnega človeka pritira neukročena lakomnost in nebrzdana strast. Njegova smrt je rešila Rudolfa iz zadrege gledé dežel, katerim je bil Filip vendar le titularni vojvoda in lastnik.

Trebalo je tudi skrbeti za kraljevo blagajnico, katera je bila vsled prevelikih vojnih stroškov večjidel prazna. Dasi nerad, vendar si Rudolf

¹ Ot. Lorenz, II. 164: *«Durch diese Concession sollte der Adel zunächst für Rudolfs Haus gewonnen werden, indem man wohl nicht ahnte, dass gleich Rudolfs Sohn zu den Massregeln der gestürzten Regierung zurückgreifen werde.»*

² Kopp, I. 168 — 170, Muchar, V. 393 — 396; oba stavita listino na 20. febr.; Boehmer in Lichnowsky (LI. 397) jo datujeta od 28. febr.

ni mogel pomagati drugače nego s tem, da je priborjenim deželam nalagal občutne davke. V tem oziru je bil neugoden razloček med njegovo vlado in Otakarjevo, katera davkov nikdar ni povišala. Ne da se tajiti, da so se vsled tega po Avstrijskem zopet začele oživljati stare simpatije za Otakarja. Kako zelo se je tu čutilo povišanje davkov, lahko sklepamo iz tega, da nam skoraj vsi istočasni letopisi poročajo o novih denarnih terjatvah Rudolfa I.¹

Če mu pa v tem oziru ni šlo vse po volji, posrečila se mu je kmalu druga važna reč, katera je bila baš odločilna za ustanovitev habsburške vlade na Avstrijskem. Večkrat smo uže poudarjali, kako mnogobrojna in prostrana posestva so imeli cerkveni mogotci po vseh alpskih pokrajinah našega cesarstva. Po Otakarjevi odpovedi so bili premnogi cerkveni fevdi, katere so bili do tistih mal uživali vladarji teh dežel, prosti. Rudolf, posnemaje zgled svojega protivnika, si je tedaj pridobil duhovske velikaše, da so njegovim sinovom izročili omenjene fevde. Naravno, da se to ni moglo goditi brez marsikateri koncesije od njegove strani, in tako vidimo n. pr., da je le brizinski škof Konrad, kateri je kraljeve sinove ufevdil 15. maja 1277, tekom štirih dnij (od 18. do 22. maja) za to prejel celih devet svoboščinskih pisem.² Nič manj hvaležnega se Rudolf ni izkazal solnogradskemu nadškofu in rezenskemu in pa pasovskemu škofu, katera sta tudi izpraznjena posestva njegovim sinovom v fevd podelila.³ S tem je bil storjen najvažnejši korak za ustanovitev habsburške vlade: Rudolfovi sinovi so postali na enkrat najbolj imoviti posestniki v naših deželah in vlada je morala naravno preje ali kesneje jim pripasti.⁴ Baš v isti dobi pokliče Rudolf tudi svojo soprogo in ostalo rodbino k sebi, in jun. 1277 pride kraljica Ana s svojimi otroki in z velikim spremstvom srečno na Dunaj.

¹ Tako n. pr. *Cont. Claustroneoburg. IV.*, SS. IX. 648: «*Hoc anno imposuit Rudolphus rex Romanorum exactiones gravissimas toti Austriae, exigens de curia 60 denarios, de area 12 den., de jugere vinearum 30 den., de manso 30 den., de rota molendini 30 den.*» Isto poroča *Historia annorum*: «*Eodem anno Rudolphus Romanorum rex extorsionem exactorum toti terre Austrie quasi laqueum gravidissimum superfudit, de curia exigens 60 denarios etc. etc.*» SS. IX. 653. *Chron. Colmar.*: «*cum nos generali exactione seu stura per gloriosissimum dom. Rudolphum Romanorum regem intolerabiliter pergravaremur.*»

² *Zahn*, I. c. 349—361, listine 328—332, 334, 337, 338 in 340.

³ Dotične listine pri *Koppu*, I. 186—187, *Lichnowskem*, I., Reg. LIII.—LVII., *Bochmerji*, i. t. d.

⁴ «*Er hatte es doch durchgesetzt*», — pravi *Lorenz*, II. 169, — «*dass seine Söhne die mächtigsten Lehensträger in Oesterreich wurden, der Besitz des Fürstenthumes konnte danach nur eine Frage der Zeit sein.*»

Ali med tem so postale razmere zopet tako napete, da je bila nova vojska s češkim kraljem po vsem neizogibna. Kdo je to pač zakrivil? Vsi istočasni pisatelji pripisujejo bolj ali manj odločno vso krivdo Otakarju ter dolže zlasti njegovo ošabno soprogo Kunhuto, da ga je ona na boj hujkala. Najbolj gostobeseden je tu zopet štajerski pesenski letopis, kateri pripoveduje:

*Und do der Kunig von Pehaim
Chom hincz Prag hin haim
Und dacz sein Weib die Kunigin
Der Suen und der Mynn
Gewar und inne wart
Die er het an der Vart
Mit Kunig Ruedolfen getan,
Sy vart ju vbeleichen an.*

Potem popisuje natančno po svoji navadi prepir v Otakarjevi hiši, kako strastno da ga ošteva kraljica ter ga malo delikatno mezgu primerja:

*Ew ist recht geschehen,
Als ich han gehöret jehen
Als das Mul Rosel tut.*

Iz prvega se ji Otakar ustavlja, na zadnje se pa razsrdi tudi on:

*Do wart dem Kunig so Zorn,
Daz von jim gie ein tunst
Als aus einer Chol-Prunst*

ter proti nasvetu svojih svetovalcev kralju Rudolfu zopet vojsko napove, dasi dobro zna, da bode to storil sebi v sramoto ter v lastno škodo in nevarnost. To očita tudi svoji soprogi:

*Seit aber jr so ser ringt
Darnach, daz Ir mich pringt
In Mue und in Aribait,
So wird dem Kunig widersait
Paide Frid vnd Suen
Daz will ich (jm) ze Laid tun
Und mir selben ze schand.¹*

Sicer to poročilo nikakor ni osamljeno. Enako vedenje poroča o češki kraljici tudi bavarski vir Monachus Fürstenfeldensis,² in tudi Joh.

¹ *Reimchronik*, 137 — 138.

² Pri *Bochmerji*, Font. Rer. Germ. I. 4: „Hactenus thorum regium frequentavi, nunc vix habitura sum comitem pro marito.“

Viktrinški obdolžuje Kunhuto, da je ona svojega moža ščuvala proti Rudolfu;¹ tako bi lahko navajali še mnogo drugih letopisov, kateri vso krivdo pripisujejo ošabnosti češkega kralja in njegove soproge.

Nenavadno to soglasje istočasnih zgodopiscev je vplivalo na novodobne pisatelje in tudi ti trdé skoraj brez izjeme, da je Otakar sam zakrivil drugo vojsko. Vsaj se sklicuje taka trditev lahko na važen psihologičen moment, da je namreč Otakarja gotovo zelo bolelo, da je brez pravega boja, brez odločilne bitke moral žrtvovati bogati sad 26letne trudapolne in srečne politike. Lahko nam je umeti ponosnega češkega kralja, ako sodimo po človeški naravi sploh; in gotovo je bil Otakar zadnji, od katerega bi mogli pričakovati ono krščansko potrpežljivost in mirno udanost, katera se brez upora uklanja najbridkejšim nezgodam. Tedaj je od vseh zgodovinarjev, ki so opisali to dobo, edini Palacky odločno zanikal Otakarjevo krivdo ter trdil, da je bil češki kralj k boju prisiljen.

Ali predno preiščemo zgodovino diplomatskih obravnav l. 1276 do 1277 po listinah in pismih, naj nam bode dovoljeno, omeniti neki predodek, ki je močno vplival na vse nazore o razvoji teh dogodov. Vsi pisatelji namreč so tega mnenja, da Rudolf l. 1278 na boj niti pripravljen ni bil ter da ga zato nikaka krivda ne zadeva. Kajti če moramo uže imeti zlokobnika, ki je ves ta boj iz trte izvil, in če je eden nasprotnikov čisto nepripravljen nanj ter sam vsled tega v največjo nevarnost zabrede, potem je tudi jasno, da mora vsa krivda zadeti drugega nasprotnika, v tem slučaju Otakarja. Ta argumentacija, tako logična na prvi pogled, omamila in prevarila je celo Boehmerja² in Lorenza.³ Oba trdita, da je bil Rudolf kar iznenaden po novi in nepričakovani bojni nevihti in se niti ne ozirata na to, da s tem jako slabo sodbo izrekata o državniški zmožnosti kralja Rudolfa, kateri je bil vendar eden najmodrejših in najprevidnejših diplomatov svojega veka.

Skrajni čas je tedaj bil, da je vesten strokovnjak, prof. Arnold Busson v Innsbrucku, vojsko l. 1278 natančno preiskal⁴ ter celo dosedanje

¹ Joh. Victoriensis pri *Boehmerji*, Font. Rer. Germ. I. 309.

² *Boehmer*, Reg. Otakars, 456: «Um diese Zeit brach der Krieg mit Otakar von neuem aus, unerwartet für Rudolf, vorbereitet für Otakar»; in na drugem mestu govori o Otakarjevem odhodu na boj: «zum Kampfe mit König Rudolf, der sich im tiefsten Frieden glaubte.»

³ *Lorenz*, II. 202: «Der Krieg des Jahres 1278 brach plötzlich, unvorbereitet für den römischen König und unerwartet wie aus heiterm Himmel hervor.»

⁴ *Busson*: Der Krieg von 1278 und die Schlacht bei Dürnkrut, Archiv für österr. Geschichte, Bd. 62, 1—145.

mnenje o Rudolfovi nepripravljenosti do dobrega ovrgel. V svoji obširni in jako temeljiti razpravi dokazuje takoj v uvodu, da je bil Rudolf I. dobro pripravljen na boj, da ga Otakarjev napad čisto nič ni iznenadil, da je svojega protivnika mirno pričakoval, in s tem dokazom je vzel napadovalcem češkega kralja najostrejšo orožje.

Komu moramo tedaj pripisovati boj l. 1278, Otakarju ali Rudolfu? Na ravnost poudarjamo, da se niti odgovoriti ne da na vprašanje, ako se nam stavi na enak način. Po našem trdnem prepričanju druga Otakarjeva vojska sploh ne izvira iz nasprotja osob, ni bila provzročena po osebnih strastih in slabostih; rodila se je marveč iz globočine zgodovinskih idej, napravilo jo je dolgotrajno nasprotje razmer, katere so bile silnejše od nagibov in poželenja posameznih vladarjev. Izvir te vojske mora se iskati v nasprotji nemške države in avtonomnega češkega kraljestva. Bil je konflikt stvarnih razmer in iz njega se je morala roditi skrajna borba njenih zastopnikov!

Poudarjali smo uže, da dunajski mir od 21. (oziroma 26.) nov.¹ nikakor ni bil tako jasen niti brez mnogovrstnih protislovij, da bi mogel služiti kot trdna podlaga pravemu stalnemu miru. Zlasti določba, vsled katere se je morala severna Avstrija odcepiti ter izročiti Otakarjevemu sinu, provzročila je kmalu obilo prepиров. Rudolf se je sklicaval na ono določbo novemberskega miru, da se je Otakar odpovedal *«precise et simpliciter»* vsem svojim pravicam do omenjenih dežel ter je hotel prekodnavsko pokrajino odstopiti stoprav takrat, kadar se bode poroka v istini zvršila. Če se je Otakar temu tolmačenju ustavljal, pač ne smemo prezirati, da je ista interpretacija tudi njemu varovala vso njegovo alo-dialno vlast na Avstrijskem, katero je podedoval, nakupil ali na drug način si pridobil. Poleg tega ste se pritoževali obe stranki, da mirovna pogodba tudi v nekaterih manj važnih določbah ni bila izvršena.² Vendar se sme sklepati iz Otakarjevih pisem, da je tedaj češki kralj še resno mislil na ohranitev miru. Tako piše dec. 1276 svoji soprogi ter ji v lepem pismu priporoča, naj bode krepka v nezgodi ter naj ne jadikuje zaradi

¹ Potrjen od rezenskega škofa Leona, od Ludevika Palatinskega in Henrika dežel-nega grofa hesenskega na Dunaji 30. dec. 1276. Glej listino pri Gerbertu, 201, Emlerji, II. 444 (1059).

² Lorenz, II. 171: *«Betrachtet man indess die Beschwerden und erwägt die Anklagen, welche beide Theile über Nichterhaltung des Vertrages erhoben, so muss man zugestehen, dass von einer ernsthaften Ausführung des Novembervtrages auf keiner Seite die Rede war, und dass daher die Gegner Ottokars kaum ein Recht hatten, ihm allein Vertragsbrüchigkeit vorzuwerfen.»*

izgubljenih dežel.¹ Ista spravljalivost se kaže v drugem pismu, v katerem se Otakar sicer pri Rudolfu pritožuje, da se mir njemu nasproti ne izvršuje, da sta mu bila po sklenenem miru vzeta dva gradova Pernek in Weik-hartschlag in da se je plenilo po Moravskem, vendar pa pristavlja, da hoče sam rajši krivico trpeti nego mir kaliti.² Tedaj bomo lahko rekli, da Otakar do l. 1277 ničesar ni storil, iz česar bi sklepati smeli, da namerava iz novega pričeti vojsko zoper rimskega kralja.

Druge pritožbe, o katerih govori Otakarjevo pismo do Rudolfa od marca 1277,³ dokazale so potrebo, da se pojasni in predružači novemberska pogodba. To se je tudi zgodilo 6. maja 1277 na Dunaji, kamor je bil Otakar poslal svoje zastopnike, olomuškega škofa Bruna, purgrafa bitovskega Smila z Bilkova in svojega beležnika mojstra Ulrika. Ali če pregledamo novo pogodbo, videli bomo takoj, da v dveh prevažnih določbah vendar nekaj čisto novega določuje. Gledé kraljevih otrok govori se namreč le še o enem zakonu, o poroki Otakarjevega sina z Rudolfovo hčerko, kateri se v doto zapisuje le mesto Heb za 10000 mark; o zastavljeni severni polovici Avstrije ter o drugem nameravanem zakonu niti govora več ni. Potem pa — in to je bilo silne važnosti — določuje se nejasni stavek novemberskega miru gledé privržencev in podpornikov obeh kraljev. Sedaj se ne govori več nedoločeno in nejasno o «*servitores utriusque regum*» temveč na ravnost o Rudolfovih «*adiutores et servitores per Boemiam et Moraviam*» in o Otakarjevih prijateljih v avstrijskih vojvodinah; vsi ti se sprejemajo v sedanji mir, vsem tem se obljubuje povrnitev njihovih gradov in posestev, vsem se zagotavlja odpuščenje in milost. Ako se kateri si bodi kraljev ne bi držal te določbe ter bi nadlegoval upornega podložnika, potem je drugi zavezan, podpirati svojega pristaša, tudi dejansko, ako s posredovanjem ničesar ne opravi.⁴

¹ Pismo kraljici Kunhuti pri Dollinerji, 61—62; o njem ne bi hotel soditi tako zaničljivo kakor Lorenz, II. 152, Anm. 2, ki v njem le šolsko poskušnjo vidi ter je stavi «*als eine Stilprobe in diejenige Kategorie von Formeln, an denen das Formelbuch des Henricus ab Isernia gerade so reich ist*».

² «*Sed nos correctioni vestre celsitudinis reseruant, potius volumus tanquam impotentes uiolenciam perpeti quam potentes injuriam propulsare, ne fortasse ex parte nostra pacis ordinatio corrupta videretur.*» Dolliner, 57; Emler, II. 412. Enako se Otakar izraža v pismu do nekega nemškega kneza, bajé Henrika Bavarskega, katerega za posredovanje prosi, poudarjaje: «*Cum firmiter habeat intencionis nostre propositum, vniuersa et singula, que domino nostro regi permisimus, inuiolabiliter obseruare.*» Dolliner, 60—61, Emler, II. 443 (1058).

³ Pri Dollinerji, 63—65.

⁴ Mirovna pogodba pri Pertzu, Legg. II. 415; Gerbert, 204; Emler, II. 400 (1075).

Na videz tedaj nalaga nova pogodba obema kraljema iste dolžnosti in bremena, na videz, pravimo, kajti v istini je bil razloček velikansk. Spomnimo se, kako grdo in izdajalsko so ravnali nekateri češki plemenitaši z Otakarjem, — sedaj jih ni več smel kaznovati; varno so živeli lahko v njegovih deželah in pri vsakem razporu z njimi se je moral bati Rudolfovega vmešavanja. Kje pa je imel Rudolf kaj enakih izdajalcev? Kje se je Otakar mogel mešati v notranje razmere avstrijske? Uže iz tega je razvidno, da je bila pogodba 6. maja obrnena le proti Otakarju, da je zeló omejila njegovo avtonomno vladarsko oblast in ni čuda tedaj, da nikakor ni bil zadovoljen s svojimi zastopniki. Kajti po vsem jasno je, da je mirovna pogodba od 6. maja 1277 v vsakem oziru za Otakarja neugodnejša od one, katera je bila sklenena 25. nov. 1276.¹

Otakar 6. maja na Dunaji ni bil osobno navzoč, v njegovem imenu so sklenili njegovi poslanci pogodbo ter jo potrdili z Otakarjevim pečatom.² Kesneje, ko so se določbe imele dejansko izpeljati, ugovarjal je pač, da so njegovi zastopniki brez njegovega vedenja se preveč udali — ali takoj po skleneni pogodbi o takih pomiselkih ni bilo govora in še iz meseca junija se nam hrani ponižno pismo Otakarjevo do kraljice Ane, v katerem jo prosi, da naj s sladkimi besedami svojega soproga pripravi do tega, da mu podari svojo naklonjenost, kajti on hoče vse storiti, kar utegne ugajati *«domino nostro, serenissimo regi Romanorum»*.

¹ Vendar jo napačno sodi Ot. Lorenz, II. 175, če o njej pravi: *«Die oberherrliche Stellung des deutschen Königs (ist) genugsam gewahrt, denn eine gleiche Hilfeleistung darf der böhmische König seinen österreichischen Helfern in dem Vertrage keineswegs zusagen, obgleich auch ihnen von Seite Rudolfs Friede zugestanden wird.»* Pogodba marveč navidezno povsod varuje ravnopravnost, kakor je razvidno iz stavkov: *«Preterea si quod absit, nostrorum aliquis seruitorum per ipsum dom. regem vel adiutores ipsius grauabitur, ipsum dom. nostrum . . . interpellare tenebimur, qui dom. noster rex, si interpellatus grauamen hujusmodi notorium et per rei euidenciam manifestum non reuocaverit nec fecerit retractari, nos adiutores nostros. . . possumus et tenebimur iuvare.»* Pravilno sodi tedaj Kopp, I. 191, Anm. 1: *«Vorerst ist für beide Könige durchaus dasselbe Recht und ganz dieselbe Pflicht vorgeschrieben.»* Baš na to se opira Tangl, IV. 272—274, v svoji polemiki proti Palackemu, ali prav po nepotrebnem, kakor smo dokazali v tekstu. Dobro razpravlja ta imenitni odstavek Dudík, VI. 222—224.

² Uže Dolliner trdi (Cod. epist. 82, opomba 4. in 5.), da je bil 6. maja Otakar osobno na Dunaji (*«Die 6. maji . . . Viennae fuerat»*). Njemu pritrjuje Bochmer, Reg. Rudolfs, 358, ali uže v Otakarjevih registih dvomi o tem ter sam pravi: *«Aber sollte wirklich Otakar damals nach Wien gekommen sein, wovon doch kein Schriftsteller etwas sagt, was seiner Stimmung schwerlich entsprach? Ich halte den Ausstellungsort für einen Schreibfehler . . .»* Lorenz mu sicer pritrjuje, II. 176: *«Dieser Vertrag wurde von Rudolf und Ottokar persönlich am 6. Mai zu Wien unterzeichnet.»* Odločno proti tej hipotezi Kopp, I. 193, Anm. 3; sicer se tudi kaj slabo vjema z Otakarjevim pismom pri Dollinerji, 80.

Rudolf je bil češki državi nasproti v jako težavnem položaji. Formalno in državopravno je pripadala sicer še k nemškemu cesarstvu, ali dejanjsko je bila od 26. sept. 1212 vsled prevažne svoboščine Friderika II. skoraj po polnem neodvisna in njeni vladarji niso imeli proti nemški državi drugih dolžnostij, nego udeleževati se državnih zborov v Norimbergu, Bambergu in Meziboru ter cesarje na njih potovanji v Rim podpirati s 300 vojaki ali pa se odkupovati s 300 markami. Dejanjska ta nezavisnost se je neizmerno utrdila pod sijajno vladjo Přemysla Otakarja II., silno se je povzdignilo blagostanje in moč češke države v tej dobi, češki vladar v istini ni bil več podložen nemškemu cesarstvu, temveč ravnopraven političen faktor poleg nemškega kralja. Nasproti tako mogočnemu, poleg tega še hudo razžaljenemu sosedu je bilo skoraj nemogoče, urediti propadlo nemško državo ter habsburški rodovini pridobiti tako potrebno rodbinsko vlast v alpskih pokrajinah. Ni čuda tedaj, da je Rudolf moral misliti na to, da poniža preoblastnega češkega vazala še bolj nego v novemberskem miru l. 1276. Za to je pa trebalo vzdržavati zvezo z onimi upornimi češkimi plemenitaši, kateri so bili toliko pripomogli k sijajni zmagi nemškega kralja. Ozir na dejanjske politične razmere, potem pa tudi možata poštenost do njegovih zaveznikov so tedaj Rudolfa silile v trajno nasprotje proti Otakarju.

V svesti si težavnega svojega položaja priskrbi si tedaj Rudolf zgodaj močno zaslonbo pri madjarskem sosedu. Uže l. 1276 so se pripravljali Madjari na boj z Otakarjem, ali takrat se je Rudolf premislil, da ni sklenil zveze ž njimi, katero bi bil moral drago plačati z eno ali drugo svojih južnih dežel, s Štajersko ali s Kranjsko.¹ Sedaj pa je bila ta zveza mnogo boljši kup, in v istini rimski kralj² 12. jul. z mladim ogerskim kraljem Ladislavom pogodbo in prijateljstvo sklene, katero bi imel potrditi zakon med ogerskim kraljičem Andrejem in Rudolfovo hčerko Klementino.³ Tako srečno je bil dognal važno to diplomatično opravilo, da je svoji

¹ Glej Dolliner, 37, kjer Otakar pravi: «*Nam cum sciret quod Comes Rudolphus . . . nostre magnificencie esset inimicus capitalis, Dom. A. Juniorem Regem Vngarie . . . volebat ipsius R. Comitis filie matrimonialis uinculi federe copulare, petens unam nostram provinciam ab eodem Comite R. sibi dari.*» Primeri 41, opombo 13. Gotovo je bil Otakar dobro poučen v tej zadevi.

² Kateri se je uže v mirovnih pogodbah od 21. nov. 1276 in 6. maja 1277 bil oziral na Madjare.

³ Pogodba z Ladislavom pri *Pertzu*, Legg. II. 417—418, nepopolna pri *Emlerji*, II. 454 (1083, 1084). Glej tudi *Kopp*, I. 193—197, in *Szalay*, Geschichte Ungarns II. 113—116. Ne razumem, zakaj *Dudik*, VI. 224, Anm. 3, trdi, da je tu šlo le za one dragocenosti ogerske krone, katerih Otakar še ni bil vrnil. Listina pravi vendar odločno, da bode Rudolf

državi celó v gospodarstvenem oziru priboril imenitne koncesije gledé nemških trgovcev, kateri so imeli za naprej na Ogerskem prosto trgovino proti temu, da so plačevali le navadno carino.

Kljubu pogodbi 6. maja 1277 še niso bile razmere z Otakarjem do dobrega uravnane, temveč pogajanje se je nadaljevalo, in zopet nahajamo purgrafa Friderika kot Rudolfovega poslanca v Opavi (jun. ali jul.), meseca septembra pa v Pragi, kjer se 12. sept. napravi načrt nove pogodbe. Malo dnij preje, 8. sept., vstopi Otakarjeva hči Kunhuta, nekdanj zaročena Rudolfovemu sinu Hartmanu, v franciški samostan. Uže 6. maja o tem zakonu ni bilo več govora, in to pobija vse sumnje in kombinacije, katere je gledé tega dogodka, opiraje se na istočasen češki vir, izrazil pisatelj naše dobe proti češkemu kralju in njegovi politiki.¹

Gledé nove pogodbe od 12. sept. so novodobni zgodovinarji do sedaj jako različnega mnenja. Uže Lichnowsky² in Palacky³ trdita, da sta bila to pogodbo sprejela oba kralja, Otakar in Rudolf; to misel razvija potem na drobno Lorenz⁴ ter jo brani energično in duhovito. Sklicujoč se na to, da je bila septemberska mirovna pogodba najugodnejša za Rudolfa, da jo je sklenil lastni prvorojeni sin rimskega kralja, Albreht, in najodličnejši privrženci Rudolfovi, poudarja, da so v vseh določbah pravice in koristi nemške države povsod naglašane in varovane, da tedaj ni mogoče, da bi se bil Rudolf sam branil, sprejeti sebi tako ugodno pogodbo. Lorenzu se pridružuje Krones;⁵ tudi on vidi v septemberskih določbah od obeh strani sprejeto in tedaj po polnem veljavno mirovno pogodbo.

ogerskemu kralju zopet pridobil «*omnia castra, municiones, oppida, villas, terras et alia que predictus rex Bohemiae occupaverat vel occupari fecerat*», in tem jasnim besedam nasproti nimajo Cont. Claustroneoburg. III. in Cont. Vindob. nikake veljave.

¹ Ot. Lorenz, II. 172 in dalje, sklicujoč se na Cont. Cosmae, SS. IX. 191: «(1277) 6. Idus sept. rex Ottokarus immemor sponsionis suae filiam suam quam desponsaverat N. filio Rudolphi electi Romanorum, reclusit eam in monasterium S. Francisci . . . Hujus puellae ingressus et assumptio monasticae vitae non solum a sapientibus sed etiam a simplicibus rurensibus laicis reputabatur initium fuisse totius mali et regni Bohemiae.» Proti temu Palacky, II. 1. 260, Ann. 329, in Dějiny, II. 142—143, opomba 162., in prav dobro Dudík, VI. 230.

² Lichnowsky, I. 233, in Reg. LVII. (454).

³ Palacky, II. 1. 256—257 in II. 138—139, kjer dostavlja: «*Nepochopitelné jest, při vychálované mraveni powaze krále Rudolfa, kterak stati se mohlo, že i tyto ustupky, svědčící již téměř o slabosti a malomyslnosti sauerůvč, ještě mu nepostačily.*»

⁴ Lorenz, II. 178—180.

⁵ Krones, Handbuch, I. 668. V svojem: Grundriss der österreichischen Geschichte, 311, pravi isti pisatelj: «*Rudolf sendet seinen Sohn Albrecht nach Prag zu neuen, härteren Abmachungen mit Ottokar.*»

Prvi, ki je v tem oziru bil nasprotnega mnenja, bil je Kopp, kateri prav bistroumno utemeljuje svojo misel, da je vsa ta pogodba le protipredlog Otakarjev, v katerega pa Rudolf nikdar ni privolil. Za duhovito svojo kombinacijo se je mogel sklicavati tudi na to, da nam je ohranjena le ratifikacijska listina Otakarjeva, ne pa tudi Rudolfova.¹ Temu preiskovalcu pritruje Boehmer,² v novejšem času tudi Dudik³ in Busson,⁴ in tudi mi se v tem slučaju proti avtoriteti Palackega in Lorenza prav radi pridružujemo Koppu in njegovim tovarišem.

Priznavamo sicer, da je na prvi pogled septemberska pogodba⁵ kaj ugodna terjatvam rimskega kralja. Tako nahajamo med določbami, kakor so jih sprejeli Rudolfov sin Albreht, purgraf Friderik in grof Fürstenberški, važni stavek, da bode češki kralj Rudolfu po svoji moči pomagal vselej, kadar bodejo to zahtevale potrebe nemškega cesarstva, po zgledu vseh drugih državnih knezov. S tem se je Otakar odpovedal najvažnejši dobroti svoboščine od l. 1212. Omenjeno svoboščinsko pismo se razveljavlja tudi gledé udeležbe pri državnih zborih, le toliko odnehuje Rudolf, da ne bode Otakarja na svoj dvor silil *«infra terminum, quem predicti Olo-mucensis episcopus et Fridericus purchrauius fuerint moderati»*, obrok, kateri je bil kesneje odločen na eno leto! Ali v vse te izdatne koncesije je privolil Otakar le zaradi tega, da si ohrani popolno in samostalno oblast v lastni deželi. Sicer odpušča upornim češkim plemenitašem vse, kar so bili med vojsko storili proti njemu in njegovi vladi, ali za naprej si vendar pridržuje pravico, ž njimi postopati kakor proti vsem drugim prebivalcem svojih dežel po deželnih zakonih *«jure previo juxta jura et consuetudinem regni nostri»*. Potem se pa še poudarja na konci pogodbe, da ne bode kralj Rudolf sprejemal in podpiral Otakarjevih poddanikov brez privoljenja češkega vladarja, *«sine nostro beneplacito et consensu»*. Na ta način si je tedaj Otakar prizadeval, akoravno z velikimi žrtvami, ohraniti od svojih prednikov podedovano samoupravo češkega kraljestva.

¹ Kopp, I. 197—203. O listini sami pravi: *«Diese ist nach meinem Dafürhalten kein neuer Vertrag zwischen den beiden Königen, sondern enthält Vorschläge zu einem solchen von Seiten Otakars»*, 198, Anm.

² Boehmer, Reg. Otakars, 455.

³ Dudik, VI. 234—241.

⁴ Busson, I. c. 6, kjer pravi: *«Mir erscheint die letztere (Kopps) Ansicht bei weitem besser begründet.»*

⁵ Pogodba od 12. sept. natisnena pri Pertzu, Legg. II. 419, Gerbertu, 209—212, Emlerji, II. 457—459 (1059), mnogokrat prestavljena, n. pr. pri Koppu in Dudiku. Izvirno listino, shranjeno v dunajskem listohramu, popisuje Dudik, VI. 241, Anm. 1.

Tu treba naglašati posebno važni izraz *«jure previo procedemus»*, sicer je nemogoče, razumeti septembersko pogodbo v svoji pomenljivosti in bistvenosti.

Ali nad vse koncesije češkega kralja in nad začasni dobiček, kateri je izviral iz njih, stavil je Rudolf svoj vpliv na notranje zadeve češkega kraljestva. Njega je vodilo politično načelo, porabljeni svojo zmago, upirati se centrifugalnim težnjam češke države in tirati jo nazaj, v nekdanjo odvisnost, v razmere, kakor so bile pred l. 1212. Otakarjevih predlogov tedaj neče sprejeti, drži se temveč prejšnje pogodbe od 6. maja ter se potejuje zlasti za uporne Vitkovce, kateri so se še vedno ustavljali češkemu kralju. Rudolfov odgovor nam sicer ni ohranjen, ali kaj je imel v sebi, jasno kaže ostro pismo Otakarjevo, poslano 31. okt. Rudolfu Habsburškemu.

Pomenljivo to pismo,¹ datovano iz Poděbrada, sprejel je Rudolf v Hainburgu, kjer je imel ravno važen shod z ogerskim kraljem Ladislavom. Diplomatično uljudne oblike tega pisma vendar le slabo zakrivajo njegov resni značaj. Otakar najprej odločno ugovarja, da bi bil katerikrat v novemberski mir sprejel Vitkovce; z isto odločnostjo zagotavlja, da mu ni nikoli na misel prišlo, nekatere svojih podložnikov sprejeti v Rudolfov mir. Če so njegovi zastopniki kedaj v kaj enakega privolili, storili so to brez njegovega dovoljenja in proti njegovi volji, vendar se nadeja, da se rimski kralj ne bode udal zlobnemu narekovanju njegovih sovražnikov, temveč da mu bode ohranil in varoval pravice njegovih dežel, kajti tudi on, Otakar, je član nemške države in njegovo oškodovanje bi oslabilo tudi državo samo. — Tako je zavrzel Otakar pogodbo meseca maja; ker se je pa tudi Rudolf branil, sprejeti septemberske določbe, bilo je razmerje med njima zopet tako napeto in sovražno kakor pred enim letom.

Rudolf je tudi takoj razumel, kaj pomeni Otakarjevo pismo; tedaj si je dal potrditi sprejem velevažnega lista od škofov, kateri so se baš takrat mudili na njegovem dvoru, od Berhtolda Bamberškega, Petra Pasovskega, Janeza Chiemseeskega in Bernarda Sekovskega. To se ne da tolmačiti drugače, nego da je Rudolf v tem pismu videl sovražen

¹ Otakarjevo pismo od 31. okt. pri *Dollinerji*, 79—83, bolje pri *Koppu*, I. 891—893, tudi pri *Emlerji*, II. 461—462 (1093—1094). O pogodbi meseca maja trdi Otakar: *«nullatenus ascenderat in cor nostrum, quod debuissent aliqui de nostris terrigenis et hiis maxime, qui nobis fidelitatis homagio sunt astricti, quorum etiam prosapia per nullum modum exceptionis a nostrorum progenitorum obsequiis pariter atque nostris excipi potuit vel aliquantulum segregari, paci vestre aut ordinacioni sub aliquo pretextu concordie intercludi.»* Končno utemeljuje Otakar svojo prošnjo z besedami: *«presertim cum simus vnum de membris imperij, in cuius debilitate non accrescere, immo decrescere imperium magis potest.»*

čin Otakarjev ter mu pripisoval izredno važnost.¹ Sedaj preneha po polnem vsako obravnavanje in pogajanje med obema kraljema; vojska je bila odsihmal gotova in neizogibna, to sta vedela oba protivnika ter oba sta se skrbno pripravljala na odločilno borbo, katera se je imela pričeti prihodnje leto.

Pretečemu boju nasproti se pa vede Rudolf mirno in hladnokrvno, kakor je bila njegova navada; previdno si priskrbuje vse, kar je potrebno, da se odbije sovražni napad, brez hrupa in hrupa, ne da bi kazal strahú ali strasti. O tem pričajo jasno vsa njegova pisma in zlasti ta izredna mirnost je motila marsikaterega preiskovalca. Tedaj se ne bomo ozirali na listine njegove pisarne in ne bomo pripisovali izrazom, kakor jih nahajamo n. pr. v njegovem pismu od 20. febr. 1278 wetterauskim mestom: *«arridet placide fortunae prosperitas in negotiis omnibus juxta votum»*,² nobene posebne veljave. Deloma jih je narekaval *«stilus curiae»*, frazeologija pisarnic, deloma izvirajo iz čudovite notranje mirnosti in hladnokrvnosti, po kateri se je od nekdanj odlikoval možati Habsburžan.

Ali tudi vojaški položaj mu je bil v tem trenutku jako ugoden. Odločilne važnosti je bilo, da se je z Ogri po polnem pogodil ter si zagotovil izdatno pomoč madjarskega kralja. Napada se za tisto zimo itak ni bilo bati; sovražnika je zaviralo zimsko vreme in neugodni letni čas. Ali tudi za prihodnje leto je mogel Rudolf mirno čakati svojega protivnika, kajti varovala ga je mogočna Donava in pomen tega veletoka za tedanjo strategijo, važnost te barrière se ne more dovolj ceniti za tehnične razmere tiste dobe.

¹ Zeló vestni in natančni Kopp, I. 234, Anm. 1 in 2, se vendar premalo ozira na to pismo in na potrditev škofov; Lorenzova sodba je tu površna in lehkomiselna, II. 180—182. Pravo je pogodil Lichnowsky, ako trdi, I. 234: *«Dieses Sendschreiben nahm Rudolf in dem feindseligsten Sinne auf.»* Primeri Palackega, II. 1. 260, in Dudika, VI., kateri pravi: *«Es scheint also, dass er diesem (Briefe) eine ganz ungewöhnliche Wichtigkeit beilegte, da man doch nur Documente legalisiert, wenn man von ihnen irgend einen Rechtsgebrauch zu machen beabsichtigt.»* Še bolj odločno Busson: *«Diese feindliche Behandlung der böhmischen Urkunde kann ich nur so deuten, dass Rudolf dabei die Absicht gehabt habe, constatieren zu lassen, dass durch dieselbe der Friede gebrochen, ein Krieg unvermeidlich, er aber ohne Schuld daran sei»*, I. c. 9.

² Primeri Boehmer, Reg. Rudolfs, 429.

III. POGLAVJE.

BITKA PRI SUHIH KRUTIH

(26. AVG. 1278).

Poudarjali smo uže, da je od nov. 1277 nova vojska bila neizogibna ter da sta oba kralja dobro bila na njo pripravljena. O Rudolfovih pripravah sicer nismo tako natančno poučeni kakor o Otakarjevih, kajti večina njegovih pisem, ohranjenih v Gerbertovi in Bodmannovi zbirki, je nedatovanih in skoraj nemogoče je, uvrstiti jih v kronologičnem redu. Vendar se da dokazati, da se je Rudolf uže nov. 1277 bil do dobrega dogovoril z ogerskim kraljem, s katerim je obravnaval v Hainburgu in kesneje v Brucku, kamor ga je bil na pojedino povabil.¹ O svoji zvezi z Ladislavom poroča Rudolf neimenovanemu prijatelju, poudarjaje da se ne bode nobeden s češkim kraljem pogajal, ako drugi v to ne privoli.² Ogerskim plemenitašem se zahvaljuje v posebnem pismu ter jim zatrjuje, da ga ne bode strašila nobena nevarnost, da užuga prevzetnega napadalca pod svojimi zmagovitimi zastavami.³ Isto soglasje je razvidno iz treh drugih pisem do ogerskega kralja. V prvem opominja Rudolf svojega zaveznika, naj se dvigne na boj, kajti bliža se čas maščevanja;⁴ v drugem

¹ *Cont. Vindob.*, SS. IX. 708.

² «*Quod in litibus et quaestionibus, . . . quas habemus adversus illustrem regem Bohemiae unus alterum tam fideliter quam viriliter adjuvabit nec unus sine alterius beneplacito et consensu cum praedicto rege treugas, pacem vel concordiam celebrabit.*» Gerbert, 149, Emler, II. 454 (1084). V prvi opombi razlaga Gerbert obširno, zakaj je moralo to pismo namenjeno biti Majnhardu Goriškemu.

³ «*Sicut enim procul dubio nobis est cordi et curae illud magnificum et famosum Hungariae regnum in antiquae gloriae fascibus rediviva reformatione dirigere sicque ipso illaeso persecutoris illidere feritatem, quod nulla prorsus personarum aut rerum dispendia evitare proponimus, quin ad edomandam ejusdem fastuosi superbiam sub victricibus alis . . . intendamus.*» Gerbert, 155.

⁴ «*Indue mente virum, fili ac socie praedilecte! ecce jam acceptabile tempus instat, in quo ulcisci poterimus atroces injurias callidi inimici regis Bohemiae.*» Bodmann, 40, Emler, II. 481 (1127).

pismu poudarja svoj sklep, z božjo pomočjo premagati svojega nasprotnika ter vabi Ladislava, pridobiti si nekdanje meje ogerske ali celó razširiti jih,¹ v tretjem pa se iskreno zahvaljuje svojemu zavezniku, da se je dvignil proti skupnemu sovražniku ter ga vabi v jako laskavih izrazih, naj pošlje svoje zastopnike, s katerimi se bode bolj natančno pogovarjal o pretečem boji.²

Poleg teh pisem imamo pa vendar še vsaj en zanesljiv letopisen vir, kateri dokazuje, da Rudolf nikakor ni bil iznenadjen vsled Otakarjevega napada. Nadaljevalec reichersberskega letopisa namreč pripoveduje, da so potem, ko so nemški škofje bili zapustili kraljevi dvor, Rudolfovi poslanci vsi preplašeni prihiteli mu poročat, da je češki kralj pridrl s svojo vojsko, da ga uniči in njegove pristaše iz dežele zapodi. Ali on je v svoji previdnosti skrivaj vse bil pripravil, ter zbral čete barbarskih narodov, Madjarov, Kumanov, Rutenov, kralja Ladislava in svoje viteze iz Avstrije in Štajerskega, iz Švabskega in od Rena.³ To poročilo se po polnem vjema z vsem, kar vemo o državniški razumnosti kralja Rudolfa, tako da se lahko opiramo na besede tega istodobnega zgodopisca.

Podpore iz Nemčije Rudolf pač ni mnogo pričakoval niti posebno iskreno zahteval.⁴ V Bodmannovi zbirki nahajamo sicer nekaj Rudolfovih pisem do svojih prijateljev in sorodnikov, do svojega svaka Albrehta Hohenberskega, do palatinskega Ludevika, katerega prosi za stoštirideset konj oklopnikov, — vendar je pomoči zahteval le od sorodnih knezov ali pa od takih, s katerimi so ga vezale skupne koristi, kakor od solnogradskega nadškofa, od Majnharda Goriškega itd. Računal je pa na izdatno pomoč iz avstrijskih pokrajin in v tem oziru se nikakor ni prevaril.

¹ «*Sic autem non solum ademptos vobis avitos recuperare poteritis terminos, sed ad ampliora funiculos extendetis.*» Gerbert, 157, Emler, II. 483 (1127).

² «*O quam celebre, quam insigne praesagium futurae laetitiae, . . . quod ad ulciscendas nostras et vestras injurias contra communem hostem imperii Romani et regni Hungariae vestram potentiam tam potenter, magnanimiter excitastis.*» Gerbert, 158, Emler, II. 484 (1130).

³ Chron. Magni Presb. Contin., SS. XVII. 553.

⁴ Enako sodi Busson, l. c. 24: «*Ich vermuthe, dass Rudolf sich nicht sonderlich viel um deutsche Hülfe bemüht hat. Es findet sich nicht die leiseste Spur, dass der Krieg von 1278 als Reichskrieg betrachtet worden ist wie der von 1276. Und das dürfte wohl in Rudolfs Absicht gelegen haben. Rudolf hat seine Massregeln für den Krieg so getroffen, dass er die Hülfe des Reiches entbehren zu können glaubte. Wenn er dieselbe nicht in Anspruch nahm, behielt er natürlich viel freiere Hand, um die Früchte des erhofften Sieges einheimen zu können.*» Tudi na to se po vsej pravici sklicuje Busson, da niti kraljevega sina Albrehta ni bilo k boju, dasi so nekateri drugi knezi, n. pr. škof baselski, iz istih krajev jugozahodne Nemčije še lahko o pravem času prišli.

A tudi Otakar ni rok križem držal. Da bi pa bil tako za gotovo se nadejal zmage ter po polnem brez skrbi bil zarad srečnega izida vojske, kakor navadno trdé stari in novodobni pisatelji, se pač ne da dokazati in skoraj bi rekli, da priča o njegovi udanosti v osodo ono pismo do nekega pristaša, v katerem se mu zahvaljuje za njegovo zvestobo ter mu obljubuje, da bode ž njim delil vse svoje imetje do zadnjega beliča.¹ Toda storil je proti Rudolfu vse, kar so zahtevale politične razmere. In te mu baš niso bile neugodne! Zavistno so gledali nemški knezi, kako mogočno se je razvila oblast neznatnega grofa in nič jim ni ugajalo, da se je rimski kralj kmalu odtegnil vplivu svojih volilcev in da mu ni prijala ona uloga, katero so mu bili namenili knezi izborniki. Tu se Otakarju ni trebalo veliko truditi; če se tudi ne oziramo na kolmarski letopis² in če Otakarjevemu pismu do kolinskega nadškofa Sigfrida ne pripisujemo posebne važnosti,³ — toliko je vendar gotovo, da se od nemških knezov viteškemu Habsburžanu ni bilo nadejati posebne podpore.

Nekateri knezi, zlasti v severni Nemčiji, bili so kralju Rudolfu celó sovražni. Mišenski mejni grofi in turinški deželni grofi so bili zavezniki Otakarjevi, in tudi v bitki pri Suhih Krutih nahajamo nekaj turinških vitezov med četami češkega kralja. Tudi Otakarjevi sorodniki, mejni grofi braniborski, so bili na njegovi strani ter so sklenili posebno pogodbo ž njim, v kateri se uže izrečno govori o boji proti Rudolfu.⁴ Sileški vojvodi so bili od nekdanj češkemu kralju udani, in zastonj si je prizadeval Rudolf, po svojem poslancu Henriku Brene razdreti naravno zvezo. Celó bavarski Henrik, razkačen, ker Gornjeavstrijskega ni mogel dobiti, se začelja zopet približevati svojemu prejšnjemu zavezniku ter se nič ne brani težkih tovorov srebra, katere bogati Otakar pošilja svojemu bavarskemu sosedu.⁵

¹ «... tecum cuncta, que habemus sortiri volumus, eciam si non nisi ad unum denarium veniremus.» Dolliner, 89, Emler, II. 465 (1102).

² Chron. Colmar., SS. XVII. 249: «(Ottacarus) misit et promisit etiam dominis episcopis, comitibus, baronibus prope Rhenum constitutis, ut in adiutorium regis Rudolphi minime pervenirent vel ipsum pro suis viribus impedirent. Quod quidem pro suis viribus fecerunt et amplius fecissent, si rex in aliquo defecisset.» Enako tožijo Ann. Salisburg., SS. IX. 804; omenja je nezvestobo nemških knezov, pravijo: «Et pro pudor! tam principes quam consanguinei et affines regis exceptis paucis sua et regni pericula improvide contempserunt aut improvide detraxerunt.»

³ Kakor naš rojak Dolliner, zlasti v opombi na 88. str. Previdni Kopp se pa o kolinskem nadškofu tako-le izraža: «Erwiesen, scheint es, liegt nichts vor.» I. 243, Anm. 1.

⁴ Ot. Lorenz, II. 215.

⁵ Mon. Fürstenfeldensis pri Boehmerji, Font. Rer. Germ. I. 6: «Vidi enim quod misit onustum plaustrum cum argento in vase, continente mensuram septem urnarum, de Bohemia

Tudi njegov brat Ludevik Palatinski ne kaže več nekdanje gorečnosti za Rudolfove koristi in hladnokrvno prezira opomine in prošnje svojega habsburškega tasta.

Otakar pa je podporo iskal tudi pri svojih slovanskih sosedih, pri sorodnih Poljaki. Zanimivo je, kako se obrača do njih ter kako jim govori na srce. Preznamenito pismo¹ se nam zdi kakor nekaj anahronizem srednjega veka; pisano je po misljenji 19. stoletja in ideje se razkladajo v njem, katerih sicer zastoj iščemo v srednjeveških listinah. Tu se posebno naglašajo sorodstvo Čehov in Poljakov, skupni izvir in sorodni jezik obeh narodov; obširno se razlaga, da so Čehi svojim poljskim sosedom prava trdnjava in da, če Čehi propadejo, tudi Poljaki ne bodejo več mogli se obraniti požrešnih protivnikov in nemška lakomnost bode stegala tudi po poljskih pokrajinah svoje poželjive roke. Naj tedaj poljski knezi pomagajo češkemu kralju proti skupnemu nasprotniku, potem bodejo tudi Čehi jih podpirali v slehernem boji, bodisi proti kristijanom ali proti malikovalcem.²

Ne sme se prezirati, da je Otakar s tem pismom sam pobijal svojo dosedanje Nemcem in nemškim naseljencem naklonjeno politiko. Očitno to nasprotje je vplivalo tako na zgodovinarje, da različno razlagajo Otakarjevo izjavo. Nekateri jo imajo le za stilistično vajo,³ drugi vidijo v njem dokaz, da je na Otakarjevem dvoru že prevladovala Nemcem nepri-

in civitate Strubing et nisi tantam pecuniam vidissem, procul dubio alii referenti nullatenus credidissem.» Vendar omenja dejansko udeležitev Bavarcev v odločilni bitki le štajerski pesenski letopis, rekoč:

*Auch wurden darinn genomen
Der Payr sumleich
Den Herzog Hainreich
Den Zugel het geworffen ab
Wo sy mochten jre Hab
Mit jrm Dienst gemeren
Ob sy dahin wollten chern
Daz verpot er jn nicht. (145.)*

¹ Pismo Otakarjevo do poljskih knezov se nahaja pri Dollinerji, 93—95, in Emleji, II. 466—468 (1106).

² «...quia si quod absit, nos contingeret praefati regis oppressione pessundari, insaciabiles Theutonicorum hiatus se liberius expanderent et manus improbas facilius usque in ipsam prouinciam extenderent ipsorum noxij appetitus; sumus enim nobis et terris uestris quasi firmum secure tuicionis preurbium.»

³ Tako Grünhagen, Schlesische Regesten (1566), kateremu pritrjuje Dudik, VIII. 22, kjer imenuje pismo «eine meisterhafte Schulübung».

jazna češko-narodna stranka¹ pod vodstvom kancelarja Petra, kateremu pripisujejo imenitno listino. Po našem mnenju je bilo slovansko navdušenje Otakarjevo sploh le politično sredstvo, vplivati na sorodne slovanske sosedes, brez posebnega pomena za notranjo vlado Otakarjevih dežel.

Podpora, katera je v istini Otakarju došla iz Poljske, pokazala je kmalu dejanjsko, da je imel njegov poziv praktične nasledke.² Ali tudi na drug način je skušal prebrisani Otakar kralju Rudolfu priti do živega ter omajati podlago njegove oblasti, zvestobo novopridobljenih dežel. Zlasti na Nižjeavstrijskem je imela Otakarjeva vlada vendar še dokaj privržencev in finančna politika Rudolfova morala mu je škodovati pri podložnikih, visokih davkov nikakor ne vajenih. Med plemenitaši je stal na Otakarjevi strani mogočni Henrik Kuenrinski, katerega je zlasti njegova soproga, nezakonska hči češkega kralja, k temu izpodbujala; tudi drugi plemenitaši so se dali zapeljati ter so skrivaj stopili na Otakarjevo stran.³ Največ udanosti in simpatij pa je Otakar imel na Dunaji, kjer je bil župan sam, vplivni Rüdiger Paltram, z vso svojo mnogoštevilno rodbino duša vseh naporov proti habsburški vladi. Tako se začelja na Avstrijskem nevarna zarota proti rimskemu kralju in ne da se tajiti, da se je imel Rudolf te zarote, katera ga je prijemala v varnem njegovem zavetju, na Dunaji, mnogo več bati nego odkritega napada na bojišči. Važnost te zarote je izprevidel Otakar sam, kajti v posebnem pismu⁴ svetuje svojemu zetu previdnost in pazljivost ter ga svari pred preveliko naglostjo, katera bi mogla preprečiti vse njih napore.

Ali njegovo svarilo je prišlo prekasno! Meseca maja, kakor je skoraj gotovo, pride zarota na dan, Paltram pobegne z Dunaja in ž njim njegovi

¹ Lorenz, II. 417—418: «Man erkennt deutlich, dass jetzt eine Regierung an der Spitze Böhmens stand, die mit dem Hasse gegen das deutsche Reich die äusserste Rücksichtslosigkeit in der Wahl der Mittel verband, die zum Ziele des böhmischen Ehrgeizes führen konnten... Wir unsrerseits sehen eben nur in dem Briefe einen deutlichen Beweis dafür, dass kein Bischof Bruno die Angelegenheiten jetzt mehr leitete, sondern auch in der Gesinnung der jetzigen Regierung Ottokars eine Aenderung eintreten musste.»

² Palacky sicer trdi: «Ničesar ne da se, že by Otakar tim jaké mocnejší pomoci z Polska byl se dovolal», II. 146, vendar omenja Otakarju prijazni istočasni vir *Heinr. Haimburgensis*, SS. XVII. 716: «Rex autem Otakarus duxit in exercitu suo paucos hospites preter Polonos.»

³ Tako tožijo *Ann. S. Rudb. Salisburg.*, da je kralj Rudolf sicer nabiral vojsko na Avstrijskem in Štajerskem, vendar «non quidem omnium, quia multi ex ipsis in locum perfidie ceciderunt». SS. IX. 802.

⁴ Otakarjevo pismo pri *Dollinerji*, 90, in *Emlerji*, II. 466 (1103). Konec se glasi: «Quare non sis festinus, sed hore terminum debitum ad bellum te premuniens prestoleris.»

sinovi, da se odtegnejo Rudolfovi opravičeni jezi; 16. jun. zadene jih smrtna sodba *«in contumaciam»*. Enaka se godi Henriku Kuenrinskemu;¹ tudi on je 12. avg. uže obsojen ter pribeži k Otakarju. Vsa ta zarota in to izdajstvo pa tako vpliva na kralja Rudolfa, da si skuša pridobiti dunajsko meščanstvo po važnih svoboščinah ter mu potrdi privilegij Friderika II. in državno nezavisnost dunajskega mesta.

Komaj je Otakar zvedel neugodne novice iz Avstrijskega, zagradi za orožje ter se dvigne na boj. Na vsak način smemo začetek nove vojske staviti v mesec junij l. 1278. O češkem kralji pripoveduje češki vir,² da je 27. jun. zapustil svojo stolnico, zlato Prago, spremljan od duhovščine in udanega mu naroda, kateri je glasno plakal po svojem vladarji, kakor da bi bil slutil žalostni izid njegovega podjetja.³

Takoj iz začetka pa se je videlo, da se Otakar brez prave odločnosti, brez nekdanje drzne srčnosti spušča v boj in da tudi nanj pripravljen ni. Da še ni bil gotov s svojimi pripravami, sklepamo iz tega, ker se mudi cel mesec na Moravskem ter tu pričakuje pomočnih čet, ki mu dohajajo iz Poljskega, Sileškega, nekoliko tudi iz Nemškega. Stoprav okolo Sv. Jakoba⁴ prekorači avstrijsko mejo ter potratí nekoliko tednov z oble-

¹ Glej Rudolfovo pismo pri Bodmannu, 74, in Emlerji, II. 483 (1126): *«Ut emergentium apud nos novitatum multiplicitas te non lateat, scire debes, quod marscalcus Austriae de N. nunc de novo perverso ductus spiritu ad regem Bohemiae . . . recessit.»*

² Ann. Otakar., SS. IX. 192: *«5. Kal. Jul. rex Otakarus profectus est ad expeditionem contra Rudolphum electum, Moraviae reseditque in Brunna, expectando duces Poloniae et militiam ipsorum nobilesque Bohemiae et Moraviae.»* Da ga je spremljalo duhovenstvo in glasno plakajoče ljudstvo, poročajo Cont. Vindob., SS. IX. 708, in Chron. S. Petri, l. c. 144.

³ Češki vir gledé kronologije tako odločno in natančno govori, da moramo imeti njegovo poročilo za istinito. Kralj Rudolf sicer papežu piše, da je Otakar boj pričel začetkom jun., okolo binkoštnih praznikov: *«Dictus siquidem rex in festo pentecostes proxime praeterito contra terras imperii castra movens . . . castra quedam et oppida hostiliter expugnavit.»* (Bodmann, 91, Emler, II. 488) in med Otakarjevimi listinami nahajamo še eno iz Prage od zadnjega junija (Emler, II. 481). Bržkone se pa Rudolf v svojem pismu le na začetek male vojske ozira, katera je pač uže prve dni junija začela razsajati na avstrijsko-češki meji v veliko pogubo ondotnemu prebivalstvu, katero je silno trpelo po barbarskem tedanjem vojevanji. Primeri, kar *Heinr. Haimburgensis*, SS. XVII. 716, pripoveduje o cerkvi sv. Marije v Waidhofenu ob Dijí, kjer so Čehi sežgali v cerkvi 1722 ljudi!

⁴ Iz pisma Otakarjevega do njegove soproge Kunhute, datovanega iz Brna julija meseca, je razvidno, da se je češki kralj posebno zanašal na pomoč sv. Jakoba ter ukazal, naj se časti po vseh samostanih in farnih cerkvah *«cum processionum atque aliarum solempnizationum celebritatibus»*, Emler, II. 486 (1135). S tem se dobro vjema, če *Heinr. Haimburgensis* o Otakarji pravi: *«Circa festum sancti Jacobi ipse rex Otacarus congregato omni exercitu suo intravit Austriam.»* SS. XVII. 716.

ganjem nevažnih gradov in mestec, ne da bi urno udaril proti Dunaju ter se polastil vsaj severnega obrežja donavskega. Posebnih strategičnih zmožnostij pri Otakarji nepristransk zgodovinar sploh ne more zapaziti, ali njegovo vojevanje l. 1278 je bilo vendar tako mlačno in nespretno, tako slabo preračunjeno, da se nam nehoté vsiljuje misel, da je Otakar sam slutil tragično svojo osodo ter da je nevidno se bližeča katastrofa njegovemu duhu potrla perute in uničila vso gibčnost njegove duše.

O vojnem načrtu Otakarjevem so novodobni pisatelji sploh nekoliko različnega mnenja, zlasti odkar je Ot. Lorenz objavil svojo hipotezo, da je češki kralj z dvema oddelkoma prestopil avstrijsko mejo ter zahodni oddelek proti Kremsu poslal.¹ Vendar govore zoper Lorenza odločno vsi viri in ves položaj, in ker se tudi Busson v svoji temeljiti razpravi obrača proti Lorenzu in njegovi trditvi, smemo se nadejati, da ne bode več o bojnem načrtu češkega kralja neplodnega prepira med zgodovinarji in preiskovalci.

Viri poročajo, da je Otakar s svojo vojsko in s stroji za obleganje najprej napadel grad Drozdovice (Drosendorf), kjer se mu je moško v bran postavil avstrijski plemenitaš Štepan Meissauerski. 16 dnij brani hrabri vitez² trdnjavo ter jo izroči oblegovalcu stoprav potem, ko je zidovje uže bilo razrušeno. Toda dasi je bil Otakar preje nameraval kreniti bolj na jugozahod, spremenil je sedaj vojni načrt ter se obrnil na vzhod proti mestecu Lavi, katero tudi skozi dvanajst dnij, dasi brezuspešno, oblega. Pri nepotrebnem obleganji tega mesteca ga pa uže napada ogerska lahka konjica, prva predstraža bližajočega se Rudolfa, kateri je zapustivši dosedanje defenzivo sedaj sam se pomikal proti svojemu napadniku.

Kak velikansk razloček je pač v vojaškem oziru med Otakarjem in Rudolfom! Kako previdno in razumno, ob enem pa kako energično postopa Habsburžan! Vso vojsko l. 1278 prav mojstersko izpeljuje Rudolf, preudarjeno in dosledno, brez pomote ali slabosti, združujoč osobno hrabrost z odlično strategično nadarjenostjo.³ Komaj je čul Rudolf, da se približuje

¹ Lorenz, II. 226 in drugod, njemu se pridružuje v glavnih rečeh tudi moravski zgodopisec Dudík, VI. 271 in drugod.

² Tudi *Ann. Otakar.*, SS. IX. 192, ga imenujejo «*miles strenuus*».

³ Pruski general Köhler pravi v tem oziru: «*In dem Feldzuge von 1278 enthüllt sich in Rudolf von Habsburg einer der bedeutendsten Feldherren, die Deutschland aufzuweisen hat. Ausgezeichnete Eigenschaften müssen dem Manne innewohnend haben, der sich vom Grafen von Habsburg zum deutschen König emporarbeitete, in dieser Würde sich gegen alle Anfechtungen zu erhalten wusste und Schwierigkeiten überwand, die man sich nicht gross genug vorstellen kann.*» *Forschungen zur deutschen Geschichte*, XIX. 309—310.

ogerska vojska, uže je zapustil Dunaj, urno udaril mimo Donave dol do Hainburga, Madjarom nasproti, prekoračil veletok pri Hainburgu ter se ustavil pri Marchecku, kamor je bilo avstrijskim in nemškim četam zapovedano priti. Tu zbira Rudolf svojo vojsko sedem dnij, od 14.—21. avg. Koliko je nabral vojakov iz avstrijskih dežel in koliko mu jih je iz Nemčije prihitelo na pomoč, se ne da več natančno določiti. Le to vemo, da jih je iz nemške države bilo kaj malo; od državnih knezov sta mu na pomoč prišla le Henrik, škof baselski, in norimberški purgraf, potem še trije nemški grofi, ki jih imenuje štajerski letopis,¹ in nekaj stotin težko oboroženih vitezov, — to je bilo vse, kar je nemška država na pomoč poslala svojemu vladarju in kralju. Iz avstrijskih dežel jih je bilo seveda mnogo več: Štajerski plemiči Otto Lichtensteinski, Kolo iz Seldenhofena in Friderik Ptujski mu pripeljejo 1000 mož, nadškof solnogradski, dasi ga osobno ni bilo pri boji, pošlje 300 mož. Tudi Korošcev je bilo veliko in pripeljali so jih grofi Henrik Pfannberški, Ulrik Heunburški, Friderik Ortenburški in drugi. Ne da se določiti, koliko je bilo borilcev iz Kranjskega, zlasti v krdelih Majnharda in Albrehta Goriškega in Ulrika Heunburškega. Starina kranjskih zgodopiscev, Valvasor, pač pripoveduje po nekem zatiškem rokopisu, da jih je bilo 300 mož pod poveljem Ulrika Heunburškega in da je bila tudi Majnhardova četa večjidel sestavljena iz kranjskih vitezov.² Gotovega tedaj ne moremo povedati, ali da je bilo precejšnje število kranjskih bojevalcev, smemo sklepati iz pesenskega letopisa, kateri pravi:

*Zu dem nu warn wol geczogt
Die jm volhuffen seiner Ern
Die Steyrer und die Oster-Herren
Vnd alle, die ich edess nant
Von Krain und Kernden Lant
Mit maniger werleicher hant.³*

¹ *Reimchronik*, Cap. 139, 141:

*Doch aus Swebischen Chraisszen
Tet ander Niempt mer
Her ze Oesterreich die Cher
Dann drei Grafen hoch:
Der ain waz der von Hochenloch
Vnd von Furstenberig der chekeh
Vnd der von Hohenekeh
Die cherten wol bereit
Durch den Kunig und durch jre frumchait
Her ze Oesterreich den rechten Steig.*

² Valvasor, *Ehre des Herzogthums Krain*, XV. 307.

³ *Reimchronik*, 142.

Še ni bil Rudolf dogotovil nabiranja svoje vojske, pa se uže zedini z ogersko predstražo, 8000 mož, katerim je bil poveljnik mojster Jurij, eden najhrabrejših madjarskih plemenitašev.¹ Brez odlašanja jim pridene takoj nekoliko Avstrijcev pod vodstvom avstrijskega plemenitaša Emberbergerja ter jih pošlje Otakarju nasproti, kateri je še vedno oblegal trdnjavo Lavo. Dva dni vznemirja madjarska lahka konjica (ali vsaj oddelek njen) češko vojsko, in stoprav tretji dan odloči se Otakar, da pusti neplodno obleganje ter jo udari Rudolfu naproti. Ali mesto da bi takoj se vrgel na Rudolfa, kateri se še ni bil združil z ostalo ogersko vojsko, ki je bila še zmeraj na levem bregu Morave, mesto da bi ga skušal pobiti pred tem zedinjenjem, — se Otakar zopet ustavi ter celih šest dnij mirno čaka, dokler ga Rudolf sam ne prisili k odločilnemu boju. Tedaj pa je bila češka vojska uže izgubljena, kajti Rudolfova armada je bila potem, ko so se ji pridružila ogerska krdela, mnogo večja nego Otakarjeva. Češki kralj je zamudil pravi trenotek in njegov položaj je postal na enkrat silo neugoden.

Uže 22. avg. namreč dospé kralj Ladislav z madjarsko vojno na levo obrežje Morave, en dan kesneje prekorači to reko in sedaj se pomikate združeni vojski od MarchECKA proti severju, še naprej od Stillfrida, dokler se ne ustavite med Stillfridom in Suhimi Kruti (Dürnkrut). Od 22. do 25. avg. je bil počitek, katerega je Rudolf dobro porabil, zlasti za to, da je natančno preiskal kraj, kar je bilo zanj silo važno. 25. avg. ukaže potem svoji vojski, še nekoliko proti severju se pomakniti, tako da med sovražnimi četami ni bilo več prostora nego komaj za eno milijo. Drugi dan, 26. avg., odloči rimski kralj za bitko. Bil je petek in nekateri viri naglašajo, da je imel Rudolf navado, da je najrajše na ta dan se bojeval. Tako pravi pesenski letopis:

*Chunig Rudolf die gewonheit het
Das er dheins streites phlag
Dann an dem Freitag,
Daran Got leit sein not.²*

¹ O mojstru Juriji glej v *Fejér*, Cod. diplom. Hungariae, dve listini, v katerih kralj Ladislav njegovo hrabrost povzdiguje, V. 3. 275 in 393 — 394. — O tej ekspediciji pripoveduje *Cont. Claustroneoburg.*, VI.: *Quosdam pugnaciores Ungaros et Cumanos circiter octo milia cum quibusdam Australibus sub capitaneo Emberbergaer mittens, numerum expeditorum exercitus regis Bohemiae adhuc prope La existentis jussit explorari.* SS. IX. 745.

² *Reimchronik*, Cap. CXLII. 142. Tudi *Chron. Claustroneoburg.*, SS. IX. 745, pravi: *«Rex vero Rudolfus habens in consuetudine pugnare in sextis feriis exercere.»* Primeri *Kopp*, I. 266.

Ako smo preje poudarjali, da je bila Otakarjeva vojska po svojem številu mnogo slabejša od Rudolfove, vemo pač dobro, da smo tu v nasprotju z veliko večino zgodovinskih virov ter se tudi ne vjemamo z novejšimi zgodopisci, na katere so vplivala poročila istodobnih virov. Skoraj vsi nemški viri trdijo, da je imel Otakar vsaj štirikrat toliko vojsko nego Rudolf; tako poudarja pesenski letopis:

*Got sol des Siges phlegen,
Der streit waz ungleich gewesen
Die der Pehaim Kunig vberal
Mit jim pracht aufs wal
Der waz wol vir an dises ain.¹*

Podobne izjave nahajamo tudi v avstrijskih in bavarskih virih,² in opiraje se na te soglasne izjave poudarja tudi Lorenz *«das gewaltige bei weitem überlegene Kriegsheer des Böhmenkönigs»*.³

Drugače se pa pokaže razmerje, ako kritično presodimo ohranjene vire. Tu se nam bode takoj čudno zdelo, da nemški pisatelji po polnem prezirajo ali pa zaničljivo omenjajo glavni del Rudolfove vojske, Madjare namreč. Strassburški letopis imenuje jih *«slabotne in nikakor ne bojovite»* borilce;⁴ nič manj porogljivo govore o njih solnogradski letopisi, ako pravijo, da se *«Nemci v borbi odlikujejo, Madjari pa pri plenu»*.⁵ Kolmarska kronika pa celo sumniči njih zvestobo; poudarja, da jim je Otakar veliko denarja poslal, da jih podkupi, ter potem oblastno pristavlja, da je to kesneje tudi izid pokazal.⁶ Ako bi se tedaj zanašali na nemške vire, morali bi misliti, da se je delovanje madjarske vojne pričelo stoprav tedaj, ko so bili Čehi premagani in njih vojska uže na divjem begu.

¹ *Reimchronik*, Cap. CLII. 148. Še bolj natančno določuje število Joh. Victor. pri *Boehmerji*, Font. Rer. Germ. I. 309: *«Estimatus est autem habuisse triginta milia pugnatorum, Rudolfus vero vix hujus numeri quartam partem.»*

² *Cont. Vindob.*, SS. IX. 709, pravi, da je Rudolfova vojska znašala le polovico češke in da je češki kralj imel 1100 konj oklopnikov, Rudolf pa le 250: *«Cum tamen vix unum pugnans contra duos adversarios et nonnisi ducentos et quinquaginta dextrarios faleratos contra mille et centum parte ex adversa haberet.»* Bavarski *Mon. Fürstfeldensis* pa pripoveduje, da se je Rudolf bal svojega protivnika, ker je imel Otakar štirikrat toliko vojakov kakor on. *Boehmer*, Font. Rer. Germ. I. 6.

³ *Ot. Lorenz*, II. 233.

⁴ *Ellenhardi Chronicon*, SS. XVII. 123: *«licet essent gentes inermes et minus bellicose.»*

⁵ *Ann. S. Rudb. Salisburg.*, SS. IX. 802: *«In hoc (v plenu scil.) Ungari et Cumani plus quam Teutonici exercent; isti quidem praelia sustinebant, illi vero spolia ponderabant.»*

⁶ *Chron. Colmar.*, SS. XVII. 249—250: *«Misit (Otakar) et Ungariae militibus pecuniam, ne ipsum impugnant aut debilitate infestarent. Hoc et rei postmodum probavit eventus.»*

Jasno je pa, da se ne smemo dati motiti po enostranosti nespretnih srednjeveških pisateljev. Da je bilo Madjarov veliko število, da so bili v boj pripeljali vse svoje sile, vidimo iz mnogih ogerskih listin, v katerih kralj Ladislav izrečno govori o »splošni vojski (*exercitus generalis*)». V teh listinah poudarja, da se je proti Otakarju dvignila vsa ogerska vojna, »*levatis totis viribus*».¹ Celó kolmarski letopis ceni število ogerskih bojevalcev na 14 000, potem na 15 000 mož; drugi viri omenjajo 30 000, celó 40 000 mož, neko pismo pa, pisano malo dni pred bitko v Rudolfovem taborji, ceni ogersko moč na 40 000, kumansko na 16 000, tedaj vseh vkup na 56 000 mož.²

Po polnem tedaj pritrujemo Bussonu, ako gledé števila pravi: »*Die ganze Kraft Ungarns war aufgeboten und jedenfalls war die ungarische Hilfe an Zahl den andern Truppen Rudolfs unendlich überlegen.*»³

Kdo pa bode verjel nemškim prenapetežem, da vsa ogromna sila madjarska za boj niti za rabo bila ni! Proti temu govori priznana hrabrost madjarskega naroda, govori v tej zadevi dobro poučeni pesenski letopis, kateri odločno hvali možato obnašanje ogerskih plemenitašev ter zlasti proslavlja »orjaškega mlatiča» grofa Matijo Trenčinskega,⁴ govori potem cela dolga vrsta listin, v katerih kralj Ladislav na drobno razlaga zasluge posameznih ogerskih plemičev, kateri so se bili odlikovali ter so v viteški borbi večinoma bili ranjeni.⁵ Ogrji sami so se tako ponašali s svojo zmago pri Suhih Krutih, da so celo vojsko l. 1278 smatrali za svojo, da njih pisatelji le madjarski hrabrosti pripisujejo srečni izid boja ter se na Rudolfa niti ne ozirajo⁶ in da tudi madjarske listine kralja Rudolfa le enkrat ime-

¹ Te listine pri *Fejérji*, I. c. V. 3. 398—399 in drugod.

² Važno to pismo pri *Bodmannu*, 88, *Emlerji*, II. 487 (1136): »*Solus autem Ungariae rex inclitus cum XL milibus Ungarorum et XVI milibus Cumanorum d. nostri obsequiis se optavit.*»

³ *Busson*, I. c. 48; primeri tudi njegova ekskurza I. (64) in V. (84).

⁴ *Reimchronik*, Cap. CLIII. 150, kjer Madjare hvali:

*Ain Drescher nie so gedraschs
Als von Trenss tet der Weigant
Mit seiner Ellenthafter hannt
Und die mit ym da warn,
In den zway scharn.*

⁵ Nabral jih je *Busson* v ekskurzu, VI. 90—92.

⁶ Madjarski šovinisti niso zaostajali za nemškimi; uže istodobni pisatelj *Simon de Kezai* poudarja v svojem zgodovinskem delu: *Gesta Ungarorum* (pri *Endlicherji*: *Monumenta Arpadiana*, I. 120—122), da se je Rudolfova vojna bila ustrašila nasprotnikov: »*gens*

nujejo, ko namreč pripovedujejo, da mu je kralj Ladislav izročil tri češke jetnike. Enake izjave so seveda enostranske in smešno pretirane, ali toliko je vendar gotovo, da je kralj Rudolf sam dobro ocenjal izdatnost ogerske pomoči ter o njej sodil po vsem drugače, nego domišljavi nemški letopisci.

Dokazano je tedaj vsaj toliko, da je bila Rudolfova vojska, ako ji prištevamo madjarska krdela, mnogoštevilnejša od vojske češkega kralja. Tedaj se ozirajo nekateri novodobni pisatelji le bolj na kakovost vojske ter poudarjajo, da je Otakar imel štirikrat toliko težke konjice ali konj oklopnikov (*«equi falerati, dextrarii»*)¹ kakor Rudolf. Ali tudi tega ne moremo verjeti, da bi bil Rudolf imel v istini le 250 oklopnikov. Kajti če nam v tem oziru gotovo dobro poučeni kolmarski letopis pripoveduje, da je Rudolfu le iz Švabskega došlo 200 dobro oboroženih vojakov *«cum dextrariis»*, — ali je potem verjetno, da v vseh avstrijskih deželah ni bilo mogoče več jih skupaj spraviti nego bornih petdeset?! Zraven tega pa moramo pomisliti, da se tudi Madjari niso borili le kot lahka konjica, temveč da pesenski letopis odločno trdi, da so se deloma tudi udeležili boja s težkim orožjem. Ta vir, ki je tedaj vsaj Ogrom pravičen, jih hvali, da so uničili mnogo sovražnikov ter da so se borili:

*Als sy daz Frankchreich
Hieten vechten gelernt,*

potem pa pravi:

*Wer gicht, daz sy nicht wernt
Noch tawrn vndern Helmen
In hiez und in Melmen (= v prahu)
Hiet sew des Tages der gesehen
Der muest jn des furwar jehen
Sy kunden Swabischen fechten,
Wenn sy sich darczu gerechten
Mit Rosszen und mit Harnasch.²*

Rudolphi . . nimis timorata ad resistendum tam valide multitudini . . pro eo contraire et moneri dubitabat. Madjari stoprav premagajo Otakarja ter rimskemu kralju izročé osvojene dežele: *«Et sic Ladislaus rex Hungariae rediit cum victoria, rege Alemannico in Austria remanente.»* In še dandanes trdi eden najodličnejših madjarskih zgodopiscev, Szalay: *«Rudolf hatte seinen Sieg den Ungarn zu danken und erkannte sowohl dessen Nutzen als auch dessen Ruhm.»*

¹ O konjih oklopnikih pravi Köhler, l. c. 312: *«Man bezeichnete in der zweiten Hälfte des 13. Jahrh. mit «dextrarius coopertus» oder «faleratus» nicht bloss das mit Panzer von Leder oder Kettengeflecht bekleidete Schlachtross, sondern den schon gerüsteten adelichen Reiter mit ein bis zwei bewaffneten Knechten zu Pferde und berechnete darnach die Stärke des Heeres.»*

² *Reimchronik*, Cap. CLV. 150.

To se pa vendar ne da tolmačiti drugače, nego da je tudi veliko Madjarov bilo na enak način oboroženih in na viteški boj pripravljenih kakor Otakarjeva težka konjica.

Poleg tega pa našo trditev podpira gori navedeno in avtentično pismo iz Rudolfovega taborja, v katerem neimenovani pisatelj trdi, da je Otakar mejo prestopil z maloštevilno vojsko ter se v boj postavil Rudolfu, dasi je le ogerska vojska sama za se imela 56000 mož.¹ Ako temu še dostavimo, da važni istočasni vir, letopis Henrika Heimburškega, naglašja, da je Otakar od drugod dobil malo podpore, razun od Poljakov² in ako pomislimo, da mu je gotovo tudi škodoval odpor čeških plemenitašev, katerim po določbah zemskega prava sploh ni bilo treba udeležiti se boja izven deželnih mej, potem smemo trditi na ravnost, da je bilo številno razmerje po vsem ugodno za Rudolfa.

Bojišče določuje avstrijski vir *Historia annorum*:³ «*juxta marchiam fluvium, in campo, qui dicitur Chrutervelt.*» Ker v bavarskem narečju «Krut, Grutt» toliko pomenja kakor «kamenito polje», moramo tedaj misliti na ono kamenito in pusto raván, katera se razprostira okolo sela Suhih Krutov do Morave. Ta reka je tekom zadnjih 600 let izpremenila svoj tek ter si novo strugo napravila mnogo bolj na zahod, tedaj pa je tekla bolj proti vzhodu; in v tej ravnini, ki je bila takrat mnogo širokejša nego dandanes, vršila se je imenitna bitka 26. avg. 1278. Običajno zaznamovanje: «Bitka na Moravskem polji» je nepravilno, ker se s tem imenom le zaznamuje del enolične ravnine na jug od Marcheka in tedaj bomo bitko imenovali po Suhih Krutih ali jo s Bussonom krstili: «Bitka pri Dürnkrutu in Drösingu».

¹ Pismo pri Bodmannu, 88: «*Qui cum paucis finales terminos Austrie subintraverat ... Praedictus siquidem rex Bohemiae nescio quo spiritu vel quo ductus consilio, pauca comitatus militiae comitiva terram subiit antedictam.*» Palacky je tega mnenja, da je v pismu po pomoti izostala beseda «viginti» in da se ima daljni stavek glasiti: «*summa sui exercitus vix ad viginti sex milia se extendit.*» Gesch. Böhmens, II. 1. 263 (336), in Dějiny, II. 148 (173) in 151 (177). Njegova konjektura se nam vidi zelo verjetna. — Ako Lorenz nasproti Palackemu temu pismu ne pripisuje nikake važnosti ter misli, da se tu le govori o malih praskah na meji meseca junija, moramo temu nasproti poudarjati, da pismo imenuje Otakarja samega poveljnika sovražne vojske, potem pa, da je čas določen s stavkom: «*idem dom. noster (Rudolphus) nuper Danubium transiens contra regem Bohemie*», da je pismo tedaj moralo pisano biti okolo 20. avg.

² *Heinr. Heimburgensis*, SS. XVII. 716: «*Rex autem in exercitu suo duxit paucos hospites, preter Polonos.*»

³ Primeri *Ot. Lorenza* v njegovem odgovoru G. Köhlerju «Zur Schlacht bei Dürnkrut» v: *Sybel's Historische Zeitschrift*, neue Folge, VI. 383.

Uže 25. avg. po poludne začno se priprave na odločilni boj v obeh vojskah. Iz Otakarjevega taborja se nam pripoveduje naslednji ginljivi prizor. Ker je češki kralj tajna poročila dobival, da ima mnogo izdajalcev med svojimi, skliče svoje plemenitaše vkup ter neoborožen med nje stopi rekoč: «Glejte, brez orožja stojim med vami in dasi trdno zaupam v vašo zvestobo, bilo bi vendar bolje, če kdo na izdajo misli, da me takoj samega usmrti, nego da jutri v bitki z menoj vred pogubi mnogo tisoč možakov.»¹ Nihče se ne upa vzdigniti svojo roko proti kralju, ali da s tem še ni bila uničena zarota v Otakarjevem taborju, videlo se je drugi dan na krvavem bojišču, kjer se je odločevala osoda avstrijske države.

Napoči jutro 26. avg. in v obeh vojskah je bilo živahno gibanje. Vsak je slutil, da bode boj resen in krvav ter se je pripravljaj na težke trenutke. Rudolfovi vojaki so se izpovedali in s sv. zakramenti se prevideli; mnogokateri dal je napisati svojo oporoko. Baselski škof Henrik v svoji redovniški opravi jezdari ob dolgih vrstah ter s krepkim glasom opominja in izpodbujja borilce k vztrajnosti in viteški hrabrosti. Rudolf sam odloži, kakor se je to čestokrat zgodilo, svoja kraljeva znamenja ter se v priprosti obleki poda v boj. Vsa njegova vojska, ne izvzemši Ogrov in poganskih Kumanov, pilepi si na prsi znamenje sv. križa in povzdigne bojni krik: «Hie Rom» in «Kristus». Tudi Otakar stori vse, da očvrsti svojo vojsko; jezdec med svojimi krdeli, jim prigovarja z odlično zgovornostjo, jih izpodbujja ter najhrabrejšim bogata darila obljubuje. Bojni krik je Čehom: «Budějowice, Praha»; kmalu se čuje po češki vojski staročastna bojna pesen: «Gospodine, pomiluj ny!» med Rudolfovimi vojaki se pa razlega druga, katero je z močnim glasom pričel škof baselski:

*Sand Marey, Muter und Maid
Alle unsre Not sey dir gechlait.*²

Takoj potem trčite obe vojski ena na drugo in — krvav boj se je vnel!

Zgodovinska imenitnost te borbe in prevažni njeni nasledki so provzročili, da je bila bitka 26. avg. mnogokrat razpravljana, od starejših in novejših pisateljev bolj ali manj spretno opisana.³ Vendar se mora vsakemu,

¹ Eberh. Alth., SS. XVII. 410: «*Ecce inermis in conspectu vestro sto et licet de vestra fide non diffidam, tamen si cui contra me proditiōis vel iniquae factionis esset voluntas, melius existeret, ut me nunc solum occideret quam quod cras in bello mecum multa milia hominum moriantur.*»

² Reimchronik, Cap. CLIII. 149.

³ Da molčimo o starejših pisateljih, med katerimi nahajamo tudi Valvasorja, XV. 301—307, hočemo tu le navesti nekatere novejšje zgodopisce. Uže Lichnowsky, I. 246—254, na drobno opisuje ves boj, marljivo porabljaajoč njemu znane vire, ali brez kritike in z

kdor nepristransko in kritično presoja ohranjena istočasna poročila, prepričanje vsiliti, da je s takim gradivom po vsem nemogoče o bojnem načrtu in o bitki sami sestaviti popis, kateri bi bil istinita in nepokvarjena podoba orjaškega boja. Da nemški viri, izvzemši štajerskega pesenskega letopisca, molčijo o uspešnem sodelovanju Madjarov in da je njih poročilo nezanesljivo in nedostatno že zaradi tega, smo že omenili. Ali tudi v drugem oziru so pomanjkljivi vsi viri. Češki vir *Annales Otakariani* o tej bitki ničesar ne poroča, temveč le ponavlja svoje poročilo o kressenbrunnski bitki, ogerski Simon de Kezai pa molči o vseh podrobnostih ter vso zmago pripisuje madjarski hrabrosti, tako da je Rudolf, ako bi verovali madjarskemu pisatelju, le miren gledalec bil ter se je po pridobljeni zmagi le zahvalil Ladislavu za priborjene dežele.¹ Naravno tedaj, da se na ta vira ne bomo mogli opirati. Nemški viri pa so spisani od pisateljev, katerih nobeden ni bil svedok tega boja, — večjidel so jih sestavljale osebe duhovskega stanu, brez razuma za vojaške reči, slabo poučene, suhoparne ali pa klepetave. To velja v prvi vrsti o kolmarskem letopisu, ki posebno povzdiguje svoje švabske rojake, to velja tudi o Chron. Sanpetrinum in o solnogradskih analih. Isto skoraj se sme trditi o pesenskem letopisu in njegovem jako obširnem poročilu; dokazano je vsaj, da štajerskega Otakarja pri bitki ni bilo, temveč da je več let kesneje napisal in pripovedal le to, kar je drugod slišal ali čital. Njegov popis mrgoli od mnogovrstnih pomot in protislovij in kjer ga lahko primerjamo z listinami, ga nahajamo večjidel nezanesljivega in površnega. Avtentična poročila pa, katera je Rudolf sam po svoji zmagi poslal papežu in benečanskemu dožu, so vendar le prekratka in presplošna, da bi se iz njih dal napraviti podroben popis celega boja.

Naloga preiskovalčeva bode tedaj, iz neurejene zmesi izvirnih poročil odstraniti vse, kar je nezanesljivega in sumnjivega ter se ozirati le na

nekaterimi pomotami in stvarnimi pogrški. Obširen in pedantično natančen je v svojem popisu *J. E. Kopp*, I. 262—273; vestno porablja vsako bodi si tudi neverjetno ali sumljivo vest, neoziraje se na to, če je z drugimi poročili v soglasji ali v nasprotju. Ta sicer tako bistroumni preiskovalec je baš v tej zadevi nespreten in nekritičen, njegovo razkladanje brez notranje zveze in pravega reda. *Palacky* v obeh izdajah prav na kratko razlaga te dogodbe, skoraj gotovo zaradi tega, ker se mu je ohranjeno gradivo zdelo prenedostatno in pomanjkljivo. *Ot. Lorenz*, II. 230—241, in *Köhler* popisujeta na drobno ves boj, ali oba se zanašata preveč na štajerski pesenski letopis, prvi pisatelj poleg tega še na svojo bujno domišljijo; *Dudík*, VI. 286 in dalje, se v glavnih potezih drži Lorenza. Najboljša razprava o bitki pri Suhih Krutih je vsakako *Bussionova*, I. c. 1—145, vendar je rezultat njegovega preiskovanja večjidel negativen, zanikujoč.

¹ *Simon de Kezai*, I. c.: «*Rudolfus . . . cum suis stabat inspiciendo, quae fiebant.*»

one podrobnosti, katere izvirajo od zanesljive strani. Kot take zgodovinsko utemeljene vesti imamo najprej poročilo, da je Rudolfovo desno krilo iz prvega bilo nazaj potisneno, med tem ko je levo, iz Madjarov sestavljeno krilo takoj začetkom zmagovalo, dalje, da je Rudolfu samemu pretila smrtna nevarnost, katere ga je rešila lastna srčnost in pa energija, s katero se je njegova rezerva v pravem trenutku spustila v boj, slednjič pa izdaja češkega plemenitaša Milote z Dědic, vsled katere je bila Rudolfova zmaga tako sijajna in katere Otakar sam ni maral preživeti. Ako se omejimo na te vesti, dobili bomo blizu tako podobo o osodni bitki:

Boj se je pričel okolo devete ure zjutraj. Rudolf sam napravi iz svoje vojske štiri oddelke, dva madjarska pod poveljem Matije grofa Trenčinskega, tretjega iz Avstrijcev, katerim je zastavo nosil več kot stoletni starina Haselavski, četrtega pa iz svojih švabskih rojakov, potem iz solnogradskih in goriških vojakov ter iz štajerskih, koroških in kranjskih čet. Pri tem mešanem oddelku je bil Rudolf sam. Vojni red mislimo si tako, da so bili Madjari na levem, Rudolf pa z ostalima oddelkoma na desnem krilu, bolj proti vzhodu, tja do Morave.¹ Na holmu, kateri zložno proti zahodu zagraja ravnino, postavi Rudolf svojo rezervo, nekaj težke konjice pod vodstvom Ulrika Kapellerja. O Otakarjevem vojnem redu ne vemo nič gotovega, le to se nam poroča, da je bil povelje rezerve izročil nekdanjemu deželnemu glavarju na Štajerskem, Miloti z Dědic.

Boj pričnó Kumani, kateri s puščicami obsipajo vrste čeških borilcev. Kmalu potisne madjarsko presilje sovražnika nazaj ter ga zasleduje proti Lavi, na desnem krilu pa je bitka mnogo bolj neodločena, in vztrajno se upirajo Rudolfu češki konjiki, njim na čelu Otakar sam, kateri se bojuje z veliko hrabrostjo. Tako se suče boj več ur sem ter tja, ne da bi ena ali druga stranka mogla prodreti. Krepko udarijo tudi naši kranjski predniki in pohvalno jih omenja pesenski letopis:

*Herczog Mainhart mit swern slegen,
War damit nicht sain (= nemaren, tardus)
Die dacz Chrain
Sy teten, was sy mochten.²*

¹ Pa ne, kakor *Lorenz* trdi, vsi štiri oddelki v eni vrsti eden poleg drugega, niti po *Köhlerji*, oddelek za oddelkom, temveč vzporedno dva madjarska in dva avstrijsko-nemška oddelka skupaj. — Kar se o pričetku boja pripoveduje, da se je pričel na levem krilu, kjer je neokretni žrebec nekega baselskega ministerijala, Henrika Schorlina, svojega gospodarja med sovražne čete zanesel, se opira na osamljeno poročilo za celih 70 let kasnejšega Matije Neuenburskega in je v protislovju z drugimi razmerami.

² *Reimchronik*, Cap. CLVII. 151.

Ali končno se vendar posreči Čehom, da nazaj potisnejo umikajočega se Rudolfa ter malo da ne proderó njegovo vrsto. Junaški Habsburžan je sam v smrtni nevarnosti; po visoki rasti ga spozna neki vitez iz Otakarjeve vojske, drzno ga napade in ker ga raniti ne more, mu prebode konja, tako da se zgrudi na tla. Rudolf se zvrne v strugo plitvega potočiča, težki konj se zavalí nanj ter ga hoče zadušiti, smrt mu preti od sovražnega meča ali pod podkvami konj; en trenotek še — in drugačen zgodovinski razvoj bi bil namenjen našim deželam!

Ali božja previdnost je varovala ustanovitelja naše cesarske rodbine in odstranila smrtno nevarnost. Neki alemanski vitez mu priskoči, ga izvleče izpod konja ter ga posadi na drugega. Ime tega vrlega možaka vemo iz listine, v kateri ga imenuje Rudolf sam, hvaležno priznavši veliko njegovo zaslugo. Bil je Henrik Walther iz Ramswaga, doma v švicarskem Thurgauu, in Rudolf sam popisuje njegov čin in svojo zadrego, rekoč: *«da er vns vf hob usz dem bacht, da wir niedergeschlagen lagent, damit er vns des lebens gehalf und den val, der vns mit geding vf was gesetzt, den want er uns.»*¹ In komaj je to nevarnost srečno prestal, uže se izpremeni bitka, Čehom v pogubo, Rudolfu v slavno zmago!

Z višave namreč, na katero je bil postavljen, zagleda Ulrik Kapeller zmešnjavo in nered v vojni svojega gospoda in takoj misli, da je sedaj pravi čas, udeležiti se silnega boja s svojimi neutrujenimi vitezi. Njegova četa, morda le kakih 50—60 težko oboroženih konjikov, vrže se kakor vihar napredujočim Čehom v stran ter s silnim napadom razcepi njih krdela. Sedaj se ohrabrijo Rudolfovi vojaki, z novo srditostjo se vname bitka in postane kmalu nevarna za češkega kralja. Desno njegovo krilo so uže premagali Madjari, sedaj preti enaka osoda tudi njemu, kajti njegovi vitezi, utrujeni od boja in vročine, se le težko branijo proti Rudolfu, katerega nahajamo zopet v najgostejšem kupu sovražnikov in proti obstranskemu napadu Kapellerjevemu. V tem osodnem trenutku ukaže češki kralj poveljniku rezerve, Miloti, naj prihiti na pomoč s svojimi čilimi četami. Ali zaman so njegovi ukazi, — izdajalski Milota, ki je bil uže 1265 zapleten v zaroto, v kateri mu je poginil rodni brat, je s svojimi krdeli bojišče zapustil,² ne da bi se bil lotil boja; sedaj ni bilo več rešitve za češko vojsko, in Otakarjeva osoda bila je odločena!

¹ Kopp, I. 264, Anm. 4. Latinski izvirnik te listine ni ohranjen, nemška prestava ima za 120 let kasnejši datum od 2. okt. 1401.

² Dobro mi je znano, da se nekateri novejši zgodovinarji trudijo opravičiti Miloto ter ga rešiti obdolžitve izdajalstva. Ti pisatelji, Lorenz, Köhler in Bysson, se opirajo zlasti na to, da Ann. Otakar. po polnem molčé o Milotovi izdaji in da madjarski *Keszi* poudarja,

Groza in strah prešine sicer tako hrabre češke čete, spusté se v divji beg ter se neredno valé proti severju ali proti vzhodu, kjer jim široka Morava brani uteči, njim za petami pa je zmagujoči protivnik.

da so ga Madjari v beg pognali, rekoč: *«quod Milot militie sue princeps, in quo copia exercitus presertim confidebat, sustinere non valens Hungarorum impetum ac sagittas, cum suis fugam dedit»*, I. 120. Tedaj mislijo, da se mu pač lahko očita nemožatost in bojzljivost, nikakor pa ne izdajalstvo. Ali njih dokazi niso toliko izdatni, da bi zarad njih mogli zavreči, kar nam pripoveduje toliko raznih virov. Kezai ni merodajen in kar on poroča, utegne bolj izvirati iz madjarske samosvestnosti nego iz istinitosti. Češki vir o celi bitki nič ne ve in tedaj se tudi v tem oziru ne moremo nanj sklicavati. Radi sicer pritrujemo Bussonu, da se enake pravljice o izdaji navadno razširjajo po kaki veliki nezgodi, ali prezirati ne smemo, da jih navadno izumi propadla stranka, da zmanjša svojo sramoto, nikakor pa ne zmagujoča, kakor v tem slučaju. Tudi, kar Busson trdi, da o Milotovi izdaji poročajo le kesnejši pisatelji, pesenski letopis in njegova izpisovalca, Anonym. Leob. in Joh. Victor., potem češki Pulkava, ni po polnem resnično, kajti tudi v istodobnih virih se omenja izdajalstvo, če se prav Milota sam ne imenuje. Tako poroča *Herm. Altah. Cont.*, SS. XVII. 410: *«Item rex Bohemie nobiles et populum . . . multa austeritate compescuerat et sine delectu personarum in severitate justicie ita magnum judicaverat sicut parvum. Et ob hoc predicti nobiles, cum latenter habentes odio, deseruerunt aciem ac cum paucis expositum hostibus dimiserunt.»* Enako *Chron. Sanpetrinum*, 290: *«Quidam etiam potentiores Bohemorum cum sexcentis faleratis equis de proelio quiete recesserunt.»* *Cont. Vindob.*, SS. IX. 709, omenja: *«Quidam etiam alii venientes regi Bohemie in adiutorium cum copiosa multitudine . . . revertentes fugiebant et ipsi absque persecutore.»* *Cont. Claustro-neoburg.*, IV., pravi: *«Pugnante rege Bohemie plures de exercitu ejus ut referebant recesserunt ab eo»*, in v *Versus Babenbergenses*, SS. XVII. 369, nahajamo naslednji odstavek: *«Otacarus . . . non vi multorum cecidit, sed fraude suorum.»* Köhler in Busson se tudi sklicujeta na to, da pesenski letopis sam si veliko veljave jemlje z dostavkom:

Ob daz also geschach,

Daz waiz ich die wahrheit nicht.

Reimchronik, Cap. CLII. 148, ali vendar je po vsem jasno, da ta opazka le na to meri, ali je bil Milota poveljnik Otakarjeve rezerve, nikakor pa ne na njegovo izdajo, gledé katere letopis odločno trdi:

Er (Milot) pegund danne wenden,

Und gechert bey der Marich ze tal

Er enruecht, wer daz wal

Da behabt oder verloz

Gemechleich flucht er erchoz

Wann jm jait Niemen nach. Ibid. CLX. 153.

Oziraje se na vse to, radi pritrujemo *Palackemu*, kateri o Miloti pravi: *«jeho pak vůdce Milota z Dědic hanebně dal se na autěk, když právě wolán byl, aby vojskem svým založním rozhodnul osud bitvy»* (*Dějiny*, II. 153), v opombi 180. pa poudarja: *«pauhé záporý a nepřímé důvody nepostačují k vyvracení pozitivních a sauhlasných svědectví s obou strany podaných.»* Tudi *Dudík*, VI. 276, veruje v Milotovo sramotno izdajstvo.

Otakar vidi, da je vse izgubljeno, ali strahopetnost se ne loti hrabrega njegovega srca. Z malim spremstvom se zakadi v najgostejše sovražno krdelo, dolgo se bojuje in tako srčno, da se skoraj nikdo ne upa v njegovo smrtonosno bližino. Na zadnje se pa konj zgrudi pod njim in do smrti utrujen od dolgega, neenakega boja, skoraj brez zavesti, se mora kot ujetnik udati svojim nasprotnikom. Po mednarodnem pravu in po viteški šegi je bilo Otakarjevo življenje sedaj varno in sveto, ali drugače misli tolpa morilcev, katerim je nesrečnež v roke prišel. Razorožijo ga, razbijejo mu svitlo čelado na glavi, potem pa, da ukroté svojo nizko maščevalnost, prebodó s sulicami in meči plemenito truplo češkega kralja. Tako je bil Otakar ubit, ne v viteški borbi, temveč na zavraten način in od morilske roke.

Ne da se več natančno določiti, na koga pada sramota tega umora, le toliko je gotovo, da so umor dovršili avstrijski in štajerski plemenitaši, kateri so nekdam čutili njegovo strogo pravicoljubje.¹ Štajerski letopis, kateri po svoji navadi jako obširno razpravlja Otakarjevo smrt, sicer morilcev ne imenuje:

*Nieman mich darumb frag,
Wann ichs doch niempt sag
Wer die selbing wern
Vn der haz und gevern
Also verderbt ward
Der Kunig von hoher art,*

potem pa vendar toliko pristavlja, da je bil eden morilcev točaj po svojem dostojanstvu, o drugem pa, kateri je na Otakarja zakričal:

*Ir gelt mir den Oehaim
Herrn Seifried von Mernberig,*

pravi:

*Den mußt jr hie zu stet
Bei der Sipp wol erkennen,*

in iz tega bi smeli sklepati, da je to bil sorodnik onega štajerskega plemenitaša, o čegar smrti smo preje obširneje govorili.²

¹ *Cont. Vindob.*, SS. IX. 708: «a Berthaldo dapifero de Ernberwech ac aliis multis nobilibus nimium fessus ad terram dejicitur et per cervical lancea perforatur.» *Ann. Salisburg.* obdolžujejo umora nekatere Avstrijce, «quidam ex Australibus»; *Chron. Colmar.* pa pripisuje ta zločin vitezu, kateremu je bil Otakar brata usmrtiti dal.

² *Palacky*, II. 154, dolži Bertholda točaja Emerberškega tega umora: «W tom okamžent přihnav se Berthold Schenk z Emerberka, jeden z načelníkův německého vojska, poznal Otakara, jehož hlava obnažena byla i jenž podával se mu do zajetí. Ale nešlechtík ten ... a jini druhové jeho rakauští...»

Ko je bil Otakar svojo dušo izdihnil, zapusté ga morilci, sramujoč se svojega čina in njegovega trupla se polasti tolpa fantalinov, ga oropa, mu sleče dragoceno obleko ter uganja surove svoje šale z mrličem; na-
posled ga pusti čisto nazega v krvi ležati. Štajerski letopis to popisuje:

*Do wart der Ellenhaft
Der an mendleicher Chraft
Nie het gewonnen Mail (madež)
Den Pueben ze tail
Die machten jn ploz und gar.*

V tem položaji ga najde Rudolf, kateri je bil takoj, ko mu je došla vest, da je njegov protivnik ujet, ukazal, naj se skrbi za njegovo varnost. Hiti k njemu ali najde ga ubitega in oropanega. Žalost prešine plemenitega zmagovalca, ginen gleda nemo truplo onega, kateri je bil svoje dni najodličnejši vladar evropejski, nestalnost človeškega sijaja in bleska prevzame njegovo blago dušo in s pomenljivimi besedami razodeva svoje čute vitezom svojega spremstva. Mrliča ukaže oprati, potem pa črez Marcheck na Dunaj ga peljati, kjer so ga pomazilili in več tednov na ogled postavili, da se je vsakdo lahko prepričal o istinitosti Otakarjeve smrti. Takoj potem pa jo udari Rudolf za bežečim sovražnikom, zasleduje ga energično in brez usmiljenja ter še tisti dan brez vsake zamude prodere tri milje proti severju, kjer ga nahajamo v Feldbergu. Baš to krepko zasledovanje premaganega protivnika dovrši Rudolfovo zmago: češka vojska je bila čisto pobita in razkropljena, najmanj 12000 vojakov je bilo ubitih v boji in na begu ali je utonilo v valovih Morave, in po vsej pravici je mogel Rudolf sijajno zmago naznaniti papežu z besedami: «Naša vojska ... je potisnila bojnike češkega kralja v bližnjo reko, tako da so bili skoraj vsi z mečem usmrteni ali utopljeni ali ujeti; le malokaterim je bilo mogoče rešiti se, skoraj vsi so bili ujeti ali mrtvi.»¹ Tako je bila končana bitka 26. avg. 1278 s popolno zmago Rudolfovo ter s popolnim uničenjem češke vojske!

Otakarjeva tragična osoda je silno pretresla ves tedanji svet; vsaj se to vidi iz nasprotnih virov, kateri popisujejo njegovo smrt vendar glasno hvalijo njegovo možato hrabrost in njegove viteške čednosti. Da je na Češkem ves narod, izvzemši nekoliko plemstva, plakal po svojem kralji, ne treba nam posebno poudarjati; živo nam popisuje splošno žalovanje Mon. Fürstenfeldensis, kateri je takrat ali kmalu potem v Pragi bival, pripovedujoč, da so v Pragi v stoterih cerkvah z zvonovi zvonili

¹ Rudolfovo pismo do papeža pri Bodmannu, 91, Emlerji, II. 488 (1138).

ter da je vse molilo in prosilo: «*Anima regis nostri mereatur intrare coeli gaudia et in sinu Abrahae collocari.*»¹ Dunajski vir *Historia annorum* slavi Otakarjev spomin z naslednjimi stih:

*Ille vir occubuit, qui turris, qui leo, qui dux,
Qui flos, qui gemma quique columpna fuit.*²

Henrik Heimburški dostavlja neokretnim verzom, v katerih hvali ubitega kralja, pomenljive besede: «Za njegovih dnij, da istino govorim, bil je mir po celi njegovi državi»,³ in tudi njemu sicer sovražni solnogradski letopisi⁴ kaj lepo popisujejo Otakarjevo smrt. Po njem pa niso žalovali samo Čehi, temveč tudi nemški naseljenci na Nemškem, katere je rado-darno podpiral, in v nemški prestavi Dalimilove kronike se nahaja zanimiv dostavek:

*Do verschied er leidir!
Die Tutschin ir cleidir
vor leid mugin rissin
vnd ir zcunge bissin,
ouch von den ougin czer deissin
vnd obir dy wang wassir gissin
wann er was der Tutschin ere!
Darum im got sin lebin mere
oben hoch in den landen!*⁵

Čudno nas pa pretrese, ako celó v kolmarskem letopisu, kateri je bil vedno v intimni zvezi z Habsburžani, nahajamo lepo pesen o Otakarjevi smrti. To je znamenita «*Cantilena de rege Bohemiae*», katera zasluži, da jo v izvirniku podamo čitateljem. Glasi se:

*Wâfen iemer mêre!
es weinet Milt und Êre
den künc ûz Beheimlant!
Dem tode wil ich fluochen,
sol man den Künc nicht suoehen
und sine gebende hant?
Man sol den künc Ôtacker clagen
ja, herre got er ist erslagen!*

¹ Mon. Fürstenfeldensis pri *Bochmerji*, Font. Rer. Germ. I. 8.

² *Historia annorum*, SS. IX. 654.

³ *Heinr. Heimburgensis*, SS. XVII. 716.

⁴ *Ann. S. Rudb. Salisburg.*: «*Adhuc fortissimus rex Bohemiae cum modica comitiva resistit victorie et . . . preelicens cum occisis gladio mortuus inveniri quam in turba discedere profugorum modici estimans vitam sine victoria retinere.*»

⁵ Navedeno pri *Palackem*, II. 161.

*sîn milte sach man nie verzagen
er was ein schilt in sînen tagen
über alle cristenheit.*

*Den Falwen und den heiden
was er den cristen erleiden,
den schilt er gegen bôt.*

*er was ein lewe an gemüete
ein adelar an güete.*

der werde künec ist tot.

*Der Beheimkünec ist un gelegen
des weinent ougen jammers regen,
wer sol der wittwen weisen phlegen?*

*Der Künec ist tot, reht als ein degen
der nach êren streit.¹*

In s temi ginljivimi stih se po vsem vjemajo lepe besede, v katerih Rudolf Habsburški papežu poroča svojo zmago in Otakarjev pogin, prelep spomin postavlja ubitemu nasprotniku, ob enem pa tudi lastnemu plemenitemu srcu, rekoč:

«Dasi je omenjeni kralj razgnana videl svoja krdela, sebe pa skoraj od vseh zapuščenega, vendar se ni hotel umakniti našim zmagovitim zastavam, temveč z orjaškim duhom in čudovito hrabrostjo se je branil, dokler ga nekateri naših vojakov niso smrtno ranili in s konjem vred na tla podrli. Stoprav sedaj je zgubil ta sijajni kralj z zmago tudi življenje, kajti ne naše sile hrabrost, temveč desnica Boga v višavi, milo sodeča našo pravdo, ga je uničila.»² Enako častno se glasi Rudolfovo poročilo benečanskemu dožu; tudi v njem poudarja, da je češki kralj v bitki smrt storil, premagan sicer, ali «kot vrl borilec moško se braneč».³

Tako se je Rudolf v boji pri Suhlih Krutih odlikoval s premišljenim vodstvom in z izredno hrabrostjo, po priborjeni zmagi pa je dal lepe dokaze svojega plemenitega sočutja in blagega srca. Tudi njegova posebna zmožnost, nadvladovati ljudi, kaže se pri tej priliki. Madjari, kateri so bili toliko pripomogli k Rudolfovi zmagi, bili so uže prvi dan prodrli do

¹ Chron. Colmar., SS. XVII. 251—252.

² Bodmann, 91, Emler, II. 488: «Licet autem rex praedictus militum suorum agmina dissipata videret seque fere ab omnibus derelictum, adhuc tamen victricibus signis nostris cedere nolint sed more et animo gyganteo virtute mirabili se defendit, donec quidam ex nostris militibus ipsum mortaliter vulneratum una cum dextrario dejecerunt; tunc demum ille rex magnificus cum victoria vitam perdidit, quem non nostrae potentiae fortitudo, sed dei excelsi dextera causam nostram misericorditer judicans interemit.»

³ Gerbert, 159.

Lave ter so uže začeli iti čez moravsko mejo, težko pričakujoč, da bi po rodovitni moravski deželi plenili in pustošili po stari navadi. Ali Rudolf iz usmiljenja do premagancev tega ni maral, temveč se je z lepo iznebil svojih madjarskih zaveznikov. Da pa Madjari po tolikem trudu ničesar si niso priborili razun tega, kar so bili pograbili v češkem taboru, pričuje ne toliko o njih slabem vodstvu kakor pred vsem o Rudolfovi duševni sili, pred katero so se dasi neradi uklanjali tudi Madjari.

Ali predno se ločimo od krvavega bojišča, na katerem je Rudolf tako sijajno dokazal zgodovinski poklic svoje dinastije in izredno zmožnost za veliko ulogo, katero so Habsburžani odsihmal vedno imeli v svetovni povestnici, oglejmo si še enkrat duševno nasprotje, katero je povzročilo osodno bitko pri Suhih Krutih. Ali je v istini o dveh po vsem različnih načelih odločevala ta borba? Ali je v istini nemški orel v tem boji zmagovito razpenjal svoje peruti, kakor to opeva istodobni pesnik Konrad Würburški Rudolfa in njegovo zmago slaveč z navdušenimi besedami:¹

*Kein Vogel kann aus allen Landen wider ihn nun kriegem
Sich musst' ein Löw aus Behaim unter seine Klauen schmiegen.*

O tem bomo pač smeli dvomiti! Uže pogled na Rudolfovo vojsko, na pičlo podporo, katero je dobil iz nemške države, med tem ko so se boja udeležile vse dežele in narodnosti, katere nahajamo dandanes v mnogojezičnem in prostranem našem cesarstvu, nas uči, da se tu ni reševalo strogo-nemško vprašanje, da je tu šlo za eminentno avstrijsko zadevo. Stvarnega razločka med tem, kar je Otakar nameraval in kar je Rudolf hotel doseči, skoraj ne najdemo. Otakarjev ideal je bila mogočna država, segajoča od Krkonošev do Jadranskega morja in do rodovitne lombardske ravnine, sestavljena iz slovanskih in nemških pokrajin, in tako državo nameraval in ustanovil je tudi Rudolf in nameravali in dovršili so jo njegovi slavni potomci. Razloček tiči vendar le v sredstvih, v raznem načinu, po katerem sta Rudolf in Otakar skušala uresničiti svoje namene. Češki kralj je hotel sezidati svojo državo v nasprotji z Nemčijo, in prezigodna ta misel je bila ona zgodovinska pomota, katero je plačal s tragično smrtjo na širokem polji ob Moravi; Rudolf pa, treznejše sodeč zgodovinski razvoj in njegove vekovite zakone, skušal je isto doseči v soglasji z nemško državo, porabljač njene državnopravne oblike, boreč se pod znamenjem nemškega orla. Le v tem je razloček med njima, in le oziraje se na to dejanjsko razmerje bomo mogli pravični biti obema, češkemu Otakarju in junaškemu zmagovalcu Rudolfu Habsburškemu!

¹ Citira Lichnowsky, I. 253—254.

IV. POGLAVJE.

MIR IN UFEVDENJE

(1278—1283).

Po bitki pri Suhih Krutih se vrnejo Madjari z bogatim plenom nazaj v svojo domovino, Rudolf pa jo udari čez avstrijsko mejo na Moravsko. Nihče se mu ne ustavlja, od vseh stranij prihité zastopniki moravskih mest poklanjat se zmagovalcu. Rudolf jih prijazno sprejme in jim potrdi njih mestne pravice.¹ Svoje človekoljubje pokaže s tem, da kolikor mogoče poravna silovitosti svoje vojske, katere se seveda niso dale po polnem zaprečiti; poškodovanim mestom in samostanom odloči primerno odškodnino, tako da niso preveč škode trpeli.² Tudi škof Bruno pride v kraljevi tabor in njegov zgled posnema mnogo moravskih plemenitašev, in vsi so milostno sprejeti. Potem se pa obrne Rudolf proti zahodu ter začetkom oktobra prestopi češko mejo.

Na Češkem ste med tem nastali dve stranki, in različno je bilo mnenje, kako postopati proti rimskemu kralju. Spravljivo stranko je zastopala Otakarjeva vdova Kunhuta in večina mest je spadala k njej; ta stranka je hotela mir skleniti z Rudolfom ter njemu izročiti varstvo kraljevih sirot in začasno vlado do polnoletnosti kraljeviča Vaclava. Njenega poslanca Jaroslava Kravaškega nahajamo uže koncem septembra pri Rudolfu, in nekoliko dni kasneje prisega Kunhuta baselskemu škofu Henriku, da bode vestno izpolnovala z Rudolfom skleneno pogodbo. Iz listine rimskega kralja je razvidno, da je prevzel začasno vlado na Češkem, v svojo milost sprejel Otakarjeve sirote ter jim odprl *«graciae suae gremium plenique favoris securum refugium»*.³

¹ Rudolfove listine za Znojim, Brno, Iglavo, Olomuc, Prerov in Hlubčič pri *Emlerji*, II. 489—494. Najvažnejšo svoboščino je prejelo Brno, kajti Rudolf je sprejel med neodvisna državna mesta; kaj enacega se dosedaj v deželah češke krone ni bilo zgodilo.

² Glej njegove listine za Oslavan in Pohorlice pri *Emlerji*, II. 494 (1149 in 1150).

³ Dotični listini: prisega Kunhute in Rudolfova pogodba, pri *Emlerji*, II. 495—496 (1153—1155).

Ne da se tajiti, da je korist Otakarjeve rodbine in češke države enakomerno zahtevala, da se konec stori neplodni vojski, da se prizna pogodba in začasna vlada prepusti pravičnemu in zmernemu Habsburžanu. Ali češki baroni, morda celó razžaljeni po Rudolfovem oklicu,¹ nečejo ničesar vedeti o pogodbi, zbirajo se okolo Otona, mejnega grofa braniborskega, kateri je s 400 jezdecí prihrul v deželo, ter čakajo pod njegovim poveljem na boj pripravljeni kralja Rudolfa, kateri se je počasi preko Časlave do Kutne Gore in Sedleca pomikal. Ali pred bitko zbojite se vendar obe stranki te skrajnosti in zopet se napravi nova mirovna pogodba. Glavne določbe te pogodbe, katera nam v izvirni obliki ni ohranjena,² določujejo, da se varstvo kraljevih otrok in začasna vlada na Češkem prepusti na pet let Otonu Braniborskemu, da se Moravska za isto dobo zastavi Rudolfu kot odškodnina za njegove vojne stroške in da se znova določita zakona kraljevih otrok, in sicer da se poroči kraljevič Vaclav z Jitko (Guto), najmlajši sin Rudolfov pa z Agnezo. Gotovo je bila nova pogodba v marsičem pomanjkljiva ter Rudolfu mnogo manj ugodna nego prejšnja, ali rimski kralj se je naveličal dolge vojske, in začasna pridobitev Moravske ter rodbinska zveza z češkimi Přemyslidi bili ste vendar dostojen sad njegovih naporov. Koncem novembra ali začetkom decembra nahajamo tedaj kralja Rudolfa z obitelji in odličnim spremstvom v Iglavi, kamor se je podala tudi Kunhuta s svojo deco. Dasi sta imela Vaclav in Jitka stoprav po osem, Rudolf in Agneza pa po deset let, vršila se je vendar njih poroka z vso sijajnostjo. Pesenski letopisec, kateri je bil sam navzoč v Iglavi, popisuje nam živo vse slavnosti, in eden najbolj kratkočasnih oddelkov v njegovem obširnem delu so pač oni stih, v katerih nam popisuje otročje pogovore mladoletne neveste Jitke o njenih punicah:

*Sy redten Chindleich . . .
 Ir wirte, do dew Maid
 Von jr Tokchen sait
 Wie die wern gestalt;
 Do enkegen er jr vorzalt
 Was sein Sprincz het gevangen.³*

¹ «Non enim plus rationis habundat in vobis quam in ceteris, qui se nostre clementie submiserunt.» Bodmann, 103, Emler, II. 494 (1152).

² Določbe o zakonu kraljevih rodbin poznamo iz Rudolfovega nedatovanega pisma pri Bodmannu, 53, Emlerji, II. 499 (1164).

³ Reimchronik, Cap. CLXXIV. 166.

Pa tudi o Rudolfu zvemo, da ga njegova starost — imel je uže nad 60 let — ni nič zavirala, prelepi vdovi Kunhuti izkazovati galantno dvorljivost one dobe.

Potem se je vrnil Rudolf na Avstrijsko, prepustivši češko kraljestvo nemili osodi, razporu samopašnih plemenitašev in sebični politiki tujega klativiteza. Škofu olomuškemu in baselskemu prepusti upravo mejne grofije moravske, sam se pa poda na Dunaj, kjer je jan. 1279 vse prebivalstvo z navdušenjem pozdravilo zmagovitega vladarja.

Še le sedaj, ko je bilo premagano protivno češko kraljestvo, mogel je Rudolf resno misliti na to, da priborjene avstrijske dežele izroči lastnim sinom. Tudi v tej zadevi se je obnašal z ono mirno eneržijo, z ono vztrajnostjo in potrpežljivo doslednostjo, katera mu je bila sploh lastna. Tako previdno je postopal, da je trpelo še štiri leta, predno je svoja sinova ufevdil z omenjenimi deželami. Najprej je skušal, vedno bolj si pridobiti cerkvene dostojanstvenike in ohraniti prijateljsko zvezo s škofiji in samostani na Avstrijskem. Cela vrsta listin nam pričuje o tej premišljeni politiki. Poudarjati hočemo tu le dve listini, kateri ste za našo ožjo domovino Kranjsko posebnega pomena. Rudolfov zaveznik grof Majnhard, deželni glavar na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski Krajini, se je bil polastil sodnije v Škofji Loki, katera je bila nekdaj lastnina koroških vojvodov, potem jo je pa Rudolf (bajé l. 1277) izročil Konradu Brizinskemu. Na pritožbo brizinskega škofa ukaže tedaj Rudolf 20. maja 1280, da mora Majnhard omenjeno sodnijo izročiti brizinski cerkvi, da mora preklicati vse, kar je storil proti pravicam škofije ter škofa in njegove podložnike braniti zoper vsakega napadovalca.¹ Baš tako milostnega se izkaže Rudolf krški cerkvi; z listino 23. marca 1280 podeli krškemu škofu Janezu 100 mark letnih dohodkov ter mu od te svote odmeri 54 mark na Dolenjskem, namreč trg in sodnijo v Mokronogu z ondotno advokacijo, potem sodnijo in advokacijo v Višnjah in v Falkenburgu za 25 mark, 54 kmetij s sodnijo v Višnji Gori pa za 29 mark letnih dohodkov.² Naravno je, da je kraljeva radodarnost zopet vplivala na cerkvene velikaše. Večina škofov je izročila svoje fevde uže l. 1277 Rudolfovim sinovom; sedaj jih je posnemal tudi bamberski škof Berhtold

¹ Zahn, 391 (366): *«quatenus . . . omnia reuoces que per te et tuos contra memoratum prouinciale iudicium in Lok in predicti episcopi juris prejudicium fuerit attemptatum, ipsum episcopum et homines et possessiones suas ibidem manutenendo et defendendo contra quoslibet violentos et illicitos inuasores.»*

² O tej listini glej Tangla, IV. 352—354.

ter je 17. sept. 1279 svoje obširne fevde podelil kraljevim sinom, v istem obsegu, kakor so jih nekdanj uživali babenberški in sponheimski vojvode.¹ To je bilo tem večje važnosti, ker je bamberska cerkev zlasti na Koroškem imela jako bogata posestva in ker so Habsburžani na ta način mahoma postali prvi posestniki v Koroški.

Pa tudi v drugem oziru se je trudil veliki Habsburžan, da bi uredil zamotane razmere alpinskih pokrajin in svojim potomcem izročil utrjeno vladarstvo. Sam je predsedoval stanovskim skupščinam, sam vodil sodnijske obravnave. Da bi ustanovil javni mir, okliče deželni mir na novih 10 let ter strogo prepove vsako silovitost ali oboroženo zavezo. Od posameznih mest zahteva, da prisežejo udanost in zvestobo njemu in njegovemu prvorojencu Albrehtu, katerega je pred svojim odhodom Avstriji in Štajerski za svojega namestnika postavil; osobno so se najodličnejši dunajski meščani morali zavezati, da ne bodo nikdar podpirali znanega Paltrama, nekdanjega kolovodjo Otakarjeve stranke. Poleg tega je dal kraljeviču Albrehtu maršala Landenberškega, kateri mu je imel s svetovalstvom 16 plemenitih Avstrijancev v vsaki zadevi pomagati vladati.

Skrb za uravnavo svojih dežel je napotila tudi Rudolfa, da je popotoval po teh pokrajinah. Najprej je obiskal Štajersko; tu ga nahajamo 2. okt. 1279 v Gradci, kjer se mudi pet dnij, potem se poda skozi Mursko dolino zopet proti severju in severo-zahodu ter v Judenburgu, obdan od nekaterih državnih knezov in od štajerskih plemenitašev, sprejema koroške in kranjske stanove, kateri so se mu tu klanjali. O njih pohodu pravi štajerski pesenski letopis:

*Do besant der Konig mer
Die von Krain und die Kerner
Die chomen alle zu jm dar
Vnd nam Fleissichleich war
Seins gepot und seins willen,
Ir dhainer lies sich pevillen
An wew und er west
Dem Kunig wol gevallen.²*

V Judenburgu se Rudolf mudi deset dnij, sklene odškodninsko pogodbo z Ulrikom Heunburškim in njegovo soprogo Agnezo, potem pa se poda čez Rottenmann in čez prelaz Pyrrhn na Gornjeavstrijsko, in 7. decembra ga nahajamo zopet na Dunaji.

¹ Listina 17. sept. 1279 v Bambergu in Rudolfova protilistina 25. okt. 1279 v Rottenmannu; primeri *Kopf*, I. 327—329.

² *Reimchronik*, Cap. CLXXXIV. 172—173.

Šest let je Rudolf Habsburški uže bival na Avstrijskem in vedno glasneje ga je vabila njegova vladarska dolžnost na Nemško, da bi varoval mir in kaznoval nepokojneže in zločince. Koncem maja 1281 zapusti Dunaj ter se poda črez Linc in Osterhofen v Režno, kjer ga sprejmeta bavarska vojvoda in z njima mnogo plemenite gospode. V njegovem spremstvu nahajamo drugorojenega sina Hartmana, lepega in nadarjenega mladeniča, katerega je oče za naslednika na nemškem prestolu mislil odločiti in ki je bil zaročen z Ivano, hčerko angleškega kralja Eduarda I. Pogrešamo pa v Rudolfovi družbi plemenito njegovo soprogo, kraljico Ano. Ene mesece preje, 16. februarja, kmalu potem, ko se je z bolestnim srcem poslovila od svoje hčerke Klementine, katero je hladno računajoča politika poslala doli v Neapolitansko, k neljubljenemu možu, zatisnila je kraljica Ana za vselej svoje oči na Dunaji, v glavnem mestu one države, katero odsihmal vladajo potomci presvetle te gospe. V dolgem sprevodu so peljali mrliča v švicarski Basel, kjer si je rajnka želela biti pokopana.

Kmalu potem zadene kralja Rudolfa druga rodbinska nesreča: nagla smrt mu pobere ljubimca, kraljeviča Hartmana, v cvetu njegove mladosti. 21. dec. 1281 pelje se Hartman z nekaterimi spremljevalci po deročem Renu od Breisacha do Rheinaua očetu naproti. Kar nastane silna tema, zbegani veslarji si ne vedó pomagati, ladija naleti nesrečno na neko drevo, ki je iz vode štrlelo, pogrezne se, in kraljevič z vsem spremstvom se utopi v mrzlih renskih valovih. Rudolfa hudo presune grozna nesreča; iz njegovih pisem do angleškega kralja lahko presojamo hudo boleost, katera je še dolgo potem pretresala skrbnega in ljubečega očeta.¹

Ali nestanovitnost človeške sreče, na katero je Rudolfa opominjal tužni dogodek, napoti ga tudi, da tem resneje misli na ostala svoja sinova. Avstrijske dežele so od njega pričakovale novega gospodarja in kneza, in čim jasneje se je pokazalo, da Rudolf z vso svojo delavnostjo in resno voljo vendar ne more nič doseči v nemški državi, kjer mu je sebičnost državnih knezov in razcepljenost posameznih stanov in rodov stavila nepremagljive zapreke, tem bolj je moral misliti na to, da državno-pravno razmerje avstrijskih dežel dovede do zaželenega uspeha. In to se je zgodilo še tekom l. 1282.

¹ «*Quod autem dudum super eo vobis non scripsimus, causa fuit doloris immensitas, qui ex hujusmodi casu lugubri nostri cordis intrinseca ingenti vulnere sauciavit.*» V drugi listini: «*Licet aeterni Imperatoris imperium . . . per mortem lugubrem . . . Hartmanni filii diri doloris vulneribus cordibus nostris dederit insanabilem cicatricem . . .*» Kopp, I. 384, Anm. 1 in 3.

V ta namen pa je potreboval pred vsem privolilnih pisem knezov izbornikov. Do l. 1282 ni videti, da bi se mnogo bil potegoval za take izjave; izvolitev Hartmana za naslednika na nemškem prestolu mu je bila vendar prva in glavna skrb. Ali smrt tega sina je uničila te namere in ker starejši Albreht zaradi svojega energičnega in odkritega značaja pri volilnih knezih ni bil priljubljen, bil je Rudolf prisiljen, za sedaj se odpovedati temu namenu, tem bolj pa delati na to, da se avstrijske dežele tudi formalno izročé njegovi rodbini.

Julija 1282 se začne tedaj pogajanje z raznimi volilnimi knezi, izvzemši češkega kralja, na katerega ni trebalo ozirati se zaradi njegove mladostnosti. Privolilna pisma (Willebriefe) ostalih volilnih knezov lahko razvrstimo na troje. Prvo je pismo kolinskega nadškofa Sigfrida Westerburskega, kateri ga pač ni prostovoljno izročil rimskemu kralju, temveč stoprav potem, ko je Rudolf starega protivnika z vojaško silo bil ukrotil in k deželnemu miru prisilil. 27. jul. 1282 objavi kolinski nadškof v listini, datovani iz Oppenheima, da sme Rudolf z njegovim polnim in prostim privoljenjem zakonskima svojima sinoma izročiti katerokoli kneževino in kedar hoče.¹ Da v listini dotične dežele niso imenoma navedene, to, kakor sploh čudna oblika te izjave, mora se razlagati iz tega, da je volilni knez kolinski le nerad in prisiljen v tem zmislu se izjavil.

V drugo skupino spadajo volilna pisma mejnega grofa Otona Braniborskega in saksonskih vojvodov Janeza in Albrehta, katera so bila izdana 22. avg. 1282. Ker so ta pisma, kljub temu da niso objavljena na istem kraju, vendar med seboj po vsem enaka, je sklep opravičen, da je Rudolf tem izbornikom predložil poseben formular iz svoje pisarne ter jim 22. avg. postavil kot skrajnji obrok za njih izjave. Sicer se ločijo bistveno od prej navedenega, kajti naštevajo izrečno *«terras videlicet Austriam, Styriam, Carinthiam, Carniolam et Marchiam Sclavicam»* ter dostavljajo, da jih sme Rudolf podeliti svojima sinoma Albrehtu in Rudolfu *«justo titulo feudali»*.²

¹ Listina ponatisnena pri Lichnowskem, I. Reg. CLXVIII.: *«Ut serenissimo dom. nostro Rudolfo . . . placeamus, nostrum consensum plenum et liberum damus, quod ipse dominus Rex principatum quem voluerit cum suis pertinentiis universis et singulis, Imperio et Regno dum taxat exceptis, concordet et conferat suis filiis legitimis, quando velit, cui collacioni seu concessioni nos et nunc consensum liberum et spontaneum adhibemus.»*

² V pismih Otona Braniborskega in Albrehta Saksonskega je izpala besedica *«secundo»*, zato se glasi letna številka 1280; tedaj ju postavlja Lichnowsky tudi v to leto. Ker se pa v teh listinah ne govori več o Hartmanu, misli Kopp, da je to gola pomota in da listini vendar pripadate l. 1282 (I. 500, Anm. 7). Njemu pritrjujeta Lorenz, II. 273, Anm. 1, in Lausch, die kärnthenische Belehnungsfrage, 14.

Enako se izražajo privolilna pisma tretje skupine, v katerih dovoljujejo Werner Moguntinski, Henrik Trevirski in Ludevik Palatinski 22. sept. 1282, da sme Rudolf kneževine Avstrijo, Štajersko, Koroško, Kranjsko in Slovensko Krajino z vsemi pravicami, kakor jih je bil nekdanj, ko so bile od države ločene in razkosane, z velikim in krvavim trudom zopet državi priboril, v fevd podeliti svojima zakonskima sinoma, kedar koli mu bode drago. Enako se glaseča pisma so datovana iz Bopparda, kjer so bili knezi zbrani, da s prisego potrdé deželni mir, katerega je bil Rudolf proglasil za renske pokrajine.¹

Ako s privolilnimi pismi druge in tretje vrste primerimo one listine, v katerih so avstrijski škofje Rudolfovima sinoma izročili cerkvene fevde v naših deželah, bomo morali sklepati, da je Rudolf iz prvega nameraval, svoji rodbini izročiti vlado tudi na Koroškem, katero je več let uže oskrboval njegov zaveznik, grof Majnhard Tirolski. Njegov namen je spoznati tudi iz pisma, v katerem 1. dec. 1282 angleškemu kralju Eduardu poroča o svojih uspehih. V tem pisanji poudarja, da so mu razmere jako ugodne in da bode kmalu svoja sina povzdignil v knežji stan ter jima izročil *«ducatus Austriae, Stiriae et Carinthiae»*.²

Prevažni dan pa, katerega se je izpolnila srčna želja ustanovitelja naše dinastije, zgodovinsko imenitni rojstni dan naše monarhije, ki ga mora vsak Avstrijanec v živem spominu hraniti, — bil je 27. dec. 1282!

Sklical je namreč kralj Rudolf državni zbor v Augsburg. Veliko posvetne in duhovne gospode se je zbralo okolo kralja. Če prav ne smemo verovati zgovornemu pesenskemu letopisu, kateri navaja med navzočnimi vse kneze izbornike ter celó pristavlja:

*Auch sach man von Pehaim da,
Den jungen kunig Wenczla,*³

je bilo vendar toliko knezov in plemenitašev v Augsburgu zbranih, da smemo ta državni zbor prištevati najsijajnejšim skupščinam iste dobe. Tu vidimo na kraljevem dvoru štiri škofo, strassburškega, augsburškega,

¹ Lichnowsky, I. Reg. XCII. — XCIII. (744 — 746.)

² *«Quod prosperamus in omnibus et annuente Domino votivis successibus habundamus, sublimaturi divino praesidio illustres filios nostros ad titulos principatus et eisdem ducatus Austriae, Stiriae et Carinthiae concessuri.»* Dasi govori listina izrečno tudi o koroški vojvodini, navaja Lichnowsky, I. 303, vendar le Avstrijo in Štajersko in nanj se opira Tangl, kateri se iz tega pisma trudi dokazati, da Rudolf svoji rodbini Koroške nikoli ni hotel pridobiti. Proti njemu Lausch, 25 in 53. Primeri Kopp, I. 501, Anm. 4.

³ Reimchronik, Cap. CC. 181.

rezenskega in sekovskega, izmed volilnih knezov nahajamo Ludevika Palatinaškega, izmed drugih odličnjakov Konrada Teškega, Hermana Badenskega, Majnharda Tirolskega, Friderika Norimberškega in več drugih grofov. Kar nas najbolj zanima, je to, da so na augsburškem zboru zastopani tudi avstrijski stanovi.

Obširno nam popisuje letopisec, kako so se avstrijski plemenitaši odpravljali na pot, kako so se skušali izkazati po odlični opravi, z bogatim okrasom in lišpom, in kako zanimanje so vzbudili v Augsburgu, ko so prijahali na kraljevi dvor. V tem oziru nam potrjuje Rudolfova listina vsaj deloma te podrobnosti, kajti med podpisanimi pričami čitamo v istini več avstrijskih plemičev, Leutolda Kuenrinškega, Ulrika Kapellerja, Erchangerja iz Landesere, stadeška brata Leutolda in Hartnida in drugih. Štajerskih plemenitašev ne najdemo med podpisanimi, tudi Kranjcev ni bilo v Augsburgu, bajé za to ne, ker je bila Kranjska takrat še zastavljena Majnhardu Tirolskemu, kateri je tedaj dejansko gospodaril v naši deželi.

Brez ugovora se je udal državni zbor v Augsburgu Rudolfovi opravičeni terjatvi, naj se podelé avstrijske dežele, katere je bil kralj sam zopet priboril državi in do katerih nikdo ni imel nikakih pravic, njegovima sinoma Albrehtu in Rudolfu. Oba sta bila tedaj skupno ufevdena, in potem se je sestavila listina, katera nam hrani spomin te imenitne dogodbe.¹ V uvodu, v tako zvani «arengi», poudarja kralj, da njega, vladarja rimske države, sicer ne vežejo državni zakoni, da se pa rad klanja sili naravnega zakona. Zarad tega podeljuje on, v soglasji s knezi, kateri imajo od nekdanj pravico, izvoliti kralja, svojima sinoma dežele Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Slovensko Krajino z vsemi dostojanstvi, pravicami in svoboščinami, kakor sta jih nekdanj v svoji oblasti imela Babenberžana Leopold VI. in Friderik II., vštevši to, kar je bil Otakar po pravu pridobil.²

¹ Listina, datovana od 27. dec. 1282, pri Gerbertu, 233—234. Da se je ufevdenje bržkone ene dni preje vršilo, meni Zeissberg v svoji slavnostni razpravi, 18—19.

² Najvažnejši odstavek se glasi: «*De libero et expresse consensu imperii principum, jus in electione regis Romanorum de longa consuetudine tenentium, principatus sive ducatus Austrie, Stirie, Carniole et Marchie cum universis suis honoribus, juribus, libertatibus et pertinentiis, sicut eos clare memorie Leopoldus et Fridericus duces Austrie et Stirie tenuerunt et possederunt et aliis, que in terris eisdem Otokarus Rex Bohemie, quocumque legitimo titulo conquisierat, Illustribus Alberto et Rudolfo, filiis nostris charissimis apud Augustam solemniter cum vexillis et solennitate debita dedimus in feudum, ac principum imperii numero, consortio et collegio aggregantes eosdem et ipsis jus principum concedentes ab eis pro principatibus memoratis fidelitatis et homagii recepinus juramentum.*» Gerbert, 234.

To listino, kateri je Rudolf pridelal zlato bulo in kraljevi pečat, potrdili so vsi navzočni državni knezi in zastopniki avstrijskih stanov s svojimi podpisi.

S tem prevažnim državopravnim činom je bila ustanovljena habsburška vlada v Avstriji, ob enem pa je bila jasno izrečena in utemeljena državopravna samostojnost kranjske dežele, katera je bila dosihmal še vedno v teritorialni zvezi s sosedno Koroško. Kajti vojvodstvo Koroško se v Augsburgu ni izročilo Habsburžanom, dasi je Rudolf preje to tudi nameraval. Moral se je ozirati na svojega sorodnika in zaveznika grofa Majnharda, kateri je to deželo zahteval kot plačilo za svoje zvesto službovanje in za izdatne denarne podpore, s katerimi je bil kralju pomagal, kadar je bil v zadregi. Dejanjsko je vladal Majnhard na Koroškem, formalno pa je Koroška še nekaj let ostala izpraznjen državni fevd, dokler tirolski grof ni izpolnil vseh pogojev, da je mogel biti povzdignjen med državne kneze, in dokler volilni knezi niso izjavili svojega privoljenja.¹

¹ Vprašanje, ali je bila tudi Koroška 27. dec. 1282 Habsburžanom izročena, dela zgodovinarjem veliko preglavice. Največja težava tiči v tem, da listina od 27. dec. 1282 o Koroški po polnem molči in da je tudi ne omenjate listini od 1. jun. in 11. jul. 1283, da pa listina od 1. febr. 1286 odločno poudarja, da sta Habsburška brata v Augsburgu tudi Koroško prejela, da pa sedaj prosita kralja Rudolfa, naj to deželo izroči Majnhardu. — Opiraje se na to protislovje listin, trdi *Boechmer*, *Addit. I. ad Reg. Imp.* 118, da je bila prvotna listina od 1282 kesneje Majnhardu v prid predrugačena in prepisana, in njegovi odlični avtoriteti pritrjujeta izmed domačih zgodovinarjev bolj ali manj odločno *Stögmänn*, *Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften*, XIX. 187—261, in *Chmel*, *ibidem*, XX. 169—184. Ali ničevost te hipoteze se da dokazati, kajti med pričami prve augsburške listine nahajamo tudi Majnharda, kar bi bilo po vsem nemogoče, ako bi se bila takrat Koroška proti njegovi volji izročila Habsburžanom. Poleg tega pa s popravljanjem te listine ni bilo nič doseženega in premeniti bi se bile morale vse kesnejše listine in pisma, v katerih se Koroška med habsburškimi deželami ne omenja. To pa je bilo nemogoče, zlasti ker so bile te listine deloma uže v drugih rokah. — Oziraje se na te razmere, misli *Lorenz*, II. 275—277 in 671, da je prva listina pristna in nepokvarjena, druga pa od l. 1286 kesneje interpolirana, in sicer l. 1335, ker so Habsburžani svojo staro pravico do Koroške hoteli dokazati. Ali proti tej kombinaciji govori privolilno pismo Albrehta Saksonskega od 28. marca 1285, ki ima isti zadržaj kakor listina od 1. febr., potem pa vidimo, da se habsburški vojvodi l. 1335 čisto nič ne sklicujejo na svoje dozdevno pravo in da tedaj niso vzrokov imeli, prenašati listine. V novejši dobi je hotel *Lausch* (48—50) pošredovati med različnimi nazori ter je trdil, da ste obe listini, ona od 27. dec. 1282 in ona od 1. febr. 1286, pristni in nepokvarjeni, da se augsburško ufevdenje ne razteguje na Koroško ter da je Rudolf le z ozirom na svoje rodbinske koristi v drugi listini nekaj trdil, kar se ne vjema z resnico, namreč, da sta njegova sinova l. 1282 v istini prejela tudi Koroško. Ali možata poštenost in resnoljubnost kralja Rudolfa je tako obče priznana, da se tudi z Lauschevo hipotezo ne moremo

1. febr. 1286 potem je bila Koroška formalno izročena svojemu novemu vojvodi Majnhardu, pa tudi pri tej priliki se je zopet naglašalo lastninsko pravo Habsburžanov do Kranjske, in tako se je iz novega potrdila samostojnost te dežele.

Uže dva dni po augsburški infevdaciji, 29. dec. 1282, naznanja Rudolf avstrijskim in štajerskim stanovom, da jim je postavil nova vojvoda ter jim ukazuje pokornim biti novima vladarjema. Brez ugovora so ju sprejeli: tolika je bila želja v obeh deželah, ohraniti teritorijalno celokupnost in deželno samoupravo.¹

Pač pa je neka druga stvar močno vznemirjala stanove avstrijskih vojvodin, to namreč da jim je Rudolf postavil dva vladarja. Gotovo je odlični državnik sam dobro izprevidel vse nevarnosti in neprilike, ki izvirajo iz skupnega ufevdenja. Ali merodajen mu je bil dobiček, katerega je njegova rodbina pridobila s tem, da je vsled skupne podelitve njeno nasledno in dedinsko pravo postalo mnogo bolj utrjeno in zavarovano, in da je skupno ufevdenje zagotovivši nasledno pravo vladujoči dinastiji, njo zdaj tudi bolj neodvisno od države storilo. Vendar je bil takoj pripravljen, ustreči željam deželnih stanov ter odpraviti upravne nezgode, da se le ohrani državopravno načelo, tako koristno habsburški rodbinski oblasti. Ko tedaj avstrijski in štajerski deželni stanovi koncem maja 1283 pošljejo svoje poslance Ulrika Taufersa, Otona Lichtensteinskega, Ulrika Kapellerja in Štepana Meissauskega, da bi kralja prosili, naj izroči upravo le enemu vojvodi, se Rudolf nikakor ne brani, ustreči njih iskrenim prošnjam. V ta namen proglasi uže 1. jun. 1283 v Rheinfeldenu prvi habsburški hišni red; v njem zapoveduje, da naj se izključljiva uprava Avstrije, Štajerske, Kranjske in Slovenske Krajine izroči Albrehtu in njegovim potomcem, mlajši sin Rudolf pa naj dobi od Albrehta odškodnino v gotovem denarji, ako mu rimski kralj tekom štirih let ne preskrbi kako primerno kraljestvo ali drugo kneževino. Kakor hitro ta obrok poteče, so stanovi in prebivalci omenjenih dežel po vsem prosti vsake dolžnosti do Rudolfa in njegovih dedičev. Prava njegovega pa mu nihče ne sme kratiti,

strinjati. Ako tedaj nečemo cele kontroverze proglašati za tako, katera se z dosedanjim gradivom sploh ne da rešiti, se moramo pridružiti *Tanglu*, IV. 390—432, in *Zeissbergu*, 21—24, katera se vjemata v tem, da je Rudolf I. 1282 Koroško sicer podelil svojima sinoma ali le formalno zarad tega, da se Majnhardu ohrani toliko časa, dokler ne izpolni vseh pogojev za svoje povišanje med državne kneze in da se zarad tega ta dežela ne omenja v listini 27. dec. 1282.

¹ Listina pri *Lambacherji*, Oesterr. Interregnum, Anhang 198.

ako bi se Albreht ne držal tega ukaza, kakor tudi vse te dežele s svojimi pravicami *ipso facto* pripadejo Rudolfu in njegovim naslednikom, ako Albrehtova vrsta prej izumre.¹

S tem važnim hišnim redom je odstranil kralj Rudolf vse nepravilike in nedostatke skupnega ufevdenja, in je vendar na prav bistroumen način svoji rodbini vse očitvidne koristi ohranil, katere so izvirale iz augsburške podelitve.

Ko se vrnejo poslanci avstrijskih stanov, spremljani od Rudolfovega najvišjega pisarja Gotfrida, škofa pasovskega, na Dunaj, zberó se okolo njih deželni dostojanstveniki in plemenitaši. 11. jul. 1283 se poklonijo bratoma Habsburžanoma ter jim prisežejo zvestobo. O tej imenitni dogodbi poroča ohranjena listina,² narejena vpričo škofa Gotfrida, avstrijskega deželnega pisarja, magistra Konrada in Albrehtovega beleznika, magistra Benzona. V imenu svojih drugov se zahvaljujejo najodličnejši avstrijski plemenitaši in dva zastopnika štajerskega plemstva, da je kralj Rudolf, ustrežaje iskrenim prošnjam, «deželam Avstriji, Štajerski, Kranjski in Slovenski Krajini le enega vladarja postavil, gospoda Albrehta, vojvodo in slavnega kneza». Potem potrjujejo stanovi v imenu teh dežel rheinfeldski ukaz, obetaje, da bodejo po svoji moči za to skrbeli, da se bode v vsakem oziru vestno izpolnoval. Prisegajo tedaj v svojem imenu in v imenu vsega prebivalstva omenjenih dežel³ najprej zvestobo in udanost obema bratoma Albrehtu in Rudolfu z dostavkom, da bodejo, kakor hitro poteče obrok, o katerem kralj govori v svojem hišnem redu, zavezani le Albrehtu in

¹ Dotična listina pri *Lambacherji*, l. c. 199; regesti pri *Lichnowskem*, I. (789). Najvažnejši odstavek se glasi: «*Et quia postmodum Nobiles, mediocres et minores ac communitas ipsarum terrarum instancius et devocius per solennes nuncios nostre Celsitudini supplicarunt, ut . . . eos et terras prehabitas, quibus periculosum esset et grave duplicii dominii iugo colla submittere, juxta testimonium veritatis, nemo potest dominis digne servire duobus . . . facere dignaremur, quod eodem terre . . . sepe dictum Albertum respiciant et eidem soli tanquam vero Domino suo oboediant et intendant.*»

² Preimenitna ta listina pri *Kurzu*, *Gesch. Oesterreichs unter Ottokar und Albrecht*, II. 200—202. Podpisani so avstrijski plemenitaši: «*Otto de Haslowe judex provincialis per Austriam, Otto de Berchtoldsdorf Camerarius, Stephanus de Meissow Marschalcus, Liutholdus de Chonringen pincerna Austrie, Ulricus de Capella judex provincialis super Anasum, Fridericus de Lengenpach, Erckengerus de Landeser*» in dva zastopnika štajerskega plemstva: «*Otto de Lichtenstein et Fridericus de Pettovia.*»

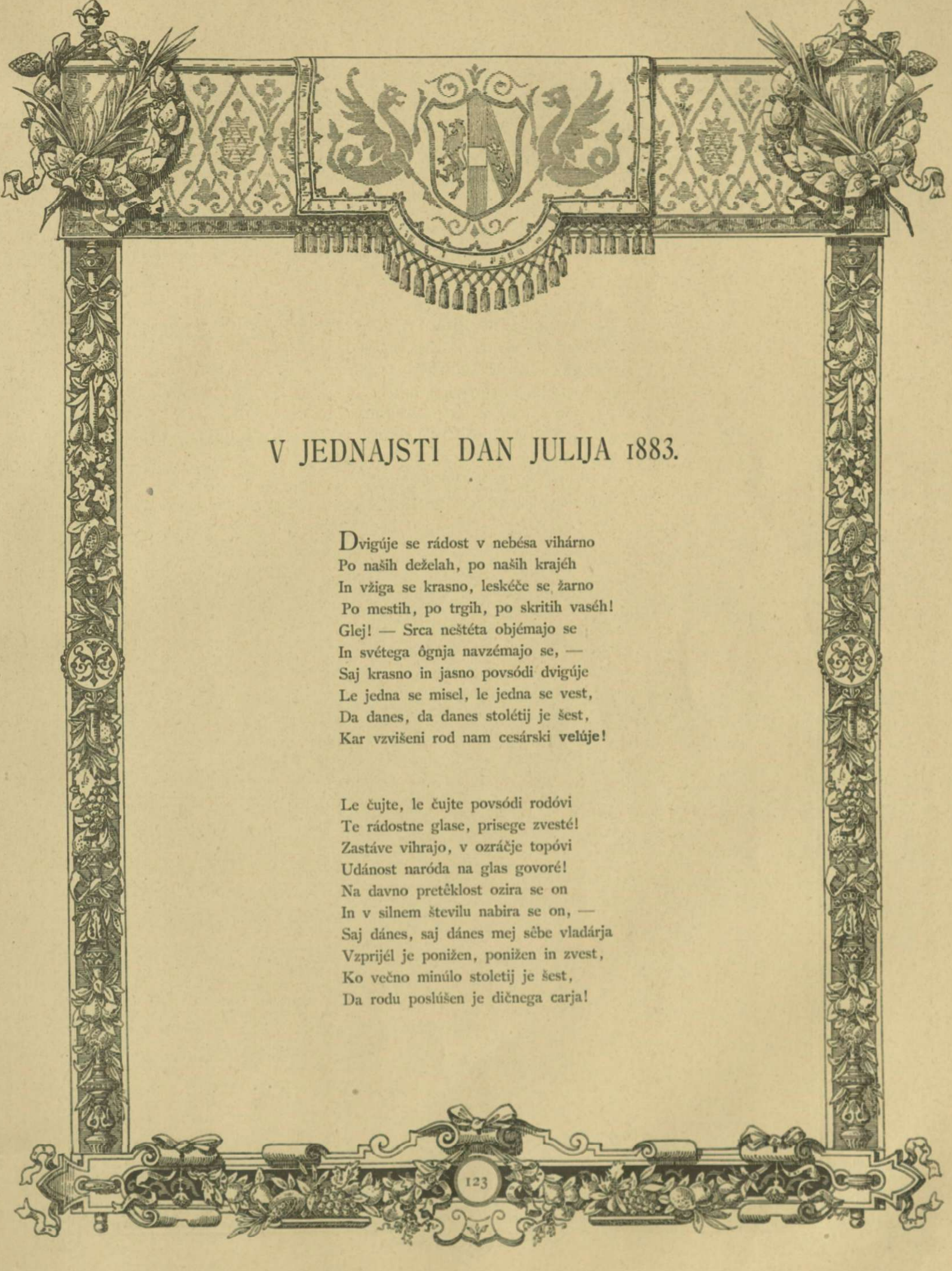
³ «*Volentes quoque beneplacito regio in omnibus satisfacere et placere, ambobus fratribus, dominis nostris Alberto et Rudolfo predictis tam nos quam predictarum terrarum incole, sub forma et tempore in ordinacione premissa contentis, fidelitatis et homagii prestitimus publice juramentum.*»

njegovim potomcem in le tedaj, ako bi Albreht mlajšemu bratu nasproti ne izpolnil svojih dolžnostij ali ako bi njegov rod preje izumrl, bodo zopet Rudolfu pokorni *«tanquam vero domino nostro perpetuo»*.

To je tedaj ono poklanjanje deželnih stanov, po katerem se je priznala habsburška vlada na Avstrijskem, to je pomenljiva zgodovinska dogodba, katere se hvaležno spominja narod slovenski, z navdušenjem obhajajoč šeststoletnico svojega združenja pod žeslom presvetlih habsburških vladarjev. Akoravno kranjskih zastopnikov med podpisi dotične listine od 11. jul. 1283 ne najdemo, in akoravno je bila naša dežela še do l. 1335 v faktičnem posestvu Majnharda in njegovega sina Henrika, je vendar prisega in poklanjanje avstrijskih stanov **v državopravnem oziru tudi za Kranjsko veljavno**, in ponosno se sme Kranjska prištevati deželam, katere so **začetek in temeljni kamen habsburške države**.

FR. ŠUKLJE.

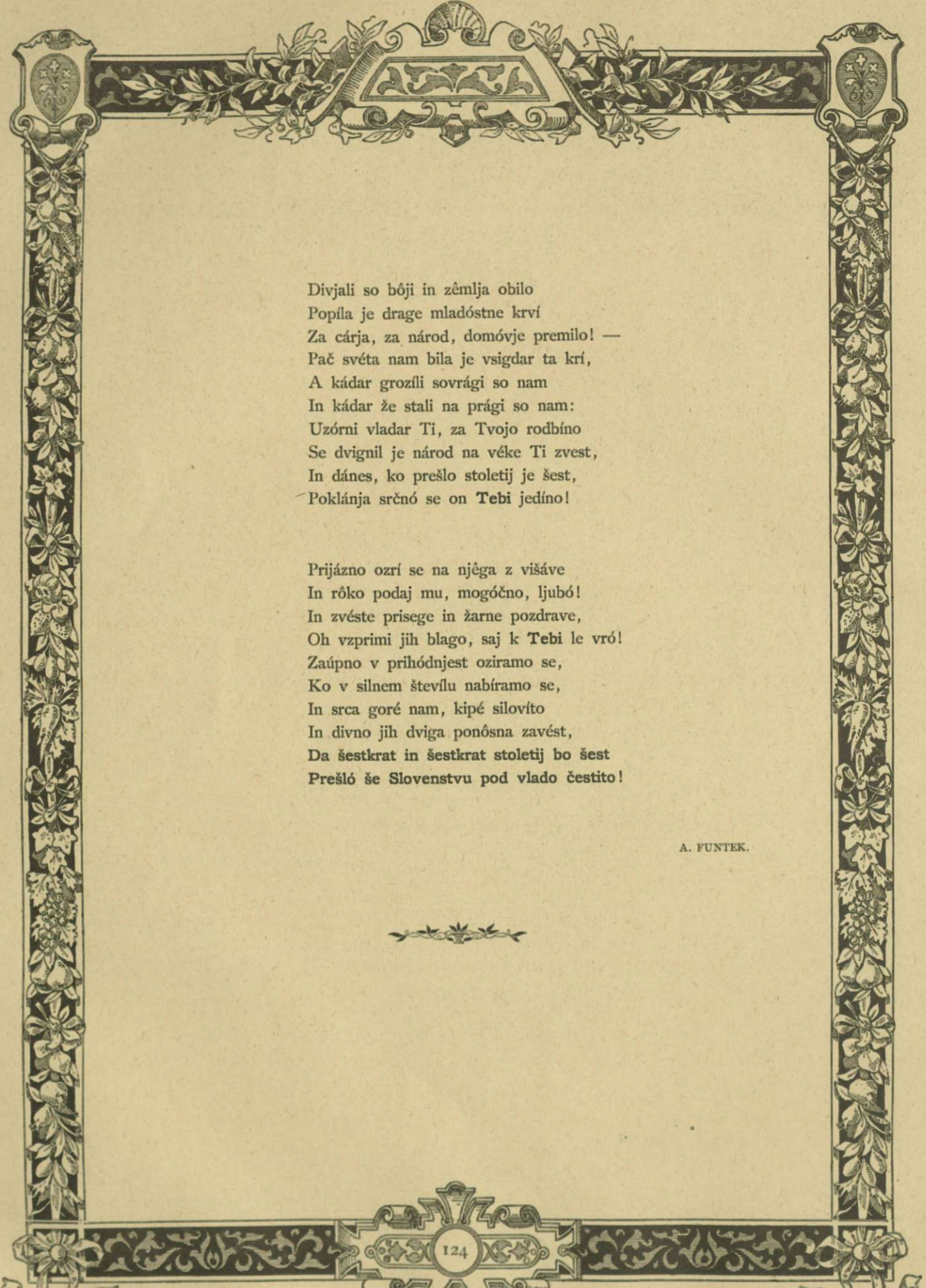

V JEDNAJSTI DAN JULIJA 1883.

Dvigúje se rádot v nebésa vihárno
Po naših deželah, po naših krajéh
In vžiga se krasno, leskéče se žarno
Po mestih, po trgih, po skritih vaséh!
Glej! — Srca neštéta objémajo se
In svétega ognja navzémajo se, —
Saj krasno in jasno povsódi dvigúje
Le jedna se misel, le jedna se vest,
Da danes, da danes stolétij je šest,
Kar vzvišeni rod nam cesárski velúje!

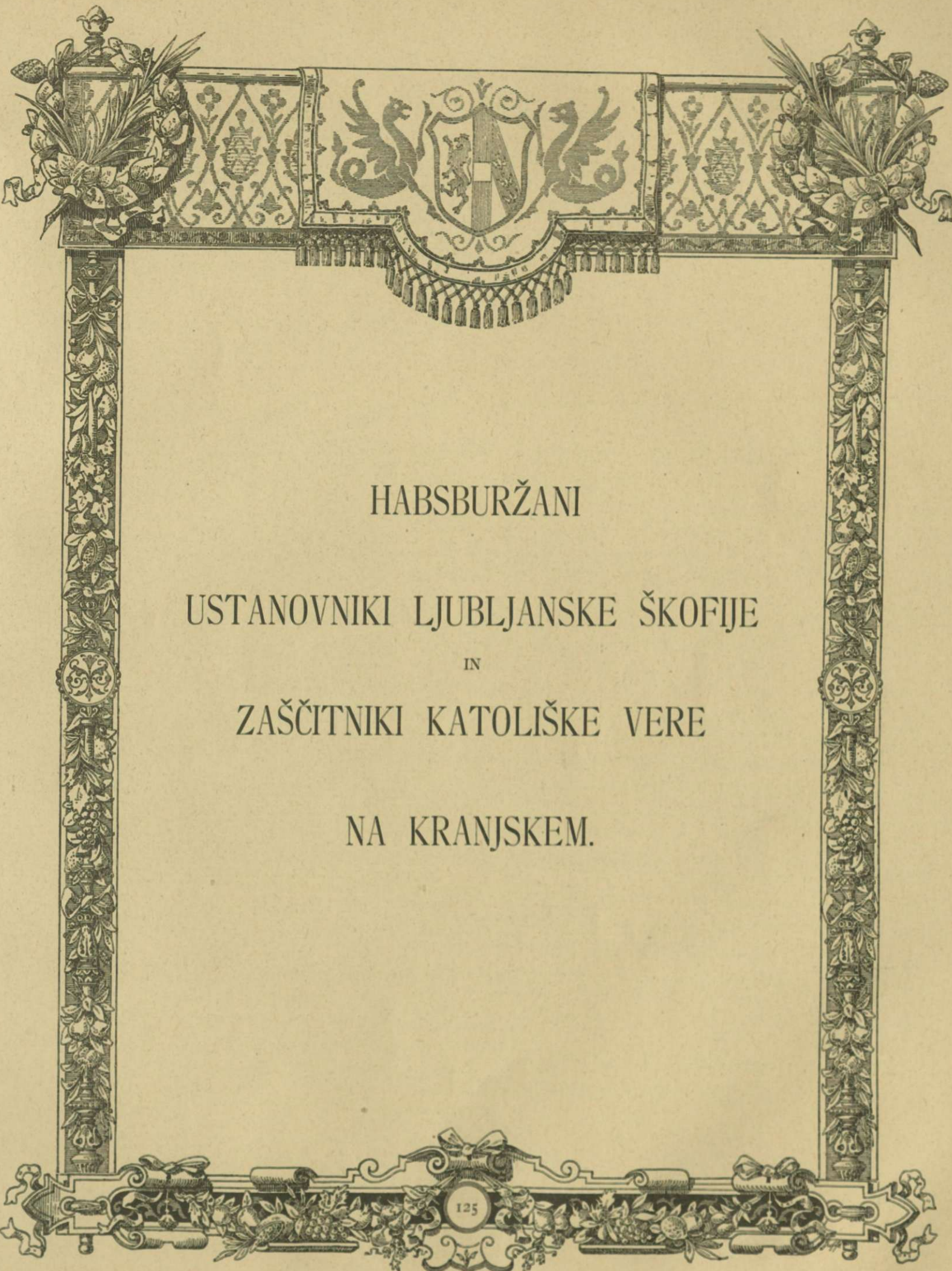
Le čujte, le čujte povsódi rodóvi
Te rádostne glase, prisege zvesté!
Zastáve vihrajo, v ozráčje topóvi
Udánost naróda na glas govoré!
Na davno pretéklost ozira se on
In v silnem številu nabira se on, —
Saj dáles, saj dáles mej sêbe vladárja
Vzprijél je ponižen, ponižen in zvest,
Ko večno minúlo stoletij je šest,
Da rodu poslúšen je dičnega carja!

Divjali so bôji in zêmlja obilo
Popíla je drage mladóstne krvi
Za cárja, za národ, domóvje premilo! —
Pač svéta nam bila je vsigdar ta krí,
A kádar grozili sovrági so nam
In kádar že stali na prági so nam:
Uzórni vladar Ti, za Tvojo rodbíno
Se dvignil je národ na véke Ti zvest,
In dáles, ko prešlo stoletij je šest,
Poklánja srčno se on Tebi jedíno!

Prijázno ozrí se na njêga z višáve
In róko podaj mu, mogóčno, ljubó!
In zvéste prisege in žarne pozdrave,
Oh vzprimi jih blago, saj k Tebi le vró!
Zaúpno v prihódnjest oziramo se,
Ko v silnem števílu nabíramo se,
In srca goré nam, kipé silovíto
In dívno jih dviga ponóсна zavést,
Da šestkrat in šestkrat stoletij bo šest
Prešlo še Slovenstvu pod vlado čestito!

A. FUNTEK.

HABSBURŽANI

USTANOVNIKI LJUBLJANSKE ŠKOFIJE

IN

ZAŠČITNIKI KATOLIŠKE VERE

NA KRANJSKEM.

RESVETLI žarki nebeških resnic so prisijali v sedanjo kronovino našo uže v prvem stoletji po Kristusu. Osoda jim je bila mila, širile so se vedno bolj in bolj tako, da je moral oglejski patrijarh nastaviti v staroslavni Emoni škofa, če ne prej, vsaj v četrtem veku. Toda kmalu potem, za preseljevanja narodov, prihrule so v pokrajine naše čete divjih ljudstev, pustošile so deželo, a tudi pregnale verske učениke, zatirale krščanstvo in skoro zatrle so je, da niso pošiljali oglejski patrijarhi našim pradedom vnovič svojih svečenikov. Krščanstvo je zopet oživel, se širilo in krepilo v stoletjih poznejših pod gospodstvom Frankov, oglejskih patrijarhov, koroških grofov in Otakarja II.; tudi je jelo cvesti in cvetlo je potem, ko je izvolilo milo nebo vnetega kristjana Rudolfa Habsburškega in njegov rod v vladarstvo deželam avstrijskim, tedaj tudi kronovini naši.

Ta slavni vladar je hotel razširiti in utrditi svojo moč ter osrečiti svoje podložne; a njegovo versko prepričanje uverilo ga je takoj, da bode dosegel svoje namene le tedaj, ako bode delal za-nje na podlagi verski, na podlagi krščanski, — drugače pa, da bode zastonj njegov trud, prazno njegovo delo. Temu prepričanju je ostal zvest do smrti, ter je živel in delal za podslombo in izvor vse blagosti — za vero.

V tem ga je pridno in vztrajno posnemal njegov rod. Bil je vedno zvest in udan Kristusovemu nauku, a bil mu je tudi dobrotnik in zaščitnik,

prvi in največji v državi svoji; storil je veliko za njegov razvoj v obče in posebej samo v naši deželi do najnovejšega dne toliko, da, ako bi hoteli vse vestno in na drobno navesti, morali bi napisati le o tem debelo knjigo. A omejiti hočemo obširno nalogo ter izmed mnogobrojnih zaslug Habsburžanov za cerkev in vero katoliško v Kranjski spominjati se tu le dveh največjih, ki še posebno utrjujete in povišujete ljubezen katoliških Kranjcev do hiše habsburške; prva je ta, da so ustanovili ljubljansko škofijo in razširili njene meje tako, da so meje deželne in škofijske jedne in iste; druga pa, da so v šestnajstem stoletju v kronovini naši sijajno zmagali največjega sovražnika katoliške vere — protestantizem.

I.

Ko je sovražna roka divjih Obrov bila pregnala zadnjega emonskega škofa Florija z njegovega sedeža (l. 599 ali l. 600),¹ oskrbovali so sv. cerkev v pokrajinah naših patrijarhi oglejski. Ker je pa bila njihova cerkvena posest jako obširna, — raztezala se je od Livence in Taljmenta na Beneškem do Kolpe in Sotle na hrvatski meji, od Jadranskega morja in Snežnika do Drave, po Furlanskem, Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, — pomagali so jim v cerkvenih škofovskih opravilih, kakor nam pripoveduje arhiv samostana zatiškega in kapitlja ljubljanskega, škofje podružni: tržaški, konkordijski, čedadski, novogradski, pičenski, škaderski in placentinski. Posamezne cerkve in njihove svečenike pa so nadzorovali tako zvani naddijakoni, katere so nastavljali patrijarhi v imenitnejših krajih; tako so nastavili naddijakona v Ogleji za cerkve okolice oglejske, v Čedadu za cerkve po Furlaniji, v Belaku za cerkve v Koroški, v Ljubljani za Kranjsko in Slovensko Krajino ter v Celji za Spodnještajersko ali Savinjsko dolino. Kedo je bil prvi naddijakon za Kranjsko in Slovensko Krajino, nam ni znano; mogoče, da je bil Bertold l. 1217 ali uže preje l. 1169 grof Herman Ortenburški;² ustanovno pismo samostana velesovskega nam imenuje še le l. 1238 Henrika, župnika ljubljanskega. Njemu so nasledovali: magister Ljudevit l. 1262, Peregrin l. 1281, župnika ljubljanska; Manfred della Turre, župnik kamniški;³ Janez Ferentino l. 1300, Vitigo l. 1304,

¹ Mittheilungen des historischen Vereins für Krain l. 1857, 121.

² *Dimitz*, Gesch. Krains, I. 163.

³ NB. Naddijakonom niso imenovali patrijarhi vselej vsakokratnega župnika ljubljanskega, temveč čestokrat župnika kake druge imenitne župnije bodi si na Kranjskem ali v Slovenski Krajini.

župnika ljubljanska; l. 1323 Gregor, župnik vodiški, in l. 1339 Otakar; potem l. 1357 Janez, župnik mengiški; l. 1361 Janez Scheier, župnik ljubljanski; l. 1364 Henrik, župnik radovljiški, in l. 1385 Ulrik Gutenauer, župnik moravški.

V petnajstem stoletji so nastavljali patrijarhi dva naddijakona, tako da je imelo Kranjsko — Gorenjsko svojega in tudi Slovenska Krajina — Dolenjsko svojega; manuskripti samostana zatiškega in kapitlja ljubljanskega l. 1441 imenujejo Petra Polca, arhidijakona za Kranjsko — Gorenjsko, in l. 1471 Viljema Polca, oba župnika moravska; za Slovensko Krajino, to je Dolenjsko pa l. 1414 Viljema Kozjaškega, župnika pri Beli Cerkvi; l. 1439 Andreja Düringa, župnika krškega, in l. 1452 zopet župnika pri Beli Cerkvi Andreja Gala.¹

Cerkve v Vipavski dolini je nadzoroval arhidijakon oglejski, in sicer, kakor nam pripoveduje arhiv tamošnje cerkve, v pričetku 12. stoletja Volrik, l. 1166 Ulrik, l. 1181 Peregrin, l. 1208 Henrik, l. 1283 Janez, l. 1295 Gilo, l. 1350 Nikolaj.² Pivko pa, to je, župnijo oziroma dekanijo Slavino z njej poddruženimi duhovnjaki, oskrbovali so škofje tržaški.

Razvidno je, da je bila v kronovini naši cerkvena uprava še precej dobra, a vendar, kedo bi si ne bil želel še boljše, vzlasti potem, ko je svetna moč in veljava oglejskih patrijarhov začela vidoma pešati, dokler ni naposled po polnem opešala! Zatirala jo je namreč benečanska republika tako dolgo, da so se jej uklonili, njej služili, a zanemarjali prevzvišeni poklic v prvi vrsti v pokrajinah naših. To so zapazili Habsburžani ter jeli takoj resno premišljevali, kako bi bilo pomagati. Izmislili so si najboljši pripomoček. V cesarji Frideriku III. (IV.) namreč se je rodila blagodušna misel: «oživiti spomin na škofijsko stolico v starodavni Emoni, to je ustanoviti v Ljubljani škofijo»; to je sklenil storiti sv. Nikolaju na čast zato, ker ga je skoro izvestno le on rešil l. 1458 iz smrtne nevarnosti. Valvasor v svoji knjigi: *Die Ehre des Herzogthums Krain*³ opisuje nam to blizu tako-le: «Ko je hotel Friderik III. l. 1458 nastopiti dedščino zamrlih celjskih grofov, stregla mu je vdova zadnjega tamošnjega grofa Urha po življenji; v tej nevarnosti se mu prikaže v spanji neki svet škof v cerkveni svoji opravi, ki ga resno opominja, da naj takoj hiti v celjski grad, ako hoče se umakniti zalezovanju. Cesar stori, kar mu prikazen veleval. A jedva je došel v grad, oblega ga uže Janez Vitovec,

¹ Zlati Vek, 38.

² *Kluns Archiv*, II. 93.

³ Knjiga VIII., zvezek 4., 653.

višji poveljnik vojski Urhove vdove, ter vjame več cesarskih služabnikov; cesarju pa ne more do živega. Zdaj pošlje vojvodina kranjska krdelo konjice v Celje, ki sijajno premaga poveljnika Janeza in njegovo vojsko, a mesto Ljubljana 40 mož pešcev, da rešijo cesarja in ga v njo varno pripeljejo.»

Frideriku se je videlo, da je bil oni svetnik, ki se mu je prikazal v spanji in rešil ga smrti, ali sv. Nikolaj, patron mesta ljubljanskega, ali pa sv. Maksimilijan, patron mesta celjskega; obema je za tega delj hvaležen ter imenuje na čast drugemu svojega kmalu potem rojenega sina — Maksimilijana, na čast sv. Nikolaju pa sklene ustanoviti škofijo ljubljansko.

Ta svoj sklep izvrši 6. decembra l. 1461 v Gradci, kjer podpiše ustanovno pismo vpricho slavnega kardinala Nikolaja Kuzanskega, škofa briksenskega, in kardinala Petra, škofa augsburškega, ter blizu 60 drugih vplivnih, odličnih duhovnih in svetnih dostojanstvenikov. V tem pismu imenuje Friderik cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani prvostolnico in določuje, da naj je pri njej škofovski sedež s kapiteljem, to je: s proštijo, dekanijo, desetimi korarstvi in štirimi vikarijati; škofa in kapitelj hoče voliti on in za njim njegovi nasledniki; le jednega korarja, tako zvanega *«ad baculum»* sme voliti vsakokratni škof. Potem določuje v tem pismu dohodke škofu, kapitelju ter posebej proštu in kanoniku *«ad baculum»*, in sicer podeljuje škofu grajščino Goričane nad Ljubljano, župnijo Šmartno pri Kranji, predmestno cerkev sv. Petra v Ljubljani, benediktinski samostan v Gornjem Gradu na Štajerskem¹ in duhovnijo sv. Mihaela pri Pliberku na Koroškem; kapitelju župnijo sv. Vida nad Ljubljano, sv. Petra v Naklem, sv. Križa v Svibnem, sv. Marjete v Vodica, sv. Jerneja v Polji in na Koroškem župnijo sv. Nikolaja pri Belaku; proštu (ki naj bode vedno radovljiški župnik) tamošnjo duhovnijo sv. Petra ter kanoniku *«ad baculum»* kapelo sv. Petra na Pešati.²

Te duhovnije so spadale doslej večjidel pod oglejski patrijarhat; le duhovnije sv. Nikolaja pri Belaku, sv. Petra v Ljubljani in sv. Jerneja v Polji so bile podružene drugim duhovnim oblastnjam: prva nadškofu solnogradskemu, druga samostanu cistercijanskemu v Dunajskem Novem Mestu in tretja cistercijanskemu samostanu v Kostanjevici. Vse te pa so bile patronata cesarskega; zato jih je odvezel Friderik lahko imenovanim oblastnjam ter podelil jih in pridružil novi ljubljanski škofiji.

¹ Njemu je bilo tu podruženi mnogo duhovnij in cerkva.

² *Kluns Archiv*, II. 273—281; *Zlati Vek*, 42.

Z veseljem je potrdil to ustanovitev in ustanovno pismo bivši Friderikov tajnik Aeneas Sylvius — tedanji papež Pij II. — 6. septembra l. 1462 ter počastil štiri dni pozneje mlado škofijo vzlasti s tem, da jo je zvezal neposrednje z Rimom; to zvezo je potrdil l. 1468 njega naslednik Pavel II.

Sedaj jej je bilo treba voliti še vladiko, in sicer moža spretnega, previdnega in modrega. Tacega je imel Friderik na svojem dvoru — bil je njegov dvorni kapelan in milodarnik Žiga pl. Lamberški, bivši župnik v Šmartnem pri Kranji; tega imenuje za prvega škofa ljubljanskega prav po volji papeževi, ki je to imenovanje potrdil v svojem apostolskem listu 8. junija l. 1463.

Tako je dal cesar Friderik škofiji naši vrlo dobrega vodnika, ki je vedel in znal jo spretno in previdno izgojevati in vladati v njenih mladostnih letih.¹ Bila je tedaj zelo mala; vendar se je jela kmalu razvijati ter razširjati, tem laže, ker so jej bili zelo prijazni in dobrohotni tudi nasledniki njenega ustanovitelja in očeta Friderika III. Uže njegov sin Maksimilijan jej je pridružil z dovoljenjem papeževim leta 1507 župnijo sv. Kancijana v Kranji in l. 1518 duhovnijo sv. Martina v Dobu ter zboljšal s prvo dohodke škofu, z drugo pa kapitelju. In ni še bilo preteklo dobrih 15 let, ko jej je podelil njegov naslednik Ferdinand I. duhovnijo sv. Pankracija v Slovenjem Gradci na Štajerskem ter istega leta 1533 dné 26. maja počastil jo s tem, da je dal njenemu vrhovnemu vodniku Krištofu Ravbarju in vsem njegovim naslednikom častni naslov «knez». Odvzel jim ga je sicer l. 1807 cesar Franc I., a zopet podelil 12. januarja 1826.²

Vzlasti dobrohoten pa je bil škofiji v pretečenem stoletji cesar Jožef II. Ta vladar jej je dal naravne meje in razširil jih izdatno v domači deželi. Razprostirala se je namreč doslej po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, kjer so jej bile pridružene le uže imenovane župnije s svojimi podružnicami; druge cerkve so oskrbovali vladike družih škofij, na Kranjskem še vedno patrijarhi oglejski, na Dolenjskem in Gorenjskem po svojih naddiakonih, v Metliki in Vipavi po svojih dekanih. Ko je pa papež Benedikt XIV. na priprošnjo cesarice Marije Terezije oglejski patrijarhat l. 1751 odpravil in namestu njega l. 1752 goriško nadškofijo ustanovil, oskrbovali so jih nadškofje goriški. Pivka je tudi sedaj še bila pridružena škofiji tržaški.

To se je videlo Jožefu II. jako nenaravno; zato sklene škofijam svojih dežel dati boljšo upravo, vzlasti škofiji ljubljanski. Takoj razodene svojo misel in željo tedanjemu papežu Piju VI.; in ko je ta ž njim enakih mislij,

¹ Bil je Žiga na glasu svetosti.

² Mittheilungen 1852, 34.

veli škofu Karolu grofu Herbersteinu, da naj odda vse svoje duhovnije na Koroškem in Štajerskem solnogradskemu nadškofu Jeronimu, metropolitu škofije lavantinske in krške; njega pa odškoduje vrlo dobro s tem, da odvzame nadškofiji goriški vse duhovnije na Dolenjskem in Gorenjskem ter mnogo jih tudi na Notranjskem in jih pridruži škofiji ljubljanski. To uredbo potrdi papež Pij VI. 8. marcija 1787 s pismom: *«In universa gregis dominicae cura»* in povzdigne ravno v tem pismu na priprošnjo cesarjevo ljubljansko škofijo v nadškofijo; njej poddruži (škofijo) senjsko, modruško ter kmalu potem l. 1788 gradiščansko¹ in l. 1791 tržaško. Žal, da je to čast uživala le do l. 1807; tedaj namreč jej jo je odvzel papež in podelil gradiščanski, a vendar izkazal jej milost, da je ni postavil pod oblast gradiščanske, temveč, da jo je združil neposrednje z Rimom; ta privilegij je uživala do l. 1830, kjer jo papež poddruži nadškofiji goriški (gradiščanski).

Dasi je pa le malo časa uživala nadškofijsko čast in privilegij neposrednje zveze z Rimom, ohranila je vendar veljavo svojo in zadobivala vedno večjo moč s tem, da jej je uže drugi naslednik Jožefa II., cesar Franc I., pridružil ostale duhovnije kronovine naše. On je namreč pregovoril papeža Pija VIII., da je odvzel l. 1830 goriško-gradiščanski nadškofiji duhovnije in cerkve dekanije vipavske, tržaški duhovnije dekanije postojnske in bistriške ter tri leta pozneje lavantinski škofiji župnijo motniško v kamniški dekaniji ter vse te podelil škofiji ljubljanski.²

Postale so tako meje deželne tudi meje škofijske. Mala škofija, katero je bil ustanovil Friderik III., postala je tako velika, krepka, trdna in prvi steber sv. veri in cerkvi na Kranjskem.

II.

Imena Habsburžanov se še na drugem mestu prekrasno svetijo, tamkaj namreč, kjer našteva cerkvena povestnica one može, ki so bili sveti veri v kronovini, škofiji naši, navdušeni zaščitniki. Ono duhovsko vrenje šestnajstega stoletja namreč, ki je razburilo kmalu po rojstvu svojem naše pradede in jih vznemirjalo skoro nad sto let ne le v oziru verskem temveč tudi političnem in socijalnem in katero je pri nas posebno Primož Trubar netil, hoteli so Habsburžani zadušiti precej o njegovem začetku v naših krajih, a ker ga niso mogli, bojevali so se, dokler niso zmagali.

¹ Ta je odstopila škofiji naši l. 1792 mestno župnijsko cerkev v Idriji in duhovnijo v Spodnji Idriji z podružnicama sv. Jožefa na Vojskem in sv. Magdalene na Gori; Zlati Vek, 47.

² Zlati Vek, 48; Mittheilungen 1852, 38.

Uže 12. marcija 1523 je zapovedal Ferdinand I., da ne sme nihče razprodajati spisov Martina Lutra in njegovih privržencev v doslej še dobro katoliških pokrajinah avstrijskih, tedaj tudi v kronovini kranjski ne. Ali spisi so le na Kranjsko po skrivnem potu dohajali, vznemirjali so duhove in pridobivali novemu nauku v metropoli kranjski uže l. 1527 vedno več prijateljev. Ko čuje to Ferdinand, veli še istega leta 20. avgusta strogo kaznovati vse oné,¹ ki so se odpovedali stari veri; in sicer s smrtjo vse one, ki tajé božanstvo Kristusovo, a tudi vse one, ki tajé bodi si ustno ali pismeno, da se je sin božji učlovečil, rodil, trpel, umrl, od mrtvih vstal in šel v nebo; oni pa, ki zamerjujejo izpoved in post, da naj se zapró. Ta ukaz je razposlal Vid pl. Thurn v 160 iztisih vsem mestom, trgom in večjim vasem vojvodine.

A še ni bilo preteklo leto dnij, ko pošlje v Ljubljano tretji ukaz, v katerem vnovič prepoveduje razprodajo novoverskih knjig in spisov, ter dovoljuje, da se ustanové tiskarne le v glavnih mestih dežel, tedaj za vojvodino Kranjsko le v Ljubljani; a tudi te smejo tiskati kako knjigo le tedaj, ako je manuskript deželni glavar pregledal in tiskanje dovolil; oni pa, ki prelomé ta ukaz ter tiskajo ali razprodajajo novoverske knjige, naj se kaznujejo s smrtjo, njihove knjige pa naj se sežgó.²

Tako je hotel Ferdinand takoj v začetku zadušiti novo vero. A videč, da ne doseže tudi z najostrejšimi ukazi svojega namena in da se nauk očeta Martina vedno bolj in bolj širi, sestavi 24. marcija 1528 iz veljavnih, vplivnih mož duhovnih in svetnih komisijo, ki naj bi vestno preiskovala verske razmere, vzroke vedno večjega duhovnega vrenja, a tudi preiskovala, kje in kako so izvršili uradi kraljevi in deželni njegove ukaze.³

Komisija, kateri je bil na čelu škof ljubljanski Krištof baron Ravbar, se takoj loti dela, ter je vestno in hitro opravlja. Še istega leta poroča vladarju, da je položaj katoliške vere jako žalosten, da ima nova vera mnogo prijateljev vzlasti mej boljšimi stanovi, mnogo skrivnih učencev in da se njegovi ukazi le malo, malo kje izvršujejo.

To iznenadi Ferdinanda; precej ponovi prejšnje svoje ukaze in veli, da naj se zapró vsi oni, ki zakotno govoré zoper nauk Kristusov, osobito pa zoper zakrament sv. rešnjega Telesa in kraljico devic, Marijo.⁴ Ali tudi sedaj se ne izvrše povelja kraljeva, bajé zato ne, ker bi bila

¹ Raupach, Evang. Oesterr., II., priloga 60; Valvasor, VII. 431.

² Raupach, II. 49.

³ Klein, Geschichte des Christenthums in Oesterreich und Steiermark, IV. 55.

⁴ Elze, Superintendenten, 2.

morala zadeti v prvi vrsti one, ki so ja imeli izvrševati; na drugi strani pa so to ovirale divje čete krvoločnih Turkov, ki so odslej skoro neprenehoma napadali pokrajine naše.

Ta čas je bil ugoden novi veri. Ferdinand je moral sedaj v tem za domovino prevažnem času deliti svojo moč, miriti duhove domačega tabora in privoljevati jim marsikaj proti svoji volji, da so potem z združenimi močmi planili na sovražnika domovine in odbijali njegove napade. Ravno to je pripomoglo, da se je nova vera jela zeló hitro širiti. Skoro vsi oni, ki so doslej skrivno odobravalii njen nauk, odobravalii so ga odslej na glas, mej njimi vplivni možje: Primož Trubar, l. 1542 kanonik ljubljanski; stolni prošt in arhidijakon radovljiški, dr. Lenart Mertlitz; generalni vikarij Jurij Dragolitz; kanonik Pavel Wiener in kaplan cerkvi sv. Elizabete v ljubljanski bolnici, Andrej Latomus. Navdušeno so ti oznanovali novo vero drugim in pridobili jej kmalu veliko število privržencev, tem laže, ker so jih v tem vztrajno in neutrudljivo podpirali kranjski stanovi in plemenitaši. Varovali, branili, opravičevali so ti novoverske učeníke pred oblastjo svetno in duhovno; na drugi strani pa so nastavliali pri cerkvah, v župnijah svojega patronata le duhovnike novi veri prijazne; če pa niso zamogli taciñ dobiti, pustili so raji cerkev, župnijo brez duhovnika, nego da bi jej dali dobro katoliškega. Tedaj ljudstvo ni imelo v mnogih krajih dušnih pastirjev, če je pa dobilo novih, bili so ti večidel prijatelji Lutrove vere.

Tako se je širila nova vera tudi na deželi in še bolj v Ljubljani s tolikim uspehom, da so prosili zastopniki kranjskih luteranov uže l. 1541 meseca februvarja v Reznú kralja Ferdinanda, da naj jim dovoli očitno in svobodno spoznavati novi nauk. A on ne usliši jim prošnje niti sedaj niti pozneje meseca decembra istega leta v Pragi niti meseca oktobra l. 1555 na Dunaji, kjer so ga vnóvič prosili verske svobode, marveč pregovarja in prosi jih tu, da naj se vrnejo k stari katoliški veri, k nauku, katerega spoznava on, njihov gospod, za pravega; ako se pa kedo njegovih podložnikov v tem ne strinja ž njim, prosto mu je, da proda svojo hišo in posest in se preseli v tujo deželo.

Ko ga pa kmalu potem turški sovrag še posebno straši, odneha nekoliko in dovoli protestantom meseca januarja 1556 sv. obhajilo *«sub utraque specie»*, a le pod tem pogojem, da ne spreminjajo družih katoliških cerkvenih obredov.¹ Ta privilegij je potrdil papež Pij IV. l. 1564 in leta 1565, a odvzel ga je Gregor XIII. l. 1582.²

¹ Dimits, Gesch. Krains, II. 221.

² Domcapitel-Archiv.

S tem je sicer Ferdinand luterane nekoliko potolažil, a vendar zadovoljil jih ni. Še istega leta in leto pozneje ga zopet prosijo, da bi smeli njihovi učenci prosto novi nauk oznanovati in oni svobodno in očitno ga spoznavati; ali tudi sedaj ne usliši jim prošnje, kakor tudi tedaj ne, ko je bil l. 1558 imenovan nemško-rimskim cesarjem; on je namreč hotel, da so državljani njegovi one cerkve sinovi, katero je ustanovil sam sin božji in katero spoznava on, njihov gospod, za pravo in blagonosno; temu principu je ostal zvest do zadnjega svojega dihljaja — 25. julija 1564.

Isto pot je hodil tudi nadvojvoda Karol, ki je po smrti svojega očeta Ferdinanda vladal dežele slovenske: Kranjsko, Štajersko, Koroško s Primorjem. Uže v prvem letu svojega vladanja je prepovedal novoverski obrednik, ki je prišel istega leta v Urachu na Nemškem na svetlo. Sestavil ga je naš prvi in glavni reformator Trubar in potem razdelil med kranjske stanovne. Ko to nadvojvoda zve, zapove takoj 15. decembra 1564, da naj izročé vse iztise obrednika deželnemu glavarju Jakobu Lamberškemu, Trubarju pa, da mora zapustiti vnovič domovino v dveh mesecih; a ker stanovi zanj prosijo, dovoli mu, da ostane v Ljubljani do 18. junija 1565.¹

Strogo je tudi z novoverskimi učenci postopal; zapovedal je mnogim, da naj zapusté Kranjsko in dežele njegove; mej drugimi: l. 1568 Weyxlerju in Vlahoviču v Novem Mestu in l. 1570 Janezu Hočevarju v Višnji Gori.²

Toda kakor njegovega očeta, tako so tudi njega prisilili turški napadi, da je odnehal in mileje postopal s protestanti; privoliti jim je moral še celó v deželnem zboru v Brucku l. 1572 in ravno tam l. 1578 versko svobodo — pa le stanovom, plemenitašem in mestom: Ljubljani, Gradcu, Judenburgu in Celovcu. Za tega delj se je širila nova vera odslej čudovito hitro ne le v Ljubljani, temveč tudi po deželi, tem bolj, ker je luteransko cerkveno svetovalstvo za Kranjsko izredno skrbelo, da je vdobilo in imelo sleherno kranjsko mesto in skoro vsaka večja vas svojega pastora.

To je opazoval nadvojvoda Karol z žalostnim srcem ter komaj pričakal, da je prenehala turška sila. Izdajal je potem ukaz za ukazom in veleval pastorem zapustiti deželo. Ko se pa stanovi in drugi luterani pritožé, da se ne drži bruckskega sporazumenja, odgovori jim 28. decembra 1582 blizu tako-le: «Moj oče cesar Ferdinand ni nikdar dovolil svojim avstrijskim podložnikom verske svobode; in tudi jaz vam bi je ne bil, da me niste tako nadlegovali in da ni napadal mojih dežel stari sovražnik;

¹ *Elze*, Superintendenten, 25.

² *Dimitz*, *Gesch. Krains*, III. 20, 25.

zato tedaj sem dopustil v deželnem zboru v Brucku l. 1578 plemenitašem in stanovom treh dežel: Štajerskega, Koroškega in Kranjskega versko svobodo, kakor tudi mestom: Gradcu, Judenburgu, Celovcu in Ljubljani; a le tem sem dovolil, drugim nikakor ne; še poudarjal sem, da ne podelim prebivalcem drugih mojih mest, trgov in vasij verske svobode ter da si ne smejo voliti duhovnikov katoliški veri nasprotnih.¹

Uverjen tedaj, da ne dela nikomur krivice, hodi previdno in energično svojo pot ter seka s svojimi ukazi novi veri tako občutne rane, da prične hirati na deželi uže za večera njegovega življenja († 1590).

Vzlasti pa peša nova vera po smrti Karola, ker se tudi njegova naslednika, nadvojvoda Ernst in Maks, srčno bojujeta za katolištvo; vladala sta slovenske pokrajine od leta 1590—1596 namesto mladoletnega Ferdinanda II. V mnogih mestih in trgih vojvodine sta odstavila protestantske sodnike, ki so bili ob enem občinski predstojniki, ter sta pregnala od onod novoverske učence.²

Vrlo krepko sta se bojevala tudi v metropoli kronovine — v Ljubljani; ali tu nista zamogla priti novi veri do živega; ukoreninila se je bila namreč tu zelo in razširila tako, da je imela še leta 1597 dvajsetkrat³ več spoznavalcev, nego vera katoliška; to pripoveduje nam sam ljubljanski škof Tomaž Hren v listu, katerega je pisal 22. julija 1616 papežu Pavlu V.

Jasno je tedaj, da je bil tu boj zelo težaven in da je bilo treba v njem poveljnika še posebno hrabrega, pogumnega, vztrajnega, neustrašljivega, previdnega. In tak poveljnik je bil sin Karolov, nadvojvoda Ferdinand II. (1596—1637), ki je takoj o nastopu svojem trdno sklenil, da se hoče tako dolgo bojevati za nauk Kristusov, dokler nove vere po polnem v deželah svojih ne zatre in katolištva povsod zopet ne uvede.⁴ Da bi tem lažje izvršil svoj sklep, poklical je uže prej l. 1596 jezuite v Ljubljano, da bi ti poučevali ljudstvo v katoliških resnicah; leto pozneje pa 18. oktobra imenoval je v to svrho iskrenega katoliškega duhovnika Tomaža Hrena za škofa ljubljanskega, uverjen, da mu bode ta pri svetem delu desna roka.

In tako prične izvrševati svoj sklep kmalu potem, ko se je vrnil meseca aprila l. 1598 z božjega pota v Rim. Dobro vedoč, da je v Ljubljani mestni odbor glavni steber novi veri, veli ga zameniti s katoliškim

¹ *Dimitz*, *Gesch. Krains*, III. 97.

² *Mittheilungen des histor. Vereins für Krain* 1867 (80—93).

³ *Dimitz*, *Gesch. Krains*, III. 368.

⁴ *Dimitz*, *Gesch. Krains*, III. 282; *Mittheilungen* 1858, 15.

in zapove deželnemu glavarju Žigi baronu Ecku in vicedomu Jožefu pl. Rabatti 18. julija ravno tistega leta, da naj se voli takoj in potem vselej za mestnega župana in mestnega sodnika le dober katoličan, in drugič, da naj se podelé le onemu meščanu meščanske pravice, ki priseže, da je in da hoče ostati udan in zvest sin katoliški cerkvi.¹

Jedva so došla ta povelja, vseka Ferdinand novi veri drugo, in sicer zelo globoko rano z ukazom od 22. oktobra 1598, v katerem veli vsem pastorej in luteranskim učiteljem, da naj zapusté Ljubljano pred solnčnim zahodom istega dne, ko se jim to naznani, deželo pa vsaj v treh dneh potem;² in če tega ne storé, preti jim, da jih bode kaznoval s smrtjo. Skoro vsi se uklonijo strogemu povelju in le malo jih išče zavetja po deželi pri grajščakih; tu ga sicer dobé, a le za malo časa. Takoj namreč, ko čuje to Ferdinand, in tudi, da zakotno oznanjujejo tu novi nauk, ponovi svoj ukaz in zažuga strogo kaznen vsem onim grajščakom, ki bi se drznili še v prihodnje vzprijemati novoverske duhovnike in učnike pod svojo streho. Ko se pa ti 22. januarja 1599 v deželnem zboru graškem pritožijo, da mu ni sveta obljuba njegovega očeta Karola, katero je dal v deželnem zboru bruckskem, ter tudi, da ga ščuvajo proti novi veri jezuiti, odgovori jim 30. aprila istega leta mej drugimi tako-le: «Moj oče je podelil versko svobodo le za svojo osebo, ne pa tudi v imenu svojih dedičev, in tega ni storil radovoljno; primorale so ga k temu tedanje žalostne razmere; da pa jaz novo vero zatiram, pregovoril me ni nihče, temveč to delam jaz iz lastnega nagiba, iz ljubezni do katoliške vere, za katero sem vedno pripravljen kri svojo preliti.»³

V svesti si tedaj, da hodi pravi pot, ne neha prej, dokler se ne ukloné vsi pastorji in luteranski učitelji njegovemu povelju. Uverjen pa tudi, da se je razširjal novi nauk in da se še sedaj razširja po novoverskih knjigah, zapove 16. novembra 1599, da jih ne sme nihče razprodajati; oni pa, ki jih ima, da jih mora takoj izročiti preiskovalni komisiji.⁴

To je sestavil Ferdinand II. v to svrho, da bi mu pomagala dovesti posamezne luterane v naročje katoliške cerkve, potem ko je pregnal uže prej njihove pastore in učnike. Za načelnika jej je imenoval škofa Tomaža Hrena, ki je bil ž njim jednakega duha in ki je pazil strogo na to, da so se ukazi nadvojvode na tanko izvrševali, vzlasti oni ukazi iz leta 1601

¹ Mittheilungen 1867, 96.

² Mittheilungen 1867, 97.

³ Dimitz, Gesch. Krains, III. 293; Valvasor, VII. 465.

⁴ Mittheilungen 1867, 108.

in 1602, v katerih je Ferdinand strogo zapovedal, da morajo vsi trdovratni spoznavalci novega nauka zapustiti domovino v šestih tednih in treh dneh.

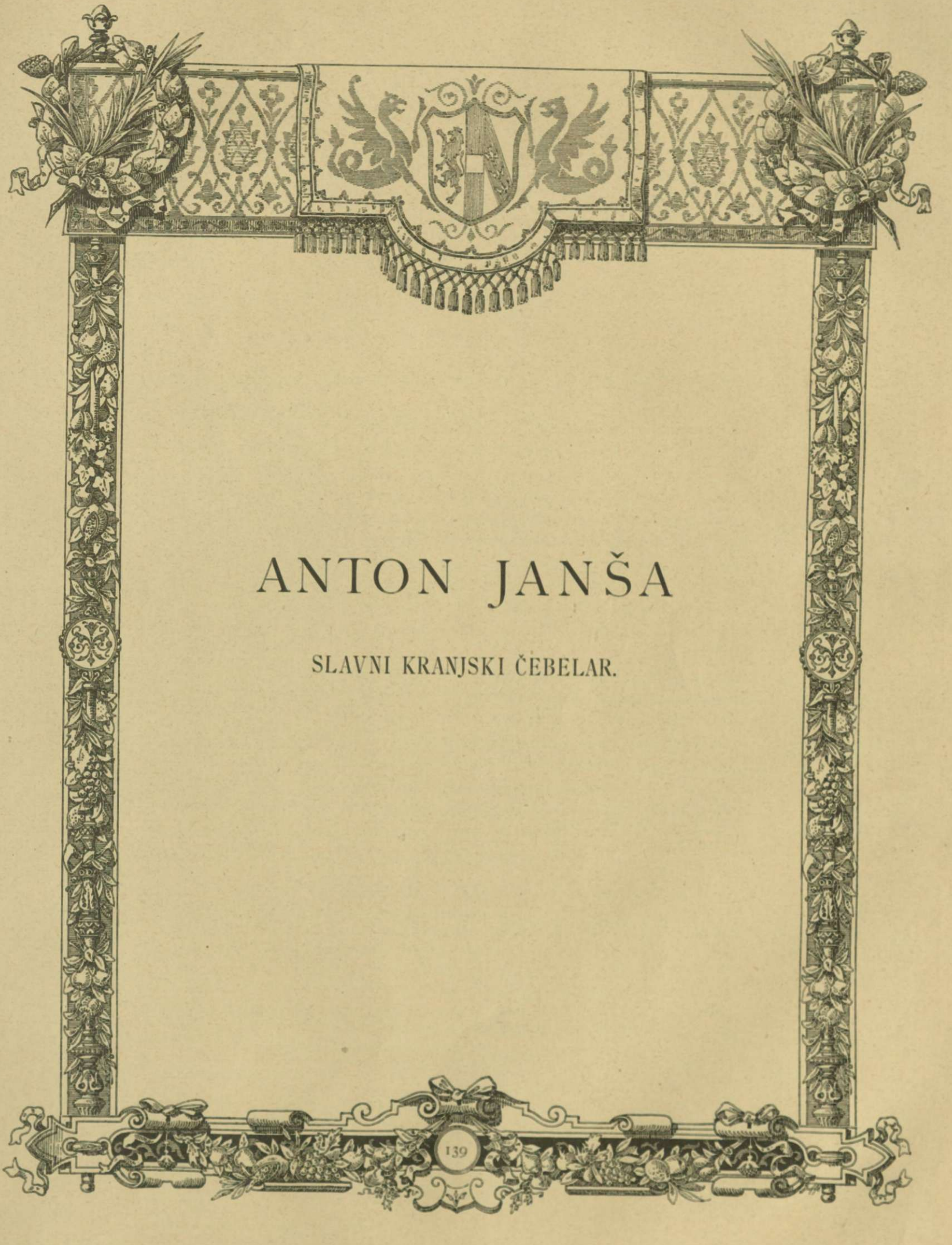
Tako je morala pešati nova vera in opešala je tudi do leta 1616 skoro po polnem po deželi in v Ljubljani; v tej je bil onega leta katoliški mestni odbor, katoliški mestni uradniki in skoro vsi meščanje so bili katoličani; o tem nam priča že imenovano pismo Tomaža Hrena, katero je pisal papežu Pavlu. Le plemenitaši in le malo, prav malo prostega ljudstva je še novo vero za pravo spoznavalo; plemstvo namreč se je še vedno sklicevalo na brucksko sporazumenje in prosilo nadvojvodo čestokrat leta 1603, 1604, 1609 in 1610, da bi podelil in potrdil mu versko svobodo. Ali prošnje ni mu hotel uslišati nikdar, temveč odgovoril mu je vsak pot, da je sicer pripravljen izpolniti mu vedno sleherno željo v pravičnih rečeh, a verske svobode mu ne more in ne sme dovoliti nikakor.¹ Ker pa plemstvo vedno še novi nauk spoznava, in ker se noče ukloniti prejšnjim ukazom, vseka Ferdinand 1. avgusta l. 1618 novi veri zadnjo, in sicer smrtno rano s poveljem, da naj vzprejmejo vsi luterani — bodi si, da so plemenitaši ali prosti ljudje — katoliško vero in če ne, da naj zapusté domovino v enem letu.² Večina njih se ukloni prvemu povelju, drugi pa se preselè z družinami svojimi deloma na Nemško, deloma na Češko, v Avstrijo nad Anižo in na Ogersko. In tako se je vrnil verski mir v deželo.

¹ *Hurtors* Ferdinand II., VI. 134 — 150; *Mittheilungen* 1858, 18.

² *Else*, Truber, 378.

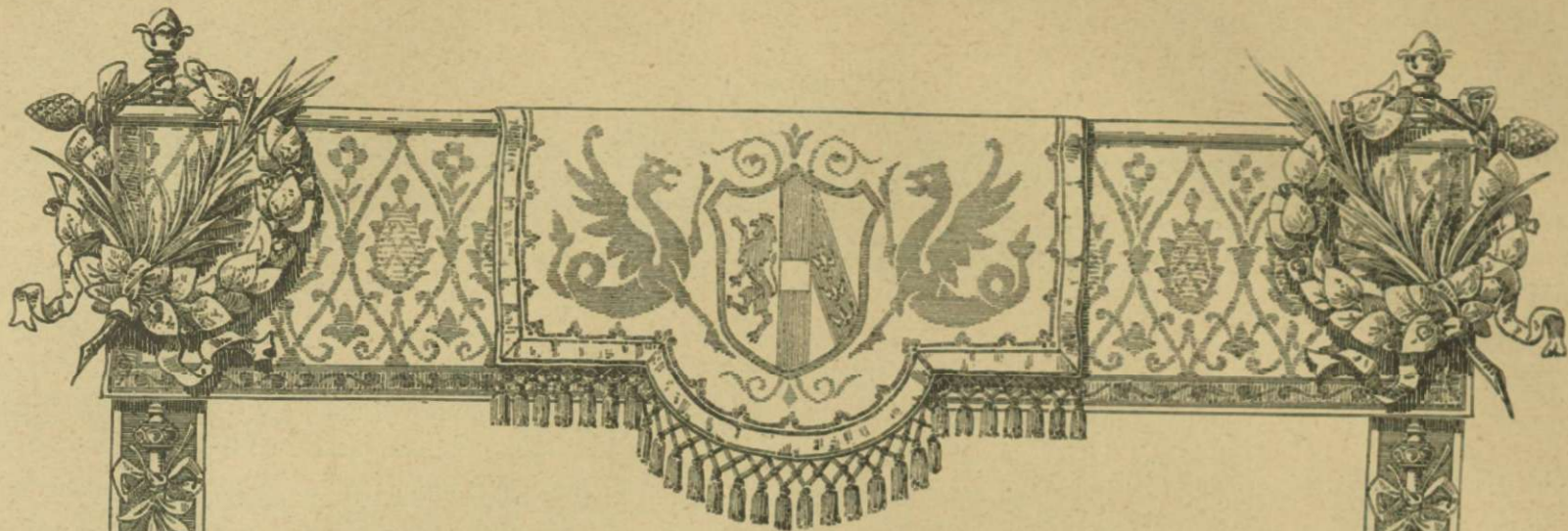
IVAN LAVRENČIČ.

The page is framed by a highly decorative border. The top border features a central heraldic shield with a cross and a lion, flanked by symmetrical floral and foliate designs. The sides are decorated with vertical bands of repeating floral motifs. The bottom border is a wide, ornate band with a central circular medallion containing the number 139, surrounded by intricate scrollwork and floral patterns.

ANTON JANŠA

SLAVNI KRANJSKI ČEBELAR.

«Za uk si prebrisane glave.»

Vodnik.

ELIKO stoletij uže smo Slovenci nastanjeni po sedanjih svojih bivališčih in vendar preteklo je komaj nekoliko desetletij, da smo vsaj po imenu znani — ne vesoljni Evropi — ampak le učenemu svetu. Kriva tega je nekaj naša malobrojnost, nekaj neugodne politične razmere, ki nam do sedaj niso dopuščale nikake samostalnosti, a brez dvojbe tudi lastna nebrižnost in z njo združena nehvaležnost do onih mož naše krvi, ki so si zaslužili s svojim delovanjem sicer neminljivo slavo, a želi so grdo malomarnost pri rojaci, hitro pozabljenost pri inorodci. V vrsto takih mož spada tudi znameniti čebelar kranjski Anton Janša,¹ za katerega smo se Slovenci dosihdob tako malo brigali, da so vsi dosednji njegovi životopisi polni praznin, neresničnostij in jalovih domnev. Ker se mi je posrečilo, najti nekoliko prevažnih virov, raztresenih po dunajskih pismarnicah, bodi mi dovoljeno, na njih podlagi v naslednjih, manom premalo číslanega rojaka posvečenih vrsticah podati prvi popolni, zanesljivi životopis njegov!

¹ Tako se to ime pravilno piše! Po različnih knjigah in rokopisih nemških čita se: *Janscha*, *Jantscha* (Janča), *Jantsche* (Janče), celo *Jautscha* (Jauča). J. Jonke, Janšev prevoditelj, pisal je sicer: *Jansha* (Janža), in tako čita se tudi v mlajši knjigi. A še preje pisal je prvi njegov prelagatelj J. Goličnik z bohoričico: *Janfha*, kar je po Bohoriči: *Janša*. Ker se pa Goličnik ni dosledno držal Bohoriča ter rabil stari *fh* večkrat za novi *š*, nemška pisava: *Janscha* pa ni pripravna, da bi razsodila pravdo (kajti nemški *sch* v slovenskih imenih opravlja večkrat službo našega *š*), zato sem hotel zvedeti, kako izgovarja ta priimek slovensko ljudstvo, in sem zvedel tudi izvestno, da izgovarjajo ljudje po Gorenjskem, zlasti na Breznici, Janševem rojstnem kraju: *Janša*, a ne *Janža*.

Rodil se je ali vsaj krščen¹ je bil Anton Janša, ubozih kmetских roditeljev sin, 20. maja 1734 v rajskem kraju na Kranjskem (Gorenjskem), na Breznici, ki je spadala tedaj pod radoljško, od l. 1783 pa pod rodinsko župnijo, a iz le-te je pozneje (l. 1821) nastala nova brezniška župnija.² Ko je naš Anton, ki je imel še dva brata in dve sestri, nekoliko narastel, počel je čebelariti ter je s posebnim veseljem čebelaril tako umno, tako izvrstno, da je, kakor pravijo in pišejo nekateri, njegovo ime zaslovelo »po uradnih poročilih« do cesarskega dvora in da je bil na Dunaj zaradi čebelarstva pozvan,³ in sicer po najvišem povelji tedanje cesarice Marije Terezije, ki je skrbela kakor prava mati, kako bi se razprostiralo umno čebelarstvo po vseh njenih deželah ter se z njim zboljšavalo tudi kmetško gospodarstvo. Linhart (*Versuch einer Geschichte von Krain*, Laibach 1791, II. 327) pripoveduje, da je, prišedši na Dunaj — trd slovenski kmet, ki iz prva ni znal niti nemški, pa ni pisati ni čitati — postal Janša brez kakih drugih vednostij razun domačih narodnih očiten čebelarski učitelj, da je napravil potem čebelarsko šolo ter se odlikoval tudi kot slikar tako, da je opozoril na-se tedanjo cesarico Marijo Terezijo. Wurzbach (n. n. m.) temu dostavlja — a brez navedenega vira — da je razlagal A. Janša svoj nauk po tolmači.

Toda te vesti niso povse resnične. Zasledil sem namreč po skrbnem iskanji v izvirnem vzprijemnem zapisniku dunajske akademije obraznih umetnostij med onimi učenci, kateri so se dali zapisati v novo bakrorezno-risarsko akademijsko šolo (odprto 1. julija l. 1766) ne samo Antona Janšo, nego i oba brata mu: Lovra in Valentina, ali pod kakim popačenim priimkom!

Na drugem listu pod decembrom mesecem l. 1766 napisano je zapored z nemškim pismom:

Lorenz Jänisch⁴ — Näbrisence — zeichner
in Crein,
Antony Jänisch⁵ — Näbrisence — zeichner;

¹ V krstnih bukvah čita se namreč samo: »Die 20. curentis (20/5 1734) baptizatus est Antonius, fil. leg. Mathiae Jansha et conjugis Luciae ...»

² Za te in druge dragocene podatke bodi očitna hvala velečastitemu gospodu župniku brezniškemu, J. Kramarju, ki je blagovolil upotiti se nalašč z Breznice v Radoljico, kjer se hranijo še zdaj stare krstne bukve iz one dobe.

³ Primeri *Konstant. Wurzbach*: *Biographisches Lexikon* (1863), 89. Pogrešamo pa pri Wurzbachu vira za to vest.

⁴ in ⁵ Zna se, da je bilo najpreje zapisano »Anisch«, potlej pa popravičeno v »Janisch« — »Jänisch«. Tako je ostal veliki A.

na tretjem listu pod septembrom mesecem l. 1767 pa:

Valentin Janisch¹ — Naciscen (sic!) — Kupferstech(er).

Kdo ne vidi na prvi pogled, da tiče pod temi popačenimi priimki naši trije kranjski bratje, Slovenci: Lovro, Anton pa Valentin Janša (rojeni na Breznici na Kranjskem! Navzlic temu, da je pri zadnjem rojstveni kraj popačen strahovito, ostala sta mu vendar prvi in zadnji zlog (z nepotrebnim prirepkom).

Dokazano je tedaj, da je prišel Anton Janša (z najmlajšim bratom Lovrom vred) uže konec l. 1766 na Dunaj v novo bakrorezno-risarsko akademijsko šolo, pridruženo prejšnji akademijski slikarski šoli, — prišel brez dvojbe s tem namenom, da bi se izobrazil do dobra v slikarstvu, priučil se pa tudi bakrorezni risarski umetnosti.

Njegovega rojstvenega kraja popačena oblika «Näbrisence» dokazuje nam pa dalje, da odhajaje in prišedši na Dunaj Anton (z bratom Lovrom vred) ni znal še nemški; kajti na vprašanje: kde se je rodil, ni odgovoril nemški: «in Bresnitz» ali «Wresnitz», nego (kakor Lovro pred njim) slovenski: «na Breznici», izgovarjaje po domače: «na Brezence».

Da se je pa naš bistrourni Janša v poltretjem letu, t. j. od konca l. 1766 do polovice l. 1769, naučil bil na Dunaji umetnega risanja, pa tudi nemščine in kako je postal slikar² Janša čebelarški učitelj, dokazal in razjasnil bom na temelji velevažnih uradnih spisov, ki sem jih izteknil v stari pismarnici c. kr. ministerstva notranjih opravil. Zaznamovani so z znaki: IV. G. 1. «Oekonomie-Gesellschaft», 1768—1771 (dva zvezka), in IV. G. 7. «Bienenzucht». Ti uradni spisi do zdaj niso rabili za javnost še živi duši.³

V zapisniku, ki je bil priobčen cesarici Mariji Tereziji, poroča gospodarska družba dunajska (avstrijska) 3. maja 1769. leta pod brojem 241 (IV. G. 1.), da — dokler je iskala družba sebi čebelarja v tuji deželi ter naprašala z velikimi težavami nekakega pastora Širaha iz Malega Budišina (Klein-Bautzen) — oglasil se je nekoliko dnij pred 3. majem 1769 sam ob sebi pri njenem ravnatelji Kranjec po imenu Janša, ki sluje uže po svoji

¹ Tu «Janisch», a ne «Jänisch.» Dozdeva se mi iz več razlogov, da je bil tedanji pisar češke narodnosti ter izpreobrnil, pišoč brez dvojbe po sluhu, priimek «Janša» v «Jeniš» ali «Janiš», oba češka priimka.

² V zgodovini c. kr. akademije obraznih umetnostij (spisal Karol pl. Lützow, Wien 1877) ni najti njegovega imena zato, ker ni imel kot slikar nikake trdne ali stalne plače; nahajata se pa v njej oba brata mu: Valentin in Lovro.

³ Da sem jih smel pregledati in porabiti jaz, za to blagovoljno dovolitev zahvaliti se nam je zlasti prevzvišenemu ministru predsedniku, gospodu grofu Taaffe-ju.

posebno bistri glavi ali nadarjenosti za slikarstvo (*der seiner sonderbaren Talente zur Malerei bereits rühmlich bekannte Krainer Namens Janscha*), in je v razgovoru pokazal, da zna res čebelar glas, ter je imel doma — kakor pravi — po kakih sto panjev čebel, tako da je živel res ob čebelarstvu.

Ker je želel ravnatelj, da bi poskusil svoj novi način in druga čebelarska opravila pri (njegovi) aspernski graščini, odgovoril mu je Janša, da ga je volja; samo če se bode mogel odtrgati od svojega posla, ki ga ima pri c. kr. slikarski akademiji in če dobi o Duhovem (binkoštnih praznikih) od svojih poglavarjev dopust.

S tem prevažnim uradnim poročilom je dokazano, da se je bil Janša res dobro naučil nemščine, predno je še počel učiti čebelarstvo na Dunaji; kajti razgovarjal se je z omenjenim ravnateljem, trdim Nemcem, mahom o prvi ponudbi sam brez kakega tolmača. Ako bi bil prišel Janša k ravnatelju s kakim tolmačem, vem, da bi se bilo i to zapisalo v točni zapisnik; v njem pa ni o tolmači ni duha ni sluha.

A kaj pravijo drugi, poznejši zapisniki iste družbe?

Dokončala je bila gospodarska družba, naj začne Janša čebelariti najprej v Augartnu; njen zapisnik 7. junija 1769 pod brojem 239 pa priobčuje, da je začel Janša čebelarski posel (brez dvojbe še maja meseca) rajši v Meidlingu (uro hoda od Dunaja pri Schönbrunnu), rekši, ker se je bal, da mu ne bi pri Augartnu čebele, nabirajoče med po dobravah, cepale v preblizo tekočo Donavo (Dunaj), česar se mu v Meidlingu ni bilo bati. Jako ugajal je čebelarom ondi po njegovih mislih tudi veliki schönbrunnski vrt. Vendar je obečal, da kani pozneje s kakimi petimi ali šestimi panji začeti tudi v Augartnu.

Zgodilo se je pa bilo to še pred gori omenjenimi poskušnjami pri aspernski graščini, zato ker njegovi poglavarji (pri c. kr. slikarski akademiji) niso drznili dati mu dopusta, dokler se ne zve cesaričina odloka vsled priobčenega jej družbinega zapisnika o seji 3. maja 1769, in ker se je videlo, da je bil naš Janša potlej v skrbi, da mu ne bi čebelarski posel naškodil pri slikarstvu.

Izročil je bil gospodarske družbe pokrovitelj knez Starhenberg cesarici po oni seji tudi posebno spomenico, naj bi blagovolila družbinemu čebelarju Ant. Janši dodeliti po milosti primerno plačo, zato ker mlada gospodarska družba nima še dosti imetka.

Gospodarske družbe zapisnik 8. novembra 1769 pod brojem 139 (1770) kaže, da je svetla cesarica na omenjeno knezovo spomenico dovolila, naj dobiva Janša (za čebelarjenje na Dunaji) po milosti na leto onih

360 gold.¹ ki mu jih je bila po posebni milosti dovolila uže poprej in namenila tudi za njegovo potovanje po Talijanskem, dokler je bil še pri slikarski akademiji, a zdaj jih je prenesla na »čebelarskega učitelja dunajskega«, ki mu je bilo toraj ostati na Dunaji.

Vrhu tega je ukrenila družba, da mu hoče plačo še nekoliko poboljšati iz svojega. Hotela je pa tudi nabirati zanj prilogov po občinah; a preblagi cesarici ni bilo po godu, da bi se nadlegovalo kmetskim ljudem kolikaj zaradi čebelarskega pouka. Zadovolél je A. Janša s tem in rekel, da ne zahteva trdne plače (zap. 6. decembra 1769 pod brojem 76, 1770).

Potler se je pa, preudarivši dobro vse okolnosti, vendar premislil.

V gospodarske družbe zapisniku 22. marcija 1770 pod brojem 48 čitam namreč črno na belem to mično prigodbo:

«Kranjski slikar in čebelar Janša je bil na denašnjo sejo pozvan in sam (*in Person*) zaslišan. Povedalo se mu je, da je dobil po cesaričini milosti ono plačo (*Gnadengehalt*), ki jo zdaj uživa, ter mu je zagotovljena še na dve leti, tako tudi poboljška od družbe v jesen l. 1769 samo zato, ker družba veruje v njegovo čebelarsko znanje (*setzt Vertrauen in seine Bienenkenntniss*).

«Dalo se mu je vse to s tem namenom, da ne bi čebelaril samo za-se ali pa za družbo, nego da bi skrbel rad, brez prikrivanja in odkritosrčno za čebelarski pouk sploh. Če mu pa, kakor se vidi, ni kaj po volji, naj pove kar na ravnost, da se ne zameri naposled še svetli cesarici in da se bode vedela družba po tem ravnati.»

Prepohlevno odgovarjaje na vse to priobčil in razložil je Janša zbrani slavni gospodarski družbi na drobno svoje res silo važne pomišljaje (*die in der That erheblichsten Bedenken*).

1.) «Vidim», govoril je Janša z drugimi besedami, «da se mi je posvetiti popolnoma ali slikarstvu ali pa čebelarstvu, če si nečem po pravici očitati, da zanemarjam to ali pa ono.

2.) «Vidim pa tudi dobro, da bi občinstvu koristil mnogo bolj s čebelarskim naukom, nego li s slikarstvom.

3.) «Vendar naj povem, da so bile moje okolnosti pri slikarstvu po cesaričini milosti tako ugodne, da sem si vrhu onih, po milosti mi dovoljenih 360 gold. na leto z brezplačnim staniščem, kurjavo in svečavo vred (kar je vse skupaj kakih 600 gold. vredno), prislužil s slikarstvom na leto še po kakih 200 gold., pa tudi po več. Tako sem dobival (pri slikarstvu) vsega skupaj vsaj po 800 gold., pa tudi po več na leto.

¹ To je 378 gold. a. v. z brezplačnim staniščem, kurjavo in svečavo vred.

4.) «Ako bi se pečal samo s čebelarstvom, zelo bi se mi pomanjšali prihodki, utegnili bi se mi pa odpovedati tudi posebna cesaričina milost, po kateri je bilo uže v jesen l. 1769 določeno, da bodem potoval nekoliko let po Talijanskem, zato da dovršim svoje slikarsko znanje. Zaostal bi tedaj po dveh letih v slikarski umetnosti, utegnil bi pa potem ostati tudi — brez kruha.¹

«Drage volje pa prepuščam naj višjim poveljem razsodbo, katero opravilo moje — slikarstvo ali pa čebelarstvo — utegne biti občinstvu v naj večjo korist. Zvesto in vesel hočem služiti, samo prosim pohlevno, da se mi sedanje okolnosti ne bi pogoršale, ampak ohranila dosedanja neprecenjena milost svetle cesarice.»²

Tako modro se je Janša odrezal pred vso zbrano nemško gospodo sam samcat brez kakega tolmača (22. marcija 1770).

Vsled tega preskromnega a jasnega odgovora zaprosila je gospodarska družba svetlo cesarico brez zamude, naj blagovoli družbinemu čebelarju Janši dodeliti «na vse žive dni» plačo, primerno njegovim poprejšnjim prihodkom.³

Da je cesarica to prošnjo res dovolila, razvidno je iz uradnih spisov druge zbirke, imejoče znak: IV. G. 7. «Bienenzucht». Pod njenim najstarejšim brojem 33 l. 1770 čitaš namreč cesarice Marije Terezije lastnoročno podpisani list (Billet), s katerim 6. aprila 1770 dovoljuje: «naj se kranjskemu slikarju Janši, ki zna čebelarstvu posebno glas (*dem in der Bienenpflege besonders erfahrenen krainerischen Mahler Janscha*), namesto poprejšnje manjše plače vprihodnje plačuje po 600 gold. (starega novca, t. j. 630 gold. a. v.) na leto, in sicer zato, da se bode bavil samo z razširjanjem čebelarškega uka ter učil čebelariti po polnem in brez prikrivanja (*ohne Rückhalt*) vse one ljudi, katere mu bode pošiljal trgovski svet (*Commerzienrath*) ali pa gospodarska družba, pa tudi za to, da bode potoval po drugih dednih deželah » Priobčili so mu to novico z dvorskim sklepom 7. aprila 1770.

¹ Čebelarska služba njegova ni bila namreč ondaj še trdna ali «na vse žive dni», ampak začasna, zagotovljena mu, kakor smo slišali, samo še na dve leti. Dotičnega a. v. sklepa, izdanega po 3. maji, a pred 8. novembrom 1769 ni več med spisi.

² «*K. k. Gnade*» čita se v izvorniku, in ves govor (tu jako skrajšan) naveden je v tretji osebi; jaz sem si izbral rajši upraven govor (*oratio recta*).

³ Na to posredovanje se je po besedah uradnega poročila (IV. G. 7. «Bienenzucht», broj 367, l. 1773) dolenojeavstrijska gospodarska družba (Oekonomie-Gesellschaft) sklicavala, ko so ji očitali, da se premalo zanima za čebelarstvo, kažoča, da je baš po njenem prizadevanji Janša l. 1770 dobil večjo plačo, in sicer na vse žive dni (*auf Lebenslang*).

Ker so se pa v tej prvi nastavnici, kakor vidimo, pogrešale besede: «na vse žive dni», zato se je napisala 8. junija 1770 nova nastavnica s tem dodatkom, da je ta letna plača (600 gold.) odmerjena «na vse žive dni», t. j. «da jo bode Anton Janša, prvi čebelarški učitelj dunajski, užival tudi po tem, kedar ga vlada ne bi več potrebovala za čebelarški pouk». Razun tega dovolilo se mu je z novo nastavnico na ravnost, da si sme poleg čebelarstva prisluževati tudi še kaj s slikarsko umetnostjo, samo da ne bode to čebelarstvu v kvar.

Po tem takem se čebelarški učitelj A. Janša, dasi mu je bilo poslej poglavitno opravilo čebelarstvo, vendar ni povse odpovedal slikarski umetnosti. Resnične so tedaj besede hrvatskega životopisca njegovega, Ivana Kukuljeviča,¹ da se je Anton Janša bavil s slikarstvom, in to z dobrim uspehom — do smrti.

Tako tedaj postal je A. Janša meseca maja 1770 «po izvrstno opravljenih skušnjah»² pravi in prvi c. kr. čebelarški učitelj v Avgartnu, kder je bil začel učiti 1769. leta, preselivši se tjekaj iz Meidlinga, ko je čebelaril še za avstrijsko gospodarsko družbo. — Kako milostljivo pa je cesarica Marija Terezija, čebelarjem velika prijateljica, skrbela za svojega prvega čebelarskega učitelja v glavni šoli dunajski, vidi se tudi po tem, da je naročila dvorskemu svétniku pl. Raabu sama ustmeno, naj se poteza zanj o vsaki priliki, kedar koli bi potreboval njegove pomoči (IV. G. 7. «Bienenzucht», broj 495, 4. marcija 1773). Pod istim brojem (I. 1773) prosi A. Janša (njegove izvirne prošnje pa ni med spisi), naj bi mu vlada dala kakega pomočnika, rekši, da se bliža čas, ko se začenja čebelarški nauk (maja meseca) ter ga prihaja poslušat mnogo kmetskega sveta i. t. d. Uslišala je svetla cesarica to pohlevno prošnjo: Janša dobil je pomočnika, svojega učenca Jos. Münzberga, istega, ki mu je bil po njegovi smrti naslednik ter učil na belvederskem vrtu.

O tej priliki bodi povedano na ravnost, da se je tamkaj začela čebelarska šola stopram po Janševi smrti in da naš Janša ni nikdar učil na belvederskem vrtu. Krivo so se tedaj tolmačile Helfertove besede: «*Auch eine öffentliche Schule für Bienenzucht wurde durch Anton Janscha im Augarten eröffnet (1769), nachmals in den Belvedergarten übertragen*» («Oesterreichische Volksschule», I. 109 — 110). O jeziku, v katerem je Janša učil, pa Helfert niti zinil ni.

¹ «*Slovník umjetníkůh jugoslav.*» U Zagrebu 1858, 121: «Janša (sic!) Anton.» Pogrešna mu je rojstna letnica, ker pravi «oko 1770», namesto «1734».

² Besede uradnega poročila: IV. G. 7. «Bienenzucht», broj 367 (1773).

Vse, kar čitamo o nekdanjem kranjskem slikarji in čebelarji, vse nam kaže, kako imenitna oseba je bil ta možak tedaj v prestolnem mestu po svoji odlični čebelarski umetnosti in kako velike so bile njegove zasluge.

L. 1773 čebelarili so po njegovem novem načinu uže po vsi okolici dunajski, kamor je hodil (od l. 1770 — 1773) kot popoten čebelarski učitelj poučevat.

Dvorski svétnik pl Raab poroča, obhodivši (3. avgusta 1773) samo Moravsko polje zvonaj dunajskega mesta, o prevelikem uspehu «Janševe pazljivosti». Zračunili so, da je bil samo na onem polji le v dveh mesecih pridelek medú in voska vreden 10472 gold. starega novca. In to se je opravilo z glavnico kakih 6000 gold. Poročevalec veli na ravnost, da se ne bi bilo pridobilo v tako kratki dobi toliko «plačilo pridnosti» brez Janševih, poprej neznanih pomočkov, zlasti brez tega ne, da bi se bile vozile čebele na pašo «na ajdovo polje». Ta «kranjski» ali «Janšev način» namreč tedaj v Dolenji Avstriji ni bil še znan.

Njegove čebelarske zasluge povišujejo še bolj naslednji podatki:

Uže iz početka l. 1773 izročil je bil Janša Mariji Tereziji pismen predlog (nasvet) z načrtom vred, kako naj bi se napravila v Dolenji Avstriji «čebelarska družba». O tem predlogu (ki mu pa matice, t. j. izvirnika z Janševim podpisom tudi ni med spisi) napisala je po najvišjem nalogu dolenjeavstrijska vlada 17. julija 1773 pod brojem 367 (IV. G. 7. «Bienen-zucht») jako obilno poročilo za cesarico.

Spomina je vredno, da je Janšev predlog došel dolenjeavstrijski vladi z brezimennim (nepodpisanim) pismom pod napisom: Premišljevanje in zapreke (*Betrachtungen und Hindernisse*), ki so namreč čebelarstvu na potu.

Predno je pa dolenjeavstrijska vlada zložila svoje preobilno poročilo, priobčila je bila oboje najprej vsem dolenjeavstrijskim okrožnim uradom («kresijam») in dunajski gospodarski družbi na pretres ali presodbo, in po teh presodbah osnovala ter podstrla cesarici svoje preponižno «mnenje».

Predlog o «čebelarski družbi» sicer ni obveljal, kajti ondaj ni bila še doba za njo, in trditi smemo, da je naš prebrisani Anton vsaj sto let prezgodaj ugledal beli dan,¹ vendar ni bila Janševa spomenica brez dobrih nasledkov; kajti slavna cesarica Marija Terezija, preskrbna mati vsem svojim deželam, začne brzo potem misliti, kako bi se dalo prekoristno čebelarstvo razprostrirati brez pokopane dolenjeavstrijske «čebelarske družbe» tudi po

¹ Stopram zdaj se snuje v njegovi domovini prva «čebelarska družba». Prvi shod je bil 4. marcija 1883 v Lescah blizu Janševega doma in podal je uže vladi pravila na potrho.

drugih deželah, ter ukazala, zaslišavši svojo dolnjeavstrijsko vlado, naj se napravi razun druge čebelarške šole v Dunajskem Novem mestu (Wiener-Neustadt) taka šola tudi v moravski deželi. To se je zgodilo po potrebnih pripravih res 1775. leta, a drugo leto potem tudi na Češkem.¹

Posebno se pa v navedenem preobilnem poročilu hvali in priporoča kranjskega čebelarja novi nauk, da se čebele ne smejo podirati ali pa moriti, ampak da jih treba množiti, kakor dela Janša. «Tako bi pridobivala država dobička na milijone». To se dokazuje s temi zanimljivimi številkami: Janša je imel l. 1770 16 panjev, l. 1771 bilo jih je uže 66, l. 1772 pa celo 300.

Omenjeni Brezimenovič (*anonymus*) trdil je celo, da utegne čebelarstvo dajati več dobička od svilarstva; vendar mu dolnjeavstrijska vlada ni hotela pritrditi gledé na to, da bi se svilarstvo popustilo zaradi čebelarstva.

Kdo pa ne bi pritegnil, da se je po novem Janševem nauku leto za letom množil tudi narodni imetek?

Naposled odgovarja dolnjeavstrijska vlada v svojem «mnenji» vsled Janševega predloga i. t. d. na troje vprašanje:

- 1.) Kako bi se dal nauk o boljšem čebelarstvu uspešno razširjati najprej v deželi?
- 2.) Kakih pomočkov bi bilo treba, da bi se čebelarstvo povzdignilo na visoko ali na višino (*in die Höhe*)?²
- 3.) S kakimi redarstvenimi naredbami dale bi se umakniti overe, ki so mu na potu?

Ni mi namen, da bi častitim čitateljem na drobno našteval vse odgovore na to troje vprašanje; ne morem si pa kaj, da jih ne bi opozoril na to, da je baš vsled omenjenega Janševega predloga nastal § 384 občnega državnega zakonika, kolikor se tiče čebel in čebelnih rojev; — tako tudi politične postave, v § 383 občnega državnega zakonika omenjene: «Kako gre braniti, da tuje čebele medú ne kradejo.»

Uže 22. maja 1773 podala je bila «češka dvorska pisarnica» z «avstrijsko» vred cesarici predlog, sprožen po gospodarski družbi, naj se vsakemu gospodarju, ki bo do početka l. 1774 imel vsaj 15 dobro oskrbljenih panjev po «Janševem izvrstnem in povsod po tujih deželah hvaljenem načinu», podeli primerno darilo, in sicer po dva cesarska zlataka (cekina).

¹ Primeri *Helfertovo* preje navedeno knjigo! — Vendar ni bil slavni cesarici namen, da bi se plačevali troški za take šole na veke iz državne blagajnice. To je bivalo le nekoliko let iz početka v bodrilo.

² Ondaj menda še ni bil znan izraz: «auf eine höhere Stufe», na višjo stopnjo.

V tiskanem «napotku» za državne čebelarske učitelje (8. aprila 1775) čitamo, da se je smelo ondaj v javnih šolah čebelarskih učiti samo po «preskušanih načelih, po katerih uči prvi čebelarski učitelj Janša».¹

Broj 367 (14. aprila 1775) nam priobčuje, da si je Anton Janša še pred smrtjo sam izbral naslednika, istega Jos. Münzberga, bivšega mu učenca in pomočnika, ki ga je bil po svoje dobro izučil in potrdil. In res je milostljiva cesarica blagovolila čislaneu pokojniku zvršiti zadnjo željo ter ukazati, naj se podeli čebelarskemu učitelju prve čebelarske šole dunajske na belvederskem vrtu služba s 400 gold. na leto.

Toda Anton Janša svojih koristnih nauk ni samo ustmeno razširjal, temveč tudi pismeno. Po preveliki svoji marljivosti naučil se je bil hitro nemščine, pa tudi čitati in pisati, tako da je spisal v kratki dobi celo dve nemški knjigi o čebelah in čebelarstvu. Prva njegova knjiga: «Razprava o čebelnih rojih», prišla je namreč na svetlo, predno je še minilo drugo leto njegovega čebelarjenja v dunajskem mestu; njen izvirni napis slove: *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen, von A. Janscha. Wien, gedruckt bey Jos. Kurzboeck, k. k. illirisch- und orientalischen Hof- wie auch N. Oest. Landschafts- und Universitäts-Buchdruckern. 1771. m. 8°, 126 str., §§ 1—97.*

Nahaja se ta silno redka knjižica, morebiti jedina (*unicum*) prve izdaje, v dvorski knjižnici dunajski pod znakom: *44. L. 26. Ta izvod je še dosti lep in trden, ves v kožo vezan, s pozlačeno hrbtnico in rudečim obrezkom, na znotranji strani platnic olepšan s pisanim papirjem, spredaj z mičnim predgovorom in z navadnim pregledom, zadaj pa z abecednim kazalom.

V zanimljivem predgovoru, s katerim spremlja prvo svoje duševno detešce na svet, pripoveduje nam vrli možak brez ohvalnosti, kako je začel čebelariti in kako se je poslavil z umnim čebelarstvom. Razloživši na kratko mnogotero korist, ki nam jo pribavljajo čebele s sladkim medom in dragim voskom, beseduje pisatelj nadalje tako (nemški):

«Po takem premišljevanji, zlasti pa po čudoviti umetnosti in marljivosti čebelni ganen, čutil sem uže za mladih nog v sebi nagon, da sem si te stvarce ne samo priljubil, ampak tudi opazoval njih umetno opravilo, kolikor in kedar koli sem utegnil.

«Silna zvedljivost, ki me je bila prevzela, izpodbadala me je, da sem čim dalje, tem bolj premišljeval njih uredbo, red, dela in skrivnosti. Čim več novega sem zasledoval pri njih, tem bolj sem si jih priljubljal, tako da mi je bilo potlej čebelarstvo poglavitno opravilo ...»

¹ Natisneno menda po tiskarskem grehu: Jautscha!

S toliko marljivostjo in natančnostjo opravljaj je Janša to imenitno delo, da si je bil v svesti, da je po mnogoletnem opazovanji in izkuševanji zanemaril menda malo takega, kar bi bilo vredno pazljivosti pri čebelarstvu.

Da bi s pridobljenim znanjem ugodil nekoliko drugim, soseben pa svojim nauka željnim učencem mestnim in kmetskim, zato je izdal to drobno knjižico (*dieses geringe Werklein*), kakor jo skromno imenuje sam. Uprav zato ogibal se je pa — veli z drugimi besedami — nalašč vsega, kar spada po pravem v znanstvo o živalstvu, ter se pečal samo z domačimi čebelami in to «za zdaj» samo s tem: na kaj je treba paziti pri njih selitvi (*Auswanderung*), t. j. pri rojih, pri njih vračanju (*Wiederzurückbringung*) in pri drugi stregi (*Wartung*). Tako mu je bilo ravnati zato, ker ni utegnil, pa tudi zato, ker je bil še premalo vaje s peresom orati. (*So befahl mir auch der Mangel der Zeit sowohl, als jener der Gabe eines geübten Schriftstellers.*)

«Če me pa Bog poživi ter mi da zdravje in več odlastka (*Musse*) — obeča naposled — potruditi se hočem in izročiti čebeloljubom iz svojih dolgih izkušenj kaj obilnejšega o tem gospodarskem razdelku (*etwas Vollständigeres in diesem Theile der Wirthschaft*).»

Ne smem se tukaj spuščati v podrobnosti o vsebini te knjige; toliko pa naj povem, da me je najbolj zanimal § 68. na 98. strani, zato ker je A. Janša po njem razglasil očitno, da je on res tisti Anton Janša, ki je bil z Gorenjskega doma. Govoreč o tako imenovanih umetnih rojih, ki so jih neizrečeno hvalile nove knjige, piše namreč ondi tako:

«Pri nas na Gorenjskem (*bei uns in Oberkrain*) so uže mnogo let sploh navadni, pa so jih začeli s časom zaničevati tako, da je čebelarjev sram, tako polniti si čebelnjake.» (Vendar razlaga potlej «odkritosrčno» poleg kvara tudi korist ali dobiček, ki ga prinašajo taki roji čebelarju, če jih zna spretno napravljati o pravem času.)

Povedati mi je pa po pravici, da Janševa nemščina v tej knjižici ni slabejša od nemščine, kakeršna se nahaja po istodobnih avstrijsko-nemških knjigah in pismih.

Da bi ostal mož-beseda ter mogel skoro izdati «kaj obilnejšega», t. j. ves ali popolni nauk o čebelarstvu, kakor je bil obečal očitno, delal je in pisaril na vse pretege, kedar koli ni imel drugega posla; ali predno mu izide druga knjiga na svetlo, prehiti ga nemila smrt.

Kedaj in kde je umrl, tega nam ni natanko povedal Linhart, ni Šafařík¹ (oziroma M. Čop), ni J. Kukuljevič, niti kdo izmed drugih pisateljev,

¹ Geschichte der südslavischen Literatur, Prag, 1864, I. 94—95.

kateri so pisali kaj o tem znamenitem moži. Dr. Wurzbach (n. n. m.) ugibal je prvi, da ga je smrt zasačila «okoli l. 1775». Tako čitaš tudi v K. Estreicherja «Bibliografiji poljski», II. p. 202 (Kraków, 1874).

Želeč dognati to stvar do konca, upotim se v dunajskega mestnega magistrata pismarnico ter najdem naposled v smrtnih zapisnikih (*Todtenprotokolle*) zapisano, da je «umrl g. Anton Janscha, neoženjen, c. kr. čebelarski učitelj v c. kr. Avgartnu, 13. septembra¹ 1773 (na Dunaji) v Leopoldovem mestu (*Leopoldstadt*) šte. 77 za vročinsko boleznijo, 38 (prav: 39!) let star, ob pólu štirih popoldne». Od kod je bil pokojnik doma, ni zapisano v onem zapisniku (Nr. 101, lit. J, fol. 8).

Napravil sem se pa tudi še k dunajskemu deželnemu sodišču v staro pismarnico, ne bi li našel ondi ostalinskega spisa (*Verlassenschaftsact*) po Antonu Janši. Po dolgem brezuspešnem iskanji posreči se mi naposled res, da zasledim s prijateljevo pomočjo zaželeni ostalinski spis — rekel bi slučajno ali po nevedoma — pod čudnim znakom: «*Obersthofmarschall-Amts-Pressburger Akten. Nr. 26/1773, lit. J.*» Nisem si mogel misliti, kako in zakaj je zalegel ta spis med ogerske ostalinske spise. Ves volk nanj, začnem ga (po višji privolitvi) drugi dan naglo čitati, in to najprej prvo polo, ki ima v sebi zapečatno poročilo (*Spörr-Relation*).

«O. H. M.² Praes. 18. Sept. 1773.»

«*Durchleuchtig Hochgeborner Reichsfürst, Gnädigster Herr O. H. M.!*»

«*Demnach ersthin der Herr Anton Janscha K.K. Bienenlehrer ab intestato Ledigen Standts in Augarten in der Leopoldstadt Nr. 77 verstorben, seine Frau Mutter Lucia Janschin und eine verheuvathete Schwester Apolonia Geüdisin³ in Gran (sic!), dann zwei majorene Brüder als Lorenz und Valentin Janscha alhier hinterlassen. Als haben wir⁴ den 15. 7bris diß Jahres J. D. Spörr⁵ auf einen harten aufsaz-Kasten (worinnen Kleider befindlich) in gegenwarth seines Bruders Valentin angelegt.*» Razumel sem zdaj, zakaj se nahaja ta spis med ogerskimi ostalinskimi spisi. Mislili so si namreč dvorski uradniki v poznejši dobi, izbiraje take spise in predavaje jih deželnemu sodišču, pri lastnem imenu «Gran»⁶ (namesto «Krain») brez dvojbe ogersko mesto Gran (Ostrogon).

¹ «Wienerisches Diarium» l. 1773 ga ima pogrešno med umrlimi pod 14. septembrom (Herbstmonat).

² O. H. M. (Oberst-Hof-Marschallamt), t. j. najvišje dvorsko poveljstvo.

³ V drugih spisih se imenuje še jedna sestra «Agnes» (Neža).

⁴ Namreč «Spörrs-Commissarien» (Sperr-Commissäre).

⁵ Jurisdictions-Sperre.

⁶ Po sluhu zapisano po dunajski govorici: «Graner» ali «Kraner» (Krainar).

Dasi rojstveni kraj ni imenovan v vsem spisu, dognano je zdaj vendar, da so bili Anton, Valentin in Lovro pravi bratje; ovrženo je tedaj mnenje Wurzbachovo, da sta bila Lovro in Valentin sinovca ali pa sina Antonu.

Po ostalinskem popisu zapustil je Janša vsega imetka (z gotovino vred) 1747 gold. Čebelnih panjev s pripravo vred našlo se je 194; cenili so jih 1358 gold.; nadalje 12 slik (*gemahlene Bilder*), ki so jih cenili vse skupaj samo 24 gold. (povedano pa ni, kakove so bile ali kaj so predočevale, niti kdo jih je slikal; najbrže Janša sam). V posebnem zaboji našlo se je tudi več zriskov in bakrorezov, vrednih 15 gold. (po tedanji ceni). Da vrli Janša, dasi je bil slikar in c. kr. čebelarski učitelj, ni hotel na Dunaji zatajiti svojega kmetskega stanu, pričajo nam s prostim pohišjem in drugimi rečmi vred tudi dvojce zapisane «irhaste hlaste» (hlače).

Nehote sem se pa domislil Kopitarjeve neprilike s prihranjeno gotovino,¹ čitaje dalje v popisu, da je bil po Valentinovi izpovedbi pokojnemu bratu Antonu 900 gold. dolžan imeniten in plemenit gospod, dvorski svétnik (plem. Gr . . . r), da je pa ta gospod, ker se ni našlo v ostalini nikako dolžno pismo, utajil ves dolg. In uprav zato, ker ni bilo móči najti nika-kega pisma, niso se hoteli pokojnikovi dediči pravdati s takim gospodom.

Oglasila² sta se za dedino po zakonu pogojno pri najvišjem dvorskem poveljstvu 17. novembra 1773 oba brata, lastnoročno podpisana, in to «Valentin Janscha» v svojem, matere Lucije in obeh sester (Polone in Neže) imenu, «Lorenz Janscha» pa v svojem imenu, vsak s svojim pečatom, a brez kakega značaja. (Valentin je bil ondaj navršil uže 25, Lovro pa 24 let.)

Vsled tega so prisodili in 30. marcija 1774 tudi izročili navedenim dedičem vso ostalino, t. j. po plačanih troških i. t. d. ostanek, vreden (z gotovino vred) 1595 gold. — Dasi pa Anton Janša ni doživel veselja, da bi bil videl med svetom tudi svoj drugi umotvor, vendar to dragoceno delo ni prišlo pod zlo. Našel se je na srečo ves nemški rokopis in dve leti po pisateljevi smrti ugledal beli dan pod naslovom:

Des Anton Janscha sel. sehr erfahrenen Bienenwirthes und K. K. Lehrers der Bienenzucht zu Wien, hinterlassene vollständige Lehre von der Bienenzucht. Herausgegeben und verlegt von dessen Nachfolger in seinem Lehramte Jos. Münzberg.³ Wien, gedruckt mit von Ghelenschen Schriften 1775. m. 8°, 204 str., §§ 1—214.

¹ Čitaj v «Kopitarjevi spomenici» (1880) na str. 18.

² Janša je bil menda na naglem brez oporoke umrl.

³ Münzberg je dobil rokopis, ki je najbrže ležal v onem zaboji z zriski in bakro-rezi, brez dvojbe od bratov pokojnikovih.

Zadaj je dodanih sedem lepih bakroreznih razkaznic (*Tafeln*), ki nam kažejo podobo satovja s tremi različnimi čebelami in še več drugih podob čebelarke priprave z njenimi deli vred. Posebnega spomina je vredna druga razkaznica, ki nam predočuje narisane take panje, kakeršne je rabil A. Janša sam, pa tudi navadne kranjske (lesene) panje. Dalje vidiš tudi dva cela čebelnjaka različne velikosti, voz za prevažanje čebel in še več mičnih podob čebelarkega orodja in posodja.

Tudi ta knjiga je jako redka; menda jedino te (prve) izdaje hrani dvorska knjižnica dunajska, zaznamovano z znakom: *44. W. 88.

Prezanimljivo in iz več vzrokov prevažno je založnikovo, oziroma izdateljevo predvestje (*Vorbericht*); zato si ne morem kaj, da ne bi priobčil č. čitateljem obilnega kosa njegove vsebine.

Po založnikovih mislih ne potrebuje ta naučna knjiga o čebelarstvu glede na pisatelja in vsebinsko (znotranjo) vrednost nikake priporoke, ni zagovora, niti hvale, zato ker si je pokojni A. Janša še za živih dnij s svojimi zaslugami, zlasti pa z «Razpravo o čebelnih rojih» udobil toliko pohvale, da mu bodo marljivi čebelarji hvaležni za njegovo rokopisno ostalino, takega moža dostojno volilo (*ein würdiges Vermächtnis*). Zato si založnik šteje v veliko čast, da je te spise za občno rabo razglasil na svoje troške in po svojih mislih jako ustregel vsem čebelarjem.

Dalje nam priobčuje te knjige izdatelj, da se je blagovoljna hvala, ki so jo peli oni prvi knjižici Janševi o čebelnih rojih mahom iz početka, razlegala potler sploh tako, da je vse želelo dobiti od Antona Janše ves navod ali nauk o čebelarstvu.

Naj govori dalje gospod založnik sam!

«Da bi ugodil tej želji, njemu (t. j. pisatelju) tako častni, zamislil je pisatelj (Janša) to naučno knjigo ter ni zabil po svojem načrtu nijedne stvari, katera je bila posebnega razpravljanja vredna. Da, kedar je bilo treba, narisal je pisatelj takih stvari sam s spretno roko po pravih (*nach ihrer Natur*) ter jih pridel izvirnemu spisu v bodoči namen. A umrl je, ko ga je bila baš volja, to priljubljeno si knjigo natisniti dati.

«Izročam jo zdaj po istem načrtu urejeno in spisano, kakor jo je spisal pokojni Janša sam (*aus der Feder des seligen Janscha geflossen*) in kakeršna je meni, nasledniku njegovemu, dospela v roke. Oni, kateri so kedaj slišali tega izkusnega moža, kako je učil na besede, ali pa čitali kaj v njegovih spisih, spoznajo pravega pisatelja pri tej priči, — rekel bi — po kovu, ter se uverijo, da se ni podmévalo tuje blago.»

Zagovarjaje še našega pisatelja zaradi njegove posebne (nemške) pisave, rekši, ker Janša ni bil učenjak v svojem znanstvu, pa toliko veči

izvrstnik (*ein desto vollkommenerer Meister*), prepušča založnik — izdatelj naposled vse drugo razumnega čitatelja razsodbi ter si je v nadi, da bode ta razsodba zaslugam pokojnikovim ugodna in v prihodnje še bolj »potrjevala« slavo, katero si je pisatelj še za živih dnij pridobil s korenitim znanjem o čebelarstvu.

Podpisal se je izdatelj pod svojim znamenitim predvestjem: *Jos. Münzberg, K. K. Lehrer der Bienenzucht.*

Ta Münzbergova dunajska izdava l. 1775, izšla dve leti po Janševi smrti, je izvestno prva izdava te znamenite knjige.¹

Kako so se čislali Janševi zapisani čebelarski nauki, razvidno je iz tega, da so jih umni možje po dvakrat, trikrat in po štirikrat na novo pretiskavali, prelagali na druge jezike ter dajali naglo med ljudi, in to ne samo po višjem povelji, nego i sami ob sebi.

Uže drugo — prav za prav pa prvo leto 1774 po Janševi smrti izdali so na Dunaji nov natisk prvega njegovega spisa, t. j. »Razprava o čebelnih rojih«, v izvirnem jeziku. Ta izdava ni bila prva, kakor misli po krivem Wurzbach, nego druga. Prvi je letnica 1771, kar smo uže slišali. To izdavo ima še dvorska knjižnica, druge (dunajske) in tretje² (graške) pa ne.

Dve leti po Janševi smrti (1775, tedaj istega leta, ko je izšla na Dunaji Münzbergova [posmrtna] izdaja druge knjige Janševe o čebelarstvu sploh) pretiskana je bila v Gradcu (*Grätz, bei Widmanstätter Erben*), znana njegova knjižica z izvirnim napisom: *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen* na novo in se nahaja ondi v joanejski knjižnici pod znakom: 7923. V vseučilišni knjižnici dunajski in v javni knjižnici ljubljanski nimajo nijednega (nemškega) izvoda ni prve ni druge knjige Janševe. Leta 1777 izšla je v Pragi druga nemška izdava druge Janševe knjige (*Prag, im Karolin 1777, m. 8°, 204 str.*) Po Linhartovem poročilu l. 1791 izšla je bila pred to dobo poslednja nemška izdava druge Janševe knjige l. 1790

¹ Uže gori navedeni uradni spis (broj 367, 14. aprila 1775, IV. G. 7. »Bienenzucht«) poroča nam, da se je po najvišjem povelji po šest izvodov te knjige poslalo maja meseca 1775 poglavarstvu češkemu, štajerskemu in tirolskemu, deželnemu glavarstvu kranjskemu, koroškemu in goriškemu, kraljevemu uradu v Sileziji in dolenjeavstrijski deželni upravi. Kajti določivši Janševemu nasledniku Jos. Münzbergu plačo 400 gold. na leto in ukazavši svoji dolenjeavstrijski vladi, naj se po »vzgladu prve čebelarske šole dunajske« napravi v katerikoli deželi druga, tretja . . . šola, dodaje cesarica te spomina vredne besede: »Ker je pa (sedanji) prvi čebelarski učitelj tu na Dunaji iz rokopisne ostaline znanega pokojnega Janše izdal splošen, tukaj po izkušnji potrjen pouk o čebelarstvu, poslalo se je dolenjeavstrijski vladi po šest izvodov v najboljšo porabo.«

² To je tretje izmed znanih izdaj.

na Dunaji pri pl. Kurzbecku, in sicer (kar nam je Linhart v svojem poročilu zamolčal) po tiskarji samem samo pretiskana (z Münzbergovim predvestjem): *Auf vieles Verlangen neu aufgelegt*. Te izdaje mi ni bilo nikakor moči o pravem času v roke dobiti. Jeden izvod hrani muzejska knjižnica pražka, kar sem pa žalibog prepozno zvedel, pod znakom: 25. K. 74.; nemške pražke izdaje l. 1777 pa nima ni muzejska, niti vseučilišna knjižnica pražka.

Z nemškimi izdavamami ni se pa mogel okoristiti slovenski narod. Da bi bilo tedaj i slovensko ljudstvo kolikor toliko na dobičku po svojem učenem čebelarji, ki so ga preslavljali po vsem cesarstvu, poslovenil in pomnožil je sloveči kranjski čebelar Peter Paul Glavár¹ Janšev prvi spis (*Abhandlung vom Schwärmen der Bienen*), a ne drugega (o čebelarstvu sploh), kakor veli Wurzbach. Glavárjeve knjige tudi z nepravilno bohoričico pisani napis slove:

«Pogovor od Zhebelnih Rojou skusi

A. Jansha, zhebelniga Dunajskiga Vuzhenika V' nemfhkim jefiku popiffan, na Kranfku prelofhen inu pogmiran skusi vifoku vuredniga, Zhaftitliviga, Vuzheniga Duhouniga Petra Pavla Glavarja, nekadjniga Commende S. Petra fajmafhttra, Sedajniga Landsprefhke Gofpofke lafhniga gospuda. V tem Leitu 1776.»²

V predgovoru veli prelagatelj, da je bil «A. Janscha» (*sic!*) Kranjec pri «Radolce» na Gorenjskem rojen, dalje da so prišle njegove nemške, po deželi razdeljene bukvice o čebelnih rojih tudi na Kranjsko. Ker pa v naši deželi nemštvo na kmetih ni navadno ter nemške bukvice malokateremu služijo, preložil je, naprošen po nekaterih možeh izmed prostega ljudstva, «našega kranjskega čebelarja» na slovenski — ali kakor pravi po tedanji šegi — na «kranjski jezik» ter dodal nekoliko tudi iz svoje dolgoletne skušnje.

Ta prelog ali prevod pa ni ugledal belega dne, nego je ostal v rokopisu, ki ga je dobil v roke pokojni ljubljanski profesor Rechfeld, popisujoč Glavárjevo življenje v «Mittheilungen des histor. Vereines in Krain», 1848. (Glej ondi stran 41.) Rechfeld ni povedal, od koga je dobil ta spomina vredni rokopis in komu ga je izročil potem.

Pač pa je devetnajsto leto po Janševi smrti poslovenil štajerski župnik in čebelar J. Goličnik drugo njegovo knjigo po «Kumerdejevi izdaji» ter

¹ Rojen l. 1721 v Komendi (sv. Petra) na Kranjskem, umrl ondi 24. januarja 1784.

² Ta napis nam kaže, da ga ni napisal Glavár. Pa ni daljše vsebine ni pisal s svojo roko.

jo tudi spravil na dan z nekaterimi opomnjami in s sledečim naslovom, natisnenim tukaj nalašč z izvirno nedosledno, pokvarjeno bohoričico in s tedanjo preprosto slovenščino (kranjščino):

«Antona Janshaja¹

Zefsarskiga Zhebellarja Popolnoma podvuzhenje sa vse Zhebellarje. Na kaj sa eno visho taisti od svojeh Zhebell bres tega, de bi nje podirali, al' pa morili 1. en bogateifhi Dobizhek, koker dofehmalu lohku fadobijo. 2. Vender vfse Zhebelle per fhiulejnji, inu dobri Mozhy ohranijo. 3. Ufsa-kateri Pain zhebell da fvoje fmerti lohku uzhivajo inu fhe fvojim Erbam fapuftijo. Na mnogo Proshnjo is Nemfhkiga na Kraynsku preftaulenu, inu s' nekaterim Pomerkvajnjam pogmiranu. Od Joannesa Golitschnika, fajmofhtra v' Grishi na Stajerfkim. V Zelli utifsnenu in fe najde per Fr. Joh. Jenko 1792.» m. 8°, 200 str. (§§ 1—197), s sedmimi razkaznicami, ki so povse jednake onim v Münzbergovi nemški izdaji, celo napisi na njih ostali so izvirni (nemški).

Tudi ta knjiga je zdaj redka. Jediní izvod, ki sem ga po prijateljskem posredovanji dobil v roke in rabil pri tem popisu, nahaja se v javni knjižnici ljubljanski pod znakom: II. C. 10295. e. 24.

V predgovoru se čita, da je bil Anton «Janfha» Kranjec, in sicer z gorenjske strani, da je na cesarsko povelje imel v dunajskem mestu za vse čebelarje očitno šolo, kar je pa z besedo učil in v dejanji izkazal, da je po² Blaži Kumerdeji, tedanjem (l. 1792) kresijskem komisarji celjskem, v nemškem jeziku na svetlobo dal, — kedaj, ni povedano — on (Goličnik) pa . . poslovenil, ali kakor veli: «na kranjski jezik preobrníl».

Po teh in po Linhartovih besedah sodil je Šafařík (Čop?), da A. Janša baje (*wohl*) ni znal pisati vse žive dni, a J. Jonke je rekel (v svojem «Kranjskem Čbelarčku» l. 1836) kar na ravnost: «Ker sam ni znal pisati (tega pa Goličnik ne pravi), je dal svoj čbelarski uk na svetlobo po Blaži Kumerdeji, celjskem kresijskem komisarji.»³

Dognano je zdaj, da je znal naš prebrisaní rojak pisati vsaj uže pred l. 1771, predno je začel spisavati prvo knjižico, vsekako pa pred l. 1773; kajti po veljavni naslednikovi svedočbi spisal je A. Janša vso drugo knjigo še pred smrtjo († 1773) sam, tako tudi narisal sam vse one izvrstno

¹ Štajerski Slovenci vsaj vsi ne sklanjajo tako kakor kranjski (po domače): Janša, Janša-ta, Janša-tu i. t. d., nego: Janša, Janša-ja, Janša-ju i. t. d.

² Po Goličniku «skuz».

³ Blaž Kumerdej, isti, ki je pomagal Japlju sv. pismo sloveniti, ni bil duhovnik, nego v državni službi. (Primeri *Wurzbach*: Biographisches Lexikon, XIII. 370.)

narisane razkaznice, ki krasijo isto posmrtno knjigo prve izdaje dunajske l. 1775, pa tudi Goličnikov prevod. Lične razkaznice (ali bakroreze) dobil je Goličnik brez dvojbe z Dunaja po Kumerdejevem posredovanji. Verjetno je tudi, «da je Goličnik spisal knjigo po nagibovanji Kumerdejevem» (kar mi je priobčil ljubljanski gosp. prof. Josip Marn iz svojih zasebnih zapisnikov).

Po vsem tem sodim, da je Bl. Kumerdej oskrbel jedno, in to prikrajšano nemško izdajo Janševe druge knjige po prvi izdaji dunajski med l. 1775 in 1792, a po nekaki zmoti zamenjal jo je Šafařík (Čop?) s prvo izdajo dunajsko, ki je brez dvojbe ni videl,¹ kakor ni jaz izdaje Kumerdejeve nisem videl ter sem zahman popraševal po njej — bodi si sam, bodi si po prijateljih — v vseh javnih knjižnicah na Dunaji, v Gradci in v Ljubljani, niti letnice jej nisem mogel zvedeti, tako ni tega ne, je li bilo izdateljevo ime (s pridevkom vred) v njej natisneno ali ne.

Lahko bi se ugibalo, da je Kumerdejeva izdaja morebiti zbog prevelike potrebe izšla tudi uže l. 1775 (po Münzbergovi) in da je tako nastala omenjena zmota; ali ugibanje ni izvestnost in s tem se vendar ne bi dokazalo, da je bila Kumerdejeva izdaja prva in da Ant. Janša ni znal pisati.

Ako pomislim, da je bil Kumerdej okoli l. 1791 uže kresijski komisar v Celji in da je spadalo čebelarstvo v njegovo področje, dozdeva se mi, da je on baš poslednjo dunajsko izdavo leta 1790 (katero omenja Linhart) nekoliko predelal in prikrajšal za štajersko deželo, poslovenil pa da jo je na to Goličnik. Če je pa hotel Goličnik z onimi nejasnimi besedami (brez letnice) reči, da je bila Kumerdejeva izdaja prva, jako se je varal. Goličnikov prevod se po vsebini sklada malo da ne povse s prvo dunajsko izdajo do (všetetega) § 197, kajti Goličnikove opomnje so tiskane posebej po spodnjem robu; loči se pa od nje po tem, da sta izpuščena poslednja dva odstavka, namreč XIX.² in XX.,³ t. j. zadnjih 17 §§ (198—214), tako da je v Goličnikovem prevodu poslednji § 197, a namesto izpuščenih paragrafov čitaš dalje: «Oppominik»,⁴ za tem pa Goličnikov dodatek: «Perstabik od Prestavlavza», ki sega do konca.

V opominku opomina izdatelj čebelarja, da, če se bode pri «opravku» svojih čebel ravnal po letih «bukuvcah» in ne bode več rojev žveplal,⁵

¹ Sicer bi bil tudi videl, da je na prvem (naslovnem) listu natisneno: «Herausgegeben ... von Jos. Münzberg.»

² «Vom Hönig- und Wachspressen.» A. Janša je pisal po dunajski in sploh dolnjeavstrijski govorici: «Hönig» a ne «Honig».

³ «Vom Methsieden und Essigmachen.» Zanimljiv je Janšev spis, kako se dela medica.

⁴ «Erinnerung» utegne biti v Kumerdejevi izdaji.

⁵ Po tiskovni zmoti «shelov» namesto «sheplov» (žveplal).

da mu prinese «vsakter močni roj» v dveh letih «trugo» (panj) medu itd. (kakor se čita tukaj pod 2. in 3. v priobčenem naslovu, v knjigi pa tudi še v predgovoru). Izdatelj nato vse tri točke dokazuje ter poučuje čebelarja, kako mu je ravnati, da se uresniči vse to.

Omenjeni dodatek Goličnikov ima v sebi štiri «sprutgovore»¹ in toliko «odgovorov».

Prezamudno bi bilo, da hočem tu naštevati na drobno, čemu se vse prigovarja, t. j. kaj se vse ugovarja in kaj se na vse to odgovarja, kako se nevednost po Janševih naukih poučuje in zatirajo krive misli; samo toliko naj vzamem še v misel, kako se v poslednjem odgovoru čebelarjem živo priporoča zlasti to, za kar se je najbolj poganjal bistrourni in milosrčni Janša, namreč: Čebelar naj čebel nikdar ne mori, tedaj ni ondaj, kedar mu zmanjkuje kupcev, ter ga modro poučuje, kako si lahko pomaga o takih prilikah.

O Goličnikovem slovenskem prevodu pisal je Jur. Jonke (oziroma njegov neimenovani prelagatelj T. Žemlja) l. 1836 v «Kranjskem Čbelarčku», da se «te bukvice», katere so posebno imenitne zato, «ker zvirajo od Janža (sic!), našega domorodca, tega vel'cga vojvoda in očeta čebelarstva», nahajajo tu in tam še med kmetskim ljudstvom, je li pa osedobi še kakšen izvod v kranjskej deželi — razun onega v ljubljanski knjižnici — ne vem.

Da ni poslovenil in dal na svetlobo Janševe knjige o čebelarstvu — Goličnik, ne bi bilo menda ni Jonkejevega «Kranjskega Čbelarčka» na svetu; kajti Jonke pravi po svojem tolmači v predgovoru, da je spisal «Kranjskega Čbelarčka» v nemškem jeziku in tudi v «kranjski jezik» predstaviti dal, «ker bi bile Goličnikove bukvice (sicer) prav dobre, pa so za kmeta malo predolge in zavolj slabe pisarije grozno težko brati in umeti».

Po tem takem ima slavni A. Janša posredno kolikor toliko zasluge tudi pri tem, da je osrečil «Kranjce» kočevski župnik («fajmašter») Jur. Jonke s svojim nemškim in slovenskim «Kranjskim Čbelarčkom», ki je dočakal (l. 1844) celo drugega natiska.

Goličnikova knjiga je jedini slovenski prevod — rekel bi — Janševega «čebelarskega sv. pisma», čegar prva izdaja dunajska l. 1775 razprodala se je tako naglo, da Martin Kuralt, pisatelj najzvestejši učenec in rojak mu, zapustivši po učiteljevi smrti dunajsko mesto (predno je bila še prišla na dan), ni zvedel za njo ter mislil potlej, da je bila pražka nemška izdaja l. 1777 prva.

¹ Nespretno skovana beseda za latinsko «contradictio» (Einwendung); belokranjski: «prigovor»; po novem: «ugovor».

Ta Martin Kuralt je omenjeno pražko izdajo nekoliko popravil ter v Levovu l. 1807 izdal svojo »drugo« izdajo Janševega popolnega nauka o čebelarstvu z napisom: *Antons Janscha, gewesenen k. k. Lehrers der Bienenzucht zu Wien hinterlassene vollständige Lehre von der Bienenzucht. Zweyte Ausgabe, besorgt durch Martin Kuralt, Vorsteher der k. k. akad. Bibliothek und öffentlichen Lehrer der Bienenpflege zu Lemberg. Lemberg 1807. 8°, 225 str., s 214 paragrafi brez bakroreznih razkaznic, zato ker ni bilo po izdateljevih besedah ondaj v Levovu ni jednega bakrorezca. Namesto njih je zadaj poseben dodatek uradnih spisov in to štiri spisi na 16 listih brez naznačenih strani. Natisnili so 3050 izvodov.*

Na poslednjem (17.) listu čitaš samo tri latinske šestomere, izmed katerih nam tretji pravi, da te knjige izdatelj ni bil Poljak (*Sarmaticis non hospes inutilis arvis. Editor*). Spomina je vredno, da se za Kuraltovim predgovorom (*Vorerinnerung*) nahaja nemški predgovor iz Janševe »Razprave o čebelnih rojih«, a ne Münzbergovo predvestje iz dotične prve izdaje dunajske l. 1775.

Tudi ta za našo rabo imenitna knjiga je zdaj preredka. Ker je ni na Dunaji, ni v Gradci, ni v Ljubljani, dospela mi je po posebni ljubavi iz krakovske vseučilišne (jagelonske) knjižnice v roke. Ta izvod ima na sebi dva stara prečrtana, dva pa neprečrtana znaka: »Nauki prizr. 2079« in »XII. X. 45.«

Razdelitev po oddelkih (*Abschnitte*) in paragrafih je ista, kakor v prvi dunajski izdavi, taka je do malega tudi vsebina. Po tem takem skladala se je pa s prvo dunajsko malo da ne povse tudi pražka nemška izdava l. 1777, po kateri je M. Kuralt izdal svojo levovsko z nekaterimi popravki, ki se pa tičejo bolj oblike, t. j. nemščine, nego stvari.

A čemu je M. Kuralt izdal to nemško knjigo v Levovu in zakaj je za našo životopisno rabo tako imenitna?

Kakor čitam v naznačenem dodatku,¹ ponujal se je l. 1805 pismeno samemu cesarju isti M. Kuralt, ki je bil uže ondaj c. kr. akadem. knjižnice levovske načelnik, da hoče (po navedenih pogojih) sam s svojim troškom napraviti čebelarško dejansko šolo na svojem vrtu v Levovu. To ponudbo je cesar tudi odobril (30. januarja 1806).

V isti ponudbi (pod 11. točko) veli Kuralt, dokazujoč svojo sposobnost, da je on, bivši deček v svoji domovini na Kranjskem, kder čebelarijo s

¹ Ta dodatek ima v sebi štiri spise. Najvažnejši je za nas prvi spis: *Vorschlag an Se. K. K. Öst(er). Majestät wegen Errichtung einer praktischen Bienenschule in Lemberg. (Lemberg im Januar 1805. — M. K.)*

posebno umetnostjo in pridnostjo, preživel svoje dni največ pri čebelnjakih, bivši mladenič in dijak na Dunaji pa hodil tudi poslušat čebelarskega izvrstnika Ant. Janšo in mu bil »najpazljivejši učenec«. Uže poprej je bil sprožil v isti ponudbi (pod A), da se misli držati Janševe nemške knjige (*Vollständige Lehre von der Bienenzucht*) natisnene v Pragi l. 1777. »Ker je pa — beseduje dalje — ta knjiga po knjigarnicah uže vsa razprodana, ponujam se, da hočem omisliti sam novo, nekoliko predelano izdajo, pa tudi pripraven poljski prevod.»

Učakala je belega dne sicer nemška izdaja Kuraltova (ter bila posvečena tedanjemu gr.-kat. prvostolniku Ant. Angelowiczu), o poljskem prevodu, ki ga je hotel Kuralt izdati s pomočjo, t. j. s pregledom istega prvostolnika, pa molči književna zgodovina poljska. Ne vemo, zakaj ni prišla na svetlo.¹

Kako je Kuralt čislal svojega rojaka Janšo, javljajo nam zlasti spomina vredne besede, ki jih čitamo v Kuraltovem predgovoru: »O čebelarstvu pisalo se je uže toliko v vseh dobah in pri vseh narodih; pa od starega Aristotela, Virgilija in Plinija do Siraha, Krümitza in do novih pisateljev francoske *«Encyclopedie methodique»* ne morem najti gledé na ta nauk nijednega pisatelja, kateri bi bil prekosil našega Antona Janšo, prostega, a po prirodi neizrečeno nadarjenega kmeta (*mit den ausserordentlichsten Talenten begabten Landmann*), ki ga je modra in dobra cesarica Terezija odlikovala s poštovanjem in podarnostjo ...»

Uže l. 1775 je bil natisnen češki izpisek Janševe druge knjige z naslovom: *Wytah z novozkušéného wčeláře, aneb Antonina Janši kniha o wčelách, w Uherské Skalici r. 1775.* (v Ogerski Skalici na moravski meji) 8°.² Razun omenjene nemške izdaje pražke l. 1777 (ki je M. Kuraltu rabila za tako imenovano »drugo izdavo« levovsko l. 1807) izdali so za češke kmete tudi iste knjige češki prevod z napisom: *Antonin Janša podstatná učení a zpráva o chováni wčel, z něm. w češtinu uwedena od J. A. J. Trutnowského. W Praze 1777.* 8°. (Ondi, [č.] 1509.)³ Zopet po zmoti piše dr. Wurzbach (Biogr. Lexik. X., 89—90), da so izdali v Pragi l. 1789 tudi nekoliko predelano Janševo čebelarstvo v nemškem in češkem

¹ »Bibliografia polska XIX. stólecia« przez K. Estreicher-a 1874, II. navaja pod primkom »Kuralt (Mart.)« njegovo nemško izdajo l. 1807. Poleg te pa še deset latinskih in nemških manjših spiskov tega učenega, premalo nam znanega rojaka, ki ga pogrešamo tudi v *Wurzbachovem* Biograph. Lexik.

² *Jos. Jungmann: Historia literatury české.* Druhé vydání. 1849 v Praze; str. 478, (č.) 1508.

³ Jeden izvod te češke izdaje hrani (kakor se mi poroča) muzejska knjižnica pražka.

jeziku za kmete. A omenjeno čebelarstvo (l. 1789) spisal je samostalno češki duhovnik («kněz») Jos. Ant. Janiš, isti, ki je bil l. 1777 na češki jezik preložil našega Ant. Janše čebelarstvo s podpisom: K.¹ J. A. Trutnowský.²

Pa nismo slišali še vseh Janševih zaslug.

Kdor je samo po vrhu prečital oba Janševa spisa o čebelah in čebelarstvu, poreče z nami vred, da je njegova razsvetljena glava nekoliko storila tudi za znanstvo, t. j. za prirodoznanstvo. N. pr.: V § 19 svojega prvega in še tanje v § 39³ svojega drugega spisa uči Janša, da se v prvem roji po navadi seli (iz starega panja) stara matica, in to «s precej obilnim delom zvesto jej privržljivih čebel (*mit einem nicht kleinen Theile der ihm [dem Weisel] getreu anhängenden Bienen*)». To se godi — pravi Janša — nekoliko dni, predno izleze mlada matica (§ 19: 1771), razun če je stara odmrta, ali jo je pa umorila mlada, ki je izlezla tačas, dokler ni mogla stara zbog grdega vremena z rojem iz panja. Temu pritrjuje tudi sedanje dobe najslavnejši čebelar dr. J. Dzierzon («Ueber den Nutzen der Bienenzucht», Prag, 1877; 5).

Učil je A. Janša (§§ 5 pa 52: 1775), da niso trotje čebelam nikaki «vodonosci» (*Wasserträger*), kakor mislijo nekateri po zmoti, nego samci, ki pa oplojajo matico le v višavi (letaje).

Isto tako uči Dzierzon (ki je izumel «premično satovje, *beweglichen Wabenbau*», da opazuje čebelar čebelice kakor mu je drago), pišoč v svojem navedenem spisku na drugi strani: «Koliko se je kvasilo poprej o trotih! Zdaj ve vsak čebelarski početnik, da so trotje samci v panji». — Bistroumni Janša vedel je pa to uže pred več nego sto leti, in sicer brez premičnega satovja. Na ravnost je slavni Dzierzon (na sedmi strani) pritrdil Janševemu uku: da oplojajo trotje matico le v višavi ali letaje (*nur im Fluge*), podrl tedaj Jonkejevo dvojbo o tem. (Primeri «Kr. Čbelarček», str. 50.)

Potrdile so Dzierzonove izkušnje tudi ta Janšev nauk, da polaga matica zalego v vse stanice («hišice»), t. j. ne samo v satovje navadnih čebel, ampak tudi v posebno «trotovsko satovje» (§ 12: 1775),⁴ tako da

¹ K. (kněz).

² T. j. «iz Trutnova».

³ Ondi govori tudi samo o mladih čebelah, ki so z matico vred v prvem roji. To se sklada povse z novimi nasledki Hofmannovimi (*Fr. W. Hofmann: Bienenzucht*, Wien 1854). Primeri v *Mikl.* «Berilu za VIII. gimn. razred» (1881) na strani 101. tretjo razstavko, posneto po Hofmannovem čebelarstvu.

⁴ «*Ein eigends deswegen so genanntes „Drohnentwachs“, in welches der Weisel die Drohnenbrut legt.*» — Čudno, da so te resnične besede izpuščene iz Kuraltove izdaje;

je, kakor veli Dzierzon, matica mati vsem čebelam, tudi trotom, kar je zdaj določeno, zlasti odkar so uvedene žolte (rumene) talijanske čebele. (Glej Dzierzon na 7. str.)

Jasno je bilo tedaj Antonovi bistri glavi tudi brez «steklenih panjev» uže pred več nego sto leti to, česar niso vedeli njegovi mlajši, celo nekateri učenjaki mnogo let pozneje.

To nam kaže, kako verno je poleg svojega poglavitnega (slikarskega) opravila uže za mladih nog opazoval in premišljeval priljubljene si čebele.

Janša pa ni zadovoljeval s tem, kar je zasledil ali izmodroval sam; po modrem domačem pregovoru «vsi ljudje vse vedo» zaželel je pozneje še večjega znanja ali napredka ter hotel zvedeti, kaj pravijo ali pišejo drugi učenjaki o čebelah. Zato je začel, naučivši se na Dunaji čitati in pisati še pred l. 1771, marljivo razne čebelarske in prirodoznanske knjige čitati ter zapisavati si znamenitejše reči.

To nam pravi v svoji drugi knjigi (§ 7: 1775) sam, pišoč: «Reaumur in drugi (čebelarji)¹ videli so večkrat, kako leže² matica jajčica . . .»; kajti «nekateri imajo (piše v § 24) tudi steklene panje, zato da laže pazijo, kako čebele delajo».

Čital je v knjigah vemda tudi ono pravljico o trojih vodonoscih, pa jo ovrgel pri tej priči z zdravim svojim razumom, pišoč (§ 5: 1775): *«Einige halten sie (die Drohnen) für Wasserträger, welchen Namen sie ihnen auch beilegen. Allein sie irren sich, indem sie andere ihnen ähnliche Insekten vielleicht bei einem Wasser erblickt haben.* (Nekateri mislijo, da nosijo trotje čebelam vodo, ter so jim zato tudi zdeli ime 'vodonosci'. Pa se motijo, ker so videli morebiti kake druge njim podobne žuželke [živalice] pri kaki vodi.)» Teh besed, ki jih čitam tudi v Kuraltovi izdaji, ni v Goličnikovem prevodu.

Tako je «kranjski kmet» zatiral stare zmote ali krive misli med Nemci, a zasluga je tudi to, če zatira in zatare kdo stare «znanstvene zmote».

Če si ponovim zdaj v mislih vse, kar smo čuli o popisanem znamenitem rojaku, če si ponovim vse njegove naštete velike zasluge za čebelarstvo in znanstvo, če ponovim one prevažne besede, s katerimi je

nahajajo se pa v Goličnikovem prevodu, tudi v dunajski izdaji l. 1790 in v češkem prevodu pražke izdaje l. 1777; lahko pa, da so bile izpuščene uže iz nemške izdave pražke l. 1777, po kateri je izdal Kuralt svojo levovsko, ali so bile pa izpuščene po naključji; kajti skoraj da se mi zdi neverjetno, da bi jih bil hoté izpustil Kuralt, ki je tako častil in obožaval svojega slavnega učitelja in rojaka.

¹ To besedo dodal je Goličnik.

² Po Goličniku: «polaga».

slavil učeni M. Kuralt svojega nekdanjega učitelja in njegovo knjigo o čebelarstvu, če premislim vse to, smem trditi, da je bil naš Anton Janša ne samo prvi čebelar v vsem našem cesarstvu, nego «kralj čebelarski» v vsi Evropi.

Je li na Kranjskem, zlasti na Breznici, še kakšen «spomin», ki nas spomina tega kmetskega, a vendar tako imenitnega domačega sina?

Sedanjemu gosp. župniku brezniškemu pripovedovali so stari možje, da je bila rodovina «Janša» zelo revna. Govorica dodaje celo: «Jedli so kruh 'z otrobij in z grebljo jemali iz peči. Anton, po domače 'Kuharjev Tonej', pa je bil spreten slikar (fajn mavar') ter naredil take končnice na panj, da nobeden takih. Pri Kraljiči na Breznici so še dolgo imeli na končnici leva, ki ga je bil naslikal 'Kuharjev Tonej', in je bil tako živ, da je gledal zmiraj za človekom, kamor je šel. Kupil je neki Poljanec¹ panj in čebele ter obljubil, da prinese leva drugo leto nazaj; pa ni bilo več ne Poljanca ne leva.»

«Podoba je — pravi gosp. župnik — da so bili možki te rodovine tudi podobarji ali vsaj zlatarji, ker sem pri 'Kuharji' še sam videl neko deščico, narejeno za to, da se zlata pena reže na nji, in pravili so mi, da je še od teh slikarjev (mavarjev').»

Domačo «Kuharjevo» hišo (števil. 16) na Breznici prodali so bratje Anton, Valentin pa Lovro Janša, potem ko so se bili preselili na Dunaj, nekemu sorodniku, in še dan današnji stoji do malega menda taka, kakršna je bila ob času Antonovega rojstva. V njej hranijo še zdaj kamen, na katerem je Anton barve trl («ribal»).

Zadnja oseba te rodovine je bila na Kranjskem «Špela», ki je 27. avgusta 1798 (tedaj 25 let po Antonovi smrti) stara samica umrla v Došloviči (Doschlowitsch). Zdaj živi le še spomin na to rodovino.

L. 1836 pisal je Jonkejev neimenovani prevoditelj (T. Žemlja) v «Kranjskem Čbelarčku», da je še stal ondaj Antonov čebelnjak in to 60 stopinj od nove brezniške farne cerkve.

Na vprašanje, stoji li ta čebelnjak še dan današnji, blagovolil mi je omenjeni gosp. župnik brezniški priobčiti te zanimljive vrstice:

«Čebelnjak je stal še ravno tisti, ki ga je bil postavil r. Anton Janša, do leta 1877. Tega leta pa sva z Janezom Jalenom postavila na ravno tistem mestu nov čebelnjak, en hrastov tram pa nalašč v spomin ohranila od starega. Ta tram je vdelan v novem čebelnjaku.»

¹ Na Breznici pravijo «Poljanec» ali pa «Hribovec» vsakemu, kdor ni iz Bohinja, Bleda ali pa Doline.

Očitne hvale vredna lepa misel. — Morebiti pa, da dobi slavni kranjski čebelar — «kralj čebelarški» — poleg tega skromnega spomenika vsaj še «ploščo spomenico» — bodi si po kakem «društvu», ali pa po kaki «družbi» domači, in to tem bolj, ker je bil ta večnega spomina vredni domorodec na veliko čast prvič svoji domovini, drugič pa tudi vsi Avstriji.

Naj razglasim o tej priliki iz priobčenega mi župnikovega lista tudi še lep vzgled Antonove prijaznosti in gostoljubja. Stari oča (ded) sedanjega Kraljiča, Lovrenec Trtin († 11. avgusta 1811), bil je tkalec in hodil — kakor pravijo po domače — «na bandro», t. j. na zgornje Štajersko tkat. Vračaje se šel je tudi v Marijacêlj (*Maria-Zell*) in od tam obiskat nekdanjega sosedo Antona, «ki je — kakor je rekel mož — na dvoru (hofu) Marije Terezije čebele pasel».

«Prav vesel ga je bil Anton Janša in po vsem dvoru vodil starega znanca, ki je moral tri mesece ostati pri njem. Rad bi ga bil imel, za zmeraj pri sebi, pa se je Trtinu tožilo po gorenjskih gorah.»

Anton je po Trtinovih besedah tudi oba brata spravil na Dunaj. «Denarjev je pa imel toliko — pravil je Trtin — da sam ni vedel kam z njimi; pa saj jih je imel lahko. Kedar je kak panj rojil, povedal je brž, cesarski družini, in darovali so mu kar po zlatih.»

Da je bil naš Anton Janša tudi dober državlján, posneli so častiti čitatelji lahko iz onih znamenitih besed njegovih, s katerimi je 22. marcija l. 1770 svoj osebni in pretežni nagon k umetnosti slikarski sam rad podvrgel občni, oziroma državni koristi, kar mu je na veliko čast.

Večnega spomina dostojne pa so zlasti njegove naslednje besede, poslovenjene po § 174 njegovega čebelarstva, izdanega prvič na Dunaji l. 1775, in vredne, da se zapišejo z zlatim pismom:

«Jaz ne končam nobene čebele zarad medu in voska, ampak jih ohranjujem žive in zdrave, zato da mi nosijo drugo leto zopet voska in medu.»

Znani kranjski pesnik dr. Jak. Zupan slavi tega izvrstnega rojaka svojega v (do sedaj še nenatisnenem) epigramu, čegar oblika in misli so bolj krepke in resnične, nego okusne in vzvišene. Epigram slove:

*Janšha, zhebelár.
Na Krajnskim se kifal
Je muhe redil,
Na Duneju pífal
Gospódo uzhil.*

Naj vzamem naposled v misel še lepo slovensko pesmico, ki jo je «Janševemu spominu» posvetil in z izvrstnim nemškim prevodom poleg

slovenske besede priobčil navdahren pesnik v ljubljanskem «Illyr. Bl. Nr. 26» na str. 101, 28. junija 1828, ter naj podam izmed sedmih kitic samo tri, ki nam pravijo, kako krasen je kraj, kder je naš Anton Janša ugledal beli dan.

*Tam na njiv' klasov' septajo
V pokoju večera,
Skôr bi mislil, de kramljajo,
Kak jih zalša Cerera.*

*V rajni čistih sap tihoti
Listi jagnjeda šumé,
Vsa natvora je v lepoti,
Zvér, vse ptice sladko spé.*

*V' hlad' zefira izdihujem,
V' pevskim duhu jaz gorim,
P'jan veselja premišlujem,
Al na svet', al v' raj' živim.*

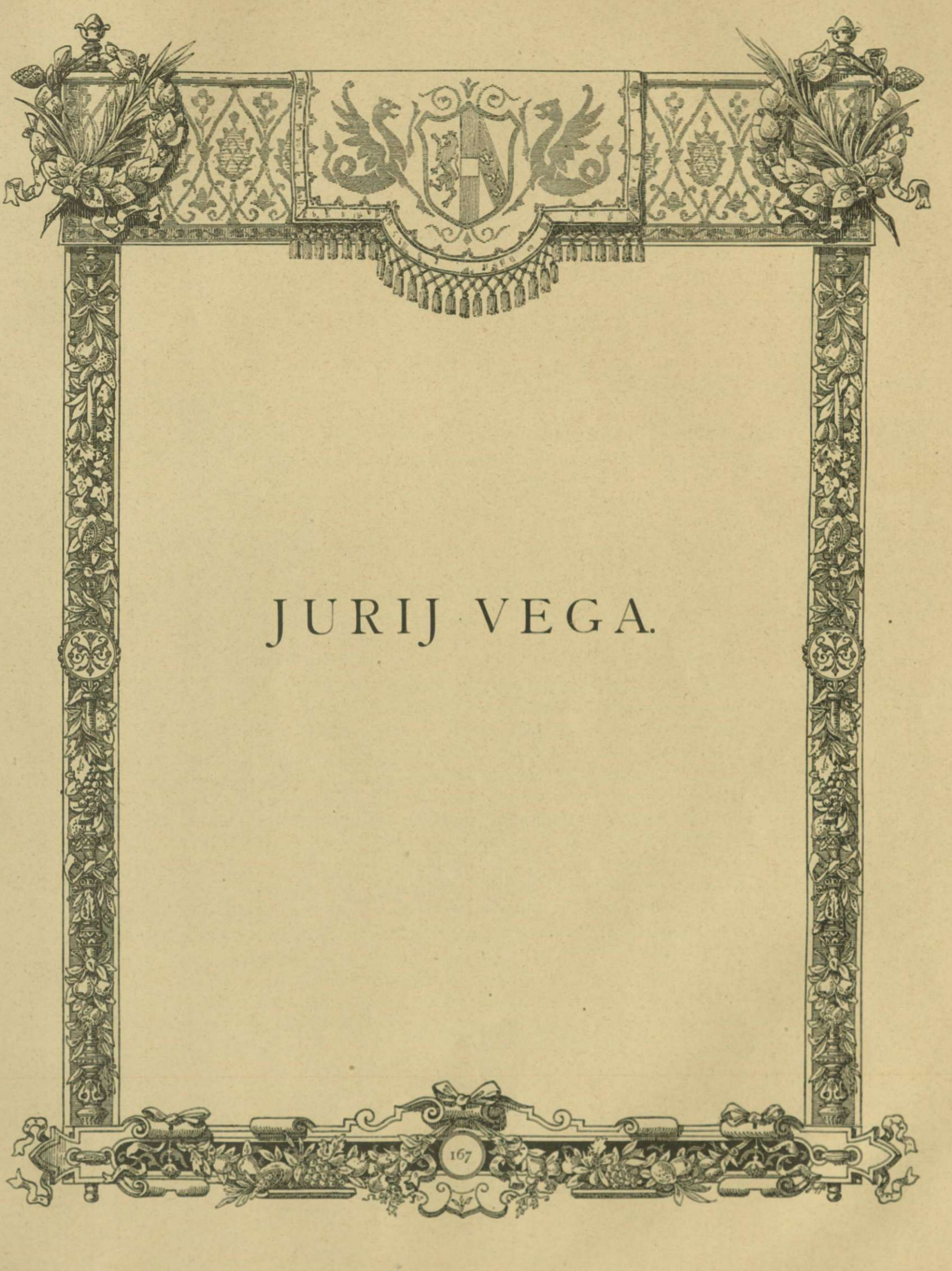
Per Janšovim ulnjaku 15. večer Rožniga¹ Cvetá 1828
J. Ž. g. r.²

¹ V izvirniku: «Reshniga».

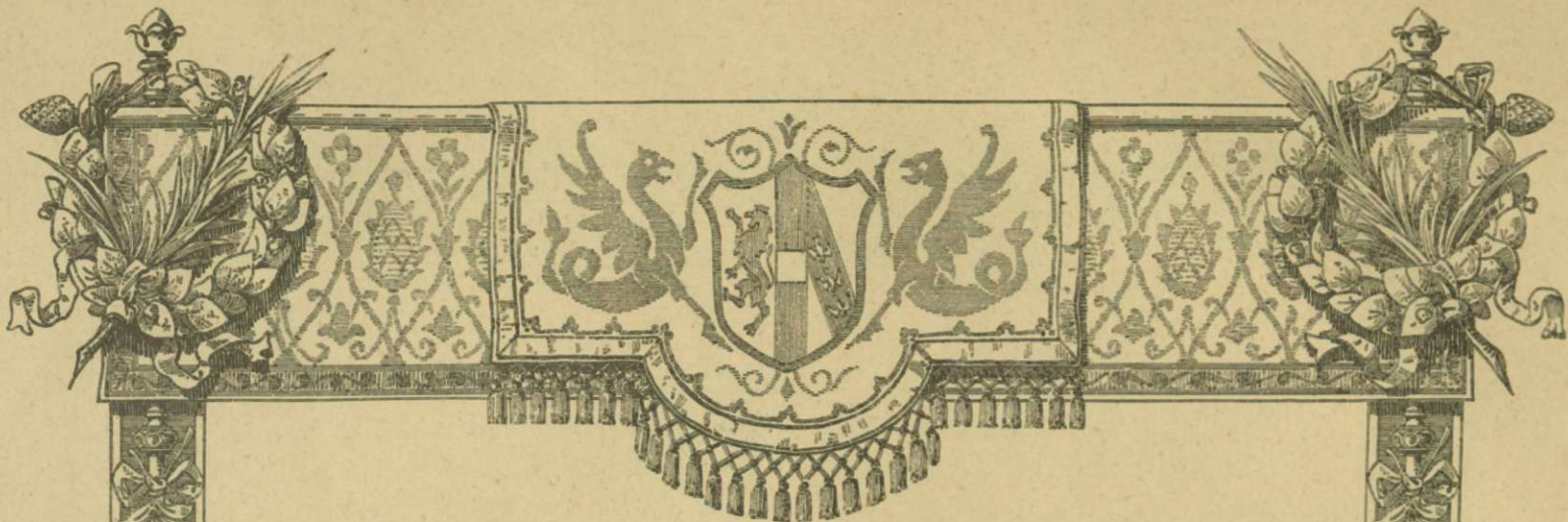
² Žagar. Ker je ves ta podpis samo pod slovensko besedo, zato sodim, da je slovenska izvirna, a nemška prevod.

J. NAVRATIL.

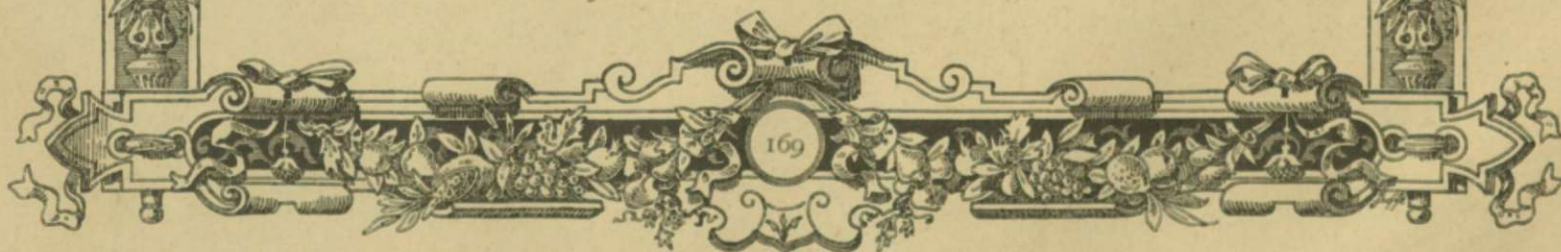

The page is framed by an elaborate, symmetrical border. The top edge features a wide band with a repeating diamond pattern of small flowers, flanked by large, detailed floral arrangements of leaves and berries. In the center of this top band is a heraldic shield with a vertical stripe and a lion, supported by two symmetrical, winged, scroll-like figures. Below the shield is a decorative tassel. The vertical sides of the border are composed of a repeating pattern of stylized leaves and flowers. The bottom edge is a wide, ornate band with a central circular medallion containing the number '167', flanked by symmetrical floral and scrollwork designs.

JURIJ VEGA.

LOVENSKEMU narodu, ki je vsled tujih pritiskov in prirojenih mu lastnostij cela stoletja mirno in potrpežljivo roboval tujim gospodarjem, ne da bi bil dospel do kakšne samostalne državopravne veljave, zategadelj neprijazni sosedje radi očitajo, da nima svoje zgodovine. Koliko je na tem očitani, nam je več ali manj znano, a koliko zgodovine imamo, še ni dovolj rešena stvar in treba bo, jo svetu temeljito razkazati. Trdno se nadejam, da vstanejo iz med naroda možje, ki častno rešijo to nalogo. In če ti možje tudi ne bodo imeli mnogo poročati o mogočnih slovenskih kraljih, o slavnih bitkah in podjarmljenih narodih, imeli pa bodo poročati, kako da je slovenski narod odbijal krvoločnega Turčina neštevilne napade, koliko je s tem koristil naši državi in omikani Evropi sploh, kako zvesto in udano je nosil državna bremena, koliko hrabrih slovenskih sinov je prelivalo kri po nešteti evropskih bojiščih za idejo avstrijske države. Slovenski veleumniki bodo imeli dokazati, koliko našega narodnega blaga roma po tujem svetu v tuji obleki: pravljice in bajke, pesmi in napevi: cvetlice, ki so svoje kali na slovenskih tleh pognale. In opiraje se na slavna imena: Valvazor, Cojz, Vodnik, Kopitar, Dolinar, Preširen, Miklošič i. t. d. bodo imeli dokazati, kako nesebično se je slovenski narod udeleževal tistih naporov, katerih sad je občni duševni in gmotni napredek — kultura — kako si je kljubu neštevilnim oviram iz svoje moči ustvaril slovstvo, ki se ne dá več «pod pazduho odnesti». In naštevši slavna dela slovenskih sinov bistrournikov imeli bodo odgovoriti na vprašanje: Zakaj je ta narod toliko zaničevan?

Na to vprašanje bi lahko odgovoril tudi jaz, toda naj prelazim rajši k glavnej stvari, poročati Vam, kako je slovenskega oratarja sin po velikih krepostih izven ožje domovine dospel do neumrljive slave.

I.

VEGOVA MLADA LETA.

Jurij Vega se je rodil dne 24. sušca l. 1754 v Zagorici, majhni vasi moravške župnije na Kranjskem. Krstne bukve v Moravčah kažejo o njem: *«Martius 1754 die 24. — Georgius Bartholomaei Vecha et Helenae conjugis legit. filius ex Sagoriza vicariat. S. Crucis, Levantibus Josepho Gril et Gertrudi ejus consorte baptizatus a me Georgio Fikh Cooperatore.»*

Starši so mu tedaj bili Jarnej in Helena Vecha in to je Jurijevo pravo ime. Njegov rojstni dom zval se je po domače «Vehovec», katero ime je ohranil do današnjega dne. To in enaka imena se na Kranjskem po gostem nahajajo. Njegovi starši so bili prosti kmetovalci, borno se živeli s trdom svojih rok.

Ti podatki pričajo brezdvomno, da je Jurij Vecha čiste slovenske korenine.¹ Brata ni imel nobenega, le tri sestre: Marijo, Gertrudo in Apolonijo. Ker Jurij ni hotel prevzeti očetovega posestva, prišlo je v last sestri Mariji, ki je vzela Jakoba Peterko² za moža. Sestra Gertruda se je omožila v Višnjo Goro, tretjo sestro pa je pozneje vzel brat k sebi na Dunaj, kjer se je omožila s topničarskim oficirjem Fr. Pauerjem. Vse tri sestre so bile do l. 1834 pomrle. Ker je Jurij vse življenje ostal samec, izumrla je z njim vred tudi rodovina tega imena.

13 let star vstopil je Jurij l. 1767 v latinske šole ljubljanske. V tamošnjih zapisnikih so ga pisali z imenom «Vecha». V Ljubljani se mu je godilo, kakor sto in sto slovenskim dečkom, katerim starši nimajo kaj zalagati. Obračati se je moral do dobrih ljudi.

¹ Temu nasproti trdi namreč dr. J. Hirtenfeld, der Militär-Maria-Theresien-Orden etc., Wien, Staatsdruckerei 1857, II. 469: *«Einer seiner Ahnen, der in spanischen Diensten stand, übersiedelte mit einem deutschen Ordenscommandeur nach Laibach.»* Na španjskem ime Vega ni redko. Vender moram Hirtenfeldu oporekati. Našel sem, da njegova data o Vegi niso povse natančna, vrhu tega pa tej trditvi odločno nasprotuje našega Jurija pravo ime in ubožni stan njegovih staršev.

² Njegov sin Jože je zamenil podedovano posestvo (hišno štev. 10) s (po domače imenovanim) Janežem (hišno štev. 7). Poslej je Vehovčevo na dražbi kupil Močivnikar. Tako še zdaj gospodarijo na Janeževem Peterke, na Vehovčevem pa Močivnikarji.

Po izvenredni nadarjenosti in točni marljivosti svoji je obrnil kmalu pozornost svojih učiteljev na-se. Učitelj matematike mu je bil duhovnik Josip pl. Maffei (v začetku tega stoletja infuliran prošt v Stari Boleslavi in prelat kraljevine češke). Ta je bil našemu Juriju pravi oče, kajti skrbel je za ubogega kmetskega dečka vsestransko, podpirajoč ga gmotno in navdušujoč ga za duševno izobraževanje. Posebno v svojem predmetu, matematiki, je ta blagi učitelj odločilno vplival na vso prihodnost svojega učenca. O resnici te trditve se hočemo pozneje prepričati.

Jurij Veba je dovršil ljubljanski licej l. 1775 z najsijajnejšim uspehom, prvi med prvimi.

Zarad temeljitih matematičnih znanostij je dobil takoj, 21 let star, službo c. kr. navigacijskega inženirja v Notranji Avstriji z letno plačo 600 gold. Sodim, da mu je bila naloga, nadzorovati in voditi različne stavbe ob rekah i. t. d.

Ta posel pa mu nij posebno ugajal. Najbrž je mlademu možu visokega duha, ki si je bil v svesti svojih duševnih zmožnostij, področje bilo premajhno ter ni upotrebovalo vseh njegovih močij. Zato je čez pet let dal službi slovo, poiskavši svojemu delovanju rodovitnejšega polja.

L. 1780 dne 7. malega travna najdemo ga prostega topničarja pri drugem topničarskem polku. Potegnil jo je k vojakom, kakor sam pravi, «iz odločnega veselja» do tega stanu. Pri topničarstvu se je nadejal najboljše prilike, uporabiti svoje matematične znanosti. (V tem času je najbrž samovlastno izpremenil svoje ime v Vega; tako se odslej dosledno piše.)

Ta korak je bil za Vego največje važnosti; kajti lotil se je dela, zanj kakor nalašč ustvarjenega; z njim začenja se njegova neminljiva slava, ki si jo je pridobival ne le kot vojak, temveč tudi kot učenjak.

II.

VEGA VOJAK.

Kot bistra glava ni dolgo ostal med nižjim vojaštvom. Že po enoletni službi je bil imenovan podporočnikom v topničarskem okrožji dunajske garnizone¹ — redka prikazen v zgodovini topničarstva! — Do te sreče ga je seveda privedla le njegova ženijalnost.

V kratkem je bil nazaj premeščen k drugemu topničarskemu polku. Tam se mu je podelila služba učitelja matematike v topničarski šoli. Čez

¹ Im Wiener Garnisons-Artillerie-Districte.

malo časa se je že pokazala njegova izvenredna sposobnost. Ker je učiteljsko službo opravljal z največjo gorečnostjo, spoznal je precej pomanjkljivosti takratnih vojaških šol, posebno gledé na učna sredstva. Bilo jih je sicer nekaj, ali niso ugajala terjatvam dobre artilerijske šole. Zato mu je bila prva skrb, spisati za šolo pripravnih knjig. Postal je tedaj vojak pisatelj, in to na matematičnem polji. V čudno kratkem času je bil dozorel prvi sad njegovega peresa. L. 1782 meseca februarja je dal z višjim dovoljenjem na Dunaji pri Trattnerji tiskati knjigo pod naslovom: *Vorlesungen über die Mathematik, sowohl überhaupt zu mehrerer Verbreitung mathematischer Kenntnisse in den k. k. Staaten als auch insbesondere zum Gebrauche des k. k. Artilleriekorps. — Von Unterlieutenant Georg Vega. — Erster Band. Die Rechenkunst und Algebra enthaltend.*

Vodila ga je pri tem zdrava misel, da je napredek artilerije povse odvisen od temeljiten matematičnih znanostij. V zgled so mu služile strokovnjaške knjige francoske, nemške in italijanske, ali knjiga ni bila prepis, temveč proizvod samostalne razumnosti. V predgovoru je obljubil pričeto delo nadaljevati, ako si prva knjiga pridobi priznanje topničarstva, kateremu je bila v prvi vrsti namenjena.

S to knjigo je položil Jurij Vega temelj svoji slavi kot učenjak, kajti njena odličnost se je sploh priznavala.

Ker bom o njegovem slovstvenem delovanji posebej govoril, zato hočem vojaka Vego bolj na tanko opisati, duševne proizvode pa le po kronološki vrsti omenjati.

Priznanje, katero je doletelo prvo njegovo knjigo, izpodbudilo ga je tako, da je eno leto pozneje, tedaj ravno pred 100 leti na svetlo dal drugo znamenito delo: «Logaritmo-trigonometrijske tabele v dveh delih», tiskane na Dunaji pri Trattnerji.

Prihodnje leto, 1784, postal je nadporočnik ter izdal: «Matematičnih predavanj II. del» (geometrijo in višjo matematiko).

Da bi avstrijsko artilerijo povzdignila na višjo stopinjo, osnovala je vlada poseben topničarski oddelek (*Bombardiercorps — cohors artis pyrotechnicae*), v katerem so se imeli za to sposobni topničarji kar najtemeljiteje izobraževati v topničarski vedi. Vego je zadela čast, biti imenovanim profesorjem «*Matheseos*» v novem oddelku, ob enem pa avanzirati do stotniške časti. To je bilo leta 1787. V tem letu je na svetlo dal «Praktični navod za metanje bomb».¹ L. 1788 je bil izdan «Matematičnih predavanj III. del» (mehanika).

¹ Praktische Anleitung zum Bombenwerfen.

Že pri spisovanji tega dela ga je stroga služba zadrževala, da ni mogel knjige z lastno mu pazljivostjo izdelati. Naslednje leto 1789 pa se je pisateljevanje celo pretrgalo: Začelo se je za Vego bojno življenje.

Med tem je bila namreč napočila turška vojska. Stotnik Vega, ki bi bil sicer imel ostati v šoli, šel je prostovoljno z generalom Laudonom pred Beli grad,

*Kjer je tekla turška kri,
Da bi gnala mlinske kamne tri.*

Vodila ga je želja, na vojski djanjsko izvesti, kar je v šoli učil in po lastnem opazovanji prepričati se, kakošno je bilo tedanje topničarstvo. Od sedaj je prebil Vega z malimi prenehljaji blizu deset let na bojišči. Pred Belim gradom pokazal je prvikrat, kako mojstersko zna voditi topničarstvo, ter je pošteno pripomogel do slavne zmage.

Iz zavisti nad slavnimi zmagami cesarskih je začel Friderik Viljem II. zbirati vojsko v pruski Sileziji. Naši polki, z njimi tudi stotnik Vega, morali so hiteti od ene meje do druge, braniti Moravsko sovražnega navala. Tukaj je prebil Vega blizu dve leti.

V burnih bojnih časih pač ni misliti, da bi mogel vojak pečati se s slovstvom.

Ali naš korenjak Vega je dokazal nasprotno. Ves vnet za vednost je porabil vsak prosti trenutek v duševno delo in tako je spisal, rekel bi pod milim nebom, dodatek III. delu «Matematičnih predavanj», kateremu predgovor je od dne 10. julija iz Lipnika na Moravskem. Izdelujoč ta dodatek je izumel teorijo kolesja (*Räderwerk*), o kateri se je do takrat mislilo, da je nemogoča reč.

L. 1792 je izdal «Matematičnih predavanj I. del» v drugem predelanem in popravljenem natisu. Meseca oktobra istega leta je prišel za kratek čas nazaj na Dunaj. Tukaj je bil povišan za majorja bombardirske čete.

Kmalu potem je marširal major Vega zopet v boj, in sicer proti Francozom na reko Ren. Tukaj ob Renu je dovršil kljubu bojnim viharjem veliko množino duševnih proizvodov. Dne 1. oktobra l. 1793 je bil v Frankenfeldu v Alzasiji zgotovil novo knjigo: *Logarithmisch-trigonometrisches Handbuch*. Nato pa so prišli za majorja Vego vroči dnevi. Avstrijanci so začeli 14 dnij potem napadati utrjene črte okoli Weissenburga in Lauterburga. Takoj prvi dan je dobil Vega kot poveljnik obsednemu topništvu priliko, izkazati svojo hrabrost. Ponudil se je prostovoljno, da hoče ustrašiti utrjeno mesto Lauterburg. Kako se je tega dela lotil, nam na tanko pripoveduje spričevalo,¹ v katerem je zabeležen njegov slaven čin:

¹ Glej: Zweiter Jahresbericht des krainischen Landesmuseums, Anhang, Attestatum B.

«Vzel je dve diviziji, ki sta imeli braniti oblegovalni trën in ji je postavil blizu Lauterburga izven sovražnih streljajev. Potem je jahal čisto sam proti mestu do vzdignenega mosta. Tam je z lepimi besedami a odločno terjal, naj se mesto uda in most odpre. To se je zares zgodilo. Nato je peljal obe diviziji v mesto, razpostavil takoj potrebne straže, izterjal ključe od vseh skladišč in v tem kritičnem trenutku prevzel mestno poveljništvo. Tukaj je več dni, dokler niso došla od vojskovodje nova povelja, tako izvrstno zapovedoval ter je sam od sebe, iz gole skrbnosti, tako dobro razpolagal, da je v Lauterburgu po polnem preprečil vse nereda, ki so o taci prilikah navadni. To pa je dosegel s tem, da je v obsedenem mestu 14 ur neprestano z mečem v roki sam vodil patrole ter izmed različnih vojaških branš, ki so silile v mesto, na mah zapodil ven, kar ni imelo pravice biti notri.»

Spričevalo je podpisalo osem oficirjev v Mogunciji dne 18. januarija 1795, potrdil pa generalmajor Funk v Heidelbergu dno 21. februarija 1795.

Dne 10. novembra istega leta lotili so se naši razupite trdnjave Fort Louis, ki je stala sredi Rena na otoku. Major Vega je bil, kot edini prisoten štapski oficir artilerije, poveljnik obsednemu topništvu. Stal je v službi brez izmene, brez počitka, po dne in po noči. Francozje so se hrabro branili. Izvenredno slabo vreme ni dalo topov razpostavljati po nasipih, niti dovažati dovolj streliva. Ko je tedaj po tridnevnem bombardovanju bilo mnogo cesarskih topov uničenih, a nikjer nobenega uspeha, se je majorju Vegi (12. novembra) pri obedu v pričo vseh gostov očitalo, da bode le on kriv, ako bo moralo prenehati obleganje.

Grenke besede možu, ki je itak storil svojo dolžnost, prebivši več skrbij, več muke od vsacega tovariša! Ali ker so bile nezaslužene, se jih tudi ni ustrašil.

Djal je, da si upa v 24 urah polastiti se trdnjave, ako sme z artilerijo razpolagati po svoji volji. Nato mu generalmajor Lauer javno zagotovi, da ga hoče cesarju predlagati za viteški red Marije Terezije, ako to izvrši. Major Vega razkrije svoj načrt. Odobri se mu. Nato skoči od mize in — hajdi urno na delo!

Od streljajočih baterij vzame tri desetfuntne topove (*Haubitzen*), poišče na desnem krilu paralel ugoden prostor, ukaže vse potrebno, da se pripravi strelivo; izposodi si od ženijskega oddelka nekaj delavcev, zvečer v temi dá izkopati sedeže za topove ter pomaga sam, da-si v veliki nevarnosti, prepeljavati municijske vozove in postaviti topove za silo na lesene podlage. Tri četrt ure pred polnočjo je začel iz te majhne baterije streljati, in dvanajst ur neprenehoma so frčale granate v mesto. Zavoljo velike

daljave phal je topove dosti močnejše in streljal je pod privzdignim kotom 15 — 16 stopinj, torej više, kakor je bila do takrat navada. Ukazal je tudi ostalim baterijam, trdnjavo na drugi strani nadlegujočim, naj primejo nižje doli ležeče mesto. Tako je spravil mesto v navskrižen ogenj. Drugo jutro je na več krajih gorelo, pol mesta je bilo razdrtega. Opoludne 13. je posadka prosila premirja, kateremu je sledila nepričakovana kapitulacija.

O junaškem tem činu ima Vega dve precej enako glaseči se spričevali.¹ V prvem beremo te-le jako pohvalne besede: «Sploh je imenovani major po svojem vedenji pri obleganji trdnjave Fort Louis kot topniški poveljnik, isto tako kakor poprej pri obleganji Belega grada, ko je, da-si stalno nameščen profesor *Matheseos*, na svojo prošnjo prostovoljno se udeležil turške vojske, dokazal, da je državi kot vojak pred sovražnikom ravno tako koristil, kakor se je od druge strani kot profesor *Matheseos* po svojih tiskanih matematičnih spisih pred učenim svetom proslavil.»²

To spričevalo, dano v Fort Louisu, 28. novembra 1793, ima trinajst podpisov: dveh generalmajorjev, dveh polkovnikov, treh majorjev, petih stotnikov in enega nadporočnika. Drugo spričevalo je iz Moguncije dne 14. sušca 1795 z devetimi podpisi.

General Lauer je bil mož beseda. Predložil je na podlagi omenjenih spričeval majorja Vego za vojaški red Marije Terezije. Redovni zbor ga mu je enoglasno (*votis unanimis*) priznal. Ali osoda je hotela drugače. Vsled nekega slučaja, ki pa ni natančneje znan,³ Vega takrat reda ni dobil.

To našega junaka nikakor ni motilo v njegovem delovanji. Zvest svojemu poklicu in svojemu vladarju, izpolnjeval je strogo svoje dolžnosti kot vojak, pa tudi z navdušenjem služil vedam kot učenjak.

Postal je dopisujoč član kraljeve veliko-britanske družbe znanostij v Göttingu. V kratkem je zagledal beli dan nov plod njegovega uma in truda. Dne 1. oktobra 1794 je dovršil pri c. kr. vojski ob gorenjem Renu delo, katero samo bi zadostovalo, da postane njegovo ime nepozabljeno. To je njegov «Tretji veliki logaritmovnik» (*Thesaurus logarithmorum completus*).

Meseca decembra istega leta se je nahajal v hudih bojih okolo Mannheima, kjer so cesarski branili okope ob levem renskem bregu. Dne 15. in 16. t. m. je prostovoljno z najboljšim uspehom sodeloval, ko so naši iz takozvane «Rheinschanze» pri Mannheimu napadali oblegajoče Francoze.

¹ I. c. Species facti C in D.

² Tukaj sem pridržal nemški zlog.

³ I. c. Attestatum E.

Dosti hujše opravilo pa je imel o božičnih dneh, ko so Francozi po noči med 23. in 24. decembrom začeli silno naskakovati omenjeno «Rheinschanze». Sovražni pritisk je bil tako silen, da so naši — ravno na božični dan — morali kapitulirati in se čez Ren nazaj umakniti.

Pa tudi pri tej priliki se je Vega proslavil po neprestani skrbnosti, neutrudni delavnosti in čudoviti neustrašljivosti. Iz dotičnega atesta¹ pozvemo to-le: Ko so Francozje začeli bombardovati, je Vega najprej pri vseh baterijah nastavljenih v «Mühlauu» tostran reke, vse potrebno zaukazal, potem pa se je dal brez povelja prepeljati čez reko v «Rheinschanze», čeravno so mu krogle križem žvižgale okoli ušes. Tam je s svojo navzočnostjo izpodbujal v najhujšem sovražnem ognju topničarstvo ob vseh treh straneh, da naj vestno izpolnjuje dana povelja. V smrtni nevarnosti nazaj prepeljavši se, poročal je fcm. grofu Wartenslebnu, kako reči stojé v «Rheinschanze». Drugi dan (24. dec.) mu je navzočni generalmajor Funk sicer svojevóljno svetoval, da naj ne hodi več v «Rheinschanze». A Vega je vender spet, sam od sebe, peljal čilih močij v «Rheinschanze» za izmeno vpehanemu topničarstvu. Vsled tega prostovoljnega djanja je prišel ravno ob pravem času, ko so se naši s Francozi pogajali o kapitulaciji. Našim je bil odmerjen za odhod jako kratek čas. Šlo je toraj zato, kako cesarske topove, ki so bili onkraj Rena, v naglici oteti sovražnim rokam.

Major Vega, ki nikdar ni bil v zadregi, kako najti pripomočkov, vedel je tudi zdaj pomagati. Ukazal je takoj vse topove spraviti z okopov k reki. Zarad slabih ozkih potov je bil ta posel jako težaven. Ali kako jih bo prepeljal brez mosta čez reko, na pol zamrzneno? V ta namen nago-varjal je ženijskega majorja (plem. Rotha), da bi mu veliko šajko, ki je bila ob tostranskem bregu niže od «Rheinschanze» v ledu zamrznila, iztrebil in na vkrcališče spravil. Ženijski major si tega ni upal, veleč, da je led predebel, pa osramotil ga je slovenske korenine sin, topničar major Vega. Z nujnimi besedami pripravil je kurpfalškega mostnega stavbarja Pavla Seylskega (Paul van Seyl), da mu je s svojimi ljudmi iztrebil omenjeno veliko šajko in še dve mali ter jih spravil na vkrcališče. Tako je Vega bilo mogoče, v najkrajšem času prepeljati vse cesarske topove in še nekaj kurpfalških čez reko v varno zavetje.

Trdnjavo Mannheim so naši še neke mesece branili. Major Vega si je v dosedanjih bojih pridobil ime neustrašljivega in izvrstnega poveljnika topništva, s čimer je pomnožil slavo, katero si je bil zaslužil po veliki učenosti.

¹ l. c. Attestatum A.

Dve spričevali¹ o tem odličnem činu, dani v Mannheimu 10. januarija 1795 in 20. februarja 1795, so podpisali: fcm. Wartensleben, štirje general-majorji, trije polkovniki, dva podpolkovnika, dva majorja, jeden stotnik, jeden nadporočnik in stavbarski mojster Pavel Seylski. Prvo je potrdil sam vojskovodja feldmaršal vojvoda Albreht Saksonsko-Tešenski.²

Kakšno zaupanje so imeli v njegovo bistrumnost, dokaz nam je vojvoda Albreht. Ta je dal majorju Vagi nalogo, za avstrijsko artilerijo prikrbeti boljših topov, to je toliko ko reformirati naše topništvo. To je bila težka naloga, pa major Vega jo je častno rešil. Po bistrem in natančnem opazovanji se je namreč že pred Belim gradom in pozneje ob Renu do dobrega prepričal, da tedanji topovi niso metali niti s toliko silo, niti v tako daljavo, kakor bi bili morali, ko bi bili gledé kalibra in montiranja narejeni po matematičnih pravilih. To izboljšati je imel zdaj priliko. Spomladi l. 1795 je dal v Mannheimu po novem načrtu in pod svojim nadzorstvom uliti dva nova devetcolska možnarja za bombe. Od starih sta se bistveno razlikovala v tem, da je bilo njijino dno konično izvrtano. Ko sta bila po njegovi izumbi posebno dobro in trdno montirana, ukazal ju je poskusiti. Poskušali so ju dne 25., 26. in 30. junija ter 1. in 3. julija (1795) blizu Mannheima, vpricho mnogoštevilne komisije iz generalov, artilerijskih in ženijskih viših oficirjev sestavljene. Prekosila sta vse nadeje.

Iz dotičnega natančnega poročila³ posnemljem, da sta Vegova možnarja metala s štiri in pol funti smodnika 1640 sežnjev daleč (*maximum*), največji šestdesetfuntni možnar stare osnove s petimi funti naphan pa le 980 sežnjev (*maximum*). Lučaji novih možnarjev so tedaj bili skoro dvakrat večji ter so presežali vse do takrat znane topniške daljave.

Vrednost Vegove izumbe se je še tisto leto izvrstno obnesla proti Francozom, ki so se bili med tem polastili Mannheima. Da si naši zopet priboré to mesto, treba je bilo pravilnega obleganja. Pričelo se je dne 13. septembra. Vega je postavil svoja dva možnarja pri tako zvanem «Rabensteinu» na «Galgenbergu». Od tod je metal štiri dni neprenehoma bombe v trdnjavo, kamor nobeden drugi možnar ni sezal. S tem je trdnjavo tako hudo nadlegoval in posadko toliko motil, da se je brez težav naše obsedno topničarstvo blizu nasipov postavilo in da se je vsa vojska za napadanje pripravila. Peti dan (17.) so začeli naši z vsemi silami pritiskati in v štirih dneh (24.) so se udali Francozi.

¹ l. c. Attestatum A, Attestatum ad A.

² Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen.

³ l. c. Extract. ad E.

Vsled te sijajne zmage, katero je major Vega s svojimi možnarji z neutrudljivo delavnostjo najbolj pospešil, predlagal ga je vojskovodja v drugič za viteški red Marije Terezije. In takrat ga je tudi res dobil. V viteštvo je bil povišan dne 11. avgusta 1796 v 42. seji redovnega zbora.¹

V spričevalu, s katerim je vojskovodja priporočal Vego za viteški red, bere se naslednja motivacija:² ... «Po vpeljavi imenovanih daleč metajočih možnarjev za bombe ni si izumnik samo zaslug pridobil pri obleganji Mannheima, temveč se bode po njej vsako bodoče obsedanje in vsaka obramba c. kr. artilerije nedvomljivo bistveno zboljšala, torej c. kr. orožju v velevažen dobiček, nasprotniku pa v veliko kvaro. Zato smo tega mnenja: Visoki zbor reda Marije Terezije naj blagovoli tej novi izumbi po § 21 redovnih pravil prisoditi plačilo, in to tem bolj, ker se je vrednost izumbe ne le pri prejšnjih poskusih pokazala, temveč se je tudi pri obsedi Mannheima z očitnim dobičkom potrdila. Njeno važnost podpira še to, da je visoko vojskovodstvo že ukazalo, več možnarjev za bombe po isti izumbi napraviti.» (Ddto. Mannheim 16. decembra 1795, devet podpisov.)

Te vrste nam jasno kažejo, kako so sodili Vegovi vrstniki o njegovi izumbi. Priznali so, da je major Vega reformator avstrijske artilerije. Njegova izumba je znana v zgodovini topništva pod imenom: *Vegas weittragende Bombenmörser*.

L. 1796 je pomagal Vega z veliko hrabrostjo in bistrumnim razpolaganjem topništva, braniti Moguncijo proti oblegajočim Francozom. Po njegovih ukazih je streljalo topništvo tako sigurno, da Francoze niso mogli niti približati se trdnjavi, niti sploh napredovati v obleganji. Pri Wiesbadnu pomagal je cesarskim četam z urno razpoloženim topništvom pregnati Francoze čez reko Sieg. Še bolj pa se je odlikoval po stanovitno neustrašljivem vedenji dne 16. septembra 1796 v praskah pri Dietzu ob reki Lahn. Ta dan je Vega, večjidel samostalno delajoč, po bistrumnih artilerijskih manêvrih spodil sovražnike iz ravnine, tostran Dietza na onkraj reke. Nato se je z obkopi obdal na hribu ob reki ter je z izvrstnim streljanjem odganjal zopet napadajoče Francoze tako daleč od reke, da so jo naši brez izgube prekoračili. Še isti dan je cela divizija generala Marceaua pobegnila in Francoze so se odmaknili od Moguncije.

¹ Glej *Hirtenfeld*: Maria-Theresien-Orden I. c. Da je bil Vega dvakrat predlagan, o tem Hirtenfeld nič ne pove. Ali iz njegovega kratkega životopisa o Vegi je posneti, da si je (Vega) zaslužil «Ritterkreuz» že l. 1793 pri Fort Louisu. Sicer pa Hirtenfeld govori o Vegi le pod 42. promocijo od l. 1796. Da je bil prvič res predlagan, nam pričuje Attestatum E, ki ga je Vega sam v originalu v rokah imel.

² I. c. Attestatum E.

Spričevalo¹ o teh operacijah je dal Vega sam fml. Neii v Mogunciji dne 30. septembra 1796, potrdil ga je zraven šest oficirjev še fcm. nadvojvoda Karol v Linci dne 3. septembra 1798.

Isto jesen se je major Vega udeležil znamenitega obleganja mesta Kehla, ležečega ob desnem bregu renskem nasproti Strassburgu. Naši so si je osvojili dne 10. januarija 1797. Med naslednjim prezimovanjem je našel vitez major Vega časa, oskrbeti drugo izdajo «Srednjega logaritmovnika». Za tisk jo je zgotovil meseca februarija 1797.

To leto je zopet pomagal braniti Moguncijo proti sovražnemu navalu. Zadnji čas je bil poveljnik vsemu topništvu. Ko so se naši bili odmaknili iz Moguncije, dobil je nalogo, spremiti cesarsko topništvo domú v dedne države. Mir, sklenen v Campo-Formiji, ki je sicer trajal le dve leti, prinesel je vitezu Vega mirnejšega življenja. Bil je nameščen za drugega štapskega oficirja pri oblegovalni armadi na Nemškem.² V tej službi je ostal zanaprej, tudi ko so se homatije vnovič začele, ne da bi bil imel več prilike, izkazati svoje junaštvo.

Kako daleč je takrat slovelo ime učenjaka Vege, nam dokazuje izvenredna čast, katero so mu izkazovali njegovi vrstniki v Nemcih. Proti koncu l. 1797 je postal članom matematično-fizikalnega društva v Erfurtu. Tam se je l. 1798 dne 2. januarija v javnem zboru čital njegov spis: «Matematično preiskovanje krogle, vrteče se okoli stalne osi, z ozirom na našo sferoidično zemljo»; spis se je še tisto leto v Erfurtu tiskal.³ L. 1799 ga je med svoje članove sprejela akademija koristnih znanostij v Mogunciji, l. 1800 pa kraljeva češka družba znanostij v Pragi in kraljeva pruska akademija znanostij v Berolinu.

Takšno odlikovanje je Vega istinito zaslužil, vsaj je tudi zdaj, ko so zanj nehali hudi bojni viharji, ne mislé na počitek, delal duševno naprej in l. 1800 spravil dva nova ploda svojega uma na svetlo. Prvi je bil poskus, raztolmačiti neko skrivnost v pouku o splošni sredotežnosti,⁴ drugi plod pa je znamenita knjiga o hidrodinamiki, ki se smatra četrtim in poslednjim delom matematičnih predavanj. Ta čas se je «Mali logaritmovnik», jako pomnožen, drugokrat natisnil, posvečen pl. Maffeiju.

¹ l. c. Attestatum F.

² Belagerungsarmee in Deutschland. *Hirtenfeld* l. c.

³ Mathematische Betrachtung über eine sich um eine unbewegliche Achse drehende Kugel in Beziehung auf unser Erdsphaeroid. Erfurt, 1798.

⁴ Versuch über die Enthüllung eines Geheimnisses in der bekannten Lehre von der allgemeinen Gravitation. Wien, Trattner, 1800.

Iz tega leta imamo tudi živ dokaz, da tuja zemlja v Vegi nikakor ni zadušila spomina na ljubo domovino. Poslal je kranjskim stanovom po en iztis vseh svojih do takrat tiskanih del, zraven pa osem spričeval najvišjih vojaških dostojanstvenikov, na katera sem se bil v prejšnjem pozival. Priloženo je bilo priporočevalno pismo od dne 6. junija 1799, katero se hrani v deželni arhivu. Knjig pa tam zdaj ni, ali licejalna knjižnica jih ima zaznamenovane «als Geschenk des Verfassers». Njih število znaša 15.

Preteklo je dvajset let, odkar je bil Vega, stopivši v vojake, posvetil svoje najboljše moči v blagor državi. Zarad velikih njegovih zaslug se je milostljivemu vladarju cesarju Francu II. (I.) zdelo primerno, dičiti ga še z višjo častjo. Dne 22. avgusta 1800 povzdignil je majorja Jurija Vego s svojeručno podpisano diplomom med barone avstrijskih dednih držav «za plačilo njegovim zaslugam, katere si je med dvajsetletnim vojaškim službovanjem po modrosti, izvrstni hrabrosti, in po sploh uzornem vedenji pridobil».

Na to najvišje priznanje je odgovoril Vega drugi dan s pismom, v katerem je izrazil najgorkejšo ljubezen do svoje ožje domovine, kjer mu je tekla zibelj. To pismo je tiskano v njegovi hidrodinamiki, katere rokopis je kmalu potem bil dan v tiskarno. S tem pismom namreč posvetil je knjigo stanovom vojvodine kranjske.

To prijazno pozornost vrnilo so stanovi kranjski s tem, da so l. 1801 dne 26. novembra slavnega rojaka in svetovno znanega učenjaka brezplačno sprejeli med svoje članove.

V tem letu je izdal baron Vega na svoje stroške: *Anleitung zur Zeitkunde*. To delo je spisal neki drug prijatelj matematiki, ki pa zavoljo nepoznanega imena ni našel založnika. Sam je spisal in na svetlo dal latinsko razpravo o preračunanji tvarine nebeških teles (*Disquisitio de supputatione massarum corporum coelestium*. Wien 1801).

L. 1802 je bil povišan za podpolkovnika v četrtem topničarskem polku. Natisniti je dal «Matematičnih predavanj I. del» tretjokrat, II. del¹ drugikrat, iz tega dela pa geometrijo kot poseben odtis. Vrh tega je zgotovil do 30. avgusta znameniti spis o prirodnem sistemu mer, utežij² i. t. d. To delo se je tiskalo še le po njegovi smrti.

¹ Temu natisu je stala na čelu doprsna podoba barona Vege, ki jo je dal založnik Trattner na Dunaji navlašč napraviti, da ustreže želji, katero mu je učeni svet, posebno inozemski, večkrat bil izrazil. Podoba se je tudi hranila v muzeji ljubljanskem in utegne še tam biti.

² Natürliches Mass-, Gewichts- und Münz-System etc. Nach dessen Tode herausgegeben von A. Kreil. Wien. Bey J. V. Degen, 1803.

Moža, ki je sto in stokrat brez strahú in prostovoljno stal pred smrtonosnimi žreli sovražnih pušk in topov, ki je iz mnogoštevilnih nevarnih položajev srečno odnesel življenje, moža — zdravega na duhu in telesu v 49. letu krepke starosti — zadela je roka morilca.

O tem strašnem hudodelstvu se poroča, da je baron Vega nekega dne (17. sept.?) zginil, nihče ni vedel kam. Iskali so ga na vse strani, ali še le (deveti dan?) dne 26. septembra¹ meseca so našli njegovo mrtvo truplo v reki Donavi blizu Nussdorfa. Bilo je s tanko vrvjó k stebru pripeto.

Ko se je ta nesreča na Kranjskem zvedela, hitel je Vegov stričnik Jože Peterka k svoji teti na Dunaj, ali o okoliščinah hudodelstva ni zvedel nič zanesljivega. Vse, kar je slišal, bile so negotove sumnje. Ena, posebno značajna, ki jo je Jože Peterka zanesel na Kranjsko, se je v Vegovem rojstnem kraju med ljudstvom mnogo let ohranila. Glavna nje misel je ta-le: Baron Vega je bil pri vojacihi zarad svoje učenosti črez vse druge gospode postavljen ter je prišel do lepega premoženja in visokih častij. Ko so se pripravljali na novo vojsko, imel je Vega nalogo, nakupiti konj. Potujočega v tem poslu iz mesta spremil je neki prijatelj, ki pa je bil najet od dvanajstih drugih visokih gospodov, kateri so Vego zarad njegove duhovitosti in cesarskega odlikovanja zavidali in smrtno črtili. — Od teh dob Vege ni bilo več. — Tako govorica.

Drugo jasnejše poročilo pa pravi, da ga je sprehajajočega se ob Donavi neki mlinar razbojniško usmrtil, oropal in v vodo vrgel.² To se je zvedelo 30 let pozneje, ko je isti mlinar zavolj drugih zločinov prišel pred krvavi sod. — Tako uči Brockhausov «Conversations-Lexikon» v osmi in naslednjih izdajah.

III.

VEGA UČENJAK.

Slišali smo poprej, da je Vega po dovršenih licejalnih študijah na ravnost stopil v cesarsko službo. Zato nikjer ni imel prilike, hoditi po viših šolah, da bi bil zajemal iz virov visoke učenosti. Kje si je tedaj pridobil toliko učenosti, da je mogel pisati debele knjige o višji matematiki, o matematični fiziki, o logaritmihi i. t. d.? Odgovor je kratek: Vega je bil samouk.

¹ Ta dan se navadno šteje kot njegov smrtni dan.

² To hudodelstvo je baje izvršil iz maščevanja, ker je bil neki enkrat Vega očital dunajskim mlinarjem krivo mero in vago.

Na podlagi licejalnih študij, kjer je njegov učitelj plemeniti Maffei posebno močno vplival nanj, je po nadarjenosti, energiji in neugasljivi ljubezni do znanostij se samostavno dalje izobraževal ter je v to svrho uporabljal vsak prosti trenutek po geslu: *«Nulla dies sine linea.»*

Iz vseh okoliščin smemo soditi, da je tistih pet let, kar je bil navigacijski inženir, kaj koristno uporabil v svoje izobraženje. Kajti le tako nam je umevno, da je po dveletni vojaški službi l. 1782 prišel na dan z lepo knjigo: *«Matematičnih predavanj I. del.»* Tretji jako pomnoženi natis te knjige, ki ga imam pred seboj, obseza navadno mehanično računanje (aritmetiko) in algebro blizu v tem obsegu, kakor se dandanes uči po srednjih šolah; razven tega še obširnejše obravnave matematične vrste in algebrajske funkcije.

Ta del je za Vege doživel tri, po njegovi smrti pa še tri natise. Preskrbel jih je Wilh. Matzka, podporočnik in učitelj matematike v bombardirskem oddelku. Zadnji natis je od l. 1838. Bila je ta knjiga več kakor 56 let učna knjiga v avstrijskih artilerijskih šolah.

V prvi vrsti je Vega namenil knjigo svojim učencem topničarjem, da so mogli izven službenega časa s knjigo v roki dalje se izobraževati. To je menda vzrok, da je v elementih izpustil strogo matematično dokazovanje, ozirajoč se bolj na mehanično izurjenost. Ker pa se je knjiga odlikovala po jasni, popularni pisavi in prozorni sistematiki ter bila v višjih razdelkih mnogo bolj strogo izpeljana, se je jako prikupila ne le topničarstvu, temveč olikanemu občinstvu sploh.

«Matematičnih predavanj II. del» obseza planimetrijo, stereometrijo, ravninsko in sferično trigonometrijo in analitično geometrijo, to blizu je snov višjih gimnazij in realk. Razven tega še ima nauk o praktičnem zemljemerstvu in — kar je posebne važnosti — diferencialni in integralni račun, katerega končuje z integracijo diferencialnih jednačeb. Ta del se je za Vege tiskal dvakrat, po njegovi smrti pa do l. 1835 petkrat (Matzka). Po lepem številu natisov že smemo sklepati na njeno vrednost. Zares je ta knjiga jako znamenita. Vega se z njo ni samo proslavil kot dovršenega učenjaka, stoječega na višini znanosti svojega časa, temveč je tudi nastopil kot reformator avstrijskega topničarskega šolstva. On je bil namreč prvi, ki je uvedel pri artileriji algebrajsko analizo in višjo matematiko. To je bilo za dobo, ko je nemški matematik A. G. Kästner v *«Andr. Böhm's Magazin für Ingenieure und Artilleristen. IV. Bd. Giessen 1778»*, str. 295, pisal tako le: *«Der mathematische Beweis ist freilich nicht für unsere deutsche Artilleristen vom bisher gewöhnlichen Schlage, deren mathematische Kenntniss die Ausziehung der Kubikwurzel zum Gipfel hat.»*

Naš Vega pa je prekoračil ozke meje svojega časa ter sijajno dokazal, da naši topničarji vendar več zmorejo nego samo koréniti do tretjega korena. Vsaj ga je kot vojaka in pisatelja vodilo trdno prepričanje, da je matematika najzanesljivejša podlaga bojnim znanostim. Z nekakim ponosom nam sam pravi,¹ da so zadnje trinajstletne vojske resnico teh besed vsem kulturnim narodom očitvidno dokazale. To trdno prepričanje je Vegi baš dalo pogum, v topničarske šole uvesti višjo matematiko. Da moremo to zaslugo bolj dostojno oceniti, naj kratko omenim, da je bila ta disciplina za Vege le malo čez sto let stara, kajti nje prva utemeljitelj sta bila Anglež Isaak Newton (1642—1727) in Nemec Gottfr. Wilh. Leibnitz (1646—1716), nju znameniteji nasledniki pa Anglež Taylor (1685—1731), Nemec Leonh. Euler (1707—1783) in Francoz Lagrange (1736—1813).

Ako je Vega v prvih dveh delih ustvaril celoto, iz katere si lahko naslikamo takratno stališče matematike v obče, podal nam je v naslednjih dveh delih organsko osnovan obris matematične fizike, oziraje se na mehaniko trdnih in kapljivih, nekoliko tudi plinastih teles. V III. delu, ki se je od leta 1788—1839 na novo tiskal petkrat, peča se obširno s teorijo in uporabo strojev in z metnim premikanjem, katero je za streljanje s topovi jako važno. V IV. delu (od l. 1800—1819 izšel je dvakrat) obravnava hidravliko, hidrostatiko, aërostatiko in premikanje trdnih teles v ovirajočej kapljini, t. j. premikanje topniških izstrelkov v zraku. Pri dedukcijah se poslužuje, kjerkoli treba, višje matematike.

Vrednost vsake znanstvene knjige sodi se najvarnejše po dveh faktorjih: prvič za koliko je po knjigi v njeni dobi napredovala dotična znanstvena stroka in drugič, za koliko ostane nje vsebina veljavna v bodočnosti. V prvem oziru nas poučuje primerjanje knjige z drugimi istodobnimi, in pa istodobna kritika. Kako divno so sodili Vegovi vrstniki, o njegovih knjigah, nam spričuje *«Leipziger Jahrbuch der neuesten Literatur, 1801, ddto. 24. März, Nr. 165»*: ... *«Es herrscht in diesem 4. Bande der Vega'schen Vorlesungen, wie in den vorhergehenden, eine ungemeine Klarheit und Deutlichkeit, derselbe analytische Geist und eine in anderen Werken nur zu oft vermisste Eleganz und Correctheit in dem geführten Calcul. Recensent hält sich daher überzeugt, dass, wer so glücklich ist, das Vega'sche Lehrbuch der Hydrodynamik als ersten Leitfaden gebrauchen zu können, gar sehr viel von dem Zeitaufwande ersparen werde, welcher bisher erfordert wurde, um sich gründlich über den jetzigen Zustand dieser Wissenschaft zu belehren und dass auch diejenigen, welche jenes mühsame und*

¹ Vorl. ü. Math., I. Band, dritte Auflage, 1802, v predgovoru.

oft vergeblich unternommene Studium der Hydraulik nicht abgeschreckt hat, dennoch hier Gelegenheit finden werden, ihre Kenntnisse zu berichtigen und Anleitung andere Schriften von gleichem Inhalte zu prüfen, zu verbessern und sicherer zu gebrauchen.»¹

Ali si moremo misliti bolj častno kritiko nego je ta? Vegove knjige proužročile so, v primeri z istočasnimi, po jasni pravilni in elegantni pisavi velikansk napredek, slovele so kot najboljše učne knjige svojega časa, in Vega je prav za prav pokazal, kako se naj piše za šolo matematična fizika. Kakor je tudi posneti iz kritikovih besed, imeli so drugi pisatelji v hidrodinamiki vse polno stvarnih pogreškov in krivih nazorov. Prvi pogled v Vegovo hidrodinamiko nam kaže, kako jih odkriva in popravlja. Da-si je od teh dob znanost neizmerno napredovala, vender, pregledujoč Vegovo fiziko, lahko zapazimo, da so mnogotere točke tako jasno in umljivo pisane, kakor se v sedanjih učnih knjigah vselej ne nahaja, n. pr. o tako zvani sredobežni sili, o momentih vrtenja in vztrajnosti (*Drehungs- und Trägheitsmoment*) i. t. d. Sicer se iz tega naj ne sklepa, da bi bila Vegova dela po polnem veljavna še zdaj, ko imamo v fiziki dokaj novih nazorov in rezultatov. Ali vsakakor se mora priznati, da so daleč prekosila istodobna dela enake vsebine, in to priznanje gre Vegi tembolj, ker je analitično mehaniko prav utemeljil še le malo prej Euler (1736) in do nepresežene višine dognal Lagrange (1788).

Ako hočemo dalje Vegove logaritmovnike prav oceniti, treba nam je ozreti se v zgodovini matematike blizu poldrugo stoletje nazaj. Z nastopom novega veka je začela tudi matematika živahneje napredovati. V 16. stoletji je bila trigonometrija dobro razvita in začelo se je računanje z desetinskimi ulomki. Matematični obzor se ni samo razširil do vedno višjih in višjih oblik, temveč utrdila so se tudi njena tla po temeljitejem spoznavanju razmer, vladajočih med raznimi oblikami. Tako n. pr. se je pri stavkih o potencah in korenih rano zapazilo, kako se da v gotovih slučajih višja operacija prevesti na nižjo: množitev in delitev istosnovnih potenc na soštevanje in odštevanje, potencovanje potenc na množitev in korenjenje korenov na delitev njih eksponentov. Primerjanje aritmetičnih progresij z geometrijskimi pokazalo je prav enaka razmerja i. t. d. Takšna primerjanja in pa čut, da bi bilo koristno, zljajšati časotratno trigonometrijske in druge račune ter rezultate po gostem ponavljajočih se operacij zbrati in pregledno uvrstiti, dala so povod izumbi tako zvane logaritemske sisteme. Dovršitev logaritmov je najbolj pospešil holandski učenik bukvar

¹ Ponatiseno v: Math. Vorl., II. Band, 1802, v predgovoru drugemu natisu.

Adriaan Vlacq. Ta je izdal med 1.1628 — 1633 velikansk logaritmovnik navadnih in trigonometrijskih logaritmov z desetimi decimalkami v dveh folijantih. Iz teh knjig so zajemali skozi poldrugo stoletje skoraj vsi evropski matematiki, ki so izdajali logaritmovnike v manjši obliki za djanstveno rabo.

Za Vege so se Vlacqovi folijanti le redko kje dobivali, vrh tega pa se je po stoletni rabi zasledilo v njih dovolj računskih pogreškov, ki so se večinoma nahajali v vseh po njih posnetih logaritmovnikih. Po tem takem matematikom ni bilo mogoče, logaritmovanjem dobivati zanesljivih rezultatov.

Te neugodnosti je tudi Vega, kot učitelj matematike, živo občutil in takoj spoznal, da je treba izdelati kaj boljšega. Mož čudovite energije in globoke ljubezni do vede ni čakal, da bi mu drugi kaj izdelali, prijel se je dela sam in ker je delal vztrajno in po dobro premišljenem načrtu, šlo je delo urno od rok.

Priskrbel je toraj sebi in učenemu svetu najprej dober logaritmovnik srednje velikosti, preračunjen na sedem decimalk. Prvi natis je izšel l. 1783 na Dunaji pri Trattnerji, drugi natis l. 1797 v Lipsiji pri Weidmannu v dveh delih v latinskem in nemškem jeziku. Naslov drugemu je: *Tabulae logarithmico-trigonometricae, cum diversis aliis in matheseos usum constructis tabulis et formulis. Cum privilegio impressorio privativo sac. Caes. Reg. Apost. Majest. Lipsiae in libraria Weidmannia, 1797.* (Tretji natis 1814, četrti natis 1840. Hülsse, Leipzig.)

Ta drugi natis obseza v prvem delu: logaritme navadnih števil in trigonometrijskih funkcij, vrednosti trigonometrijskih funkcij za prvi kvadrant od minute do minute, dolgosti lokov za vsako stopinjo (od 1° — 360°), vsako minuto (1^m — 60^m) in vsako sekundo (1^s — 60^s) in na konci pregled važnejših formul iz ravninske in sferične trigonometrije. V drugem delu obseza: tabelo prafaktorjev števil od 1 do 102 000 in vsa praštevila od 102 000 do 400 000, tabelo prirodnih logaritmov na osem decimalk, tabelo prvih devet potenc vseh števil do 100, drugih in tretjih potenc do 1000 ter drugih in tretjih korenov do 100, astronomske tabele solnca, Venere in Marta, tabele za primerjanje različnih mer, tudi meterskih in mimo mnogih matematikom zanimljivih malenkostij jako popoln pregled do takrat znanih diferencijalnih in integralnih formul. Samo ob sebi se umeje, da je vsakemu delu na čelo postavljen pouk, kako uporabljati posamezne tabele.

Kako vroča je bila njegova želja, matematikom priskrbeti čisto brezpgrešnih sredstev, a kako skromno je priznaval, da se vendar še utegne najti kak pgrešek v njegovem logaritmovniku, svedoči nam izvorna

obljuba v predgovoru prvi in drugi izdaji. Tam se namreč zavezuje, plačati za vsak pogrešek, ki mu ga kdo prvi naznani, en cesarski zlat ter ga potem objaviti pri ugodni priliki. Zares sta se mu v teku enega leta naznanila dva pogreška.¹ To zvemo iz opazke, ki se nahaja v prvem natisu II. dela «Matematičnih predavanj» od l. 1784. Ta opazka je tudi zategadelj zanimljiva, ker so tam naštetih pogreški Vlacqovega latinskega (1628—1633), Sherwinovega angleškega (1761), Gardinerjevega francoskega (1778) in Schulzejevega nemškega (1778) logaritmovnika.

Po svojem logaritmovniku je Vega, ki je že bil vsled I. dela «Matematičnih predavanj» na dobrem glasu, postal slaven mož. Knjige so njegovo ime razširile med učenjaki evropskimi, in nekdanji «Vehovčev Jurij» je stopil v duševno dotiko s prvimi veleumniki v Nemcih. Ti so mu brezpogojno priznali, da njegov logaritmovnik po pravilnosti in mnogovrstnosti daleč preseza vse druge logaritmovnike iste dobe.

N. pr. piše kritik v «Allgemeine Literaturzeitung von Jena 1798, 17. Februar Nr. 56»: ... «*Wir kennen kein deutsches Werk, auch kein ausländisches, welches so viele Reichthümer aus dem Gebiete der Integration enthielte und Hrn. L'Huiliers² gerechter Wunsch nach einer Zusammenstellung dieser Art (Princ. Calc. Diff. et Integr. Tubingae 1795, pag. 42) dürfte nun doch durch diese sorgfältige Collection erfüllt sein.*» ...

A. G. Kästner piše v «Göttinger Anzeigen 1797, 21. October Nr. 168»: «*Herr Ritter Vega hat sich mit dieser Sammlung in Lagen beschäftigt, die ... wie man glauben sollte, Zeit benehmen, selbst die Neigung unterdrücken, die Wissenschaft als Wissenschaft auszubreiten und zu erweitern. So setzt, was er geleistet hat, ausserordentlichen Eifer und Thätigkeit zum Voraus dafür das Bewusstsein, soviel zum Nutzen gearbeitet zu haben, freilich die grösste Belohnung sein muss, nächst dem dankbare, verehrungsvolle Anwendung der dargebothenen Hilfsmittel bei Liebhabern der Mathematik.*»

O dalnjem delovanji v logaritemski stroki pripoveduje Vega sam v predgovoru drugi izdaji srednjega logaritmovnika blizu to-le:

«Po svojem l. 1783 na Dunaji pri Trattnerji izdanem logaritmovniku imel sem srečo, pridobiti si častno zadovoljnost vsacega, ki pozna ta kolikor koristna, toliko i težavna dela. Ko sem se vrnil iz turške vojske ter zopet imel čas pečati se z matematičnimi stvarmi in ko je prvi natis mojega

¹ Četvero pogreškov so še le po njegovi smrti našli.

² V Nemcih živeč matematik. Citat ponatisen v predgovoru: Math. Vorl., II. Bd., 1802. Isto tako sledeči citat.

v 2000 iztisih tiskanega logaritmovnika do cela pošel, vzbudilo je to sladko priznanje v meni misel in sklep, zbirko logaritemskih, trigonometrijskih in drugih izvršujoči matematiki potrebnih tabel in formul do večje popolnosti spraviti in ta predmet, če mogoče, do vrhunca dognati, tako da bi za neprevidno dolg bodoči čas matematiškim pisateljem ne bilo treba, ukvarjati se z novim obdelovanjem te stroke. Da dosežem ta cilj, sklenil sem, izdelati in izdati sledeča dela:

1.) «Logaritmo-trigonometrijsko ročno knjigo za učence matematike (Ročni ali mali logaritmovnik).

2.) «Novo in dokaj pomnoženo izdajo logaritmo-trigonometrijskih in drugih matematični uporabi primernih tabel in formul v dveh delih za izučene matematike in za vse tiste, ki se bavijo z izvršujočo matematiko (Srednji logaritmovnik).

3.) «Popolno zbirko velikih logaritmo-trigonometrijskih tabel in folio za zvezdoslovce, mornarje, profesorje in tiste, ki imajo izvrševati najnatančnejše račune (Veliki logaritmovnik).»

O «Srednjem logaritmovniku» smo ravnokar obširneje govorili.

«Mali logaritmovnik» na sedem decimalk je dovršil Vega l. 1793 ob času vojske v Alzasiji. V predgovoru ponuja cesarski zlat za vsak pogrešek. To je tista izmed Vegovih knjig, ki se je djanstveno najbolj rabila. Ona se rabi še zdaj in — če Bog da, obhajali bomo v desetih letih njeno stoletnico. V začetku tega veka je bila že uvedena večjidel po vseh matematičnih šolah v Avstriji, vsej Nemčiji, v Prusiji in še v sosednih deželah. Doživela je dozdej nepoznano število natisov, da-si v novejšem času z njo tekmujejo šestero- in peterodecimalniki. Drugi natis priskrbel je Vega sam l. 1800. Od l. 1840 naprej Hülsse v Lipsiji (l. 1848 30. natis), od l. 1856 sem pa Bremiker v Berolinu (l. 1856 40. natis, l. 1862 45. natis). Najnovejši natis ima ta-le naslov: *Georg' Freiherrn von Vega logarithmisch-trigonometrisches Handbuch, bearbeitet von Dr. C. Bremiker. 65. Auflage, von F. Tietjen, Universitäts-Professor etc. Berlin, 1881.*

O vsebini mi pač ni treba govoriti, vsaj je knjiga med nami precej znana, ker smo jo rabili v srednjih šolah.

«Veliki logaritmovnik» (*Thesaurus Logarithmorum completus*)... v Lipsiji 1794 v latinskem in nemškem jeziku je pravi naslednik Vlacqovih folijantov. Knjigotržna cena mu je bila devet tolarjev. V predgovoru se bere četrta ponudba cesarskega zlata za vsak pogrešek: «... *spopondi, me pro singulis sphalmatibus computationem turbantibus ei, qui mihi primus illa indicaverit, ducatum monetæ imperialis daturum, sphalmataque sic detecta occasione data promulgaturum esse,...*»

Folijant šteje 713 strani, na katerih je nakopičenega več gradiva nego v Vlacqovih na 1300 straneh. Obseza pa: 1.) Popolno teorijo o logaritmih. 2.) *Magnus Canon logarithmorum vulgarium*, dekadične logaritme od 1—101000 na deset decimalk. 3.) *Magnus Canon logarithmorum trigonometricus*, trigonometrijske logaritme za *sin*, *cos*, *tang* in *cotg* od 10 do 10 sekund, za prvi in zadnji dve stopinji kvadrantovi od sekunde do sekunde, na deset decimalk. 4.) *Tabula logarithmorum naturalium*, prirodni logaritmi števil od 1—10009 po Wolframu, na osem-inštirideset decimalk. 5.) Zbirko trigonometrijskih formul in še druge malenkosti.

Ko je bila knjiga dotiskana, dal jo je na Dunaji po matematično izobraženih topničarjih kar najnatančneje pregledati, deloma pa se je tudi sam na bojišči pečal s popravljanjem. Tako je ustvaril delo, o katerem Bremiker v svojem šesterodecimalniku še l. 1882 piše, da je *«noch jetzt die beste zehnstellige Tafel»*, a kritik v *«Göttinger Anzeigen»*, 1795, 6. April, Nr. 56, pravi: *«... Man denkt dabei leicht an den Archimed zu Syracusa, mit Wunsche bessern Schicksals für den Mathematiker und für das Vaterland.»*

Koliko truda so Vego stala ta velikanska dela, razume pač vsak izobraženec, kateremu so logaritmi sploh znani. A truda ni mu prizadevalo samo dolgo in suhoparno računanje, temveč je imel premagati še drugih težav.

O teh nam pripoveduje (v *«Srednjem logaritmovniku»* od l. 1797) to-le: *«Prva težava, ki se je mojim namenom protivila, bila je, najti tako dragocenim delom založnika. Kajti jaz sam nimam lastnega, za to potrebnega premoženja, a zaradi velikih založniških stroškov si noben bukvar v c. kr. državah ni upal, ta dela prevzeti. Bil sem torej prisiljen v inozemstvu iskati založnika...»* To je vzrok, da se je Vegov *Thesaurus logarithmorum* tiskal pri Weidmannu v Lipsiji, za njim tudi naslednji natisi *«Srednjega in malega logaritmovnika»* ter da se je slednji z Weidmannovo tiskarno preselil v Berlin. Srce mora boleti avstrijskega domoljuba pri tej misli, da še zdaj prvotno avstrijsko blago kupujemo iz tujih rok. Dalje pravi: *«Druga dosti večja težava je žugala kmalu potem do cela preprečiti moj napor. Ko je sedanja francoska vojska napočila, marširal sem, pokoren dolžnostim svojega stanu, tudi jaz v boj za časa, ko sem svoje delo komaj bil pričel. Zato se čutim v tem trenutku dvakrat srečnega, ker sem tudi te zapreke premagal in kljubu svojemu nemirnemu položaju sedanje vojske, pričeto literarno podjetje v pričo sovražnika dokončal, ne da bi bil med tem svoje službe zanemarjal.»*

Matematična predavanja so se rabila okolo 60 let kot učne knjige v topničarskih šolah, to pa njih vrednost gotovo naj bolj ocenjuje. Vegovo ime pa je zapisano z zlatimi črkami v zgodovini avstrijske artilerije. Isto tako bodo logaritmovniki zasluge Vegove oznanovali — prihodnjim rodovom. Zarad tega me je silila domorodna dolžnost, seznaniti slovensko občinstvo s temi imenitnimi deli, katera se, izvzemši «Mali logaritmovnik», nahajajo le še po državnih in deželnih knjižnicah. Istim povodom dovoljujem si dodati še nekaj črtic o Vegovih «Drobnih spisih». Oni so nove priče o visokem stališču velikega učenjaka, ki se je zanimal za vsako idejo, ako je pomenila napredek vednosti. — Mimogredé bodi omenjeno, da je v navodu za metanje bomb račune, ki so pri tem poslu in pri «rikošetovanji» (*Riccochettieren*) potrebni, dovedel za svojo dobo do največje enostavnosti, z navodom za časoslovje pa, kojega natis je prevzel na svoj račun, pridobil si je zaslug za kronologijo v obče.

Kako se je brigal za znanstveno literaturo, nemško in inostransko, razvidno je iz knjižice: «Poskus, raztolmačiti skrivnost . . .» (glej str. 179). Laplaceova mehanika nebeskih teles je komaj bila zagledala beli dan (1799), takoj se je Vega seznanil z njenimi idejami. Glavni smoter tej knjižici je bil, popraviti neko pomoto pri razmotrivanju rezultatov, ki se izvajajo po integraciji iz diferencialnih jednačeb. Ta pomota se ni samo Vegi, temveč tudi bistremu L'Huilieru in celó slavnemu Eulerju pripetila. Predmet, ki ga tukaj obravnava, mu je po glavi rojil že pred Belim gradom. Tiče se osrednjega giba. Kaj bi se zgodilo, ko bi se tangencialna hitrost nebeskega telesa nenadoma uničila? Po Eulerji bi se telo približno premočrtno pomikalo do privlačujočega središča, od tod isto tako nazaj do prejšnje daljave. Po L'Huilieru bi telo ne moglo celo do središča, po Vegi pa («Matematičnih predavanj III. del») bi sicer tje dospelo, a ne moglo bi več odtod. Te napačne izvode popravil je zdaj Vega z dokazom, da se mora telo, dospevši premočrtno do privlačujočega središča, pomikati v isto mer naprej do razdalje, od katere se mu je prej bilo približalo i. t. d. liki nihajočemu nihalu. — Zanimljivo je, da se Vegova pomota vender dá zago-varjati. Če namreč telo, ki dojde z neizmerno hitrostjo do središča, tam obstoji, t. j. če trešči ob drugo telo, mora se njegova hitrost, kakor zdaj vemo po mehanični teoriji toplote, izpremeniti v enakomočno množino toplote.

Kakor znano prinesla je doba francoske revolucije mnogo slabega, pa tudi marsikaj dobrega. Dobremu je prištevati nova mera in vaga. Vega je jasno izprevidel, kako neugodno in nedostatno je za vsakdanji promet, če ima, da ne rečem vsaka vas, pa vsaj vsako večje mesto in vsaka deželica svojo posebno mero in vago. Z veseljem je torej sprejel novi francoski

ali meterski sistem ter je bil med prvimi v Avstriji, ki se je trudil, idejo nove mere in vage razširiti med ljudstvom. Zategadelj je prvi posredoval, da si je avstrijska vlada dala narediti v Parizu izglednih merskih jednot, ki so bile po polnem ednake prvotnim pariškim. V nekem dodatku¹ nam pravi, da je moral celih 20 let čakati, predno so iz Pariza poslali vzgledne utežne jednote. Kot prvi strokovnjak bil je navzoč, ko so v dunajskem magistratu v začetku l. 1802 primerjali nove utežne jednote starim avstrijskim.

Druga skrb mu je bila, dati občinstvu knjigo v roke, po kateri bi se seznanilo z novo mero in njenim razmerjem proti stari. Učenemu občinstvu je v to svrho ponudil pregled nove in stare mere v II. natisu «Srednjega logaritmovnika» od l. 1797. Nižjemu občinstvu pa je spisal cenejšo knjigo, ta je njegov «Prirodni sistem mer, utežij, penez» i. t. d. Malo dni pred svojo smrtjo izročil je (dne 11. septembra) rokopis dunajskemu bukvarju J. V. Degenu, naj bi ga porabil sebi v prid. Ta ga je natisnil l. 1803. Izdajo je preskrbel neki A. Kreil. V svoji opombi govori ta jako laskavo o rajnem učenjaku ter pravi, da iz golega spoštovanja do njega ni izpremenil v rokopisu ničesar, ker ga smatra za poslednje poročilo, s katerim se je slavljence poslovil od občinstva. — Zares, mož, ki je bil poosebljeno število, poslovil se je s števili. Kajti če pogledaš v knjigo, najdeš jo spet polno števil, katera nam predočujejo razmerja vseh evropskih mer proti meterski meri. Razmernim številom je dodal njih logaritme, v dokaz, koliko mu je bilo mar, olajšati delo praktičnim računarjem.

Vega se je odlikoval tudi kot izvrsten učitelj. To pričajo prvič sistematično in metodično urejene knjige, drugič gorka ljubezen do šole in svojih učencev in tretjič navdušenje, s katerim je predaval svoje predmete. To navdušenje je cepil v srce svojim učencem, med temi prostim topničarjem, da so se, kolikor je čas dopuščal, prostovoljno dalje izobraževali v matematiki. Ukaželjnost svojih učencev je Vega z velikim veseljem opazoval. Ali opazoval je tudi na tanko, kje in kakšne težave so imeli učenci prebiti v šoli med predavanjem, ter kako mu je bilo razmotrivati, da so ga najlažje razumevali. Kar se je djanstveno najbolj obneslo, ukazal je sposobnejšim učencem zapisovati. S tem pa je njih ljubezen do uka le pomnoževal in jim odpiral pravo pot do duševne samostalnosti. Tako si je tudi privabil za matematiko unetih učencev, ki so mu pomagali računati, prepisovati, celo samostalno predelovati; on sam pa je bil duša vsemu delovanju. Na ta način mu je sploh bilo mogoče poleg vojaškega posla ustvariti toliko duševnih proizvodov. Nekaterih učencev, ki so ga izdatno

¹ Math. Vorl., I. Bd., 3. Aufl., 1802.

podpirali, spomina se ponosno, a tudi hvaležno. Iz med teh imenoma navaja tri: ognjarja Ignacija Lindnerja, majorja in viteza Marije Terezije reda, Karola Perczela plem. Bonyhada in nadporočnika Gernratha. Ta je bil Vega posebno dosti pomagal pri drugi izdaji I. dela «Matematičnih predavanj» od l. 1793.

Vega se je odlikoval tudi po obširnih jezikovnih znanostih. Da-si rojen Slovenec, pisal je izvrstno nemški in latinski. To nam kaže prvi pogled v njegove knjige. A bil je tudi po polnem vešč francoščini, in zanesljiva priča¹ navaja celo članek, ki ga je spisal l. 1795 v francoskem jeziku: «*Determination de-la demicirconference d'un cercle, dont le diametre est = 1.*» (*Nov. Act. Acad. Petrop. IX.*) V tem članku je preračunal krogov obseg π na 140 decimalk. Iz mnogovrstnih kritičnih opazek v njegovih knjigah lahko posnamemo, da je razven nemške in francoske strokovnjaške literature tudi dobro poznal italijansko in angleško; torej je moral biti vešč tema jezikoma. Angleščino je imel toliko v svoji oblasti, da je do jedra razkril in popravil pomote, ki jih je imel angleški pisatelj John Muller v knjigah, namenjenih kraljevi artilerijski akademiji v Woolwichu.

Vega se je odlikoval i kot avstrijski patrijot v besede najlepšem pomenu. To nam pričajo njegova djanja in raznovrstni izreki v njegovih tiskanih delih. Kar je storil slavnega kot vojak, storil je iz ljubezni do Avstrije, da bi pomnožil slavo njenega orožja ter razodel zvesto udanost do svojega vladarja; kar pa je slavnega storil kot učenjak, storil je tudi iz ljubezni do Avstrije, da bi pomnožil duševne sile svoje široke domovine. Sebičnost mu je bila neznana, skrb za gmotni dobiček in posvetno čast najzadnja stvar. Vse njegovo djanje je bilo namerjeno na en velik smoter, kako po svojih močeh koristiti občnemu blagru. Zares, koristil je kot izvrsten učitelj — svojim učencem, kot bistroumen preosnovatelj — avstrijski artileriji, kot hraber junak — slavi avstrijskega orožja, kot učenjak in pisatelj — občni vedi in občinstvu sploh, med katerim si je uspešno prizadeval razširjati matematičnih, t. j. neobhodno potrebnih in najbolj zanesljivih znanostij. Mož, ki je tako vsestransko deloval v prid avstrijske domovine, sme se brezdvomno zvati iskrenim nje domoljubom.

Vega se je dalje odlikoval kot odkritosrčen značaj po vzorni skromnosti in hvaležnosti in to kljubu zasluženim častem. Ni-li znamenje vzorne skromnosti, ako se kot plemenitaš in vitez Marije Terezije reda ni sramoval, očitno spominati se tistih hiš v Ljubljani, kjer je nekda kot ubog dijak užival telesne podpore? Ni-li znamenje čiste hvaležnosti, ako je knjigo

¹ J. C. Poggendorff, Biogr. liter. Handwörterbuch, 2 Bd., Leipzig, 1863.

(«Malega logaritmovnika» drugi natis) posvetil svojemu nekdanjemu učitelju, v kateri s pristrčnimi besedami izreka, da ima na vsem, kar je dosegel, največ zahvaliti se njemu — «ki mu je kazal pot skozi predvor matematike do notranjega nje svetišča».

Kako se je baron Vega hvaležnega izkazal svoji ožji domovini slovenski, poslavši kranjskim stanovom svoja dela in svedočbe, sem že enkrat omenil. Naj omenim iz posvečevalnega pisma bolj važne stavke: «... Naj lepše plačilo za moj dozdanji trud na matematičnem polji je, da mi je dovoljeno, vsemu svetu povedati, da sem temelj svoji literarni prosveti položil v liceji ljubljanskem. ... Vstop v to učilišče štejem med naj-srečnejše dogodke svojega življenja, ker je odložil mojo bodočnost. ... Vedno spominjajoč se svoje ljube domovine in dobrot, ki sem jih tam užival po pouku in odgoji, komu se naj z večjo pravico na tem spoštljivo zahvalim, če ne Vam, ki vedno modro in vestno skrbite za blagor dežele?»

Še nekoliko besed o spominih na barona Vego. V Nemcih je za-beleženo njegovo častno ime v letnih poročilih vseh učenih društev, kojih član je bil, n. pr. *Abhandlungen der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften*, 4. Folge (1804—1824). Dostojno ga omenjajo nemški naučni slovniki počenši od Brockhausovega, isto tako znanstvena zgodovina nemška, n. pr. *J. G. Mensel: Das gelehrte Teutschland* (fortges. von J. W. S. Lindener), 1796—1834, 23 Bde.; *Oesterreichische Encyclopädie*, Wien, 1835—1837, i. t. d. Poggendorffa in Hirtenfelda sem ob priliki že omenil. Vsi mu pri-pisujejo velike zasluge za razširjanje matematičnih znanostij in za avstrijsko artilerijo. Le eden najnovejših zgodovinarjev (*Gerhardt: Geschichte der Mathematik in Deutschland*, München, 1877) ni črnil ne ene besedice o Vegi, niti kot plodovitem pisatelji!

Na slovenski zemlji zasledil sem te-le spomine:

1.) V Dimičevi «Zgodovini dežele kranjske.» Po njej zajel je nekaj jedrnatih vrst profesor Šuman v knjigi: *Die Slovenen*, založil in izdal Karl Prohaska na Dunaji in v Tešinu, 1881.

2.) V drugem letnem poročilu deželnega muzeja kranjskega od leta 1838. Črticam o njegovem delovanju sledi ponatis imenovanih osem spri-čeval o junaških bojih.

3.) V zboru društva «*Historischer Verein von Krain*» je predlagal l. 1846 župnik Kaj. Huber, naj društvo postavi velezaslužnemu rojaku pri-meren spomenik. Predlog je bil z občnim navdušenjem sprejet, a to je bilo tudi vse.

4.) V drugem letnem poročilu nižje realke ljubljanske se nahaja navdušeno pisan životopis, ki ga je sestavil takratni ravnatelj, duhovnik

Miha Peternel.¹ Ta je bil s prisrčnimi besedami ponovil predlog župnika Hubra in celó nasvetoval, v kakšni obliki in kje bi se naj postavil spomenik (ob železnici blizu Laz).

Vsi do zdaj naštetí spomini so pisani v nemškem jeziku. Zategadelj niso mogli prodreti med narod, da bi oživljali spomin na slavnega rojaka.

5.) Še le ko se je izpregovorila beseda tudi v slovenskem jeziku, jelo se je na bolje obračati. To so storile «Novice», ki so l. 1854 v 63. listu z navdušeno besedo podpirale nasvet Peternelov.

6.) Zanimanje, katero so «Novice» med ljudstvom o Vegi vzbudile, dalo je gospodu Peternelu dovolj poguma, vztrajno delati za sproženo misel. Njegovemu prizadevanju se imamo zahvaliti za veliko slavnost, ki jo je slovenski narod obhajal l. 1865 dne 26. septembra v Vegovem rojstnem kraju, v Zagorici. Podpirala sta gospoda Peternela dva častilca Vegova, Dunajčana Bergmann in Wagner, in pa — vsa župnija moravska. Slavnosti so se udeležili deželni poslanci: Dekan J. Toman, dr. L. Toman, dr. Costa, Luka Svetec in dr. Janez Bleiweis, razven teh župnik Huber, mnogo odlične gospode, Vegov sestričič Jarnej Peterka in velika množica ljudstva. Pri tej priliki obesila se je na rojstni hiši Vegovi lesena štiri-voglata plošča z napisom:

Juri Vega

Baron

r — 1754-l.

† — 1802-l.

Na bližnji podružniški cerkvici sv. Križa pa se je vzdala nad uhodnimi vrati podolgasta plošča iz ulitega železa, na kateri stoji v zlatih črkah latinski napis:

Georgius Vega, L. B.

die 24. Martii 1754 Sagoricae

in vicinitate Stae. Crucis hic natus,

obiit Viennae, die 26. Sept. 1802. R. I. P.

Agnati et amici posuere

die 26. Sept. 1865.

O tej slavnosti obširno poročajo «Novice» l. 1865 v 37., 38. in 40. številki. Po tem poročilu moram soditi, da je bila Vegova slavnost v Zagorici res veličastna in narodno slovenska. Z navdušujočimi besedami so odgrnili govorniki svetlo zvezdo na obzorji slovenskem, katera je bila

¹ Častiljiv mož še uživa v Ljubljani zasluženó pokojnino.

do takrat množici slovenskega ljudstva skoraj celo neznana. Da-si se je tako Vegova slava ustno daleč okrog razširila, zvedelo se je vendar o njegovem delovanju premalo, ali pa se je prehitro pozabilo.

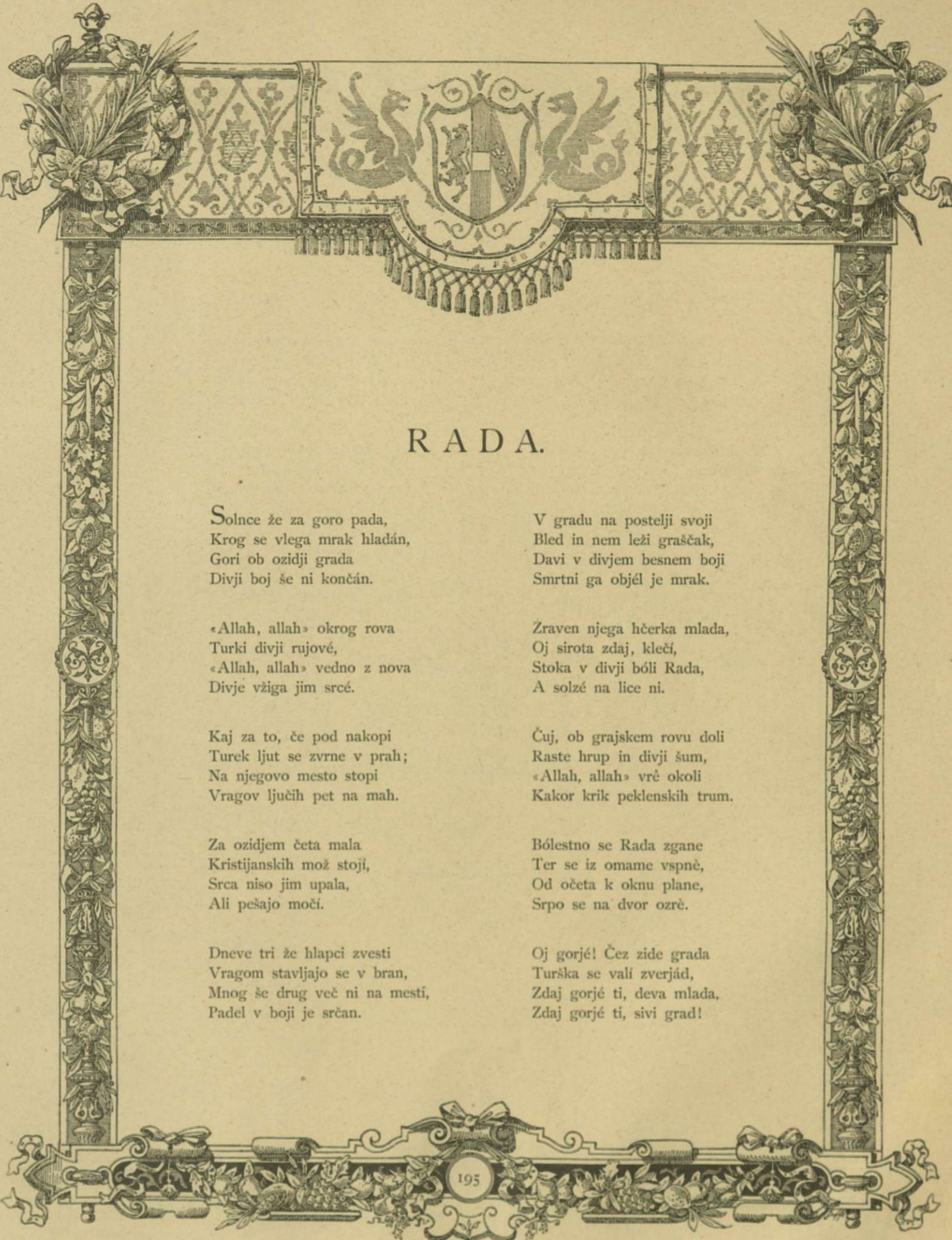
7.) Zato je v «Zori» od l. 1874 g. D. T. (Dav. Trstenjak) na novo opozoril slovensko občinstvo na Vego, naštevši v kratkih črticah njegova znamenitejša literarna dela.

8.) Lanski «Kres» pa me je s kratko opazko napotil, da poskušam v priprostitih besedah slavnemu rojaku postaviti spomenik v slovenskem jeziku, edino želeč, da bi se ves narod zavedal svojega velikana; kajti zavedal se bo samega sebe. In ko se bo narod zavedel ter si utrdil dom in zgradil meje, naj postavi rojaku, ki je bil volje jekléne — spomenik jeklén.

Ozrimo se še enkrat po Vegovem življenji! Mati slovenska naphala je škrinjico edinemu sinku, za popotnico mu je dala svoj blagoslov. Oče ga zapeljejo tja v belo Ljubljano — v širni svet. Iz mladeniča je vzrasel mož, poln modrosti in kreposti. V širnem svetu zaslovelo je njegovo ime. Proslavil se je kot učenjak na obzorji svojega časa, kot razširjalec in pospešitelj občne véde po izvrstnih spisih in svetovno znanih logaritmovnikih; proslavil se je kot preosnovatelj avstrijske artilerije in kot utemeljitelj nje znanstvene podlage, sploh kot zvest sin avstrijske domovine.

FR. HAUPTMANN.

R A D A.

Solnce že za goro pada,
Krog se vlega mrak hladán,
Gori ob ozidji grada
Divji boj še ni končán.

«Allah, allah» okrog rova
Turki divji rujové,
«Allah, allah» vedno z nova
Divje vžiga jim srcé.

Kaj za to, če pod nakopi
Turek ljut se zvrne v prah;
Na njegovo mesto stopi
Vragov ljučih pet na mah.

Za ozidjem četa mala
Kristijanskih mož stoji,
Srca niso jim upala,
Ali pešajo moči.

Dneve tri že hlapci zvesti
Vragom stavljajo se v bran,
Mnog še drug več ni na mestí,
Padel v boji je srčan.

V gradu na postelji svoji
Bled in nem leži graščak,
Davi v divjem besnem boji
Smrtni ga objél je mrak.

Zraven njega hčerka mlada,
Oj sirota zdaj, kleči,
Stoka v divji bóli Rada,
A solzé na lice ni.

Čuj, ob grajskem rovu doli
Raste hrup in divji šum,
«Allah, allah» vré okoli
Kakor krik peklenskih trum.

Bólestno se Rada zgane
Ter se iz omame vspnè,
Od očeta k oknu plane,
Srpo se na dvor ozrè.

Oj gorjé! Čez zide grada
Turška se valí zverjád,
Zdaj gorjé ti, deva mlada,
Zdaj gorjé ti, sivi grad!

Še na čelo dá visoko
Hči poljub očetu vroč,
Luč gorečo prime v roko,
Steče od postelje proč.

Témen hodnik za hodnikom,
Stópníc dolg preteče broj,
Zá njo, nád njo z divjim krikom
Dere v grad Turčinov roj.

V kleti temni in globoki
Rada mlada obstojí,
Tu v molítev sklène roki,
Bógu dušo izročí.

V kotu skrit kletí prostrane
Sod odprt stójí navpík,
K sodu hrabra Rada plane,
Srčno vrže luč — v smodník.

Čuj, zmajé se hrib mogočni,
Kakor da je sodni dán,
S hriba bukne v pokoj nóčni
Hrup in šum, polóm strašán.

Ko z nebá spet mesec síne,
Glej, na griči ni zidú,
Samo grozne razvalíne
So ostale od gradú.

Pokopána pod zidovjem
Rada hrabra spi trdó,
Z njo leží pod tem skalovjem
Turkov divjih sto in sto.

KRILAN.

SLOVENSKE DEŽELE
IN
USTANOVITEV VOJAŠKE KRAJINE
ZA FERDINANDA I.

DKAR so bili turški Osmani l. 1356 Hellespont na plavih prekoračili in se kmalu potem vse Rumelije polastili ter si je Murad I. l. 1363 Drinopolje (Adrianopel) za svojo prestolnico izvolil, postali so Turki v kratkem času strah cele Evrope. L. 1375 so vzeli Srbom Niš, l. 1389 so jih potolkli na Kosovem polji in l. 1396 so pobili ogerskega kralja Sigmunda pri Nikopolji ob dolnej Dunavi. V tej bitki so se prvikrat zapadni Evropejci (Francozi) s Turki merili in ravno tako so tudi Slovenci pod vodstvom celjskega grofa Hermana prvikrat spoznali svojega največjega neprijatelja naslednjih stoletij. Tri dni po tej bitki razlili so se Turki ko mogočna reka po vsej Ogerski in jo oplenili tja do Bude. Pri tej priložnosti so tudi Sriem poplavili in jedna tolpa je prodrla ob Dravi navzgor celo pred Ptuj. Takrat so torej Turki prvikrat stopili na slovensko zemljo.¹

Od takrat so se začeli redni turški napadi na Ogersko in na slovenske zemlje. Čeravno je med temi in turško državo še stala kraljevina Bosna in Hrvatska, vender ti zemlji nista imeli zadosti moči, turško vojsko odbijati ali jo na svojih mejah ustavljati. Tako so pojedine osmanske čete kakor blisk in nepričakovano navaljivale na mirne, za obrambo čisto nič pripravljene dežele, plenile in ropale, kar jim je pod roko prišlo, požigale vasi in mesta, skrunile svetišča, morale ljudi brez razločka starosti, spola in stanu, nabirale si obilen plen in vodile seboj v

¹ *Parapat*, Turški boji (Matičen letopis 1871), 9.

sužnost na tisoče mladih ljudi z vsem njih imetjem in premoženjem. To se je ponavljalo malo ne vsako leto. Jeseni l. 1408 so se prikazali Turki pri Metliki in Črnomlju,¹ l. 1418 pri Radgoni in 1431 zopet pri Metliki. Ravno tako je napadal sultan Murad II. (1421—1451) skoro neprenehoma Ogersko in Erdeljsko.

Le junaški Janko Sibirjanin (Ivan Hunyadi) ustavil je bil za nekoliko časa zmagovalno napredovanje Turkov ter jih v različnih bitkah zaporedoma potolkel in Beli grad osvojenja rešil. Ravno takrat so se bili tudi Albanci vzdignili proti Turkom, in njih junaški vojvoda Skanderbeg (1443—1467) delal je veliko preglavico Turkom. Ali vse to ni moglo ustaviti turških zmagovanj. 29. maja 1453 padel je Carji grad v roke Mohameda II. in ta novica je globoko pretresla vso Evropo. Papež Nikolaj V. razglasi 1. februarja 1454 križarsko vojno proti sultanu, «predhodniku Antikrista», ali Evropa na to ni več odgovorila z rožljanjem orožja. Tako globoko se je bilo že ukoreninilo prepričanje, da so Turki nepremagljivi in da jih ni mogoče več iz Evrope izgnati.

In zares, Turki so neprestano napredovali. L. 1458 zjedini Mohamed po polnem Srbijo s turško državo in l. 1462 uniči tudi kraljevino Bosno. Tako so pomaknili Turki svojo mejo neposredno do Hrvatske in Ogerske. Ogri so spoznali veliko nevarnost, ki jim je pretila sedaj od Turkov in zato so zbrali vse svoje moči, da bi to nevarnost odvrnili. Sreča jim je bila naklonila takrat družega junaškega vojvodo, t. j. Matijo Corvina, ali kakor ga slovenske narodne pesni imenujejo kralja Matjaža. Ta dere l. 1463 v turško Hrvatsko (ki spada državopravno k ogerski kroni) ter osvoji v kratkem času nad 60 gradov in mest. Posrečilo se mu je tudi Turke pri Jajci v beg zapoditi in ogerskega namestnika v Bosni postaviti. Ali to ni turške moči nič oslabilo in že 1482 osvojil si je Bajazit tudi Hercegovino.

Med tem časom pa so Turki nadaljevali svoje navale na slovenske dežele. Njih navadna pot je peljala iz Sarajeva čez Travnik, Jajce, Ključ, Bihač, Drežnik, Modruš in Ogulin do Vrbovskega. Tu so se obrnili ali proti Ljubljani čez Kostel, Kočevje, Ribnico in Turjak, ali pa proti Goriskemu in Furlanskemu čez Reko, Klano Lipo in dalje po Istri in Krasu do Gorice. Tako so pridrli Turki l. 1469 čez Dolenjsko do Ljubljane in na drugi strani čez Kras na Furlansko do Plave. Isto tako so bili prišli tudi l. 1472 do Ljubljane ter na zapadu do Tržiča (Monfalcone) in Gorice.² L. 1473 pa so šli še dalje, po Kokri na Koroško do Celovca, Št. Vida in

¹ *Valvasor*, *Ehre des Herzogthums Krain*, XV. 329. .

² *Parapat*, o. c. 32 in 43.

Velikovca. L. 1475 so bili prišli do Ptuja in Radoljice. L. 1476 so dvakrat poplavili vse Kranjsko in Štajersko ter prihrumeli po vipavski dolini do Gorice in po Gorenjskem na Koroško. L. 1477 so plenili po Furlanskem med Sočo in Taljamentom, a naslednjega leta so drli ob Soči navzgor na Koroško in prišli celo do Brež (Friesach) in Gradca (Strassburg). L. 1479 prihruli so bili do Ptuja in Ljutomera, a l. 1480 po Koroškem ob Krki navzgor in potem po grobniškem polji (Krapfeld) na Štajersko mimo Judenburga, Ljubna, Brucka in potem nazaj mimo Gradca in Radgone na Ogersko. L. 1482 so bili Turki zopet na Kranjskem, l. 1483 na Kranjskem in Koroškem. Ali ker so bili Hrvati nazaj gredoče ob Uni dobro natolkli, zato se do l. 1491 niso upali več na Kranjsko. Ali naslednja tri leta so pa zopet redno obiskovali slovenske dežele.

L. 1495 sklene sultan Bajezit II. mir z ogerskim kraljem Vladislavom in temu miru je pristopil tudi cesar Maksimilijan I., kot vladar slovenskih dežel. Od tedaj naprej Turki niso več navalivali z veliko silo, ali male čete so tudi naslednja leta (1496 in 1497) Kranjsko obiskovale. Turki so bili takrat z Benečani v boji in zato so pridrli l. 1498 zopet na Goriško in Furlansko, oplenili beneška posestva, razsuli 132 mest, trgov in vasij ter odpeljali soboj 1000 ljudi v sužnost.¹ L. 1503 pa so sklenili tudi Benečani mir s Turki in od tedaj naprej so imele slovenske dežele več časa mir pred Turki.

Leta 1520 pa nastopi vlado najsilnejši turški sultan Soleiman II. (1520—1566). Z njim se je začela doba najhujših turških navalov na ogerske in avstrijske dežele. Njegovi paše so osvojili Knin v Dalmaciji, Šabac v Posavini in Zemun v Srijemu, on sam pa Beli grad in pa še več drugih gradov v Srijemu (1521). Ogerski kralj Ljudevit II. je v toliki nevarnosti zastonj prosil pomoči v Wormsu pri nemškem državnem zboru, pri Benečanih in pri papeži. Tudi na Kranjsko so ponovili Turki svoje navale l. 1522—1524. Ali glavna nevihta se je izlila nad Ogersko, kjer je bil kralj Ljudevit 29. avgusta 1526 pri Mohači po polnem potolčen in je hitro potem beže poginil. Tedaj proglásijo Ogrji svojim kraljem Ivana Zapoljskega, (madjarski: János Király, v uradnih poročilih avstrijskih pa le grof Ivan Spiški [«von der Zips»] imenovan), katerega je tudi sultan priznal. Tedaj pa (l. 1528) se je moral tudi kralj Ferdinand, avstrijski vladar 1522—1564 in vsled dednih pogodb tudi pravi kralj ogerski in češki, osodi udati in poslati k premogočnemu sultanu poslanstvo (Ivana Hoberdanskega in Kranjca Sigismunda Višnjegorskega), da bi hotel priznati njegove pravice do Ogerske.

¹ Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches, II. 321.

Celih devet mesecev je pustil Soleiman čakati kraljeve poslance in potem še le jim odgovori, da bode «sam z vso močjo prišel in cesarju osebno povrniti, kar ta od njega zahteva».¹

To žuganje in pismo, katero je bil sultan po poslanstvu kralju poslal, naj se skuša sè Zapoljskim tako pogoditi, da ne bode sultanovi oblasti na škodo,² poučilo je Ferdinanda, kaka nevarnost mu preti iz Carjega grada. Poslal je sicer še drugo poslanstvo, da bi na vsak način mir od sultana kupil, ali preje nego je to v Carji grad prišlo, bil je že Soleiman na poti proti Dunaju z 250000 možmi in 300 topovi. Velike povodnji so sicer zadrževale turško vojsko ob Dunavi in Dravi, ali vendar je bil Soleiman že 18. avgusta 1529 v Mohači, kjer se mu je poklonil Ivan Zapoljski. Dne 7. septembra predá se Buda Turkom in že 14 dnij pozneje so njih prednje straže (tako imenovani «akindži», t. j. dirjači in požigalci, nemški «*die Sackmänner*») dunajsko ozidje obletavale. Dunaj se je bil v naglici pripravil za brambo in opustivši predmestja utrdil notranje mesto. Zapovednik mestu je bil Nikolaj Salm in zraven njega so stali zastopniki najimenitnejših plemiških rodovin v Avstriji, zlasti iz slovenskih dežel. Med temi se je po svoji hrabrosti najbolj odlikoval Ivan Kacjanar, takrat polkovnik lahkega konjenništva. Ti hrabri branitelji so uspešno odbijali vse turške napade in prisilili Soleimana, da se je moral 16. oktobra z vso svojo vojsko izpred Dunaja umakniti. Ali vračaje se skozi Ogersko in Štajersko razsajali so Turki strahovito po teh deželah. Kacjanar se je spustil za njimi se svojim lahkim konjeništvom, jih dotekel in jim odvzel mnogo jetnikov, goved in konj.³

Pa tudi med tem časom, ko so Turki po Ogerski in pred Dunajem razsajali, niso bili pozabili slovenskih dežel. Po zimi l. 1527—1528 predobili so Turki nespretno branjeni trdnjavi Jajce in Banjoluko in vsled tega so se morale tudi druge manjše trdnjave po Dalmaciji in Krajini (turški Hrvatski) predati. Tudi Udbino, Liko, Krbavo in Modruš v Hrvatski ter Požego v Slavoniji posedli so Turki. Takrat so prenehale katoliške škofije Knin, Krbava in Modruš ter Požega je postala glavno mesto turškega sandžakata.⁴ Premagalec Bosne, Chosrewbeg, iz sultanskega pokolenja, postal je tudi njen namestni vladar ter jo sijajno in pravično vladal.

¹ *Gevay*, Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte, 3—28.

² *Gevay*, o. c. I. 51—52.

³ Notizenblatt der k. k. Akademie der Wissenschaften 1858, 272.

⁴ *Istvánfi*, Regni Hungariae Historia, IX., ed. Rommerskirchen, 94.

Ali kljubu tej pravičnosti Turki niso opustili svojih navalov na Kranjsko ter jej tudi l. 1527—1529 niso prizanašali.¹ Še 27. avgusta 1529 je pisal stotnik Jurij Jurišić iz Metlike tridentinskemu škofu in Ferdinandovemu svetovalcu Clesu: *«Es beschehen täglich einfall von den turckhen, die zu 50 vnd 60 phardten (konjeniki) vnd sonderlich die Martholossen in Crabathen vnd an den Crainerischen Confin prennen vnd rauben.»*²

* * *

Ako pregledamo vse te napade, ki so se tudi za cesarja Ferdinanda malo ne leto za letom ponavljali, ako premislimo trajno nevarnost, ki je neprestano žugala od strani «večnega sovražnika krščanstva» poleg Ogerske najbolj slovenskim deželam ali (po takratnem nazivanji) Notranji Avstriji, prašati se moramo, kaj so te dežele storile za svojo obrano in kako so mislile, za bodočnost turške napade uspešno zaprečiti?

Na to moramo odgovoriti, da notranjeavstrijski stanovi niso stali brez posla, da so se ne le mnogo posvetovali, nego tudi krepko delali in marsikatero naredbe ukrenili, iz katerih se je tečajem XVI. stoletja izcimila Vojaška Krajina.

Kako naj bi se državna meja zavarovala pred mogočnim, nikoli mirujočim sovražnikom, s to mislijo pečali so se malo ne vsi narodi v zgodovini. Starejši narodi so mislili, da se trajna obrana najlaže uzpostavi z mejnimi nasipi in zidovi. Zadosti je, da tu omenim kineški zid, ki se je 210 miriametrov dalječ čez hribe in doline vlekel; prekop Naharmalca in za njim stoječi medijski zid v Mesopotamiji, in zid, kateri so bili novoperzijski kralji pri Derbentu z vrha Kavkaza do hvalinskega jezera sezidali proti severnim nomadam. Tudi Rimljani, katerim so bile meje posebno svete in postavljene pod varstvo božanstev *«dii terminorum»*, bili so prisiljeni napraviti piktovski nasip v Engleški in *«agri derumates»* med Reno in Dunavo. Tudi v Ogerski vidijo se ostanki rimskih nasipov blizu Novega Sada ter ravno tako v Moldaviji in Besarabiji tako imenovanega Trajanovega nasipa.

Tako je prišla tudi našim prednikom misel, ustanoviti stalno stražo na turški meji, katera naj bi bila tako močna, da bi onemogočila vsak neprijateljski napad.

Vender se je prašanje o postanku Vojaške Krajine do sedaj z različnih stališč reševalo. Vaníček³ misli, da je postala prva narodna straža

¹ *Dimitz*, Geschichte Krains, II. 124.

² *Gevay*, o. c. III. 40.

³ *Vaníček*, Specialgeschichte der Militärgrenze, I. 26.

v Vojaški Krajini na podlagi fevdalne sisteme in stavi njen početek v l. 1538, ko so se prvi Srbi v Slavoniji naselili. Temu nasproti misli Krčelić,¹ da je Vojaška Krajina takrat postala, ko je celjski grof v Senji utemeljil poglavarstvo in vojaško stražo. Ta straža je bila sestavljena iz plačanih vojakov, kateri so dobivali tudi male kose polja. Zato so se kmalu naselili okoli Senja tudi Uskoki, t. j. Srbi, ki so pred turško okrutnostjo v Dalmacijo in Hrvatsko pobegli ali «uskočili». Počasi so se ti Uskoki tako dobro uredili, da so postali silna moč ne le proti Turkom, nego tudi proti Benečanom, katere so zlasti na morji nadlegovali. Natanjčnejšega pa nam ni znano o poglavarstvu, katero je bil celjski grof utemeljil. Le to vemo, da so Celjani, ki so takrat tudi na Reki zapovedovali, obdržali njegovo višje vodstvo in da so skozi 36 let obračali dohodke zagrebške škofije za vzdrževanje senjskega poglavarstva.² Še za kralja Alberta dobival je senjski poglavar svojo plačo od štajerskih stanov, ker se je smatral za prednjo stražo tudi te dežele.³

Veliko splošnejše pa je mnenje,⁴ da je Vojaška Krajina tedaj postala, ko je kralj Matija Corvin po svoji zmagi pri Jajci l. 1463 veliko krščanskih beguncev naselil po liški in krbavski planoti, na zemljišči, ki je bilo že od prirode kakor nalašč ustvarjeno za vojskovanje malih čet. Te naselnike je podredil Corvin senjskemu poglavarstvu ter jim zagotovil slobodo vere in oproščenje vseh davkov.

Poleg teh grškoiztočnih naselnikov ustanovili so se kmalu potem tudi katoliški begunci, kateri so se imenovali Pridavci (*adjuncti*), ker so dobili jednake predprave ko Srbi. Zadnjič je Corvin l. 1488 Liko in Krbavo ločil od sodstva hrvatskega bana ter ji podredil ogerskemu palatinu, komer je pa ban zelo nasprotoval. Ali vsa ta ustanova je trajala le do l. 1527 in 1528, ko so Turki, kakor je bilo že povedano, tudi Liko in Krbavo osvojili.

Še drugEGA mnenja je Utiešenović,⁵ ki trdi, da se je narodna straža proti Turkom sama od sebe uredila po goratih predelih Hrvatske med Jadranskim morjem in Kolpo in ravno tako tudi med Savo in Dravo, kjer je ljudstvo samostalno pod lastnimi vojvodami Turke napadalo in pobijalo,

¹ Krčelić, De Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Notitiae praeliminares.

² Frass, Merkwürdigkeiten, oder historisch-statistisch-topographische Beschreibung der Karlstädter Militärgrenze, 2.

³ Engel, Staatskunde von Dalmatien, Kroatien und Slavonien, 298.

⁴ Engel, o. c. 298 — 299, 558; Hitzinger, Statistik der Militärgrenze, 15 — 16; Fessler, Geschichte von Ungarn, neu bearbeitet von Klein, III.

⁵ Utiešenović, Die Militärgrenze und die Verfassung, 15.

seveda tudi s pomočjo Ogrov in Slovencev. Sploh pa se zdi Utiešenoviću, da je bilo utemeljenje Vojaške Krajine napad na hrvatsko pravo, kateri je mogla učiniti samo stroga vojaška diktatura. — (Res je sicer, da se je po nekaterih straneh prebivalcem sila delala s priganjanjem k vojaški službi in da so tu pa tam slobodna posestva spremenili v fevde, tako da je njih prejšnji lastnik smel obdržati njih uživanje le proti temu, da se je zavezal na vojaško službo proti Turku. Ali prvotna misel Vojaške Krajine po nikakem ni imela nič sovražnega hrvatskemu državljanскому pravu.)

Nasproti tu razloženim mnenjem o početku Vojaške Krajine moramo odločno trditi, da njeno prvo osnutje porodilo se je v slovenskih deželah ali Notranji Avstriji.

Že hitro po prvih turških upadih začeli so Slovenci misliti na krepek odpor proti nemirnemu sosеду in neutrudljivemu sovražniku krščanstva. Tako je bil uže vojvoda Ernst Železni l. 1416 zapovedal deželnemu glavarju kranjskemu, Ulriku Schenku z Ostrvice: 1.) da morajo Ljubljanci nemudoma utrditi svoje mesto z novimi zidovi, nasipi in jarki, in da imajo samostani in župniki svoje podložne kmete k temu delu siliti; 2.) da morajo vsi plemiči, ki imajo v Ljubljani kako hišo, v njej stanovati in jo za obrambo utrditi; kdor bi se temu protivil, posuje naj se mu hiša.¹

Tudi previdni in vedno štedljivi cesar Friderik III. (IV.) prizadeval si je mnogo osigurati svoje dežele pred turškimi napadi. Njegov nekdanji tajnik in poznejši papež Pij II. osnoval je bil l. 1458—1459 na kongresu v Mantovi popoln načrt, kako naj se krščanski vladarji združijo in z zjedinjenimi močmi Turka iz Evrope zapode. Toda vladarji so se le počasi pripravljali za to novo križarsko vojno, in ko je Pij II. umrl, zaspalo je vse podjetje.

Cesar Friderik je sicer zelo spodbujal na obrambo proti Turkom, ali o stroških za njo ni hotel nič slišati. Njegova navada je bila, da je vse važnejše stvari razpravljal v deželnih zborih, da je tako posamezne dežele obvezal skrbeti tudi za potrebne pripomočke, da se deželnozborski sklepi izpeljejo. Slovenske dežele, katerim je v prvi vrsti nevarnost pretila, morale so torej same skrbeti za svojo obrambo, za vzdrževanje plačanih vojakov ter za utrjevanje svojih mest in trgov.

Kako malo so pomagala taka zborovanja in dolgočasna posvetovanja deželnih poslancev ob času tako velike sile in grozne potrebe, to vsakdo lahko premisli. Zato pa naj bodo tu omenjeni le nekateri večji deželni zbori in le njih važnejši sklepi gledé obrambe proti Turkom.

¹ *Parapat*, o. c. 13.

L. 1461 skliče cesar Friderik notranjeavstrijski deželni zbor v Maribor in tu naloži za potrebe deželne obrambe nov davek. V ta namen se je moralo plačati od vsakega dvora po 3 denarje (vsak po 8 ali 9 naših novih krajcarjev), od vsake kočice po 15 in od vsakega zemljišča (grunta) po 60 denarjev.¹

Naslednjega leta se zbero poslanci slovenskih dežel brez cesarjeve vednosti in še celo proti njegovi volji v Lipnici (Leibnitz) ter sklenejo: 1.) da naj se postavi poseben načelnik za deželne brambovce; 2.) da naj se vsaka dežela razdeli na štiri brambovska okrožja; 3.) v vsakem takem okrožju naj pobirata dva pooblaščenca prineske za deželno obrambo; 4.) štirje deželni poslanci naj hranijo nabrani denar; 5.) kader sovražnik žuga v deželo pridreti, tedaj naj skliče brambovski načelnik vso svojo vojsko, odbor dvanajstih poslancev pa naj za to potrebni denar odloči in zaračuni; 6.) načelnik sme v sili sam nove brambovce vzeti, da ostane deželna bramba zmerom zadosti močna. — Štajerci so hitro začeli izpeljevati te sklepe in izbrali so še na lipniškem zboru za svojega kapitana viteza Erazma Stubenberškega. Ob enem so Štajerci opominali koroške in kranjske stanovce, naj tudi oni hitro izpolnijo lipniške sklepe.²

Tudi l. 1468 in 1469 so bili deželni zbori v isti namen. Ali na teh zborih povzdigovali so poslanci tudi glasne pritožbe zoper cesarska mesta in trge, da le po malem in siloma odrajujejo prineske za deželno obrambo, a da temu nasproti morajo kmetje skozi celo leto v mestih in trgih robotati in pri njih utrjevanji pomagati. — Tudi regensburški državni zbor l. 1470 govoril je veliko o pomoči zoper Turke, ali vse to so bile lepe besede, ki se niso nikoli resnično izpeljale.

Kakor na regensburškem zboru, tako se je tudi na augsburškem (1473 in 1474) veliko govorilo in sklepalo, kako naj bi se pomagalo slovenskim deželam proti turški sili. Ali vse to so bile le prazne besede brez dejanj. Omahljivi cesar Friderik ni mogel nemških knezov prisiliti, da bi bili skleneno pomoč v resnici poslali. Še celo njegova žuganja s cerkvenimi kaznimi bila so neuspešna. Zato našim deželam ni ostalo družega, nego zidati na moč in hrabrost svojih lastnih sinov.

Tudi cesar Friderik je to spoznal in zato se je začel bolj pečati sè svojimi podedovanimi zemljami. V drugi polovici XV. stoletja izdal je več koristnih povelj gledé na obrambo in utrjenja slovenskih dežel. Že l. 1448

¹ Dr. Krones, Zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark, Beiträge zur Kunde der steiermärkischen Geschichtsquellen, II. 1865, 59.

² O. c. 61—63.

ukazal je bil z nova vsem kmetom ljubljanske okolice, da naj pridejo nemudoma pomagat utrjevati zidove, nasipe in jarke glavnega mesta. Ravno to povelje je najostreje ponovil l. 1463. L. 1464 odpustil je Metličanom polovico davkov, da so imeli več denarja za utrjenje svojega mesta. L. 1467 je zapovedal, naj se Celje pripravi za obrambo proti Turkom. Celo k molitvi in romanju spodbujal je l. 1468, da bi Bog odvrnil turško šibo od pobožnih kristjanov. Po njegovi prošnji dovolil je papež Pavel II. popolni odpustek vsem tistim, ki se bodo v metliški marki zoper Turka vojskovali.¹

L. 1473 aprila meseca opomina cesar Friderik koroške stanove, naj se vsi zberejo okoli glavarja Viljelma Schenka Ostrviškega ter naj v zvezi s Kranjci in Štajerci zasedejo vse deželne meje in zlasti dobro utrdijo vse poti, ki vodijo v deželo. Ali stanovi so zahtevali večje in izdatnejše pomoči od cesarja in države, češ, od samih kmetov se ne sme preveč zahtevati, ker so zelo nevoljni zaradi velikih robot in davkov ter zelo obubožani vsled vednih ropanj. Oni pravijo, da je cesar vsega tega kriv, ki jih premalo podpira. Ko so se bili koroški in kranjski poslanci v Wolfsbergu k posvetovanju zbrali, poročili so jim kmetje, da, ako jim bodo še naprej davke nalagali za turško vojno, Turkov pa vender ne izpodili, odškodovali se bodo kmetje sami s tem, da ne bodo več grajščakom plačevali urbarske najemnine.²

Tudi štajerski kmetje so bili vsi obupani. Decembra l. 1474 v Mariboru zbrani štajerski stanovi poslali so k cesarju Ivana Sauraua s poročilom, da so vedni turški napadi kmete tako zbegali, da so celo pripravljeni pokorščino odreči svojim gospodarjem in se s Turki združiti, ali pa celo izseliti se na Ogersko, v Italijo ali kamor si bodi. Stanovi da so sklenili zbrati svojo vojsko 30. aprila 1475, ravno tako naj bi storil tudi cesar. Cesar naj tudi izvé, da so stanovi postavili opazujoče straže ob turški meji in da jih oni sami vzdržujejo.³

Tudi naslednjega leta 1475 zbrali so se odborniki vseh treh slovenskih dežel v Mariboru ter sklenili, naj se pobira splošen davek za plačevanje vojakov, ki se imajo ob meji tako razvrstiti, da ne bode več mogel Turek prodreti in slovenskih dežel tako nenadoma napasti, kakor se je to poprej godilo. V ta namen naj plačuje vsakdo najmanj po jeden vinar na teden in za pobiranje tega denarja naj se imenujejo posebni

¹ *Parapat*, o. c. 31.

² O. c. 50.

³ *Krones*, o. c. 73—74.

nabirači. Za vsako deželo so imenovali posebnega glavarja in vsakemu podredili po štiri pribočnike (adjutante). Tako je tedaj vsaka dežela za se oskrbovala mejno obrambo.¹

V sklepih mariborskega zbora nahajamo torej prve sledove nekake Vojaške Krajine. Na mesto deželnih brambovcev stopili so plačani vojaki, in iz vzvišene državljanske kreposti postalo je rokodelstvo. Samo kdor je hotel prostovoljno v vojno, vršil je osebno svojo domovinsko dolžnost, drugače je lahko svoje namestnike plačal. Le plemiči so navadno osebno hoteli pokazati svojo hrabrost in zato so se navadno radi udeleževali vojaške službe na turški meji.

Tudi naslednja leta skrbel je cesar Friderik za utrjenje slovenskih dežel. Med l. 1477—1478 povzdignil je Krško, Lož in Višnjo goro v mesta in jim odpustil za nekoliko let davke, da so se mogla dostojno utrditi. L. 1478 je zapovedal, naj se utrdita Slovenji Gradec in Vipava, ter da imajo vsi kmetje, ki niso več nego tri ure oddaljeni, pomagati pri utrjevanji; tisti pa, ki bolj daleč stanujejo, naj to podpirajo z denarjem. — Istega leta je tudi cesar zapovedal, da naj vsi kmetje štiri milje daleč okoli Ljubljane pomagajo utrditi mesto. Tudi v Ljubljani bivajoči judje so morali svoj del mestnega ozidja utrditi. Takrat so bili brambovski glavarji na Kranjskem: Lamberg, Scheyrer in Ludvik Kozjak.²

L. 1480 zbrali so se zaporedoma deželni zbori štajerski, koroški in kranjski v Gradci, Velikovci in Ljubljani. Cesar Friderik jih je opominal, naj pridno nabirajo tedenski vinar in predložil jim nove naredbe gledé na deželno obrambo. Vsak posestnik, čegar dohodki znašajo najmanje sto funtov vinarjev, naj oboroži in vzdržuje po jednega konjika. Vsak plemič naj bode pripravljen sè svojimi hlapci, ako ga brambovski glavar k vojaški službi pokliče. Na deželi pa mora vsakih devet mož desetega, in ako je sila tudi vsakih pet mož šestega po polnem oborožiti in ga v vojsko poslati. V vsaki deželi mora biti po jeden brambovski glavar in po štirje stotniki, da ljudi na orožje pozivljejo in jim v vojni načelujejo.³

To je bila zadnja važnejša naredba cesarja Friderika gledé na obrambo slovenskih dežel. Nemški državni zbor ga je vedno dolžil, da je sam kriv turških napadov, ker se neče pogoditi z ogerskim kraljem Matijažem Corvinom. Ali tudi po smrti tega (1490), ko je Vladislav poljski postal ogerski kralj, nadlegovali so Turki hrvatske in slovenske dežele. Malo pred smrtjo cesarja

¹ *Krones*, o. c. 74—75.

² *Parapat*, o. c. 66.

³ *Parapat*, o. c. 78.

Friderika poslali so mu hrvatski stanovi prošnjo, v kateri razkladajo, da od svojega ogersko-hrvatskega kralja ne morejo pričakovati nikake pomoči, in opisujejo se živimi barvami, koliko morajo od Turkov trpeti. Pripovedujejo, da so jim Turki že celo rok naznanili, do kedaj naj se ali spreobrnejo k islamu, ali pa pripravijo za sužnost in pogin. Zato prosijo prav nujne pomoči od cesarja Friderika.¹

Tudi Friderikov sin in naslednik cesar Maksimilijan I. (1493—1519) iskal je najpoprej pomoči zoper Turka pri nemških knezih. Ali ko je videl, kako se je obotavljal državni zbor v Wormsu (l. 1494), obrnil se je na ravnost do svojih podedovanih dežel. Zato je sklical notranjeavstrijske stanove k zborovanju v Maribor. Tu je zahteval od poslancev, naj za prihodnje leto dovolijo nekoliko tisoč mož in sklenejo, da se ima plačati od vsakih sto funtov po jeden funt vinarjev. Ali poslanci so povdarjali uboštvo dežel in zahtevali, naj se poprej odstranijo vsi neopravičeni davki. Slednjič privolijo v cesarjeve zahteve s pogojem, da cesar odpravi vse jude, »te neprijatelje naše vere«, ter da bodo tudi cesarska mesta in trgi primeroma plačali vojni davek.²

V začetku XVI. stoletja imele so naše dežele nekaj časa mir pred Turki. Zato so tudi vedno bolj opuščali naredbe o deželni brambi in le tu pa tam spomnil se je kak deželni zbor, kolika nevarnost lahko nenedoma prihrumi od jugoizhoda.

Papež Leon X. hotel je pregovoriti beneško republiko in ogerskega kralja Vladislava, da bi začeli križarsko vojno proti Turku, ali bilo je vse zastonj. Ko je Vladislav umrl, pisal je papež hrvatskemu banu Petru Berislaviću, naj skrbi za mir in red v deželi. Ta odpiše 26. marcija 1516 in poudarja žalostno stanje Hrvatske, ki je blizu pogina in se obupno bori za svoj obstanek, in prosi svetega očeta vseh kristjanov, naj pomaga rešiti pogina Hrvate, »ki so do zdaj tako hrabro odbijali sovražni meč od zapadnega kristjanstva«.³

Ali razun lepih besed niso dobili Hrvati ničesa. Papež je sicer sklical cerkveni zbor v Lateran in pozval krščanske vladarje, naj sklenejo mir na pet let in naj se potem skupno vzdignejo zoper Turka. Poslal je vsem vladarjem okrožnico in poudarjal, da mora boj skupen biti in da se mora za to potreben denar po prostovoljnih doneskih nabrati. Papež je tudi izdelal načrt za to vojno in kristjanski vladarji so ga vzprijeli,

¹ *Parapat*, 96.

² *Krones*, o. c. 79—80.

³ *Mesić*, Banovanje Petra Berislavića, Rad jugosl. akademije, III. 7—9.

čeravno je bil tudi cesar Maks poseben načrt izdelal. Ali vsi ti načrti ostali so le na papirji, ker tedanji politični položaj Evrope ni dopuščal, da bi se bila papeževa misel izpeljala.

Toda viteški cesar Maksimilijan ni mogel opustiti svojih najljubših načrtov o izganjanju Turka iz Evrope. Še zadnja leta svojega življenja se je pečal s temi načrti in zato je sklical proti koncu l. 1517 odbornike slovenskih in dolenjeavstrijskih dežel na posvetovanje v Wels. Ko so se poslanci o božiči zbrali, predloži jim cesar svoj načrt, vsled katerega bi se imeli Turki v glavni bitki pred Algjerom potolči s pomočjo Rusov (*Moskowiter*), «ki so dobri strelci in mornarji». Toda še prej, nego so poslanci počeli svoja posvetovanja, preselili so se v cesarjevo najljubšo prestolnico Innsbruck, kjer se je l. 1518 zbrala velika skupščina poslancev iz vseh avstrijskih dednih dežel. Ali ta skupščina je bila nasprotna cesarjevi bojaželjnosti in poudarjala, da ni treba napadati, nego samo braniti se. Cesar je moral popustiti in slednjič so se zjediniili v sklepu obrambenega reda, ki je bil iz početka le za pet let namenjen, ki je pa še dolgo pozneje veljal kot podlaga vsemu domobranstvu. Ker so pojedine točke tega reda zelo važne, zato naj bodo tu ob kratkem navedene:

1.) Vsaka dežela naj voli šest vojaških svetovalcev in izmed njih jednega deželnega glavarja. 2.) Kadar preti sovražni napad, naj glavar (ali njegov namestnik) hitro skliče vojaške svetovalce in vojaškega nadpoveljnika ter naj to naznani cesarju, da ali sam v deželo pride, ali pa potrebno ukrene za njeno obrambo. Potem naj se hitro skličejo deželni brambovci in ako začne sovražnik tudi mesta in gradove oblegati, pozove naj se sosedna dežela na pomoč. Za oboroženje naj se naloži splošen davek na vsa posestva in dohodke. Ko hitro bode sovražni napad vladi naznanjen, naj se podasta dva njena člana v Bruck na Muri, kamor ima priti tudi deset vojaških svetovalcev iz pojedinih dežel, da se posvetujejo o bojevanji in zlasti za strelivo in živež potrebno preskrbijo. Kadar ni cesarja zraven, imajo ti svetovalci vso vojno voditi in smejo tudi kratko premirje skleniti. 3.) Ako sovražnik več deželam najedenkrat žuga, poda naj se vojaški nadpoveljnik v tisto, kjer je največa nevarnost, v vsako posebe pa naj se pošlje po jeden poveljnik. Kadar preti kaka bitka, naj gredo tudi plemiči osebno s svojimi hlapci na bojišče, viša duhovščina pa naj pošlje tja svoje vazale in služabnike, drugače naj se jim zaplenijo njih dohodki, dokler se dvakrat ne poplačajo stroški za izvrševanje vojaške dolžnosti. 4.) Ako ni deželni knez v vojski navzoč, mora vojaški nadpoveljnik skrbeti, da bodo orožarnice, topi in strelivo zmerom v redu. 5.) Stroške za vojaške svetovalce in poveljnike ima vsaka dežela za-se plačevati, le

za tiste, ki se v Brucku zberó, kakor tudi za glasnike in ogleduhe plačuje cesarska blagajnica. 6.) Med Tirolom in avstrijsko-slovenskimi deželami naj obstoji vzajemna pomoč, tako da si bodo v potrebi pošiljale jedna skupina drugi po 5000 oboroženih konjikov, ali pa vsaj 500 in za ostale po 5000 rajnskih goldinarjev na mesec. 7.) Pomoč pa naj traja samo šest mesecev. Vsi jetniki plemenitega ali viteškega stanu naj se izroče cesarju, katerega dolžnost je tudi odkupovati deželne glavarje, plemiče in viteze, ki bi brez svoje krivde sovražniku v roko padli.

Na istem zboru dovolile so vse avstrijske dežele cesarju 400 000 gold. pripomočnega denarja v štirih letnih obrokih in od teh je prišlo na tri slovenske dežele 100 000 gold. Tretjino teh naj porabi cesar za svoj dvor, ostalo pa za rešitev zastavljenih državnih posestev. V Innsbrucku rešili so tudi druga prašanja o notranji upravi dežel. Posamezni stanovi razložili so svoje posebne pritožbe, n. pr. Kranjci, da nimajo nobene orožarnice ter da razpada večina manjših taborov po deželi, kakor tudi trdnjava metliška in kostanjeviška. Cesar je obljubil sezidati orožarnico v Ljubljani ter zadovoljiti »Hrvate« (dolenjske Slovence na hrvatski meji?). Sklepe (ali tako imenovane »libelle«) innsbruškega zbora zapisali so v knjigo deželnih zakonov (*Landhandveste*) in ti so postali podlaga novih državljskih pravic v Avstriji.¹

Čeravno je cesar Maksimilijan kmalu po innsbruškem zboru umrl (11. novembra 1519), vendar so se njegovi sklepi še precej natančno izvrševali. Deželni stanovi so namreč sami vladali svoje dežele, dokler ni novi vladar potrdil deželnih zakonov in privilegij. Nagloma so zahtevali po jednega konjika in pešca od vsakih sto funtov dohodkov brez razločka gledé na cesarske podložnike ali deželne kmete. Stotniki in poveljniki četrtinj bili so hitro imenovani. Kranjci so nemudoma najeli 120 pešcev na cesarske stroške (dajoč jim vsak mesec po tri goldinarje plače) za obrambo beneške (v Istri) in hrvatske meje.

Kmalu po innsbruškem zboru sešli so se odborniki slovenskih dežel in avstrijskih nadvojvodin v Brucku, da se dogovoré o nadaljnem postopanju. Kranjskim odbornikom je bilo naloženo, naj pri tem zboru poudarjajo, da bodo zmerom skupno delali s Korošci in Štajerci. Zlasti pa jim je bilo priporočeno, naj na to delajo, da se avstrijske dežele dogovoré s hrvatsko-slavonskim banom gledé na vzdrževanje 400 konjikov in 500 strelcev na sedem mesecev zaradi obrambe meje proti Turkom. V Brucku so

¹ Zeibig, Der Ausschusslandtag der gesammten österreichischen Erblände zu Innsbruck 1518, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, Bd. XIII.

tudi sklenili poslati v pomoč ogerskemu kralju 400 konjikov in 600 pešcev na šest mesecev. Ko so se odborniki po kratkem počitku zopet v Brucku zbrali, izvolili so za vojaškega nadpoveljnika Ivana Reichenburškega ter poslali k ogerskemu kralju, naj sklene mir s Turki.¹

Ko so se bile slovenske dežele poklonile svojemu novemu vladarju Ferdinandu I., poslale so vsaka posebej svojo pritožbo na državno vlado v Augsburgu. Kranjski poslanci so zlasti zahtevali, naj cesarska blagajnica zopet plača ogleduhe ter preskrbi kraje in gradove ob turški meji s potrebnimi puškami za trdnjave ter z dotičnim strelivom. Najbolj da potrebujejo vsega tega gradovi na Krasu. Vsi poslanci slovenskih dežel pa so jednoglasno zahtevali od cesarskih namestnikov pomoči zoper Turka.²

* * *

Vse do sem opisane naredbe gledé na deželno obrambo bile so le priprave za poznejšo Vojaško Krajino. Njen pravi začetek spada še le v prva leta vladanja kralja Ferdinanda I., kateremu je bil njegov brat cesar Karol prepustil vse avstrijske dežele (l. 1522), in kateri je postal po l. 1526 tudi kralj ogerski in češki ter tako položil temelj avstrijski velevlasti.

Pri postanku Vojaške Krajine sodelovali so najbolj trije faktorji. V prvi vrsti so se potegovali za njo stanovi slovenskih dežel, ker so neprenehoma priganjali kralja Ferdinanda, naj utrdi hrvatsko mejo in tako zagotovi svoje podedovane dežele pred turškimi napadi. Iz tega namena so dovoljevali Ferdinandu vsako leto prav velike svote, ki se pa niso vselej porabile za utrjenje meje, nego za bojevanje proti upornim Ogrom. Slovenske dežele so tudi najboljše svoje sinove pošiljale na turško mejo, da so tam osobno izvrševali načrt Vojaške Krajine in branili svojo zemljo nepričakovanih napadov. Še le v drugi vrsti stoji kralj Ferdinand kot utemeljitelj Vojaške Krajine, akoravno bi bil moral on kot deželni knez prvi biti. Ali njega je bolj zanimala visoka politika, vsled katere si je hotel zagotoviti ogersko kraljestvo, ki je hotelo takrat postati vazalna država turška pod vlado Ivana Zapoljskega. Skrb za prvenstvo Habsburžanov v Evropi ni dovolila Ferdinandu, da bi se izključljivo pečal z utrjenjem južne meje tistih dežel, ki so ga brezpogojno priznavale za svojega vladarja. Samo da je tolažil stanove slovenskih dežel, kazal je zanimanje tudi za Vojaško Krajino ter dajal topov in streliva za njeno obrambo. Ali za živež straže in za njeno plačilo morali so jedino le stanovi skrbeti.

¹ *Dimitz*, Geschichte Krains, II. 69—71.

² *Ibidem*, 89—90.

Še le v tretji vrsti pripomogli so tudi naši bratje Hrvatje k utemeljenju granice, ker so se vsled svojega nesrečnega položaja le kedaj pa kedaj povzdignili in ali sami kaj za obrambo meje ukrenili, ali pa od Ferdinanda resnih naredeb zahtevali. Pač pa so dajali Hrvatje v prvi vrsti vojake in stražnike novoutemeljeni granici.

Da pa nam bode početek Vojaške Krajine bolj jasen, razlikovati moramo v prvih letih dve vrsti deželne obrambe, ki sta neodvisno jedna od druge postali, se samostalno jedna poleg druge razvijali in slednjič v jedno celoto spojili ter naredili ono, kar se nam v XVI. stoletji kot slovenska in hrvatska granica prikazuje. Najpoprej imamo namreč posadke v nekaterih hrvatskih mejnih gradovih in krajih, katere najdemo najpozneje l. 1522, ki so se pa od leta do leta vedno bolj množile. Naloga teh posadek bila je varovati in braniti mejne gradove in tabore, gledati, da jih Turki nepredvidoma ne napadejo, odbijati vse njih napade in ustaviti njih napredovanje proti slovenskim deželam. Take posadke so Hrvatje s početka sami vzdrževali, nekoliko iz splošnih davkov, nekoliko pa iz prostovoljnih darov hrvatskega plemstva. Pozneje pa so prevzeli notranjeavstrijski stanovi vso skrb za te posadke.

Druga vrsta deželne obrambe izvirala je od turških Uskokov, ki so se preselili na hrvatska tla in tu po fevdalnem ustavu prejeli zemljišča in nekoliko privilegij proti temu, da so se zavezali vedno vojskovati se zoper Turka. V to vrsto se ima prištevati tudi nekaka stalna vojska, katero so stanovi vzdrževali na meji Kranjske in Štajerske. Sestajala je ta večinoma iz konjištva, nekoliko domačega, nekoliko tujega (italijanskega in španjolskega), ki se je skoro neprenehoma ob meji tja pa sem pomikalo, v potrebi pa tudi na Hrvatsko odjezdilo in mejnim stražnikom na pomoč priskočilo.

Še le kadar je sovražnik mejno stražo predril in v deželo prodril, sklicali so se vsi brambovci na noge, da so sovražnika napadli in ako mogoče potolkli. Po vzgledu teh slovenskih brambovcev osnovana je bila tudi deželna bramba na Hrvatskem v onem malem delu te kraljevine, ki še ni bil prišel Turkom v oblast. Tudi obrambeni red bil je na Hrvatskem blizu enak, kakor na Slovenskem, le da je bil vrhovni načelnik hrvatskih brambovcev ban sam.¹

Vojaško Krajino so smatrali v XVI. stoletji za najpripravnejše zemljišče, kjer so se mogli mladi plemiči vaditi orožje sukati, izobraziti se v bojnih umetnostih ter usposobiti se za više vojaške službe. Tako je postala

¹ Balenović, Povjestnica hrvatskoga naroda, 249.

Krajina izobraževališče najslavnejših avstrijskih generalov v XVI. stoletji. Tu so se izurili in dovršili: Nikolaj Salm, Jurij Jurišić, Kacjanar, Janez Ungnad, Herbert Turjaški, Janez Lenković i. t. d.

Izmed vseh slovenskih dežel potegovala se je najbolj Kranjska za ustanovitev Vojaške Krajine. Že januarja meseca l. 1520 prosili so kralja Ferdinanda, naj dovoli, da se vse premoženje svetojurskih, rodiških in nemških vitezov na Kranjskem obrne za obrambo meje. Potem predlagajo, naj se vzamejo Hrvatje, ti «junaški ljudje», ki z veliko težavo varujejo mali ostanek svoje kraljevine med Uno in Kupo, v vojno službo za varstvo meje, *«denn ihre Personen seien wegen ihrer ritterlichen Männlichkeit und dass sie des Feindes gewohnt, vor andern nützlich zu gebrauchen; und ihr Land, aus Ursach, dass es fest an Gebirg und Wasser ist, als edles Kleinod zu halten»*.¹ Slednjič zahtevajo stanovi, naj se utrdi ljubljanski grad in mesti Črnomelj in Reka.

Ko je l. 1521 začel sultan Soleiman napadati Ogersko, sklical je Ferdinand odbor avstrijskih dežel v Krems in zahteval od njih za pripomoč zoper Turka 800000 gold., od katerih je prišlo na slovenske dežele 200000 gold. Ali stanovi so odbili to zahtevanje, ker so morale itako same za svojo obrambo skrbeti. Po deželah so se pobirali vojskini davki, kakor poprejšnja leta.

L. 1522 osnujejo Kranjci popolno urejeno službo ogleduhov in glasnikov, da se je hitro raznesla vest o pretečem turškem napadu. V Klani (na severni strani Reke, ki je takrat še h Kranjski spadala) vzdrževali so dva konja in dva hlapca, ki sta bila dolžna hitro razglasiti bližnjo nevarnost. Jeden teh hlapcev je moral hiteti iz Klane skozi Godnik (Gutenegg), Jablanico in Prem v Senožeče; drugi pa po Istri v Podgrad (Castelnuovo) in Sacerb (S. Servolo) pri Trstu. Kakor hitro hlapca pridirjata do kakega grada ali tabora, naj se dvakrat ustrelita iz možnarjev, da se ljudstvu oznani približevanje Turkov. Ko se da to znamenje, tedaj naj vsak svojim podložnikom naznani, da je Turek v deželi. — Iz Senožeč naj se potem vest dalje raznese proti Rihenbergu in Gorici in od tu na jedni strani proti Gradišču in naprej na Furlansko, na drugi strani pa ob Soči gori proti Tolminu. Pri drugem poročilu, da je namreč Turek že v deželi, naj se trikrat ustrelita in naj se po vseh hribih gromade zažgô.²

Po tem vzgledu je tudi kralj Ferdinand postavil svoje poročnike in ogleduhe na turški meji, za katere je bilo namenjeno vsako leto 1900 funtov

¹ Dimitz, o. c. 100.

² Dimitz, o. c. 101.

vinarjev.¹ Koliko je storil Ferdinand za obrambo meje, vidi se iz njegovega pisma do avstrijsko-slovenskih stanov, v katerem pripoveduje, da je ukazal več krajev na meji utrditi, da tam vzdržuje 1000 vojakov in da hoče še več konjikov in pešcev postaviti; nadalje da je vpeljal ogleduhe in vedne poročnike na meji, tako da je nenaden napad nemogoč.²

Tudi druge koristne naredbe razglasil je kralj Ferdinand, n. pr. da, kadar sovražnik v deželo pridere, naj se spravijo vsi zvonovi v mesta in gradove, da se ne sme ni živina ni žito v Italiji prodajati, da je tujcem prepovedano vojake nabirati po slovenskih deželah, kranjski stanovi naj najamejo 300 lahkih konjikov in naj jim plačujejo mezdo skozi pet mesecev, i. t. d. Kranjci izvolijo za svojega poveljnika Ivana Püchlerja in deželni oskrbnik Jožef Lamberg razglasi red, kako naj se deželni brambovci zbirajo že na prvo znamenje in da imajo vsaj za nekaj dnij živeža seboj vzeti. Zbirališča za brambovce so bila: Novomesto za Dolenjce, Kočevje za Gorenjce in Šilertabor pri Premu za Notranjce.

Kakor na Kranjskem, tako je skušal Ferdinand tudi na Hrvatskem deželno obrambo urediti. Pravico do vtikanja v hrvatske posle dal mu je njegov lastni svak, kralj ogerski Ljudevik II. (1516—1526), ki v svoji slabosti ni mogel Turkov uspešno odganjati. Zato je prepustil kralju Ferdinandu, po nasvetu avstrijske stranke v ogerskem državnem svetu na zboru v Budi 22. decembra 1522, vso obrambo hrvatske Vojaške Krajine, zlasti pa trdnjav: Senj, Lika, Krbava, Krupa in Klis, «gledé na pomanjkanje denarja v ogerskih blagajnicah, pa tudi ker so omenjene trdnjave preveč oddaljene in ker so tudi za ohranjenje Istre in Furlanskega prevažne».³

Koncem l. 1522 skleneta Ljudevik in Ferdinand pogodbo v Norimberku, s katero poslednji obeča poslati v hrvatske trdnjave Senj, Krupa, Knin, Skradin, Klis in Ostrovico 4000 mož posadke in jih na svoje stroške vzdrževati najmanj štiri mesece; Ljudevik pa je obljubil, tej posadki preskrbeti živež po najnižji ceni in jej poslati mož, ki deželo in način turškega bojevanja dobro poznajo.

Pa tudi s posameznimi hrvatskimi plemiči sklepal je Ferdinand pogodbe, da si je pridobil več zaslombe v hrvatskih straneh. Tako je dobil l. 1524 vsled pogodbe z grofom Nikolajem Zrinskim na Dunaji sklenene, njegove gradove ob Uni: Novi grad in Dobra njiva ter rudnik Gvozdansko, a Ferdinand mu je nasproti izročil gospodvi Pazen in Kastav.⁴

¹ Oberleitner, Oesterreichs Finanzen und Kriegswesen unter Ferdinand I., 13.

² Zeibig, o. c. Beilagen, 333—344.

³ Engel, o. c. 365.

⁴ Mesić, Rad jugosl. akademije, XXII. 105—106.

Iz tega vidimo, da je imel kralj Ferdinand popolno pravico skrbeti tudi za obrambo hrvatske meje. Tu se je vojskoval 1516—1519 grof Krbavski Ivan Torkvat Karlović, kateremu so plačevali Benečani 2500 zlatih na leto za to, da je vzdrževal 150 konjikov proti Turkom.¹ Z njim je bil najmočnejši ščit proti Turkom že omenjeni Peter Berislavić, škof zagrebski in ban hrvatski, dokler ga niso Turki 20. maja 1520 zvijačno posekali ob rečici Korjenici. Po njegovi smrti postal je Ivan Karlović ban hrvatski in je po sedaj še uspešnejše odbijal turške napade.²

Toda Ferdinand hotel je temeljitejšo vrediti mejno obrambo v Hrvatski Krajini. Zato je poslal tja kot najvišega poveljnika grofa Nikolaja Salma starejšega, ki je bil 10. maja 1552 povzdignjen do te časti in ga je torej dolžnost vezala, na kmetski meji vojskovanje voditi. Salm je imel v Vojaški Krajini 1300 mož konjikov in pešcev, ne gledé na konjištvo hrvatskega bana. Tem Salmovim vojakom plačevalo se je po 6400 gold. mesečnine iz štajerskih prineskov.

Ko je še tistega leta bosanski paša žugal napasti Hrvatsko, podal se je grof Salm pred Jastrebito in oznanil bližnjo nevarnost notranje-avstrijskim stanovom. Tudi hrvatski ban pripravil se je po mogočnosti na obrambo.³

Iz tega se vidi, kolika je bila s početka posadka v Vojaški Krajini. Povrhu že omenjenih stroškov potrebovali so 1.1523 prav nujno še 10000 gold. za vzdrževanje topništva in za plačevanje Salmovih ogleduhov. Vseh topov je imel Salm 12, in sicer: dve «Scharfmetzen», dve «Lingerinen» (po 40 funtov), dve «Nothschlangen» (tudi po 40 funtov) in šest «Falkonettl» (po 10 funtov), razen tega pa še 60 velikih pušk, «Hakenbüchsen» imenovanih. V priznanje za njegove zasluge dovolil je kralj Ferdinand grofu Salmu 300 gold. letne penzije za pet let in obečal dati mu več posestev, kadar bodo izpraznjena.⁴

Nasledki teh posadek po hrvatskih mejnih krajih pokazali so se kmalu. Akoravno so namreč Turki še 1.1523 osvojili Ostrovico na Uni, vender so bili hrabro odbiti pri Skradinu, Kninu in Krupi, katero je takrat oblegal Surim paša.⁵ Tudi Jajce je osvobodil grof Krsto Frangepan

¹ *Mesić*, Rad jugosl. akademije, III. 14, 28; *Marino Sanudo*, Rapporti della Rep. Veneta coi Slavi meridionali, Arkiv VIII. 5, 7, 28, 29, 54, 56, 58, 63.

² *Mesić*, Rad jugosl. akademije, III. 52.

³ Notizenblatt der k. Akademie 1855, 201.

⁴ *Oberleitner*, o. c. 17.

⁵ *Tomasich*, Kronika, Arkiv za jugosl. pov., IX. 26.

(Frangepan), ko je je obsedalo 20000 Turkov.¹ Ali to so bili tudi zadnji uspehi avstrijskih posadek, ker kmalu potem so Turki posedli vso «Visoko Hrvatsko» in vse obmejne gradove.²

Zastonj so kranjski stanovi l. 1524 zahtevali od nemškega državnega zbora v Regensburgu pomoči za Hrvatsko, za to «predzidje krščanstva». Tožili so, da je ta dežela tako oropana in uničena, da se ne more več braniti, ter da sedaj žuga še večja nevarnost Kranjski, ker Turki pridejo lahko v dveh dnevih v deželo. Predlagali so, naj bi se ob meji vpeljala stalna straža, a ne samo na šest poletnih mesecev, kakor do zdaj. Prosili so nazadnje, naj cesar pošlje na hrvatsko mejo tiste konjike Ivana Kacjanarja in Ivana Püchlerja, ki so takrat na Dolenjskem ležali za obrambo dežele, a ki niso nič bolje gospodovali nego Turki. H koncu obečajo stanovi slovenskih dežel 20000 gold. kot pripomoček proti Turkom.³

L. 1525 je bila malo zaspala mejna obramba, ker je moral grof N. Salm Hrvatsko zapustiti in na pomoč hiteti grofu Dietrichsteinu proti upornim kmetom na Štajerskem.⁴ Mesto Salma poslali so potem na hrvatsko mejo slovenska junaka Nikolaja Jurišića s 100 in Ivana Kacjanarja s 60 gold. mesečnine. Istega leta stala je mejna straža 25 300 funtov.⁵

L. 1526 udarijo Turki na Ogersko in premagajo kralja Ljudevika II. pri Mohači. Še predno je kralj Ferdinand znal za smrt Ljudevika, pisal je hrvatskemu banu Bathyanu, naj zvesto varuje deželo pred turškimi napadi ter da mu bode po svoji moči podporo pošiljal.⁶ Ali dasiravno je Ferdinand že od l. 1522 bolj skrbel za Hrvatsko, nego njen lastni kralj Ljudevik, in dasiravno je po smrti poslednjega Ferdinand imel naslednje pravice do Hrvatske, vendar so se njegovi volitvi upirale tiste težave, ko na Ogerskem. Hrvatsko plemstvo je bilo večinoma nasprotno Ferdinandu. Celo ban Bathyani, ki je po mohaški bitki celo pri papeži Klementu VIII. pomoči iskal za svojo deželo (*«Illyrica pars, quae nunc Sclavonia vocatur»*), bil je zelo omahljiv in na skrivnem želel zmago narodne ali ogerske stranke. Pisal je Ferdinandu, da se po Hrvatski govori, da ne bodo ni Čehi ni Ogri Ferdinanda birali in da torej tudi pri Hrvatih ni veliko upanja. — Temu ugovarja Ferdinand, da ni res in da naj to Bathyana ne straši,

¹ Engel, o. c. 566.

² Tomasich, l. c.

³ Dimitz, o. c. 108.

⁴ Muchar, Geschichte Steiermarks, VIII. 346 in 355.

⁵ Oberleitner, o. c. 20 in 27.

⁶ Gevay, Gesandtschaft Ferdinands I. an Suleiman 1527, 4—5.

temveč naj se prizadeva Hrvate skloniti na to, da pošljejo svoje poslanca z Ogri vred v Požun. Zato pa obeta Ferdinand Hrvatom izdatne podpore proti Turkom, da jim pošlje Kranjce na pomoč, da postavi v Bihač potrebno posadko ter da izplača za brambene namene še 30 000 gold., kakor je že 20 000 gold. v resnici plačal.¹ Toda Bathyana vse to ni prepričalo, ker je slutil, da so to le obeti in mamila.

Za svoje poslanca do hrvatskega plemstva izbral je bil Ferdinand Kristofa Frangepana in Nikolaja Jurišića, potem do bana, hrvatskih stanov (duhovskih in posvetnih gospodov) in mest ljubljanskega škofa Kristofa Raubarja in Ivana Püchlerja, stotnika v Vojaški Krajini. Tem je dal Ferdinand poverovalna in priporočilna pisma nekoliko določenim hrvatskim grofom, nekoliko pa naj bi jih poslanci še le na Hrvatskem po svoji previdnosti in potrebi plemičem razdali.

Ti poslanci so marljivo izpeljavali svojo nalogo, ali vender niso mogli vsega plemstva na svojo stran pridobiti. Da, najvplivnejša oseba v deželi, grof Frangepan, prešla je na stran Ivana Zapoljskega, od Ogrov izbranega protikralja. Tega Frangepana (Frankopana) imenujejo sočasni viri kratko le grof («groff, griph»). Odlikoval se je v mnogih bitkah proti Turkom in Benečanom (1514—1519 bil je celo v Benetkah v ječi) in zato ga je bil cesar imenoval za poglavarja na Krasu in v Postojni. Ne ve se, zakaj je pozneje zapustil cesarsko stranko in se oklenil Zapoljskega. Bržkone so ga na to sklonili veliki obeti. Frangepan se je skrivši sešel z ogerskim protikraljem in ta mu je obljubil, da ga naredi za bana Hrvatske in Slavonije, da mu izroči Senj, do katerega je imel Frangepan od svojih pradedov nekaj pravic, potem Bihač in več drugih palatinskih gradov. Na to je šel Frangepan v Slavonijo in sklical na skrivnem deželne stanovce ter jih pridobil za Zapoljskega, ki je hitro začel tridesetino za svoje namene pobirati. Le Varaždin in Nedelice v Medmurji niso hoteli ničesa plačati. Frangepan je tudi pozval Zapoljskega, naj hitro napade Štajersko in Avstrijo ter naj ju opustoši, ne čakajoč, da ga poprej Ferdinand napade. Ali Zapoljski ni imel srčnosti in je vedno odlašal. Zato ga zapusti več njegovih prijateljev, med njimi tudi Bathyani, ki se poda v Giessingen.²

Med tem pa odprejo cesarski komisarji Pavel Oberstein, dunajski prošt, Jurišić, Kacjanar in Püchler novega leta dan 1527 hrvatski volilni zbor na Cetinu, trdnem gradu na izhodni strani Slujna. Predno izberó hrvatski plemiči Ferdinanda za svojega kralja, obljubijo poslanci v nje-

¹ Chmel, Habsburgisches Archiv, II. 22—25.

² Chmel, o. c. 27—29; Istuanfy, Regni Hungariae historia, IX., edit. 1758, 85.

govem imenu sledeče, za obrambo in utemeljenje Vojaške Krajine prevažne točke: 1.) Kralj hoče na Hrvatskem vzdrževati 1000 konjikov (dajoč vsakemu po tri dukate na mesec) in 200 pešcev. Tem poslednjim, kakor tudi 200 konjikom bode zapovedoval kraljev bojni glavar, ostalih 800 konjikov pa se izroči pojedinim hrvatskim plemičem. 2.) Kralj bode vzdrževal zadostno število vojakov na Kranjskem in ob hrvatski meji. 3.) Obeča popraviti in utrditi gradove po deželi ter preskrbeti jih s potrebnim strelivom. Nato izberejo plemiči Ferdinanda in Ano za svojega kralja in kraljico ter jima prisežejo zvestobo in poslušnost.¹

Bathyani pa tudi ni hotel po polnem spreti se z novim kraljem in zato mu je pisal iz Požuna, pod kojimi pogoji je pripravljen še nadalje Ferdinandu služiti in 500 konjikov zoper Turke vzdrževati. Kralj sprejme bržkone te pogoje, ker 29. marcija pošlje hrvatsko-slovenskim plemičem pismo, v katerem jih spomina, naj priznajo Bathyana za svojega bana ter se podvržejo njegovemu sodstvu.² Ali Hrvati so tožili svojega bana, da ne stanuje v deželi in da ne skrbi za njeno varnost ter da ima v Bihači le **pet** vojakov. Dežela da je po polnem opustošena in vsled slabih letin onemogla. Ako pade le še jeden grad ob Uni, potem je Hrvatska izgubljena. Ti gradovi pa so tako poškodovani, tako brez vojakov in streliva, da bi se morali najdalje v treh dneh podati. Kraljevi pomočni denarji se ne delijo po pravici in vrhu tega so tako slabe vrednosti, da se na vsakem goldinarji 8 do 10 krajcarjev izgubi. Ljudstvo je po polnem obupano in zbegano. Neče se več tolči s Turki in rado beži pred njimi, ali pa se jim udaja, ker mu poslednji obečajo, da je pusté mirno živeti po stari veri in da je osvobodé vseh davkov. Zato prosijo Hrvati nagle pomoči, naj se vsaj obečanih 1000 konjikov in 200 pešcev vedno vzdržuje.³ Cesar je odgovoril tolažilno, da vojakov do sedaj še ne more poslati, ker jih na Ogerskem silno potrebuje, da pa je svojemu bojnemu glavarju Jurišiću zapovedal, naj vse stori za obrambo Bihača in ostalih utrjenih mest. Le gradove ob Uni (vseh je bilo dvanajst) naj Hrvatje sami oborožijo in vzdržujejo, ker so lastnina hrvatskih grofov (Blagajev in Zrinskih). V potrebi pritekel jim bode Jurišić na pomoč sè strelivom in topi. O združenji Hrvatske z dednimi avstrijskimi deželami, katero so Hrvatje sami želeli, ne more se za ta čas govoriti.⁴

¹ Chmel, o. c. II. 35—37.

² L. c. 42.

³ L. c. 44—48.

⁴ L. c. 49—50.

Med tem pa tudi Frangepan ni miroval, katerega je bil Zapoljski imenoval za svojega bana v Slavoniji (t. j. v županijah Zagreb, Varaždin in Križevac). Sklical je slavonske stanovne k deželnemu zboru v Križevac, kamor naj pridejo v obilnem številu na posvetovanje o deželnih potrebah in o stvareh Zapoljskega. Pridejo pa naj s svojimi podložniki in kmeti, «dobro oboroženi», ker je neizbegljiva vojna z «Nemci».

Ko je kralj Ferdinand to zvedel, zapovedal je 19. oktobra 1527 svojemu poglavarju Dietrichu pl. Hartyschu, ki je stal s svojo vojsko v zahodni Ogerski blizu štajerske meje, naj se nemudoma podá s svojimi pešci in konjiki, kolikor jih ima pri sebi, «*in vnusser Windischland*» in tam vse stori, kar je potrebno za njegovo osvojenje, ali pa kar bi znalo biti na korist Ferdinandu. Zato naj podpira z oroženo močjo ljubljanskega škofa Krištofa, katerega je kralj v Slavonijo poslal, da skliče njemu udane stanovne na poseben zbor.¹ Ker so pa končno došla veselejša poročila iz Hrvatske in ker se je škofu Krištofu deloma posrečilo izpeljati svojo nalogo, zato je Ferdinand že naslednjega dne preklical povelje poglavarju Hartyschu dano.

Jurišić, ki se je še zmerom v Slavoniji mudil, poročal je Ferdinandu, da se mu je skoro po polnem posrečilo Slavonce pomiriti in za kralja pridobiti. On in Bathyani se snideta v Krapini z ljubljanskim škofom, kjer je stal tačas tudi Ivan Ungnad, štajerski stotnik s 400 pešci in enim topom. V Krapini so se posvetovali, kako bi bilo najbolje premagati hrvatske upornike Simona Erdölya, Ivana Tahya in Ivana Banffya, katerih gradove je bil Ferdinand Bathyanu obljubil, ako jih njegovi privrženci osvojé. Ali sprevideli so, da so preslabi proti upornikom in sklenili so, da naj se tudi štajersko konjištvo iz Slavonije umakne, kakor se je bilo že prej kranjsko pod Ivanom Püchlerjem.

Iz Krapine podal se je Jurišić zopet na hrvatsko mejo ob Kolpi, kjer se je bilo v novič 300 Turkov prikazalo in nekaj ljudij v sužnost odpeljalo. Od tam poročal je o žalostnem stanju Vojaške Krajine. Jurišić ni imel več nego 50 konjikov pri sebi. Služba ogleduhov še ni urejena in hrvatski ogleduhi nečejo več služiti. Pri sedanjem obrambnem redu so Hrvatska, Kranjska, Istra in Kras po polnem «*in dj schancz geschlagen*». Kmetje se hočejo izseliti in le tedaj bi jih bilo mogoče zadržati, ko bi se posrečila operacija proti Bihaču, katero Jurišić zdaj namerava, ako dobi zadosti pomoči; ako pa ne, tedaj rajši odstopi od svoje službe.²

¹ L. c. 56.

² O. c. 58—61.

Vsi Ferdinandovi uspehi v Slavoniji pripisati se morajo jedino napredovanju njegove vojske na Ogerskem proti Ivanu Zapoljskemu. Kmalu potem, ko je bila kraljeva vojska, pri kateri je opravljal prednjo stražo Ivan Kacjanar s svojimi Kranjci, koncem julija prestopila ogersko mejo, praznoval je Ferdinand svoj zmagonosni uhod v Budo (20. avgusta), in mesec poznej potolkel je Nikolaj Salm Ogre pri Tokaji. Kmalu potem zadene Zapoljskega velika nesreča tudi v Slavoniji. Tu je imel Frangepan zbrano precejšnje število vojakov, 10000 pešcev in blizu 3000 konjikov. S temi se je bil napotil iz Križevca proti štajerski meji. Njemu nasproti je imel Ferdinandov poglavar Bathyani le malo hrvatskih in slovenskih vojakov in zato se je vedno nazaj pomikal, zadnjič celo do Ormuža. Frangepan je sledil kraljevi vojski in posedel Varaždin, ki se mu je prostovoljno podal. Le grad, v katerem je zapovedoval Pavel Köhkes, ostal je zvest Ferdinandu. Zato ga je sklenil Frangepan oblegati in ga upal kmalu predobiti. Ali nekega dne prileté iz grada tri krogle in jedna izmed njih zadene Frangepana. Ko prihitita Banffy in Tahy k njemu, najdeta ga še na konji ter mu hočeta pomagati doli stopiti. Ali on ni hotel, nego jezdil je sam v svoj šotor. Tu zbere vse svoje stotnike in plemiče, opomina jih k vztrajnemu boju proti Ferdinandu, in da naj po vzetji grada prekoračijo Dravo ter se zedinijo z Ogri. Vsi so mu obečali, da hočejo to storiti, ali svoje obljube niso držali, ker že naslednje noči zbežali so vsi pešci na vse strani. Le 1000 konjikov je ostalo pri Frangepanu in ga spremilo na grad «Martinancium», kjer je izdahnil svojo dušo. Od tam so ga prenesli v Modruš in pokopali z veliko slavnostjo v družinski rakvi.¹

Zdaj so odpadli vsi Hrvati od Zapoljskega, razen Ivana Banffya. Vsa dežela med Dravo, Kolpo in Savo bila je koncem l. 1527 v Ferdinandovih rokah. S tem pa je prevzel tudi sveto dolžnost, bolje skrbeti za Vojaško Krajino in za obrambo svojih podedovanih dežel.

Ali denarna zadrega silila ga je s početka le z obljubami in tolažbami pomagati. Na pritožbe kranjskega poglavarja zavoljo turškega napada l. 1528 odgovoril je Ferdinand, da je zaukazal svojim poveljnikom v Hrvatski in Slavoniji, naj priskočijo Kranjski v pomoč s tistimi konjiki, katere kralj ob turški meji vzdržuje. Tudi gledé na mejne trdnjave Bihač in Repič ukrenil je potrebno. H krati prosi Kranjce posojila, da bi plačal vojsko na Hrvatskem in obeča povračilo iz ogerske blagajnice, ker avstrijska je prazna.²

¹ Zernegg, *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Commentarius*, apud Schwandtner, SS. r. H. II. 389—391.

² Dimitz, o. c. 116.

Tako je morala Kranjska tudi sedaj sama skrbeti za svojo mejno obrambo. Nemudoma je vzela v svojo službo 400 težko oboroženih konjikov »provizijonarjev» (ker so dobivali mesečno plačo ali provizijo), potem 100 lahkih konjikov in 200 »martolozov» ali težko oboroženih pešcev (od grške besede *ἀρματοὺς*, t. j. oboroženik, pri Novih Grčih »žendarm»). Bernardinu Ričanu plačevala je kot svojemu vojnemu poglavarju 200 gold. in skrbela je tudi za mejne trdnjave Bihač in Brinj (Bründl). V Bihač poslali so Kranjci 200 gold. za ondešnjo posadko, v Brinj pa tri cente smodnika in en tovor svinca ter za 333 gold. žita.¹ Vender pa so pridrli Turki 28. julija zopet na Kranjsko in še le, ko so Korošci in Štajerci in celo Hrvatje Kranjcem na pomoč prihiteli, bilo je mogoče odbiti tretji turški napad.

Opiraje se na dolge skušnje, poročal je deželni glavar kranjski (16. marcija 1528), da kmetovska vojska ne more nič opraviti, da se ne upira zadosti in da ž njo ni mogoče nikake časti pribojevati. Kmetje da so postali po celi deželi že zelo nevoljni. Oni mrmrajo, da morajo vedno davke in prineske plačevati in vender vedno za vojno pripravljeni biti, živež seboj nositi in gledati, kako jim Turek njih imetje pokončuje. Zato ni druge pomoči, nego da se ustanovi v deželi stalna vojska plačanih, svojemu poklicu živečih vojakov. V tem smislu se je govorilo tudi na deželnem zboru v Ljubljani (6. novembra 1528) in na odborniškem zboru v Gradci (10. decembra 1528).²

Vsled tega so se stanovi dogovorili s Ferdinandom, da je postavil na mejo 1500 španjskih vojakov. Ali ker niso dobivali svoje redne plače, nadlegovali so prebivalce za živež. Na odborniškem zboru v Drauburgu (4. junija 1529) prevzela je Štajerska dve tretjini, Koroška pa jedno tretjino stroškov za vzdrževanje španjskih vojakov ob hrvatski meji. Stotnik teh vojakov je bil Misser (gospod) Antonio de Camargo. Njemu priporočajo stanovi, naj gleda na to, da vojaki ne bodo nadlegovali ubogega ljudstva. Stotnik je to obljubil pod pogojem, da se mu bode plača redovito dajala. Sigmund Durer je znal španjski in zato so ga stanovi izvolili za svojega poslanca pri mejnih vojakihi. — Razen Španjcev vodil je tudi Ivan Püchler 700 lahkih konjikov ob hrvatski meji. Tudi za te so obljubili Štajerci in Korošci plačevati dve tretjini, ostalo tretjino pa naj bi Kranjci dajali. (S Kranjci zajedno so postopali tudi Goričani gledé na mejno obrambo in z njimi vred nosili so tudi stroške, kateri so bili od odborniškega zbora določeni.)

¹ *Dimitz*, o. c. 116.

² O. c. 115.

Iz tega se jasno vidi, da se je misel in osnova utemeljenja Vojaške Krajine porodila med stanovi slovenskih dežel. Tudi denarno podporo in vojaško silo za mejno obrambo dajale so skoro le notranje-avstrijske dežele. Kajti čeravno je bilo spočetka tudi nekaj tujih vojakov v mejni službi, vendar so jih kmalu potem nadomestili domačini. Že štajerski deželni zbor v Gradci (januarija 1529) zahteval je, naj se ne prepušča več deželna obramba tujim konjikom, nego domačim. Zahteval je tudi, naj bi kralj sam skrbel za njih vzdrževanje, ali ker je sprevidel, da to ni mogoče, dovolil je za te namene 22 000 gold. v treh obrokih.¹ Tudi Kranjci so dovolili zopet 1000 gold. za živež in 400 gold. za ogleduhe.²

L. 1529 dobi vrhovno zapovedništvo v Vojaški Krajini Ivan Kacjanar, ki je bil takrat splošen vojaški poveljnik v slovenskih deželah. Od sedaj naprej vodil je ta slavní junak vso mejno obrambo celo do svoje tragične smrti l. 1537. Zato zasluđuje, da se tu ob kratkem spominamo tudi njegove plemenite rodovine.

Kacjanar je bil ud tiste plemenite rodovine, ki je imela že v sredi XIII. stoletja svoja posestva okoli Gorenjega grada v savinski dolini in vzela svoj priimek bržkone od grada Kazenstein ob Paki blizu Šoštanja. Od l. 1338 naprej nahajamo več Kazensteinov kot vazale Gorenjegradčanov. L. 1370 spremljal je Rudolf Kazenstein vojvodo Alberta na Furlansko. V prvi polovici XV. stoletja poprodali so Kacjanarji svoja posestva pri Gorenjem gradu in Šoštanji Celjanom in se naselili na Gorenjskem okoli Radovljice. (Celjani pa so l. 1439 razdrli grad Kazenstein, da bi ne prišel v roke Frideriku, vojvodi štajerskemu.)

L. 1476 beremo prvíkrat o Kacjanarskih posestvih v Begunjah. Oče našega junaka bil je Lenart Kacjanar in mati Uršula, sestra imenitnega Žige Herbersteina iz Vipave. O njegovi mladosti nam ni nič znanega. L. 1525 nahajamo ga prvíkrat kot poslanca na odborniškem zboru v Wolfsbergu. Že takrat je bil stotnik deželnih brambovcev. L. 1527 šel je sè svojimi Kranjci na Ogersko kralju Ferdinandu na pomoč in priboril mu je več zmag na gorenjem Ogerskem. L. 1529 ga nahajamo na Hrvatskem, kakor že omenjeno. Spomina vredno je, da ga ogerski zgodovinar Jovius imenuje Hrvata (*genere Croatus*),³ bržkone ker je poleg slovenskega tudi hrvatski govoril.⁴

¹ Krones, o. c. II. 15.

² Dimitz, o. c. 122—123.

³ Jovius Paul, Historia sui temporis, XXXVI. 29.

⁴ Voigt, Freiherr Hans Katzianer im Türkenkriege, in Parapat, o. c. 127—129.

Kakor vemo iz obravnavanj avstrijskega deželnega zbora na Dunaji l. 1529, vodil je takrat Kacjanar ob turški meji 2000 pešcev, 500 konjikov in nekoliko topničarjev. Pehota je stala vsakih šest mesecev po 48000 gold., konjištvo 33000 gold. (vsak je dobival po 66 gold. na pol leta) in topništvo 18000 gold. Ti vojaki zbrani so bili navadno med Varaždinom in Koprivnico, da so lahko branili prodiranje Turkov v Slavonijo ter ob enem tudi opazovali gibanje Zapoljskega vojske v južni Ogerski. Ob Kolpi pa je stalo le 700 lahkih konjikov, ki so dobivali po 5 gold. na mesec, in 300 pešcev, ki so bili po raznih mejnih gradovih razvrščeni in so 14400 gold. na leto stali.¹ Iz tega se razvidi, da je bila vsa od kralja vzdrževana vojska ob turški meji zelo majhna in nikakor sposobna odbiti večji turški naval. Zlasti prava hrvaška meja bila je pre-slabo zavarovana in Hrvati so imeli vso pravico pritoževati se o tem.

In zares pretila je Hrvatski vedno večja nevarnost. Ibrahim paša, poveljnik v Liki in Krbavi, ukoreninil se je v Udbini ter utrdil Mrzin in druge obmejne gradove. Zastonj je Ferdinand prigovarjal notranjeavstrijskim stanovom, naj skrbе za predobitev Udbine. Zavoljo pomanjkanja živeža in streliva ni bilo na to misliti. Tudi Senju so že pretili Turki, in prebivalci mejnih okrajev žugali so izseliti se, ako jim ne pride nagla pomoč od Kacjanarja.²

Ali ta je moral po Ferdinandovih zapovedih bolj na Ogersko paziti, kjer se je Zapolja očitno s Turki bratil. Ferdinand je vršil v prvi vrsti svetsko politiko Habsburžanov in zato se ni mogel s posameznimi manjšimi pokrajinami pečati. Ogerska pa je bila prevažna kraljevina, iz katere so Turki lahko celo Dunaj napadali, kakor se je ravno l. 1526 pokazalo. Zato je bilo treba na vsak način Ogersko Turkom iz rok izpuliti. Kralj je svojo politiko očitno razložil na zboru v Innsbrucku l. 1532. Tu je poudarjal, da je Erdeljsko tista dežela, odkodar se lahko Ogersko premaga, kateri pa Ogri nič škodovati ne morejo. Erdeljska tudi lahko od strani ovira turško napredovanje in ko bi Turki na Ogerskem izgubili kojo bitko, potolkla bi jih lahko mala vojska, deroča iz Erdeljske. Erdeljska pa more sama 60000 mož postaviti in ti bi lahko v zvezi s cesarskimi vsak napad Turkov na Ogersko ubranili. Zato je potreba najpoprej Erdeljsko pridobiti in tam utrditi kraljevo stranko.

Take visoke namere seveda so obračale Ferdinandovo pozornost od hrvatskih in slovenskih mej. Saj so tu stanovi slovenskih dežel skrbeli

¹ Notizenblatt der k. k. Akademie der Wissenschaften 1858, 267—268.

² Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, I. 14.

za mejno obrambo! Kralj je dajal v ta namen le revne ostanke od onih velikih svot, katere so mu morale dežele vsako leto dovoljevati. In ko so te l. 1529 izrekle, da ne morejo več tolikih bremen nalagati svojim ramenom, zaukazal je Ferdinand, naj vsi samostani, bratovščine in cerkvene zadruge prodajo ali zastavijo četrti del premoženja in izročijo skupljen denar vojaški blagajnici. Zato pa jih je tolažil z obljubo, da bode v boljših časih vse povrnil.¹

Tudi potem, ko so bili Turki pred Dunajem potolčeni, se ni zmanjšala turška nevarnost. Na odborniškem zboru v Linci (13. januarija 1530) so tožili kranjski poslanci, da je hrvatska meja po polnem brez varstva, da brez stalne vojske ob meji ni misliti na uspešno obrambo, ker so turški napadi tako hitri, da ni mogoče v tako kratkem času deželnih brambovcev zbrati. Bihač in Repič so stražniki večinoma zapustili, po drugih mestih pa (n. pr. v Senji in Zagrebu) da ne dobivajo svojih potrebščin. Zahtevali so tudi, naj se Kacjanar nazaj na Kranjsko pokliče, da bode mogel voditi deželno obrambo. — Na to je kralj zopet s tolažilnimi in obetalnimi besedami odgovoril, da bode bolje skrbel za mejno utrjenje ter da bode popravil razpale gradove v Ljubljani in Metliki, kakor tudi ostale «taborje» po deželi, in jih preskrbel s strelivom.²

In ta pot zdelo se je, da bode Ferdinand mož-beseda, ker 23. februarja 1530 zapovedal je iz Prage, naj se utrdijo hrvatski gradovi: Klis, Senj, Otočac, Brinj, Bihač, Rogač in Kamen; samo Stari grad naj se ne utrja več. To zapoved je ponovil cesar 28. maja 1532.³ — V pismu do graškega zbora (24. marcija 1530) poudarja Ferdinand velike stroške, ki jih ima za mejno obrambo, «*der crainerisch-krabatischen Confinien*». Štajerci so takrat sklenili utrditi: Hartberg, Fürstenfeld, Feldbach, Gleisdorf, Radgono, Maribor, Ptuj, Ormuž, Celje, Rogatec in pred vsem Gradec. Vse to naj bi se izvršilo po robotah.⁴ Vidi se, da so se Štajerci bali turških napadov tudi z ogerske strani.

Ob istem času je imenoval Ferdinand Kacjanarja za vrhovnega vojaškega poveljnika slovenskih dežel s 500 gold. letne plače in 1000 gold. mesečnih priklad ob času vojne. Njemu so bili podrejeni: jeden lajtenant in jeden vojni sekretar (vsak po 50 gold. na mesec), potem vojaški kapelan na konji, jeden trobitelj, 12 ranocelnikov (*Feldscher*), 10 lahkih konjikov,

¹ *Parapat*, o. c. 120.

² *Dimitz*, o. c. 128—132.

³ *Muchar*, *Geschichte Steiermarks*, VIII. 378 in 390.

⁴ *Krones*, o. c. 19.

8 trabantov in jeden voz. Stroške za vse to je plačal kranjski urbar. Njegova prava vojska pa ni znašala več nego 700 lahkih konjиков in 300 martolozov. Kacjanar je imel pravico postavljati jim stotnike. Za svetovalce imel je iz vsake treh slovenskih dežel po jednega poslanca. Tudi imena brambovskih stotnikov naznanile so pojedine dežele Kacjanarju.¹ — L. 1530 je dal kralj Ferdinand 800 gold. za utrjenje hrvatskih gradov, 1000 gold. za ogleduhe na Kranjskem, 1200 zlatih Kacjanarju za utemeljenje bojnega brodovja, ker so imeli Turki svojo mornarico že pri Obrovaci ob Zrmanji. Poveljnik avstrijskega brodovja imel je biti Hieronim iz Zadra (tisti, kateri je bil l. 1533 imenovan gozdnim nadzornikom za Goriško, Kras in Istro) s 40 gold. mesečnine ter potrebnim denarjem za jednega pisarja, dva trabanta in dva stražnika.²

10. maja 1530 zberó se poslanci slovenskih dežel v Slovenjem Gradcu na posvetovanje gledé na mejno obrambo. Sklenili so, da vsak, kdor ima 200 gold. dohodkov, mora postaviti oboroženega konjika in vsak, kdor ima 25 gold., pa oboroženega pešca. Ker je bila na Kranjskem nevarnost največa, dali so mu posadko 2000 izurjenih kmetskih brambovcev z dnevno plačo po 5 krajcarjev za moža, na stroške vseh treh notranjeavstrijskih dežel. Ker je pa pri napadih mnogo sposobnejše konjištvo, za to so sklenili postaviti na vsakega težko oboroženega konjika po dva, in na vsake štiri pešce po tri lahke konjike vzdrževati. Ti naj bi dobivali vsako leto po 8 gold. čakalnine in na bojnem polji po 4 gold. mesečnine. Za pokritje teh stroškov naj plačuje vsak posestnik v deželi po 10 krajcarjev od goldinarja. Za stotnike tega novega konjištva imenovali so Nikolaja Thurna (poglavarja v Gradišči in Maranu proti Benečanom), Henrika Werneckerja in Jakoba Ravnaharja (poglavarja na Premu). Slednjič so določili potrebno gledé na utrjenje, oboroženje in preskrbljenje hrvatskih mejnih gradov Senja, Otočca, Brinja, Bihača in Kamna. Izvršenje vseh teh sklepov naložili so stanovi Ivanu Kacjanarju.³

Tudi l. 1531 (24. marcija) nadaljevali so poslanci treh dežel v Spodnjem Drauburgu posvetovanje ob obrambi kranjske in štajerske meje ter iz tega namena vzprejeli 400 lahkih konjиков s 4 gold. mesečnine v deželi in 5 gold. zunaj dežele. Za obrambo hrvatske meje pa so sklenili nabrati 300 martolozov med kristjanskimi Uskoki, ki so bili pred Turki na Hrvatsko pobegnili, in jim plačevati po dva zlata mezde na mesec. Te martoloze in

¹ Muchar, l. c.

² Oberleitner, o. c. 50—51.

³ Krones, o. c. 21.

200 lahkkih konjikov izročili so povelju Sigismunda Višnjegorskega, ostalih 200 konjikov pa Gašparju Karšanu (iz Istre?). — Za vso mejno obrambo in za ogleduhe dovolile so slovenske dežele 10000 gold. za tekoče leto. Vojaškim poglavarjem za Kranjsko je bil imenovan Jurij Turjaški (z 200 gold. mesečnine), a njegovi stotniki (s 40, ali zunaj dežele 50 gold. mesečnine) so bili: N. Thurn, Erazem Obračan, Henrik Wernecker, Jakob Ravnahar, Krištof Gallenberg in Danijel Lamberg. Vsak stotnik je imel svojega poročnika, vojaški poglavar pa jednega pisarja, dva trobitelja, jednega ranocelnika, jednega kaplana in jednega furirja. Friderika Paradeiserja postavili so za stotnika furlanskim topničarjem ter mu dali jednega služabnika, dva trabanta in 6 gold. mesečnine.¹

Določbe teh dveh poslednjih odborniških zborov zaznamujejo zopet nov korak v utemeljenji prave Vojaške Krajine. Tu čitamo prvikrat, da so stanovi vzeli v stalno službo s Turškega pribegle Uskoke in tako osnovali trajno stražo iz največjih neprijateljev turških. Te misli se je malo pozneje poprijela vlada, razširila jo in v posameznostih izpeljala — in Vojaška Krajina je bila utemeljena! Sklepi slovenjegraškega in drauburškega zbora pa so bili dolgo vodilo vsej mejni obrambi.

Med tem ko se je sultan Soleiman pomikal skozi Slavonijo in južno-zapadno Ogersko proti Kisèku, pisal je Kacjanar 18. julija 1532 kralju Ferdinandu, da se nahaja vojaško brodovje v neizrečeno slabem stanji in naj bi mesto nesposobnega Hieronima iz Zadra imenoval za admirala Nikolaja Rauberja, ker je ta sposobnejši; sebi pa naj bi dal za pomočnika N. Thurna, ker sam ni vsem opravičom kos.² S Hrvatskega je moral potem Kacjanar na Štajersko, da je opazoval s te strani Soleimanovo vojsko pod Kisèkom. Ko je bila ta konceŋ avgusta primorana nazaj na Turško vrniti se, spustil se je Kacjanar za njo, dotekel jo pri Fernici in potolkel jej okoli 8000 mož. Pri Mariboru pa je odbil Sigismund Višnjegorski tri turške napade, in sovražnik moral se je umakniti čez viniške prehode (pri Varaždinu) nazaj v Slavonijo, ki je bila takrat po polnem v njegovih rokah. Tja ga Kacjanar ni mogel več slediti zavoljo pomanjkanja denarja in vojakov.

Pač pa se je obrnil s kranjskim konjištvom, katero je vodil Višnjegorski, in z deželnimi brambovci proti Bosni ter moreč in pleneč pridrl naglo pod turško trdnjavo Udvinu. To so smatrali takrat za glavno zbirališče vseh turških napadov in za ključ do kranjske meje, zato so stanovi vedno zahtevali, da se mora nazaj pridobiti, ker to velevala skrb za lastni

¹ *Dimitz*, o. c. 136.

² *Oberleitner*, o. c. Beilage, XIX.

obstanek. Ali kmalu potem skleneno premirje ustavilo je tako srečno začeto bojevanje. 21. januarja 1533 pošlje avstrijski poslanec Kacjanarju povelje, naj se zdrži vsakega sovražnega koraka na meji. Isto je bilo zapovedano tudi banu Bathyanu in slavonskemu poglavarju Pekryu. Pa še le 1. oktobra 1533 sklenili so končni mir s Turškim.

Takrat je turška oblast najdalje segala v telo Hrvatske in Slavonije. Meja turških posestev je vodila od Senja proti izhodu čez hrbet Male Kapele in mimo Drežnika in Mutnika do unske doline (tore ko pozneje med ogulinskim in otočanskim polkom). Naprej proti izhodu bila je meja Una in Sava do izliva Ilove in Lonje. Ilova in ravna črta v smeri njenega toka gori do Drave delila je hrvatsko Slavonijo od turške. Samo Verovitica takrat še ni bila turška.¹

Čez to mejo hodilo je vedno več Uskokov na Hrvatsko ter naprej na Kranjsko in štajersko mejo. Njih število se je množilo od leta do leta (zlasti po l. 1530), in avstrijska vlada je bila prisiljena skrbeti za njih življenje, prav kakor l. 1877 in 1878. Zato se je obrnila do deželnih stanov kranjskih, ki so se bili zbrali 17. julija 1531 v Ljubljani, in jih prašala za njih mnenje, kje bi bilo dobro Uskoke naseliti in kako jih porabiti za mejno obrambo. Na to so stanovi predlagali, naj se jih naseli v Kostelu, Poljani, Grlosavi (?) in Osivnici, t. j. na najjužnejši kranjski meji ob gorenji Kolpi. Naj se jim izroči zemljišče kot prostim naselnikom brez užitnine in urbarskih davkov. Samo žitno desetino naj bi plačevali kolikor mogoče in kolikor se ne bodo tega branili. Ti Uskoki postanejo lahko najboljši ogleduhi in bodo branili deželo turških napadov. Samo treba jim je izbrati izvrstnega in hrabrega moža za stotnika, kateri jih bode v orožji izuril, uredil in v vojsko vodil.²

Ali preteklo je še nekoliko let, predno so se vsi ti nasveti izvršili in predno so Uskoki dobili stalnih selišč. Njim namreč niso bili nič kaj po volji ponujani kraji, ker so bili pregozdnati in niso imeli zadosti pašnikov za njih čede. Uskoki bili so namreč pastirski narod in zato jih sočasni viri kaj radi imenujejo le Vlahe (še Valvasor iz Turške pribegle Uskoke «*Türkische Wallachen*»)³. Med tem so se morali Uskoki kot nomadi tja pa sem potikati ob južni kranjski meji, kjer se jim je zdelo, da najdejo boljših pašnikov. Tako so se bili začeli širiti skozi Kočevje proti Ložu in celo dalje proti Krasu.

¹ Vaníček, o. c. 8—9.

² Dimits, o. c. II. 137—138.

³ Ehre des Herzogthums Krain, IV. 75.

To poslednje se razvidi iz Ferdinandovega pisma od 24. aprila 1532, ki imenuje za svoje povernike pri naseljevanju Uskokov deželnega oskrbnika kranjskega, Andreja Lambergarja, potem njegovega namestnika Volbenka Lambergarja ter svetovalca Sigismunda Višnjegorskega in Jakoba Ravnaharja. Čeravno je imel Kacjanar kot krajinski zapovednik dolžnost tudi za Uskoke skrbeti, vendar je bil z drugimi posli tako preobložen, da je cesar sprevidel potrebnost takih posebnih povernikov. Naložil jim je, naj preiščejo, kje in koliko državnih zemljišč se nahaja po južnozahodnem Kranjskem, katera bode mogoče Uskokom podeliti. Ako bi ne našli zadosti takih zemljišč, naj poizvedó, kateri kmetje v tistih krajih imajo več zemlje, nego jo morejo sami obdelovati. Tudi taka zemlja naj se razdeli med Uskoke, ker je to na korist deželi, da se zemljišče potrebi in obdeluje. Kralj jim dovoljuje, da smejo Uskoke, ako potreba, oprostiti zemljiškega davka celo na šest let, potem pa naj se jim naloži primerno plačevanje. Potem jih poučuje, kako naj skrbijo za to, da bodo Uskoki vedno pripravljeni za mejno obrambo. Vsakemu konjiku hoče kralj plačevati po štiri ali pet goldinarjev za vsake kvatre, pešcem pa dva ali dva in pol goldinarjev za tri mesece. Ko bi jih pa kralj drugodi, zunaj Krajine potreboval, tedaj jim hoče toliko plačevati, kakor svojim navadnim vojakom. Ravnahar naj bode stotnik po Krasu naseljenim, Nikolaj Thurn Križki pa onim pri Poljani, Kostelu in Metliki. Da bodo mogli poverniki bolji red med Uskoki vzdrževati, postavijo naj jim za vojvodo najspoštovanejšega med njimi (izbran je bil nek Miljak). Njegova trimesečna plača naj znaša 25 gold. ali pa kolikor se bodo mogli poverniki z njimi pogoditi. Uskoki pa ne smejo nikoli nad sovražnika brez vednosti svojih stotnikov, zlasti ne smejo »četo-vati« v Bosno. Kadar bi pa sovražniku kaj uplenili, tedaj naj se poverniki z njimi pogodijo, ali bi ne hoteli tretji ali četrti del kralju prepustiti.¹

Da bi se tu omenjeno podelenje zemljišč lože izvedlo, poslala je deželna vlada kranjska 17. februarja 1533 pismo metliškem poglavarju Ivanu Pierschu, naj Uskokom naznani, da naj pošljejo svoje poslane k stanovskemu zboru v Ljubljano. Pozneje pa je vodil vse dogovarjanje z Uskoki vojni oskrbnik slovenskih dežel, Ivan Püchler.² Toda Uskoki, kakor že rečeno, niso bili zadovoljni s svojimi novimi zemljišči in tudi na posestvih hrvatskih grofov se niso hoteli naseliti, češ, rajše se vrnejo nazaj v Bosno (*«dann sy khain Krabaten aus viel Ursachen nit leiden möchten»*). Želeli so pa in zahtevali, naj jim dajo zemljišča žumberške in

¹ Mittheilungen des histor. Vereins für Krain 1851, 28—29.

² Bidermann, Ansiedlungsgeschichte der Krainer Uskokten, Schumi's Archiv, I. 9. Bogen.

preseške gosposke na Gorjancih ter od todi sem proti Metliki in Mihovu, potem na zemljiščih pletrške opatije in kostanjeviškega poglavarstva. Tu bi mogli vsi skupno stanovati in še veliko svojih prijateljev iz Bosne privabiti.

S tem so bili tudi kranjski stanovi zadovoljni, ker so tudi oni želeli in zahtevali, naj se Uskoki skupno naselē, da se tako zaprečijo vsi prepiri o posestnih pravicah ter iz teh sledeči poboji in ropanja. Naseljenje Uskokov po Gorjancih da je zato prav lahko mogoče, ker se nahaja tam samo knežje zemljišče, in čeravno so nekatera posestva zastavljena, vender se dajo lahko odkupiti. To velja zlasti o gosposki Žumberk, ki je zastavljena družini Kubašić (Kobasić, a ne «Kovačić»). Slednjič opominajo stanovi kralja, naj se ta stvar hitro uredi in Uskokom priložnost odvzame, tja pa sim potikati se, ropati in kmete nadlegovati. Do l. 1533 se je bilo preselilo na kranjsko mejo še le toliko Uskokov, da niso zmogli več nego 200 lahkih konjikov in 300 dobrih pešcev (*«guete, gewerte Gsellen»*).¹

Toda najemnica žumberškega gradu, udova Kubašić, se je v imenu svojih sinov odločno branila odstopiti to gospostvo, ker je prišel njih rodovinski grad pri Bihači Turkom v roke. Tako se je kljub pritiskanju kranjskih stanov in živemu slikanju velikih neredov ob meji vsa stvar zavlekla še do naslednjega leta. Še le 20. februarja 1534 izročila je udova Kubašić Ivanu Püchlerju Žumberk proti temu, da so ji dali graščino Gorenji Mokronog. Tedaj pa se je nemudoma začelo naseljevanje Uskokov po Gorjancih. 10. julija 1534 imenuje kralj Püchlerja za stotnika vsem Uskokom.² Sicer pa so živeli še nadalje pod svojimi domačimi knezi (župani), ki so jim sodili medsebojne prepire in zapovedovali jim v vojskinem času. Gledé na plačilo, urejenje in oboroženje pa so bili po polnem odvisni od kranjske deželne vlade. Uskoki so bili takrat vsi grško-iztočne vere.

15. junija 1535 da jim Ferdinand posebne privilegije, oprosti jih na dvajset let vseh davkov, najemnin, deset in robot, samo da so morali vedno pripravljeni biti, nad sovražnika iti. Po preteklih dvajsetih letih pa naj bi plačevali po jeden ogerski goldinar od vsakega ognjišča in zraven še vse davke, desetine in roboto.³ Ali na njih prošnjo podaljša jim Ferdinand 28. januarja 1550 (*«in Ansehung ihrer Wohlverhältnisse und ihrer Redlichkeit»*) ta rok še za pet let.⁴ 12. julija 1564 podeli Ferdinand

¹ Bidermann, Ansiedlungsgeschichte der Krainer Uskokon, Schumi's Archiv, I. 9. Bogen.

² Oberleitner, o. c. 58.

³ Mittheilungen des histor. Vereins für Krain 1865, 48.

⁴ Muchar, o. c. VIII. 506.

Uskokom nov privilegij, oprostivši njih zemljišča vseh priklad, mitnine, colnine in tridesetine za vse tisto, kar bi potrebovali za svoje hiše ali za preživljenje svojih žen, otrok in hlapcev. Tudi nadvojvoda Karol potrdil je Uskokom te privilegije 26. oktobra 1575.¹

L. 1535 prišlo je 600 bosenskih družin na Kranjsko, in do l. 1541 naseljenih je bilo že čez 3000 Uskokov po Gorjancih. To je prisililo vlado, da je morala skrbeti za razširjenje njih selišč. Ali zdaj so se kranjski stanovi začeli braniti teh novih naselnikov, morda boječ se razprtij z domačimi prebivalci. Zato so začeli dogovarjati se z grofom Stepanom Frangepanom, ali bi ne hotel on sprejeti Uskokov na svoja posestva pri Ogulinu. To so bili tisti Uskoki, kateri so bili iz Bosne najpoprej v Dalmacijo pribežali ter se okoli Klisa naselili, a po padu te trdnjave v roke Turkov (l. 1530) se jim tu ni več varno zdelo in zato so se izselili l. 1537 v okolico senjsko. Tu jih je grof Frangepan dragovoljno vzprejel in jim odločil zemljišč. Željni maščevati se nad svojim sovražnikom, borili so se neprenehoma proti njemu po suhem in po morji. Ker so se navadno Benečani s Turki bratili, zato se je kmalu potem razlil njih srd tudi na Benečane, kakor je znano iz predzgodovine k drugi beneški vojni.²

Komaj so bili senjski Uskoki nameščeni, že so prišli drugi na Hrvatsko in zahtevali zemljišč od kralja Ferdinanda. Ta jim odloči za novo domovino gorenjo Slavonijo (*das Windischland*), da bi jih odvrnil od kranjske meje. Tako se je kmalu napolnila z Uskoki okolica koprivniška, belovarska in svetojurska, kjer se je bilo že poprej nekaj Srbov naselilo in samostan Marča sezidalo.³ Drugim Uskokom pa je bil Ferdinand ponudil okolico viniško, ali ker niso hoteli tega vzprejeti, morali so jih zopet naseliti na posestvih Frangepana v okolici ogulinski, kjer so jih poradi tega začeli imenovati »nove Uskoke«. Tudi tem so bile podeljene jednake privilegije, kakor žumberškim Uskokom.⁴

Tako se more reči, da je bila sedaj Vojaška Krajina utemeljena, čeravno še ne urejena in ustrojena do tiste popolnosti, kakor v drugi polovici XVI., zlasti pa v XVII. in XVIII. stoletju. Iz vse zgodovine njene ustanovitve vidi se prejasno, da so najbolj slovenske dežele (in med temi zlasti Kranjska) pripomogle k urejenju stalne mejne obrambe in da so zato veliko denarja in ljudij žrtvovale. Res je, da so pri tem v prvi vrsti

¹ Mittheilungen des histor. Vereins für Krain 1868, 56 sq.

² Vaniček, o. c. I. 35.

³ Ibidem, 26.

⁴ Bidermann, o. c. Schumi's Archiv, I. 140.

mislile le na svojo varnost in ne na ubogo, razkosano Hrvatsko. Zato pa se je Vojaška Krajina najpoprej osnovala tik kranjske meje in še le od tod se je širila malo po malem proti jugu in izhodu, tako, da je na zadnje dosegla ono veliko razširjenost, kakeršno je imela ob času Marije Terezije in Jožefa II. Ko je bil enkrat kvas postavljen, širilo se je in naraščalo podjetje samo po sebi.

In tudi pri tem naslednjem razvijanju Vojaške Krajine sodelovali so neprenehoma Slovenci. L. 1536 dovoli odborniški zbor v Spodnjem Drauburgu 4000 gold. za ohranjenje Vojaške Krajine. Ob enem začeli so pridno utrjevati (vsled Kacjanarjevega priganjanja in pod vodstvom zidarkega mojstra Ivana Črta) Ljubljano, potem gradove Zobelsberg, Ribnico, Senožeče in Polhov Gradec.¹ Tako so skrbeli še nadalje tudi za utrjenje in preskrbljenje najvažnejših hrvatskih gradov, n. pr. Senja, Otočca, Staroga grada, Jablanca (nasproti otoku Rabu), Brloga, Bihača i. t. d. Ferdinand ukazal je poslati Kacjanarju in drugim vojniškim poglavarjem vse denarje, kateri so se nahajali v denarnicah od knežjih dohodkov v Ljubnem, Vordernbergu, Eisenerzu in Ausseu, potem pripomočne denarje knežjih mest in trgov in od zasebnikov nabrana posojila. Veliko denarja je odmenil tudi za ogleduhe in za vpeljanje redne pošte iz Slavonije skozi Štajersko na Dunaj.²

Take in še večje priprave delal je Ferdinand ne le zoper Turke, nego zlasti zoper Zapoljskega, s katerim je hotel končno poračunati. Zato je zahteval l. 1536 na odborniškem zboru na Dunaji »splošno pošiljatev vojakov iz vseh svojih dežel« proti Zapoljskemu. In slovenske dežele so mu dovolile v ta namen 800 težkih in 2000 lahkih konjиков ter 2200 pešcev, ne oziraje se na osebno udeležitev plemstva. Za pehoto sklenili so nabrati 800 italijanskih »arkebusierjev« (po 5 gold. mesečnine) in 1400 nemških vojakov (po 4 gold. mesečnine). Vse stroške za to vojsko na šest mesecev preračunali so odborniki na 175 200 gold., in še za poldrugomesečno nadaljno službovanje lahkih konjиков 20 000 gold., torej vsega vkup 195 200 goldinarjev. Od te svote prišlo je na Štajersko 48 800 gold., na Koroško 32 533 gold. in 20 kr., na Kranjsko-Goriško pa 16 266 gold. in 40 kr. Vse drugo je morala plačati Gorenja in Dolenja Avstrija. Po vrhu tega sklenili so še izmed kmetov izbrati 2000 najboljih mož, katerim naj se plačuje vsak dan po 5 kr., z oklepom oboroženim pa po 8 kr.³ Ferdinand je tudi preskrbel in oborožil na Savi 60, a na Dravi 100 lahkih ladij.⁴

¹ Muchar, o. c. VIII. 416.

² Ibidem, 422.

³ Dimits, o. c. 154—155.

⁴ Muchar, o. c. VIII. 423.

Glavnim zapovednikom vse te vojske imenoval je Ferdinand 10. junija 1537 iz Prage našega Ivana Kacjanarja. Ta je bil že 10. junija 1533 odpuščen kot prvi zapovednik Vojaške Krajine ter v jednaki časti premeščen na Ogersko, ki je imelo za Ferdinanda mnogo večjo važnost; (na njegovo mesto zapovednikom Krajine pa je bil imenovan 22. avgusta 1533 Ivan Püchler).¹ V pismu, s katerim poveruje kralj Kacjanarju vso slovensko vojsko proti Zapoljskemu, opisuje Ferdinand to njegovo dolžnost in pravi, *«dass er in solchen Unseren Zuge über alles und jedes unserer niederösterreichischen Länder und unseres Kriegsvolkes zu Ross und zu Fuss Unser obrister Feldhauptmann seyn, und derselben Feldhauptmannschaft nach seinem besten Verstand, als wir Unser gnädigstes Vertrauen in ihn setzen, treulich und mit höchstem Fleisse, nach Inhalt Unserer Instruction und gegebenen Gewalt, als ein treuer Feldhauptmann seinem Herrn zu thun schuldig ist, auswarten und vorstehen solle»*.²

Od deželnih stanov dovoljeno vojsko peljal je Kacjanar koncem pomladi l. 1537 ob Dravi v južno Ogersko. Na njegovi severni strani odbival je Lenart Fels zmagonosno Zapoljskega vojsko. Njegov prijatelj Soleiman imel je zadosti opraviti z Benečani in Perzijanci, tako da ni mogel Zapoljskemu na pomoč prihiteti. Kacjanarjeva glavna naloga je bila, Osěk predobiti in potem od tod naprej še druge od Turkov posedene trdnjave ter tako spodriniti jih iz južne Ogerske. Svojo vojsko je zbiral Kacjanar pri Koprivnici. Ko so mu prišle vse pomočne tolpe iz slovenskih in čeških dežel, imel je pri sebi 24 000 mož, t. j. 16 000 pešcev in 8 000 konjиков (večinoma hrvatskih in ogerskih husarjev). Načelniki konjištvu so bili ogersko-hrvatski plemiči Ljudevit Pekry, Pavel Bekić, Fran Bathyani, Baltazar Banffy, Ivan Tahy, Ivan Zrinski in pomiloščeni razbojniški stotnik Ladislaj Moré. Čehe je vodil grof Albreht Schlick, Štajerce deželni glavar Ivan Ungnad, Korošce Erazem Mayer (Mager?), italijanske in tirolske strelce grof Lodron, Kranjce in Goričane pa glavni poveljnik osebno. Topničarstvo je bilo sestavljeno iz sedem ali osem večjih in okoli 40 manjših poljskih topov.

Zelo neprijetno za Kacjanarjevo poveljništvo bila je že hitro od početka nesloga posameznih tolp. Zlasti češki vodja se ni hotel podvreči Kacjanarjevim poveljem in kmalu so se začeli tudi Štajerci in Čehi pisano gledati. Kljub temu marširala je vojska naprej proti Osěku.

Toda že 10. septembra pri Verebitici začeli so čutiti pomanjkanje živeža. Zagrebški škof Simon Erdödy, ki je imel zanj skrbeti, izpolnoval

¹ Muchar, o. c. VIII. 398.

² Ibidem, 423.

je slabo svojo dolžnost. Slabo prehranjenje, dolgotrajne nevihte in večdnevno deževje, tako da so konji do trebuha v vodi stali, porodile so kmalu bolezen v Kacjanarjevi vojski, tako da mu je v kratkem času pomrlo 8000 pešcev. Te velike izgube ni moglo nadomestiti 2000 novih konjikov, katere so mu bili v pomoč poslali. Kljubu tem nesrečam pomikal se je Kacjanar naprej, ker Turki pod smederovskim pašo Mahomedom Jahjaoglim niso se hoteli biti, nego so hoteli umikaje se, avstrijsko vojsko še dalje v deželo zvabiti. Zadnjič se utabori paša pri Osėku s 15 000 vojaki in 60 topovi.

Kacjanar, kateremu je bil že v Valpovem ves živež pošel, utabori se tudi blizu Osėka in sili Turke na odločilen boj. Kakor pripoveduje v svojem zagovornem pismu (natisnemem pri Valvasorji III. 30—41), obšla je avstrijska vojska Osėk (po nasvetu Bathyana in Bekića), ustanovila se na izhodni strani mesta in ponudila bitko. Ali paša je znal za Kacjanarjevo zadrego, ostal je miren v svojem taboru in je samo z nasipov in zidov na sovražnika streljal. Ker je bilo tako stanje za kristjansko vojsko neznosljivo in ker se je raznesla novica, da se približuje nova turška vojska pod vodstvom vrhbosenskega bega, sklenili so vsi vojvode jednoglasno, vrniti se naslednjega dne (bržkone 9. oktobra) nazaj proti Valpovemu, pustivši sovražniku vse vozove in topništvo. Ali komaj so se začeli nazaj pomikati, že jim je bil paša za petami in pošiljal male oddelke celo pred nje, da so zapirali pot Kacjanarjevi vojski. Sedaj je izginilo vse zaupanje do vrhovnega zapovednika, strahopetna brezsrčnost polastila se je vseh, pokorščina je izginila in vsak poveljnik je gledal le na rešitev svojega oddelka. V jedni najprvih prasek padel je hrabri Bakić.

Sedaj se je razkropila Kacjanarjeva vojska na vse strani. Še prej nego je dal k temu znamenje s trobento, zapustili so ga Moré, Ungnad, Thurn in Pekry. Ko je to zapazil, mislil je (kakor je sam pripovedoval), da je že vse zbežalo in zato je odjezdil tudi on. Ko je dan napočil, videli so ostali, da so od vseh zapušćeni in divjemu sovražniku izročeni. Ostali pa so bili le še strelci, Tirolci, Avstrijanci, Korošci in nekaj Kranjcev. Lodron, Mayer in še nekateri drugi hrabri stotniki so jih spodbujali, naj se hrabro postavijo sovražniku in ako treba tudi po vojaško častno umré. Zlasti Lodron skazal se je pravega junaka, zagnavši se na drznega sovražnika. S konja je navduševal svoje tovariše in ko mu je nemški vojak rekel, da on lahko govori, ker ima šest nog za bežanje, stopil je doli, prebodel konja in potem bojeval se peš. Ali med bitko pobegnil je tudi grof Schlick sć svojimi. Tako so vsi drugi žalostno smrt storili. Lenarta Lamberga ujeli so Turki živega, Nikolaj Thurn pa se je težko ranjen

komaj rešil sužnosti. Razen njega zbežal je le še malo kateri v svojo domovino. Lodron se svojimi Tirolci branil se je najdalje. Težko ranjen predal se je Turkom, zaupajoč njih moški besedi. Ali paša ga je dal obglaviti, »ker bi bil moral že tako umreti zavoljo njegovih težkih ran«. Njegovo, Bakićevo in Mayerjevo glavo poslali so v Carji grad. Zadnje ostanke Kacjanarjeve vojske potolkli so Turki pri Gorjanih. Ves tabor, topništvo in strelivo padlo jim je kot plen v roke. Med tem je bil tudi lepi veliki top z imenom »Kacjanarica«, katera je še skozi pol stoletja na vseh bojiščih pohvalno sodelovala.¹

Zgodovina te vojne je precej temna. Posamezni dogodki pripovedujejo se od različnih zgodovinarjev tako različno, da je skoro nemogoče resnico izvedeti. Še celo dan bitke ni natanko znan. Tudi malo pozneje živeči pisatelji se ne ujemajo v svojem pripovedovanju. Istuanfy, ki zelo obširno opisuje ves dogodek, spačil je očitvidno resnico.²

Izvestno je, da Kacjanarjeva vojska ni imela v sebi onih pogojev, ki so potrebni za dober uspeh. Manjkalo je pred vsem jednotnega vodstva, ker Kacjanar bil je le po imenu glavni zapovednik, a v resnici je vodil le Kranjce. Vsi drugi stotniki smatrali so se za neodvisne in vsak je delal po svoji glavi. Zato pa Kacjanar ne more biti odgovoren za celo vojsko in za njeno delovanje.

Velika napaka je bila tudi, da se ni skrbelo za potrebno hrano, ker s praznim želodcem pač nima nobeden veselja nad sovražnika iti. Izvestno je tudi, da je Kacjanar prezgodaj svoj tabor zapustil, še prej nego se je prepričal, kako stvari za bitko stojé. Vender mu pa radi tega nikakor ne smemo očitati izdajstva, nego samo neprevidno, nepremišljeno ravnanje.

Novica o izgubah pri Oséku je zelo nemilo dirnola kolikor dvor, toliko vse avstrijske dežele. Nevolja čez strašljive vojskovodje bila je splošna in razdraženost tem večja, ker se je zastonj žrtvovalo toliko nade-polnih življenj. Najbolj razburjeni so bili Čehi, ker od svojih 5000 vojakov niso skoro nobenega več videli. Zato so začeli kmalu povsodi skladati zasramovalne in porogljive pesni o Kacjanarjevem begu. Na Dunaji n. pr. pribili so na cerkvena vrata to rimo:

*Kacjaner, Ungnad und Schlick,
Die möchten hangen an einem Strick!*

¹ Voigt, o. c. 148—186; Fessler-Klein, III. 486; Mailath, Geschichte der Magyaren, III. 85—88.

² Fessler-Klein, I. c.

Novembra meseca l. 1537 razširila se je z Dunaja po Nemškem in še celo na Prusko pesen z naslovom: *«Ein neues Lied von den drei feldflüchtigen Hauptläuten in Ungerland.»*¹

Naravno je, da sta Kacjanar in Ungnad prišla v veliko nemilost pri kralji. Zato pa sta se skušala z vsemi sredstvi opravičiti. Kacjanar sestavi obširno spomenico o celi vojni in jo pošlje na Dunaj po kraljevskem svetovalci Trojanu Turjaškem.² Vrh tega je zahteval od kralja spremljevalno pismo, da se pride ali pred njega samega ali pred zato odločeni deželni zbor zagovarjat.³ In zares prejme Kacjanar 26. novembra zahtevano pismo, v katerem pravi kralj, da mu je zato pošilja, *«damit du spürest und annehmen magst, dass Wir dich zu deiner Entschuldigung und Ausführung kommen zu lassen geneigt sind.»*⁴ Pismo mu je zagotavljalo na tri mesece varno potovanje in ga povabilo, naj pride 1. decembra osebno zagovarjat se v Krems. Kacjanar, v svesti si svoje nedolžnosti, pride zares in izroči pismeno svoj zagovor. Temu pristavi še, da je bil glavni vzrok njegovega odhoda iz tabora pomanjkanje živeža. Odhod sklenili so vsi vojskovodje jednoglasno, ali iz njega je postalo splošno bežanje, on pa da nikakor ni prvi pobegnil, zato se ne boji, da mu bodo mogli dokazati izdajstvo.

Ali vsa ta opravičevanja niso mogla prepričati njegovih sodnikov in zato so dali Kacjanarja zapreti. To mu je prišlo nepričakovano. Zato pošlje kralju ganljivo prošnjo, v kateri poudarja, da mu spremljevalno pismo zagotavlja varen povratek v domovino. Sklicuje se na svoje dosedanje zvesto službovanje in zlasti na svoje zasluge v ogerski vojni ter na ono, kar mu je takrat kralj obečal. Prošnjo sklepa s temi besedami: *«So wolle denn Eu. Majestät solche treue Dienste und Ihre allergnädigsten Verheissungen geniessen lassen, und um solch meiner Ungeschicklichkeit, die ich aus keiner Untreue oder Bosheit begangen, wenn ich sie je begangen hätte, begnadigen.»*⁵

Ali vsa njegova prošnja, vse njegovo zagovarjanje ni pomagalo nič. Tudi poljski dvor in druge visoke osebe potegovale so se zastonj za Kacjanarja. Še celo tega mu niso hoteli dovoliti, da naj začnejo o njegovem ponašanji redno sodnijsko preiskavo. Kraljeva trdosrčnost, ki tukaj ni

¹ Voigt, o. c. 188 sq.

² Natisnena pri Valvasorji, IX. 30—41.

³ Jovius, Historia sui temporis, 198.

⁴ Voigt, o. c. 197.

⁵ Voigt, o. c. 205.

bila na pravem mestu, razžalila je tako globoko Kacjanarjev ponos, da si je sklenil sam pomagati. Po noči od 30. do 31. januarija 1538 zbeži iz svoje temnice in se poda na ravnost proti Dunaju. Ko pride že blizu ozidja, najde kmeta, katerega prisili, da mora z njim, pokazat mu pot do onega mesta, kjer mu je bila okolica znana. Tam prebode kmeta in jezdi noč in dan skozi zahodno Ogersko, dokler ne pride v svoj trdni grad Sosed na Hrvatskem. Od tod je pisal kralju, da ga je njegova neizprosljiva nemilost prisilila k begu. Prosi ga milosti in odpuščanja ter obeča, da hoče na svoje stroške nabrati 4000 mož in jih izročiti kraljevim poveljem na tri mesece.¹

Na Hrvatskem je Kacjanar poudarjal, da hoče pozabiti vso sramoto in prepustiti Bogu maščevanje. Vender se ni čutil posebno varnega in zato je skrbel, da si je pridobil prijateljev med hrvatskimi plemiči. Kmalu se je sprijaznil z Nikolajem in Ivanom Zrinskim, Pekryjem, Tahyjem, Blagajem, Slunjem i. t. d. Zrinski so mu izročili svoji trdnjavi Kostanjica in Dubico ob Uni ter mu obečali še Krupo. Hrvatski plemiči so hoteli porabiti Kacjanarjevo sovraštvo do Ferdinanda za svoje namene in zato so sovraštvo vedno bolj netili ter prepričevali ga, da je sporazumljenje med njim in kraljem nemogoče. Kacjanar se je udal tej misli tem bolj, ker mu je laskavo obnašanje hrvatskih plemičev budilo upanje, da na Hrvatskem postane lahko najvplivnejša oseba in da kot taka bode lahko celo Ferdinandu svoje pogoje stavil. Hrvatski plemiči bili so vedno na skrivnem prijatelji Zapoljskega in tako so tudi Kacjanarja napeljali, da se je začel dogovarjati z ogerskim protikraljem. Ta je obečal hrvatskim plemičem, da, ako bodo z njim držali, jih osvobodi vseh davkov (harača) in da pregovori turškega sultana, da jim izroči vse njih gradove, katere so bili Turki na Hrvatskem in v Slavoniji posedli. Dogovarjanje se Zapoljskim pripeljalo je tako Kacjanarja tudi do občevanja s Turki.

Stranka Ferdinandova na Hrvatskem prihajala je vedno manjša, a Zapoljskega pristaši množili so se vedno bolj. Hrvatsko plemstvo zbralo se je v Gozdanskem na posvetovanje in sklenilo s Kacjanarjem pravo zvezo proti Ferdinandu in za Zapoljskega. Zbrani so prosili Kacjanarja, naj bode njih načelnik (*Oberster*) po vsem Hrvatskem in Slavonskem, oni mu hočejo služiti s življenjem in premoženjem. Ta jim je odgovoril, da hoče še malo počakati, ali bode napadel Ferdinand njegova posestva. Ako se to zgodi, «tedaj se uname velik ogenj». Kacjanar je imel sijajen dvor na Sosedu. Hrvatski plemiči so bili vedno pri njem. Včasih pa je

¹ Voigt, o. č. 220.

šel obiskat tudi zagrebškega škofa.¹ Zagrebškemu mestnemu svetu je kazal Ferdinandova pisma, iz katerih se je videlo, da bi se bilo marsikateremu slavonskemu plemiču slabo godilo, ako bi bila zmagala Kacjanarjeva vojska pri Osėku.

Gozdanski zbor je sklenil tudi, da neče več priznavati od Ferdinanda postavljenega hrvatskega bana Nadažda (*«den wissentlichen Bösewicht»*). Tudi Slavonci so se puntali proti svojemu banu Kegleviću. Zato ukaže Kacjanar sodniku in mestnemu svetu v Zagrebu, da naj ne pripoznata več obeh banov in naj ne pustita njih ljudem v mesto. Tudi kraljeve davkarje je prepodil Kacjanar. Ta je bil nabral veliko denarja in njegova vojska se je množila vedno bolj. Bana pišeta Ferdinandu za pomoč, naj pošlje nemudoma iz Notranje Avstrije nekoliko konjikov in pešcev s potrebnim denarjem, drugače je vse izgubljeno.² Kralj ni poslal nič, ali sklenil je 24. februarja 1538 mir s Zapoljskim, in vsled tega ostal je on gospodar Hrvatske, Slavonske in tistega dela Ogerske, kateri je bil posedel.

Ta mir je osupnil Kacjanarja in hrvatske zarotnike. Njih zveza je razpala, vsak se je hotel na lepem izvleči iz te spletke in zopet sprijazniti s kraljem Ferdinandom. Ali Kacjanarju tega ni bilo mogoče. Že poprej ni imel nobenega upanja, da ga kralj pomilosti, zdaj pa še manj. Ferdinandovi pristaši smatrali so ga zdaj za odpadnika in izdajalca. Pot nazaj mu je bila zaprta, zato je moral naprej, kakor kamen, koji se po bregu zatrkaja, ne obstane poprej, dokler ne pride v dolino in se tam ne razbije ob debelejših skalah. Na Hrvatskem ni imel nobenega upanja več, zato je hotel na Turškem svojo srečo poskusiti. Že poprej je bil poznan Turkom kot Zapoljskega prijatelj in zdaj se je začel pogajati z belgradskim pašo Mehmedom, «da bi postal renegat in turški general».³ Tudi kranjski stanovci so pisali l. 1539 Ferdinandu: *«Die weil nunmals augenscheinig, dass Kazianers Handlungen J. M. Land und Leuten zu Nachtheil reichen, auch seine Sachen dahin steht, J. M. und derselben getreuen Land und Leute anzugreifen und sich den Türken anzuhängen.»*⁴ Tedaj ukaže Ferdinand Kacjanarjeve gradove zapleniti. Ta se je skušal opravičiti do eksekucijskega povernika, da njegova zveza s Turki nima drugega namena, nego da ohrani kralju nekatere mejne gradove.⁵ Ali bilo je vse zastonj!

¹ Oberleitner, o. c. Archiv für österr. Geschichtsquellen, XXII. 155.

² Buchholtz, Geschichte der Regierung Ferdinands I., Urkundenband, 278.

³ Engel, Geschichte des Ungarischen Reiches, IV. 52.

⁴ Dimitz, o. c. 164, opazka 1.

⁵ Buchholtz, o. c. 282.

Ko je bil od kralja za izdajalca in sovražnika razglašen, od svojih prijateljev zapuščen in vseh svojih posestev oropan, sklenil je poslednji korak: zaupati se po polnem Turkom. Njegov nekdanji prijatelj Nikolaj Zrinski se je bal — ali pa svojo bojazen samo hlinil — da izroči Kacjanar njegov grad Kostanjico Turkom. Zato je prišel kot gost k njemu v grad, z izgovorom, da se mora z njim sporazumeti o važnih stvareh. Kacjanar ni slutil nič slabega. Ko sta bila 25. oktobra 1538 skupaj pri kosilu in se prijazno razgovarjata, zabode mu Zrinski nenadoma poprej skriti meč v prsi. Na to plane Kacjanar po konci in začne svoje ljudi na pomoč klicati. Ali tedaj ga pobije na tla grofov služabnik s turško sekiro. Potem mu odsečejo glavo, katero so pozneje Ferdinandu na Dunaj poslali, njegovo truplo pa so vrgli skozi okno v obzidni jarek. Ali Ferdinand ni hotel videti Kacjanarjeve glave, nego ukazal jo je dati dvornemu maršalu.¹

Tudi poročila o Kacjanarjevi smrti so si zelo nasprotna. Isto tako njegova razmera sè Zrinskim še ni pojasnjena. Ne vé se, iz katerega vzroka bi bil hotel Kacjanar Kostanjico Turkom izročiti. Morda je to samo od Zrinskih izmišljen vzrok, da so mogli svoje dejanje olepšati. Saj je gotovo, da niso imeli pravega vzroka nad svojim nekdanjim zaveznikom maščevati se. Bržkone so se hoteli Ferdinandu prikupiti in svoje v hrvatski zaroti omadeževano ime zopet oprati. Mogoče je tudi, da se umor ni zgodil po polnem brez vednosti Ferdinandove.² Da bi bil veliki vezir Kacjanarjeva pisma na turško vlado izdal in celo sam nekaj pisem ponaredil, kakor pripoveduje Istuanfy, to se ne more verovati.³ Nasprotno je gotovo, da so Turki Kacjanarja kot svojega prijatelja spoštovali, ker so sklenili, maščevati njegov umor.

Kacjanarjev brat Jakob se je potrudil, da je dobil od Zrinskih njegovo truplo in je pokopal v samostanski cerkvi v Gorenjem gradu. Na njegovem grobu je izdolbena podoba pravljice o lisici, ki je bila povabila štokljo na kosilo in jej potem vrat zavila. Zraven stojita dve kači, od katerih jedna je potegnena skozi človeško črepijo, druga pa se zavija okoli obeh. Kači imata človeški glavi, ki spominata na obraze Zrinskih. Nadpis na Kacjanarjevem grobu se glasi: «*Generosi D. Joannis Khazianeri Baronis in Khazenstein et Flednick etc. statura, qui miserabiliter in Costanovicza Croatiae periit A. 1538 Oct. 25, aetatis suae anno 48.*» — Blizu njega leži pokopan brat Jakob, ki je umrl 28. januarija 1540.⁴

¹ Voigt, o. c. 236—237.

² Parapat, o. c. 145.

³ Voigt, l. c. 236, opazka 2.

⁴ Orožen, Stift Oberburg.

Kacjanar je zapustil udovo Uršulo Herberstein, potem tri sinove (Baltazar, Lupus in Ivan), ki so bržkone mladoletni pomrli, in hčer Školastiko, ki se je omožila z baronom Ulrikom Eitzingom. Tej hčeri prepustil je kralj za dedščino in doto Stari grad in ukazal jej izplačati še 20 000 gold.¹

Tako je končal svoje življenje slovenski Wallenstein. V marsičem sta si podobni osodi teh dveh junakov. Oba sta po visoki časti hrepenela, in slavoželjnost izpeljala je oba na opolzla pota. Iz početka najzvestejša služabnika svojih vladarjev postala sta pozneje oba skoro njih izdajalca, ali vsaj velika nasprotnika, in to ne po lastni krivdi, nego ker so jih okolnosti in na dvoru vplivna stranka k temu prisilile. Zato jih zgodovina ne more obsojati, nego samo pomilovati.

Zgodovina ustanovljenja Vojaške Krajine jasno priča, da so se slovenske ali tako imenovane «notranjeavstrijske» dežele še v XVI. stoletji čutile kot jedno celoto, kot jedno le slučajno razdeljeno domovino. Turek bil jim je skupen sovražnik in čeravno je le bolj Kranjsko nadlegoval, vendar so vse tri dežele jednako požrtvovalno skrbele za njegovo odbijanje, in njih poslanci se niso nikoli ustavljali dovoliti na nje spadajoči del ter se niso izgovarjali z besedami: «Kaj Korošcu mari, ako je Kranjec v nevarnosti?» Čut jedinstva in sosedske dolžnosti bil je takrat v prsih vseh Slovencev še dejansko živ in kljubu politične razdeljenosti bili so še vsi jeden narod.

¹ *Dimitz*, o. c. 163.

SIMO RUTAR.

KAZALO.

	Stran
Predgovor	V
Pozdrav Njega Veličanstvu cesarju	VII
Avstrijsko medvladje in ustanovitev habsburške vlade na Kranjskem	I
V jednajsti dan julija 1883	123
Habsburžani ustanovniki ljubljanske škofije in zaščitniki katoliške vere na Kranjskem	125
Anton Janša, slavni kranjski čebelar	139
Jurij Vega	167
Rada	195
Slovenske dežele in ustanovitev Vojaške Krajine za Ferdinanda I.	197